

بسوی جهانی بدون مرز
تبعیض ملی علیه آذربایجان
هویت ملی و زبان مشترک
تعریف از ملت ایران و هویت ایرانیان
ملی گرایی قومی متکی به مذهب یا زبان
نگاهی نوین به مسئله ملی
۲۰ میلیون اقلیت آذربایجانی
جایگاه زبان و ادبیات ترکی
تاریخچه آئینهای بهاری
اقوام اسرائیل و ترکان سلجوقی
جنبش ملی ۲۱ آذر
صدایی از قرون گذشته
مقاله لئون ترپتروسیان
«ب. ق. سهند» ارثی
جنوبی آذربایجان‌دا تورک لهجه‌لری
۲۰۰۰-جی ایل آستاناسیندا معنوی دنیامیز

ترپتون

چوخ مدنیت‌لی جمعیت‌ین مسئله‌لرین آراشدیران درگی
مجله بررسی مسائل جامعه چند فرهنگی
بهار ۱۹۹۸ یاز

خلقه آغزین سرینی هر دم قلیر اظهار سؤز
بو نه سردیر کیم اولور هر لحظه یوخدان وار سؤز
آرتیران سؤز قدرینی صدق ایله قدرین آرتیرار
کیم نه مقدار اولسا ائیلر اهلین اول مقدار سؤز

محمد فضولی

تربیتیون ۴

چوخ مدنیتی جمعیته مسئله لرینی آراشدیران درگی

مجله بررسی مسائل جامعه چند فرهنگی

۳-جی سایه، ۱۹۹۸ یاز

دفتر سوم، بهار ۱۹۹۸

ISSN 1402-568X

TRİBUN

Çox mədəniyyətli cəmiyyətin
məsələlərini araşdıran dərgi
A journal devoted to
multi cultural affairs
3-ci sayı, 1998 Yaz

تریبون

چوخ مدنیتهلی جمعیتین
مسئله لرین آراشدیران درگی
مجله بررسی مسائل
جامعه چند فرهنگی، دفتر سوم، بهار
۱۹۹۸

Redaktorlar:

دبیران تحریریه:

Əlirza Ərdəbili
Yunis Şamili

علیرضا اردبیلی
یونس شاملی

Post adresi:

آدرس پستی:

TRİBUN
Box 7168
170 07 Solna
Sweden

Fax: +46-(0)70-711 47 38

فاکس

elektron post: az@aswipnet.se

آدرس پست الکترونیکی:

Bankda hesab nömrəsi

(Təkcə İsveç daxilindən):

حساب بانکی

(تنها برای واریز از سوئد):

Postgiro 431 84 03-5

Xaricdən pul köçürmək üçün lütfən «Money Order»-dən istifadə edin.

برای واریز از خارج لطفاً از «حواله پولی» (Money Order) استفاده کنید.

در این شماره: *Bu sayida:*

اؤن سؤز	۵	علی رضا اردبیلی
یک مقدمه با دو نکته	۷	یونس شاملی

دیدگاهها

بسوی جهانی بدون مرز	۲۷	علی رضا اردبیلی
که بنیاد ظلم از اول...	۳۵	نصرت‌الله معینی
تبعیض ملی علیه آذربایجان	۳۸	محمد آزادگر
هویت ملی و زبان مشترک	۹۱	یونس شاملی
تعریف از ملت ایران و هویت ایرانیان	۹۸	دکتر ض. صدر
ملی گرایی قومی متکی به مذهب یا زبان	۱۱۹	دکتر ض. صدر
نگاهی نوین به مسئله ملی	۱۴۳	نودبندق
۲۰ میلیون اقلیت آذربایجانی	۱۳۹	اورخان تهرانی
جایگاه زبان و ادبیات ترکی	۱۶۸	ب. گری
پیرامون مقاله «کثرت قومی و...»	۱۶۲	دکتر اعظمی

تاریخ

تاریخچه آئینهای بهاری	۱۲	ب. گری
پیرامون نام تاریخی کشور «ایلام»	۱۰۳	دکتر ض. صدر
غیبت تمدن ایلام در کتابهای تاریخ	۱۰۵	دکتر ض. صدر
اقوام اسرائیل و ترکان سلجوقی	۱۰۷	دکتر ض. صدر
جنبش ملی ۲۱ آذر	۱۲۶	موسی هاشمی

مسائل سیاسی

صدایی از قرون گذشته	۵۳	علی رضا اردبیلی
جنگ یا صلح؟	۸۴	نادر اردبیلی

ایراندا ملی مسئله نین آراشدیر ماسی

«ب. ق. سهند، ارثی	۵۴	دوقتور م. ع. فرزانه
«صمد بهرنگی، معجزه سی نین سز لری	۱۲۳	آیدین اردبیلی
بحثی در زبان محاوره و زبان ادبی	۱۹۱	ح. راشدی
C. Azərbaycanda türk ləhcələri	224	BöYÜK RƏSULOĞLU

دنیايه باخيش

۲۰۰۰-جی ایل آستاناسیندا معنوی دنياميز	۶۸	آیدین اردبیلی
---------------------------------------	----	---------------

Oxucularımızla

با خوانندگان

مواضع تریبون	۱۵۵	تریبون
ترکان و روسها	۱۵۷	تریبون
تورکجه یازماق حاقیندا	۱۸۴	تریبون
فعالین راه دمکراسی فرهنگی ...	۱۸۷	یونس شاملی
صمد دنياسيندا	۱۹۰	اسماعیل جمیلی
سیاست مطبوعاتی تریبون	۲۰۰	تریبون
نگاهی دیگر به دیاری کهن	۲۰۲	نصرت الله معینی
قونشو مطبوعات	۲۰۵	تریبون

اۋن سۆز

علیرضا اردبیلی

ناغیل لار و جیزگی فیلم لری (کارتون) کیمی رۇیادا شیرین اولور. ناغیل لاردا «بیر گۇرچین بیر غربی شاه ائدیر»، جیزگی فیلم لرینده دوه اینه دشیگییندهن کئچیر. انسان رۇیالاری نین دنیاسی داها گئیش داها سرحدسیز دیر. ایستر یوخودا اولسون ایستر آییق لیق دا...

من ده سئویره م بو اوج سیز - بوجاق سیز و «اولماز» سیز - «یوخدی» سیز دنیانی. قاپیلیرام بو دنیا، بورونوره م اونداکی آرخایین لیغا، اوزومو آزاد و قایغی لاریمی یئرسیز گوروره م، بیر آن دا آلتای لاری سیر ائدیره م بیر آن سونرا موغان دوزونو. هم شرق کولک لری یاشادیغیم شمال ین سویوغونا غالب گلیرلر هم بابا یوردوندا چیخمیش گونش بورالارین قاراندیغینی ایشیق لاندیریر. من بئله بیر عالمی نئجه سئومه ییم. بوردا کیمسه بیزیم کیم لی بی میزی دانمیر، کیمسه دیل یمیزه قفل وورماق نیت ینده دئیل، بیز هئچ بیر خولیانیق قوربانی دئیریک، یوردوموزو کیمسه اوز آتا مولکو بیلیمیر... گؤزل دئیلمی بو دنیا؟!

بو دنیا بیزیم انسان لار اوز آتا - بابالاری نین آدینی تکرار ائتمک له آد قازانمیرلار، اونلار اوزلری اوز عمل لرینه اوز لریندهن ایز قویماغا چالیشیرلار. بیزیم آداملارین آندی اوجاغا، سؤزه و کتابا دیر، بابالاری داش و دری اوسته یازمیش بو آداملار بوگون یازیرلاردا، اوخویورلاردا. بابالاری بو یون ایمه میش بو آداملار بوگون علم و مدنیت گوجو ایله یول لارینی تاپیب، اوز ایاق لاری اوستونده دورماق ایستیرلر. داها بوردا طالحه باخان لار و زم آتان لارین بازاری یوخدیر، کئچمیشینی بیلن و صاباحا دوغرو اینام لا آتدیم لایان لارین بونلار نه احتیاجی اولابیر؟ بو گؤزل دنیا دا کاغاذی، قلمی و کتابی، مقدس سانان بیزیم انسان لار اویرنمک، آختارماق و بیلیمک دالینجا دیرلار. اونلار تورک اولادی نین سون نسلی اولماق ایسته میرلر و بونا گوره ده علمه و اوز ذکالارینا گوه نیرلر ...

بو رۇيالار دنياسى نين تكجه بىر عىبى واز: آيىلب، اوندان آيرىلاركن باشقا بىر دنيانين عىبه جرلىك لرى داهادا عىبه جر گۇرونورلر. دئملى رۇياسىز ياشايان لار بو سبب دهن اوزلرني خوشبخت سانىرلار. اونلار رئال دنيامىزى ده يىشمك ايشينه يا اينانمىرلار يادا بو ايشى اوز پاي لارينا دوشموش گۇرمورلر.

داها بو حقيقى دنيادا نه بىر گۇيرچين بىر غرىبى شاه ائده بىلير، نه ده دوه نى حالدان حالا سالماق ممكن اولور. منده قاليرام قايقى لاريملا تك. هر بىر ياندا بىزه رحمى گلمه ينلرين بىزيم حاق يمىزدا قارا فكرلرين و آغ يالان لارين گۇروب اوزموزه، اوز انسان لاريمىز باخىرام. دوغرو دور، سىز گوردوكلرىزى من ده گۇروره م. كافرين بىزيم حاليمىز اغلادىقى حالدا، اوزوموز اوزموزون بىر گون سونرامىز بىر فكرىمىز يوخ دير. عوام لاريمىز بىر جور، غىرى لرىمىز بىر جور. هر نه دونن ده بيتير، هر نه «من» ده توكنير. بس صاباح؟ بس گله جك نسل؟

- اونلاردا كرىم كىشى كرىم دير!

بابالارىمىز اكر مرتجع قووه لره قارشى ووروشوب مكتب و مطبوعات ايجاد ائديب بىزلرى ساوادلاندىرماق اىستىردىلر، بىز ساوادلاناركن سون كتابلارىمىز مكتب و اونيورسيتت كتابلارى اولوب. گويا ساواد ائله فىزىك له شىمى اوخويوب «چۇره يه چاتماغا» كىمى لازم اولان شى ايمىش. يئردن گۇيدن اوستوموزه اويدورما تاريخ، يالان جغرافيا و يابانجى ادبيات ياغىر. بىز نه ائديرىك؟ بىز «يانى يا چىخىب» چۇره ك دى و حۇكومت قورخوسو چكمه ينلر نه ايله مشغولوق؟ اوزموزو كىم لرله مقايسه ائده بىلرىك؟ بىزه قارشى حۇكومت قدغن لرى اولمايان بو اۇلكه لرده هاردا دير ياراتدىغىمىز معنوى اثرلر؟ عوام لاريمىز يئرينده. بس بو غيرعوام لار نه ايل مشغول ديرلار؟ يازماسالار، ترجمه ائتمه سه لر، هئچ اولماسا اوخويورلارمى؟ گۇره سن ۲۰ ايله ياخين وارليغىمىز قوروموش «وارلىق» نئجه سايبى دا خارجه گلير؟

گۇروسوزكى من او بىرىسى قايقى سىز - سوال سىز دنيانى سئومك ده نئجه حاقلى يام؟

یک مقدمه با دو نکته

یونس شاملی

علی رغم تصور بعضی ها جامعه ایران دست اندکار تحولات نسبتاً جدی است. سرعت این تحولات را نیز میتوان از فاکت هایی که مطالبات جامعه ایران را منعکس می کنند بخوبی دریافت. دگرگونی در ذهنیت مردم ایران حداقل در عرصه سیاسی قابل توجه است. رشد سریع اندیشه ملی که بتدریج به خارج از ایران نیز کشیده شده است و انتشار تعداد کثیری نشریه و مجله، فعل و انفعالات انجمنی و تشکیلاتی در میان هموطنان آذربایجانی، کرد، بلوچ و ترکمن نشانه هایی قابل توجه در سمت و سوی تحولات سیاسی در میان ایرانیان است. همین سرعت تحولات است که مردم و مطبوعات را بسوی پرداختن به ضروریات سیاسی، فرهنگی و اجتماعی می کشاند. از همین رو در این مقدمه کوتاه به دو نکته اشاره می شود:

● روشنفکران، بشر دوستی یا بربریت

با اندکی تعمق حول مسئله ملی در ایران و با توجه به ساختار چندفرهنگی، چندملیتی و بالاخره گونه گونی زبانی و مذهبی عملکرد تبعیض آمیز حاکمیت در استمرار بی حقوقی و بی عدالتی در حوزه ملی برملا می گردد. این بی حقوقی، البته با کمال تأسف، در درک و عملکرد عقب مانده تر بخش قابل توجهی از روشنفکران، گروهها و احزاب سیاسی تعمیق می یابد. اما با یک نگاه آماری گذرا به ساختار جمعیتی ایران عمق عقب ماندگی عملکرد حاکمیت و وسعت انجماد فکری بخش قابل توجه جریانات و شخصیت های سیاسی ایرانی بیشتر آشکار میگردد.

آمارهای مستقل خارجی و حتی بعضی از مطبوعات داخلی، آمار ارائه شده از سازمان

نظارت بر حقوق بشر، انستیتوهای تحقیقاتی در امور ملیتها و بالاخره ارقام عرضه شده در دایره المعارف های مستقل حکایت از آن دارند که حدوداً ۳۰ تا ۴۰ درصد مردم ایران را هموطنان فارسی زبان ما تشکیل میدهند.^{*} این بدان معنی است که ۶۰ تا ۷۰ درصد مردم ایران به زبانی غیر از زبان فارسی تکلم می کنند. با این وجود زبان یک اقلیت (یعنی زبان فارسی) به تنها زبان رسمی و بلامنازع کشوری تبدیل شده است که در آن اکثریت به زبان دیگری سخن میگویند. به عبارت دیگر در کشور ایران البته در حوزه فرهنگی و البته سیاسی و اجتماعی اکثریت بزرگی (ترک زبانان، کردزبانان، بلوچ ها و...) در زندان فرهنگ و زبان اقلیتی (فارسی زبانان) گرفتار آمده اند. استفاده از واژه زندان در این رابطه چندان هم بی مسمما نیست. وقتی که تحصیل، تدریس و استفاده رسمی زبان و فرهنگ اکثریت مردم ایران (یعنی زبان ترکی، کردی، بلوچی و غیره) ممنوع بوده باشد و وقتی زبان یک اقلیت (زبان فارسی) بر خرابه های زبان و فرهنگ اکثریت مردم ایران کاخ رشد و تعالی خویش را بنا کند چه معنایی جز این میتواند داشته باشد که سیستم موجود به زندان زبانهای دیگر در آن سرزمین تبدیل شده است؟!

بر اساس آمارهایی که فوقاً ذکرش گذشت کثرت جمعیتی فارسی زبانان با ترک زبانان در ایران تفاوت چندانی ندارد. هموطنان کرد و بلوچ و اقلیتهای دیگر ۲۰ تا ۳۰ درصد جمعیت ایران را تشکیل میدهند. اما این بخش از مردم ایران در حوزه فرهنگی و ملی از کوچکترین حقوق ملی و مدنی برخوردار نیستند. با این وجود چه دلیلی میتواند وجود داشته باشد که اکثریت مردم ایران از ابتدائی ترین حقوق خود در حوزه فرهنگی و ملی محروم باشند؟ و سؤال مهمتر اینکه تا چه زمان میتوان با سرکوب و تحمیق، اکثریت مردم ایران را در حوزه فرهنگی زائده درجه دوم یک فرهنگ اقلیت نمود؟

البته که روشن است که نه زبان فارسی و نه هموطنان فارسی زبان فی نفسه در اعمال این سیاست ضد فرهنگی نقشی نداشته اند. بلکه آنچه که ایران را در آستانه قرن ۲۱ همچنان گرفتار عقب ماندگی در حوزه فرهنگی کرده است درک و عملکرد منحط و پوسیده بر اساس قوم پرستی، آریا پرستی و برترجویی قومی است. برترجویی و شونیسمی که از سلطنت پهلوی ها به وارثان و بازماندگان شان به ارث مانده است. این تمایل ارتجاعی و عقب مانده جدا از فاشیستهای وطنی یعنی پان ایرانیست ها (بخوانید پان فارسیست ها)،

*- تکیه گاه آماری مذکور به قرار زیر است:

- ۱- آمار ارائه شده در دایره المعارف FOXUS 1998، بخش ایران.
- ۲- آمار ارائه شده در گزارش "وضعیت اقلیتهای قومی و مذهبی در ایران" که اخیراً از سوی سازمان نظارت بر حقوق بشر - خاورمیانه منتشر شد.
- ۳- بخش ایران کتاب «سوئد یک کشور چند فرهنگی» که از سوی انستیتوی تحقیقاتی در امور مهاجرین منتشر شده است.
- ۴- نشریه وارلیق منتشره در ایران که جمعیت آذربایجان را یک سوم مردم ایران ارزیابی میکند.

متأسفانه اغلب جریانات مترقی و حتی سوسیالیست را نیز در چنبره خود اسیر کرده است. اغلب جریانات چپ که مطالبات خود را، به اصطلاح، بیش از عدالت خواهی لیبرالی میدانند هنوز از ارائه مواضع روشن در قبال حقوق فرهنگی و ملی اکثریت مردم ایران عاجزند. بعضی از این جریانات حتی با کمال تأسف شعارهایی از نوع شعارهای آشنا را تکرار می کنند که گویا: "اسلام مخالف ملی گرایی است!". فکر کنید که اگر یک نیروی چپ در این عبارت جای "اسلام" را با "کمونیسم" عوض کند دیگر چه آشی به هم خواهد زد؟! روشنفکر ایرانی بجای تعمق اندر باب مسئله ایی به این اهمیت و ارائه یک راه حل عادلانه تمامی نیروی خود را مصروف راهی می کند که رژیم گذشته و وارث آن به ظالمانه ترین شکل به آن پافشاری کرده و میکنند. گاه حتی این اشخاص و گروههای سیاسی به بلندگوهای رژیم اسلامی بدل شده و در محکوم کردن و مقابله با کسانیکه در صدد احیاء حقوق عادلانه فرهنگی و ملی هستند سر از پای نمی شناسند.

ایران کشور گونه گونی ها از نظر فرهنگی است. حزب سیاسی و روشنفکری که در این کشور زندگی میکند نمیتواند از مسئله ایی به این اهمیت درگذرد. بی توجهی هرکسی و یا هرجریانی نسبت به این مسئله به خاری در چشم همان اشخاص و جریانات بدل خواهد شد. الزام در برخورد با مسئله چندفرهنگی جامعه ایران ارائه یک برنامه عادلانه حول این مسئله است. اگر تا دیروز اشخاص، گروهها و احزاب سیاسی تنها به تحولات سیاسی و اقتصادی دلبسته بودند، بایستی دریافته باشند که امروز الزام و ضرورت تحول در ایران تنها در حوزه سیاسی و یا اقتصادی نیست، بلکه در حوزه فرهنگی از عمده ترین بخشهایی است که بایستی یک دگرگونی اساسی را از سر بگذرانند و سیاست فرهنگی کشور را بر اساس ساختار چندفرهنگی سمت و سو دهد. با این وضعیت امروز روشنفکران ایران در مقابل یک آزمایش بزرگ قرار دارند؛

- یا، با تکیه بر بشردوستی، چندگانگی و یا پلورالیسم فرهنگی در ایران را به رسمیت می شناسند و آن را در برنامه های حزبی خود می گنجانند.
- و یا با تکیه بر بربریت در کنار شونیستهای فارس (فاشیستهای وطنی) سرکوب و وحشیت علیه اکثریت مردم ایران را دنبال می کنند.

● بسوی یک آترناتیو

در شماره دوم تریبون مطلبی تحت عنوان "حل مسئله ملی از کدامین راه؟" به قلم بنده چاپ شده بود. از جمله خواننده ای از استکھلم با ارسال مطلبی ضمن تشویق ما در کارمان به بخشی از مسائل مطرح شده در مقاله مذکور انتقاد کرده بود. برای روشن شدن بیشتر مسئله و رفع سوتفاهمات احتمالی توضیح مختصری را ضروری می بینم.

اول اینکه؛ مقاله "حل مسئله ملی از کدامین راه؟" تلاشی بود در ارائه یک طرح برای رفع ستم فرهنگی و احیای ملی در چارچوب ایران. لذا منطقی تر میبود که نقد و بررسی مقاله بر مبنای جهتگیری آن (حل مسئله ملی در چارچوب ایران) صورت میگرفت و نه بر مبنای استقلال خواهی و جدایی از ایران، آنچنان که دوست خواننده مان بر آن تاکید ورزیده اند. چرا که این دو نوع نگرش متفاوت در برخورد به حل مسئله ملی در ایران است.

دوم اینکه؛ آنچه که در آن مقاله به آن تاکید شده بود آموزش دو زبان برای هر کودک در کشور بود. آموزش زبان مادری در وحله اول و آموزش زبان مشترک در مرحله بعدی، به این معنی که در ایران قبل از هر چیز باید زبان های موجود در ایران و از آن جمله ترکی، کرد و بلوچی و... به رسمیت شناخته شده و در مدارس کودکان به زبان مادری خویش تحصیل نمایند. در مرحله بعدی آموزش یک زبان بیگانه به تمامی کودکان ایران به مثابه زبان مشترک تدریس گردد. زبان مشترک لزوماً یک زبان نیست. بلکه بنا به دلایل تاریخی، کثرت جمعیتی و با توجه به قوانین مترقی بین المللی میتواند زبانهای مشترک وجود داشته باشد. در آن مقاله تاکید شده بود که زبان ترکی و فارسی به علت کثرت نسبتاً متساوی متکلمین به این زبانها در ایران بایستی به زبان مشترک مناطق فارسی زبان و ترکی زبان تبدیل گردد. این بدان معنی است که در مناطق فارسی زبان و ترکی زبان این دو زبان به مثابه زبانهای بومی این مناطق در ایران تلقی شده و در مدارس آن مناطق تدریس گردد. روشن است که زبان ترکی در مناطق ترک نشین زبان مادری و زبان فارسی زبان مشترک تلقی شده و در مناطق فارس نشین زبان فارسی زبان مادری و زبان ترکی به مثابه زبان مشترک در مدارس تدریس خواهد شد. یعنی زبان رسمی و مشترک این مناطق هر دو زبان فارسی و ترکی است.

داشتن زبان های سراسری سیطره یک زبان و یا یک فرهنگ را از مناسبات فرهنگی ایران حذف کرده و با پلورالیزه شدن کشور از نظر فرهنگی و زبانی امکان نسبتاً برابری در اختیار رشد و تعالی تمامی زبانها و فرهنگهای موجود در ایران قرار می گیرد.

در آن مقاله اما، نسبت به زبان هموطنان کرد و بلوچمان همچنان آموزش و رسمیت دو زبان مد نظر قرار گرفته بود. زبان کردی (در مناطق کردنشین) و زبان بلوچی (در مناطق بلوچ نشین) زبانهای مادری و زبان رسمی آن مناطق بشمار میرود. اما کودکان و مردمان این مناطق برای تسهیل در ارتباطات با مناطق دیگر ایران داوطلبانه و بنا به انتخاب مردم این مناطق یکی از زبانهای سراسری کشور یعنی زبان فارسی و یا ترکی را به مثابه زبان ارتباط و اشتراک برگزینند.

این کل آنچیزی بود که در مقاله منعکس بود. البته در آن مقاله به نمونه پاکستان به مثابه یک کشور چندفرهنگی نیز بطور مختصر اشاره شده و شیوه حل مردم پاکستان را نیز در برخورد با زبان مادری و زبان مشترک از نظر گذرانده بودیم. در کشور مذکور چهار زبان رسمی وجود دارد که مردم در مدارس، دانشگاهها، دادگاهها و محل کار مورد استفاده قرار میدهند. اما زبان مشترک مردم پاکستان زبان انگلیسی است. به نظر بعضی از کارشناسان امور نقش زبان انگلیسی به مثابه زبان مشترک نه تنها روابط بین المللی مردم پاکستان را گسترش میدهد، در عین حال سبب میگردد که مراکز علمی و دانشگاهی پاکستان همگام با پیشرفت علم و تکنولوژی، که اغلب به این زبان صورت میگیرد، پیش روند.

البته در شماره‌های آتی تریبون در نظر است که چگونگی حل مسئله ملی و فرهنگی در کشورهای مختلف جهان مورد کنگاش قرار گرفته اطلاعات، دانش و تجربه آنان مورد نقد و بررسی قرارگیرد. دانش و تجربه ایی که متأسفانه نه تنها جامعه بلکه بخش قابل توجهی از روشنفکران ما از کمبود آن در رنجند.

نکته سومی که در همین رابطه ضروری مینماید تا به آن تاکید شود داشتن "یک آترناتیو مناسب" برای حل مسئله ملی و فرهنگی در ایران است. به نظر میرسد که صرف تمامی انرژی‌ها در راستای نقد و بررسی مشکلات موجود در این حوزه هر چند لازم است ولی کافی نیست. هر نیروی فعال و هر انسان صمیمی که برای حل مسئله ملی قدم برداشته و یا قلم میزند بایستی از هدفمندی خود طرح روشنی را در اختیار مردم قرار دهد. صرفاً وعده حل مسئله ملی بدون اینکه آترناتیو معینی برای حل این معضل در ایران مطرح گردد میتواند تمامی تلاشهای موجود در این بستر را با ناکامی مواجه سازد. لذا به نظر نویسندۀ این سطور یکی از وظایف عمده نیروی مترقی سیاسی و تلاشگران حل مسئله ملی در جامعه چندفرهنگی ایران ارائه یک آترناتیو در عرصه‌های فرهنگی، سیاسی، اجتماعی و اقتصادی است. مقاله "حل مسئله ملی از کدامین راه؟" در واقع تلاش هرچند کوچکی بود در همین راه و به همان منظور.

تریبونو یا یماق اوچون پیژه یاردیم اندین!

مناسبت فرا رسیدن بهار

تاریخچه آئینهای بهاری در بین اقوام مختلف دنیا

ب. گری

بقول برخی از دانشمندان برای انسانهای اولیه چیزی غیر طبیعی تر از طبیعت وجود نداشته است. پدیده های شگفت انگیز طبیعت، بویژه تکرار قانونمند روز، ماه، فصول و سال هرکدام بگونه ای احساسات او را زیر تأثیر می گرفت و با تداوم خود ادراک و مفاهیم گوناگونی را در مخیله اش شکل می بخشید. فرارسیدن موسم بهار با تمام زیباییهای و جدآفرینش از یکسو و آوردن پیام پایان گرفتن سوز سرمای زمستان از سوی دیگر، برای انسانهای نخستین که تداوم حیاتشان رابطه تنگاتنگی با شرایط طبیعی داشت، از هر جهت مایه شادمانی و سزاوار جشن و پایکوبی بوده است. لذا میتوان تصور کرد که مراسم جشن بهار قدمتی به درازای پیدایش حیات جامعه بشری بر روی کره زمین داشته باشد.

جشن بهار در حقیقت بیان رنگارنگ وجد و سروری است که به همراه نوزایی طبیعت تمامی کائنات را دربرمیگیرد و هر خلقی به تناسب شرائط حیات مادی و معنوی خود بگونه ای ویژه برگزار مینماید. لذا جشنی است جهانشمول و بین المللی. نخستین اطلاعات مکتوب از جشن بهار متعلق به قوم سومر می باشد که حدود ۵۰۰۰ سال پیش از این با ایجاد خط میخی، برای اولین بار در تاریخ بشری ثابت کردند که میتوان تفکرات و تجربیات جامعه انسانی را جاودانه کرده، آن را به انسانهای دیگر و نسل های آینده

انتقال داد. به نظر اکثریت قریب به اتفاق سومرولوگ ها این قوم از آسیای میانه (ترکستان) به بین النهرین کوچیده و در آنجا نخستین سنگ بنای تمدن بشری را پی نهاده اند. سومرشناسان متفق القولند که زبان آنان نه هندواروپای و نه از گروه زبانهای سامی می باشد، بلکه التصاقی بوده با زبانهای اورال - آلتائی (از جمله زبان ترکی) در یک گروه زبانی قرار میگیرد*. بنابراین میتوان تصور کرد که خاستگاه اصلی مراسم بهاری ترکستان و در بین اقوام ترک زبان بوده که بعدها تحت نام های مختلف از جمله روز نو، سال نو و غیره در بین اقوام مختلف شکلهای گوناگونی بخود گرفته است که ملهم از دگرگونی و نوزایی طبیعت می باشد. در این نوشته در حد دانش خود خواهیم کوشید تا خوانندگان عزیز را با شمه ای از تاریخچه و نحوه برگزاری جشن بهار در بین اقوام مختلف دنیا آشنا سازیم.

جشن بهار در بین سومریان

C. F. Jean در صفحه ۱۶۸ کتاب خود تحت عنوان ، دین سومر (La Sumeriane Religion) مینویسد: "سال نو با آغاز بهار روز نو شمرده می شد و در چنین روزی برگزاری مراسم لازم در بین اقوام، اکتیو و زاغموک در سومر و بین النهرین رایج بوده است.**"

"سومرها که صاحب قدیمی ترین تمدن تاریخ جهان می باشند، با ویژگی یک فرهنگ کوسموپلیتیک آغاز سال نو را طی مراسم ویژه ای شادباش می گفتند. آنان نام این روز را A-Ki-Til می نامیدند. کلمه Til در زبان سومری به معنی زندگی و نوزایی بوده است.**" ... (کلمه til در زبان سومری بصورت ti نیز نوشته شده و با کلمه tiri, tiri،

*-ارتباط تاریخی و فرهنگی ترکمنستان و بین النهرین و نیز خویشاوندی زبانهای سومری و ترکی را در کتابی که تحت عنوان (Turkmenler-Sumerler,...) زیر چاپ می باشد مورد بررسی قرار داده ام.

Turkkulturunde nevrüz uluslararsi bilgi soleni bildirileri, Ankara, mart 1995
(T.K.N.U.S)

(اسناد سمپوزیوم بین المللی نوروز در بین ترکها، آنکارا، مارس ۱۹۹۵)
دکتر ق. گلکاریان "نوروز در تاریخ و جایگاه آن در فولکلور آذربایجان" ص: ۱۲۷ ایران - تبریز، مقالات این سمپوزیوم توسط محققین ترک زبانی نوشته شده است که از کشورهای گوناگونی از چین (ترکستان شرقی) تا عراق شرکت کرده و به اکثر زبانهای دنیا از جمله چینی، روسی، عربی مسلط بوده اند. لذا ارزش علمی آنها بعزت دسترسی نویسندگان به اصل منابع در سطح بالا می باشد.

***Prof. Dr. Harun Gungor, Onasya Kulturlerinde Yeniden dogus ve Turklerde nevrüz,
T.K.U.N.S, s.31

- پروفیسور دکتر هارون گونگور (از ترکیه، استاد دانشگاه) مراسم تجدید حیات در آسیای نزدیک و...

tirik, به معنی زنده، در زبان ترکی تقریباً همانند می باشد)

در رابطه با برگزاری جشنهای گوناگون در بین سومریان، سومرشناسان اطلاعات زیادی میدهند. محقق بزرگ آمریکائی در این رابطه چنین می نویسد: "در شهرهای بزرگ مزوپوتامیا (بین النهرین) تقریباً همه روزه اهداء قربانی برای خدایان مرسوم بوده چیزهایی مانند گوشت، شیر، فراورده های کشاورزی، شیر و شراب بعنوان صدقه داده می شد. استعمال انواع ادویه و عطریات و سوزاندن گیاهان خوشبو معمول بوده است. در این جشنهای روزانه که از طرف روحانیون اداره می شد مردم معمولی نمیتوانستند شرکت بکنند و یا خیلی کم شرکت می کردند. اما در جشنهای ماهانه و سالانه توده های مردم با شور و شوق زایدالوصفی شرکت کرده آیینهای دینی خود را نیز بجا می آوردند.

معروفترین جشن سومریان جشن بهار بوده است. مراسم و آیینهای جشن در تمام طول روز با شرکت عمومی و با شور و هیجان بی نظیری ادامه پیدا می کرد. این جشن و سرور با برگزاری مراسم "ازدواج مقدس" به نقطه اوج خود می رسید. این آیین در حقیقت تکرار سمبولیک مراسم ازدواج بین "دوموزی" * (در کتاب انجیل بشکل تموس قید شده است) حاکم بزرگ شهر "اوروک" (خدای باروری و فراوانی) و زن - خدا "این آنا" ** (الهة زیبایی) بود که با شرکت حاکم وقت هر شهر در نقش دوموزی و یک زن روحانی بلند پایه در نقش این - آنا صحنه سازی میگردد.

آماج سومریان از تکرار سالانه این آیین در حقیقت اظهار تمنای برآورده شدن آرزوی دوگانه شان از سوی خدایان بود که یکی حصول اطمینان از تامین رفاه و فراوانی در سرزمین شان و دیگری طول عمر برای حاکم بزرگشان بوده است... " (برگرفته از Prof. Dr.

S. N. Kramer: Mesopotamien, New-York, 1971

جشن بهار در بین مصریان

در میتولوژی مصر قدیم Osiris هر پائیز می میرد و در زیر خاک مدفون می گردد. در آنجا با زن - خدا Isis پیوند زناشوئی برقرار کرده در آغاز بهار دوباره زنده می شود.

*-دوموزی (تامموس، توموس) در نزد سومریان خدای محصول و فراوانی، همچنین نام ماههای ژوئن و ژوئیه است. در زبان ترکمنی نیز توموس نام فصل تابستان میباشد.
 **- «این - آنا» در سومریان گاهی دختر و گاهی زن، خدای آسمان و همچنین الهة زیبایی میباشد. کلمه آنا که با نام خدای آسمان «آنو» اتباط دارد، هم در زبان سومری هم در زبان ترکمنی امروز با ترکیب یک کلمه دیگر بعنوان نامهای زنانه و مردانه استفاده شده و می شود. مثلاً «قولی - آنا» یکی از القاب دوموزی در داستان فوق میباشد. آنا قولی نیز یکی از نامهای ترکمنی است. همچنین «آنا - تو» و «این - آنا» از نامهای زنان سومری و «آنا - طوق»، «آنا - طواق» و ... از نامهای زنان ترکمن می باشد.

تولد Osiris را طبیعت با گل و شکوفه استقبال کرده تبریک می گوید. براساس این افسانه، اوسیریس به سرزمین دوردستی مهاجرت کرده پس از پشت سر نهادن ماجراهای زیاد، دوباره به سرزمین خود باز میگردد. در میتولوژی ترکستان شرقی نیز خروج گوک تورکها (ترکان آسمانی) از کوههای سرسخت، ارگنه کون، در حقیقت بیان تولد دوباره قوم ترک می باشد که همزمان به آغاز بهار و شادمانی طبیعت به یمن این حادثه بزرگ و پرشگون می باشد.*

جشن بهار در میان خلقهای ترک زبان

۱- منابع تاریخی:

جشن بهار هم در میتولوژی و هم در ادبیات مکتوب اقوام ترک زبان که در بخش بزرگی از کره زمین زندگی می کنند، از اهمیت و تنوع ویژه ای برخوردار می باشد و تحت نام های گوناگونی چون: اوغوزگونی (روز اوغوز پدر افسانه ای ترک ها)، ارگنه گون، چاغان، اولوسون اولوگونی (روز بزرگ ملت)، بوز قورت، جیل آسیررو (سپری شدن سال کهنه)، ایلک یاز (آغاز بهار)، ینگگی گون (ینی گون، روز نو) و نوروز، طی مراسم متنوعی برگزار میشده و تا امروز نیز ادامه دارد. بویژه در بین آذربایجانی ها، قازاق ها، ازبک ها و اویغورها از اهمیت زیادی برخوردار می باشد. در زیر با نظرات برخی از محققین در این رابطه آشنا می شویم:

"ما از منابع چینی می آموزیم که در سده های قبل از میلاد ترکهای هون در روز ۲۱ مارس به دامنه کوهها رفته مراسم بهاری بجا می آوردند. این آئینها سپس در بین اویغورها مرسوم گشته و تا امروز در بین اقوام ترک زبان حفظ گردیده است."**

"در بخش - تذکره هون - کتاب Shi-chi که توسط Tsi-ma-chian چینی در قرن هشتم میلادی برشته تحریر درآمده است معلومات زیر بچشم می خورد:

در ماه مارس که آغاز سال نو شمرده می شد تمامی بزرگان ترک های هون در اردوگاه Yü-Chan گرد آمده بنا به رسم خودشان مراسم شادباش و آئینهای نیایش گوناگون بجای می آوردند. همچنین در ماه اوت (برابر ماه پنجم هون ها) نیز در محلی بنام Lung-cheng گرد آمده برای بزرگداشت خاک، آب و خدای آسمان (گوک تانگری)

*.Doc. Dr. Pakize Aytac, Nevruz uzerine bir sohbet. T.K.U.N.S. s.112

**Prof. Dr. Reşat Genc, Türk tarihinde ve kulturunde,,T.K.U.N.S., s 15

قربانها هدیه می کردند و آئینهای باشکوهی بجای می آوردند.

(Shih-chi, Hsung-nu chuan, 1975-2892; Han-shu Hstung-nu chuan, 1962-3752)

بنا به همین منابع، ترک های Ti که نیاکان اویغورها بشمار می آیند و در قرن هشتم قبل از میلاد می زیسته اند، ماه مارس از آغاز سال نو بحساب آورده تقویم قدیمی چینی بنام Lung-li را بکار می بردند. این تقویم هم بر اساس سال شمسی و هم براساس سال قمری تنظیم گردیده بود.

کاشغارلی محمود (محمود کاشغری قرن ۱۱ م.) در اثر فناپذیر خود بنام دیوان اللغت الترتک (به نظر برخی از محققین این اثر اولین فقه اللغه دنیا می باشد) می نویسد که اقوام ترک بجای واژه سال نو، یثنی گون (روز نو) را بکار می برند و ماه بعد از یثنی گون را اوغلاق آی (ماه بزغاله) می خواندند، زیرا در ماه دوم بزغاله ها دیگر بزرگ شده بودند. (DLT,c,1,s.347)

اما اینکه اویغورها از چه تاریخی بجای کلمه یثنی گون "نوروز" را بکار برده اند هنوز روشن نیست. کلمه "نوروز" در ادبیات ترکستان برای اولین بار در آثار علیشیر نوائی (قرن ۱۵ م.) بچشم می خورد.*

"البیرونی در قرن یازده میلادی از نوروز بمثابه آغاز سال نو یاد می کند. بنا به اظهارات وی مراسم سال نو در میان ترک ها و تمامی اقوام آسیای میانه و نزدیک بسیار شایع بوده است. خواجه نظام الملک نیز در کتاب سیاستنامه خود از رایج بودن مراسم سال نو در میان اقوام ترک سخن می راند.

یکی از قدیمی ترین تقویمهای دنیا، تقویم دوازده حیوان ترکی می باشد که قبل از استعمال تاریخ هجری در بین اقوام ترک رایج بوده هنوز هم در بعضی از جمهوری های ترک زبان بکار برده می شود. آغاز سال این تقویم نیز در ماه مارس بوده است.**

این تقویم در بین ترکمن ها نیز از قدیم موجود بوده امروزه نیز در کنار تقویم رسمی مورد استفاده قرار می گیرد. نام این تقویم در زبان ترکمنی (MÜ-CHE) یعنی ۱۲ سال

*- Nuranie Erkin-H. Ekrem, Uygurlarda nevrüz kutlamalari, T.K.U.N.S.,s.17

- مراسم تبریک سال نو در بین اویغورهای ترکستان شرقی - چین (مقاله دانشجویان رشته دکترای تاریخ در ترکیه)

** - Prof. Dr. Resat Genc, Turk Tarihinde ve hulturunde, nevrüz, T.K.U.N.S., s.17

- پروفیسور دکتر رشات گنج، رئیس موسسه عالی فرهنگ، تاریخ و زبان آتاترک.

می باشد. جالب است که در زبان سومری نیز معنی بخش اول این کلمه یعنی Mu به معنی سال می باشد. بخش دوم نیز پسوند ترکی "چه" می باشد که "کمی" و "کوچکی" را می رساند.

۲- در میتولوژی اقوام ترک زبان:

اوغوز گونی (روز اوغوز)

نویسنده و محقق مشهور آمریکایی Charles Berlitz در کتابهای خود تحت عناوین "مثلث ازدها" و "قاره آتلانتیک" تصریح می کند که در گذشته تمامی روی زمین قاره یکپارچه ای را تشکیل میداده است. نامبرده با اشاره به کلمات موجود در زبان سرخپوستان آمریکایی یادآوری می کند که عین همین کلمات در میان ساکنین بومی آسیا، اروپا و استرالیا نیز استعمال میشود و در ادامه مبحث فوق به اثبات میرساند که در ابتدا تمامی ساکنین کره زمین دارای فرهنگ و زبان مشترکی بوده اند. وی در جریان این تحقیقات ارزشمند خود ذکر این نکته را نیز فراموش نمی کند که نخستین زبان نیز زبان ترکی بوده است.

گرچه مراسم سال نو در گوشه و کنار جهان به شیوه های گوناگونی برگزار میگردد، اما سرخپوستان و بومیان چین، هند، سبیری و اسکاندیناوی که دارای فرهنگی باستانی و ریشه دار می باشند به شیوه های مشابهی برگزار می نمایند...

روز پیروزی اوغوزخان بر دشمنان و رقیبان خود، روز نو شناخته شده است. در افسانه اوغوزخان و نیز در صفحه ۲۹ "جامع التواریخ" چنین آمده است: ترکها از نسل یاقث ابن نوح می باشند. آنان به سوی شرق مهاجرت کردند. بعلت این کوچ آنانرا "ابولجه" نام نهادند. آنان سرزمین های "اوراق" و "کورتاق" را بعنوان ییلاق برگزیده، "کورساق"، "قاقیان"، "قاراقوم"، "تالاس" و "قاراسیرم" را بعنوان قشلاق پسندیدند. از ابولجه خان فرزندی بنام "دیب باقوی" بدنیا آمد (دیب به معنی تخت و باقوی به معنی بزرگ قوم می باشد). "دیب باقوی" صاحب چهار فرزند شد. از قاراخان (فرزند دیب باقوی) فرزندی بدنیا آمد که نامش را "اوغوزخان" نهادند. همزمان با تولد اوغوزخان گلها شکفتند، گیاهان و درختان طراوت و سرسبزی خود را بازیافتند و تمامی طبیعت تجدید حیات نمود.

پس از سالیانی چند در همین موسم اوغوزخان بردشمنان خود چیره گشته از شهر تالاس تا بخارا را گشود. از آن پس به گرامیداشت چنین روزی همه ساله جشنی باشکوه

برپاداشته، آئینهای ویژه ای بجای آورده آن را "اوغوز گونی" (روز اوغوز) نامیدند.*

ایلیک یاز بایرامی (جشن آغاز بهار) افسانه بوکوکاقان و ینیدن دوغوش:

«محل تلاقی نهرهای "تولا" و "سلنگا" دو شاخه از رود ارخون که سرچشمه آن در قاراقوروم می باشد "کاملانچو" نامیده می شود. در محل بین این دو نهر، دو درخت خشکیده بسیار بزرگ قد کشیده بود...»

در یکی از روزها در حد فاصل بین این دو درخت تلی پدیدار میگردد. بر روی این تپه کوچک انواری از آسمان فرود آمده روز بروز بزرگ و بزرگتر می شد. این پدیده شگفت انگیز اقوام اویغور را متحیر و سراسیمه نموده بود. آنان همگی بر آستانه این تپه مرموز که دیگر بزرگ شده بود، با فروتنی و احترام تمام گردآمدند. از سوی تپه نوایی دلگشا همچون ترانه ای اسرارانگیز بر می خاست... در این هنگام پرشکوه، رودها با شور و شعف روان بود، خاک، گیاهان پرجوانه سربرمی کشید، دو درخت ستبر، طراوت و سبزی یافته جوانه میزد... درختان و گیاهان پرشکوفه میشد. گویی سراسر گیتی غرق جشنی شورانگیز و شادی آفرین گشته بود. پرندگان نغمه سرا، بره ها، گرگها، شاهین هائی که در پهنه آسمان حلقه زده بودند همگی در این جشن و سرور شرکت می نمودند. هر شب از آسمان نوری مقدس بر روی تپه نازل می شد. ناگاه تپه همچون مادری باردار سربرزمین نهاد و شکاف برداشت. دری گشوده شد و پنج کلبه شبیه چادر پدیدار گشت. در درون هر کلبه کودکی نوزاد نشسته و در دست هر یک یکدسته گل صحرائی بود. از دو درخت بزرگی که دیگر کاملاً سرسبز و پرتراوت گشته بود لوله باریکی به دهان هر یک از کودکان وصل شده بود. درختان بدین طریق با شیرۀ وجودشان کودکان را می پروردند. هوا صاف و آسمان شفاف و آبی بود...

نسیم فرحبخشی به سوی کودکان وزیده وجودشان را نازش داد. آنان نیرو گرفته به جنب و جوش درآمدند. قوم اویغور پرورش کودکان را بر عهده گرفتند. روزی کودکان مکیدن عصاره درخت را رها کرده لب به سخن گشودند و رو به مردم کرده، هویت خویش را از آنان جویا شدند. اویغورها آن دو درخت عظیمی را که برگهای شادابشان در زیر اشعه زرین آفتاب میدرخشید به آنان نشان دادند. کودکان رو به سوی درختان کرده ستایش شایانی بجای آوردند و خاک پایشان را تقدیس و تبرک نمودند. آنگاه درختان سخن آغاز کردند و از خدای آسمان (گوک تانگری) تمنی کردند تا به کودکان درستی و راستی، شجاعت و جوانمردی، خوشبینی و خوشخوئی، قلبی مالمال از مهر و عطوفت، عمری

دراز و سعادت آمیز عطا نماید. بزرگان اویغور برای هر کودکی نامی برگزیدند. نخستین را "سونقورتکین"، دومی را "قوتور تکین"، سومی را "توک تکین"، چهارمی را "اور تکین" و بالاخره پنجمی را "بوکو تکین" نامیدند.

این افسانه که به افسانه "بوکو کاقان" معروف است از اثر جوینی بنام "تاریخ فاتح دنیا" (The History of the World Conqueror) نقل گردیده است. افسانه "بوکو کاقان" با "افسانه آفرینش و نوزائی" اویغورها، در میتولوژی ترک جایگاه برجسته ای دارد. جوینی خود قید نموده است که این اطلاعات را از کتیبه ای در "اردوبالغ" بدست آورده است. بنا به جوینی زادگاه ترک های ایغور را باید در کناره های رود "ارخون" جست. وی همچنین تصریح می کند که اقوام ترک جشن بهار را تحت نام "ایلک یاز" (آغاز بهار) طی آئینهای باشکوهی در "کاملچو" برگزار می نمایند...

انواع دیگر این افسانه در آرشیوهای مربوط به قرون وسطای چین به تفصیل قید گردیده است. پروفیسور "آبه تاکه او" با استناد به تقویم های اویغوری مربوط به سده های نخستین قرون وسطا، حدوث افسانه "بوکو کاقان" را بین ۲۸ فوریه و ۲۱ مارس قید نموده است.

افسانه بوکوکاقان در حقیقت بیانگر دو مسئله میباشد. یکی مربوط به پیدایش ترکهای اویغور و دیگری یادآور برگزاری مراسم و آئینهای گوناگون به مناسبت نوزائی طبیعت و فلسفه جشن بهار در بین آنان می باشد.*

آی - زیت بایرامی (جشن بهار در میان ترکان آلتایی)

«این جشن در آغاز بهار در میان باغها و بیشه ها و بنام الهه زیبایی آلتاییان (آی-زیت) برگزار میگردد (آزیتا نیز به احتمال قوی از همین کلمه ترکی گرفته شده است). آئینهای این جشن را شامانهای سفیدپوش اداره می کردند (روحانیون آئین شامانیزم). شامان از بین مردم ۷ دختر و ۷ پسر جوان را انتخاب کرده در دو سوی خود می ایستاند. سپس آنها را با خود به معبد آی-زیت می برد و در آنجا مراسم جشن و سرور برپا میگردد. در روزهای جشن مردم خانه های خود را بشکل زیبایی می آراستند، زیباترین لباسهای خود را برتن میکردند و بهترین غذاهای خود را می پختند.

آنان آی-زیت را چنین تصویر میکردند: او در حالیکه روسری سفید بر سر، شالی سفید

*prof. Dr. Mehlika Aktok, Uygur Bahar bayrami, ilk yaz,...T.K.U.N.S., s.167-9

- پروفیسور دکتر مهلیکا اکتوک، جشن بهار اویغور "ایلک یاز" افسانه های "کوکن" و تجدید حیات.

بردوش و چکمه ای سیاه با ساقهای بلند تا زانو بر پا دارد، بر صخره های سبتر تکیه زده به خواب و رویا فرو می رود و یا در میان درختان جنگل به گشت و گذار می پردازد... (برگرفته از کامیل ولی اف - ائیلین یادداشتی، دیلین یادداشتی، باکو ۱۹۸۸)

افسانه ارگنه قون (ارگنه کن) - جشن بهار در میان گوک تورک ها

ارگنه قون یکی از افسانه های گوک تورکها (ترکان آسمانی) می باشد. در این افسانه گوک تورکها در سرزمین مرتفعی که دورا دور آن با کوههای صعب العبوری محصور بوده به مدت ۴۰۰ سال زندگی می کنند. آنان در آنجا به کشف آهن موفق می شوند. ارگنه به معنی کمره کوه و قون به معنی سکنی گزیدن (از مصدر قونماق) می باشد. این افسانه یکی از افسانه های اوغوز بشمار میرود. اصل آن که شعرگونه بوده است طی قرون و اعصار متمادی سینه به سینه نقل می گشته تا اینکه در طی سده های اخیر کوتاه شده آن در اشکال گوناگونی نوشته شده است.

خلاصه مضمون داستان:

گوک تورکها بخت شان بیدار، تیرشان رسا و نیرویشان چیره بود. دشمنان جمله همدستان گشته به کین خواهیشان برخاستند. پس از ده روز جنگ دشوار گوک تورکها چیره شدند. سران اقوام شکست خورده انجمنی بزرگ برپا کرده به چاره جویی نشستند و چنین گفتند. اگر علیه گوک تورکها دست به نیرنگ نزیم سرانجام کارمان به خسران خواهد کشید. دیگر بار لشکر آراستند و جنگ و نیرنگ را برابر ساختند، کارگر افتاد و گوک تورکها دچار هزیمت شدند. سالمندانشان را از دم تیغ گذراندند، جوانانشان را به بردگی گرفتند، خانه هایشان را ویران کرده و اموالشان را به غارت بردند.

از بزرگزادگان گوک تورک تنها یکی از پسران ایلخان که در آن سال همسر گزیده بود و خواهرزاده وی دوغوز - اوغوز زنده مانده بودند که به بردگی دشمنان درآمده بودند. آنان در فرصتی مغتنم، شبانه سوار بر اسبی شده از دست دشمنان گریخته به زادگاه خویش برمیگردند. احشام فراوانی می یابند که آنان نیز از دست دشمنان گریخته به چراگاههای خویش برگشته بودند. دو بزرگ زاده گوک تورک چاره را در آن می بینند که به همراه احشام خود زیستگاه امنی در میان کوههای صعب العبور بیابند تا از گزند کینجویانشان در امان بمانند. بدنبال جستجوی زیاد سرانجام سرزمین دلخواهشان را یافتند. نخجیرگاهی بغایت زیبا، دشتی فراخ کران تا کرانش پوشیده از گل و گیاه و آبهای گوارا از هر سو روان... پروردگار را سپاس فراوان گفته در آنجا سکنی گزیدند.

۴۰۰ سال بدین منوال گذشت. شمار گوک تورکها و نیز اموال و احشامشان دیگر بار چنان فزون گشت که دیگر در ارگنه قون نمی گنجیدند. برای رهایی از این تنگنا در کنگره بزرگ به کنکاش نشستند و در چاره‌زیرین هم رای شدند: از نیاکانمان شنیده بودیم که در بیرون این کوههای سر به فلک کشیده سرزمینی است بغایت پهناور و دلگشا با شهرهایی زیبا و آبادان. موطن نیاکانمان نیز آنجا بوده است. پروردگار را سپاس می گوئیم که ما امروز در چنان وضعی نیستیم که از بیم دشمنانمان خود را در میان این کوهها محبوس نماییم. راه خروجی جسته چون سیلی خروشان بیرون آییم. با آنان که با ما سر جنگ دارند بستیزیم و با آنان که از در دوستی درآیند مدارا کنیم.

کوهی را که در ترکیب آن آهن فراوان بود یافتند و با نصب دمه‌ها و کورده‌های عظیم صخره‌های ستبر را گذاخته راه فراخی گشودند. با تعیین ماه و روز و ساعت مساعد چون سیلی خروشان بسوی دشتهای بیکران سرازیر گشتند و از مشاهده چشم انداز دلگشا و لطافت هوای روحبخش بهاری به شور وجد آمدند. کینجویان را به زانو درآوردند و با عافیت جویان مدارا کردند. و بدین گونه دیگر بار با فرمانروایی بر سرزمین نیاکان خود بزرگترین ملت جهان گشتند.

از آن تاریخ بزرگداشت آن روز پرشگون و برپایی آیینهای ویژه برای زنده نگهداشتن خاطره آن پیروزی بزرگ در بین گوک تورکها مرسوم گشت. در روز جشن ابتدا آتش بزرگی برافروخته پارچه آهنی در میان آن می گذاشتند. چون آهن سرخ میشد آنرا با گیره‌ای برداشته بروری صندل می نهادند. ابتدا خاقان بزرگ و سپس دیگر بزرگان با چکش می کوبیدند و بدینگونه جشن و سرور همگانی آغاز می شد...»
(برگرفته از سیدکمال کارالی اوغلو، ترک ادبیاتی تاریخی، استانبول ۱۹۷۳)

بنا به استخراج محقق فوق الذکر آذربایجان، کامیل ولی یف، روز خروج از "ارگنه قون" مصادف با نهم ماه مارس و بنا به پروفیسور عبدالخالق چای برابر روز ۲۱ مارس بوده است.

جشن بهار در بین اقوام ایرانی

نخستین اطلاعات تاریخی در رابطه با برگزاری مراسم سال نو در بین اقوام فارس در منابع چینی بچشم می خورد. در اثر تاریخی بنام Tong-dian که در قرن هشتم میلادی در دوره حکومت سلسله Tong توسط Du-yu نوشته شده است. اما زمان برگزاری نوروز بجای ماه سوم میلادی (مارس)، در ماه ششم میلادی (یولی، ژولای) قید گردیده

است. *»

در منبع مربوط به دوران اسلامی اطلاعات راجع به نوروز برای اولین بار در قرن ۱۱ میلادی (پنجم هجری) در آثاری چون شاهنامه فردوسی بچشم می خورد. اما نوشته های مربوط به دوران قبل از اسلام در این رابطه معلوماتی بدست نمی دهد. **»

براساس بررسی هائی که در سالهای اخیر صورت گرفته بنظر می رسد که مراسم بهاری و آئینهای نوروزی ریشه ایرانی نداشته بلکه از طریق بین النهرین (از قوم سومر) و یا از سوی شرق (ترکستان) به ایران وارد شده است. با نظرات برخی از محققین ایرانی در این رابطه آشنا می شویم:

«...اما راجع به نوروز که در آغاز سعی شده است بر اساس باورهای مذهبی تثبیت گردد، نه در کتاب قدیمی و مقدس زرتشتیان ایران و نه در "زند" که تفسیر آن محسوب می شود، هیچ اشاره ای راجع به نوروز موجود نمی باشد.»
(احسان یارشاطر، The Encyclopedia of Religion, New-York, 1987 p.341)

«آتشی که در مراسم مربوط به نوروز روشن میگردد ربطی به زردشتیگری ندارد. زیرا بنا به تصریح درست و بجای "نیکلایویچ گومیلف" در باور ایرانی آتش وسیله پرستش می باشد، در حالیکه در باور ترکها وسیله پاکی است.»

(Lev Nikolayevich Gumilev, Qedem turkler, ceviri: Vilayet Guliyev, Veli Habiboglu, Baki, 1993, s.103)

در این رابطه آقای دکتر مهرداد بهار نیز هم در مدخل کتاب تخت جمشید خود و هم در مصاحبه خود با مجله آدینه شماره بها سال ۱۳۷۲ چنین تصریح می کنند؛ ... جشن نوروز در اصل یک جشن آریائی نبوده بلکه نخست بین سومریان مرسوم بوده است... این آئین از بین النهرین به دیگر مناطق جهان و از جمله ایران رفته است... در کتاب دینی اوستا نیز نشانه ای از نوروز وجود ندارد... ایشان در ادامه سخنانشان آمدن این آیین از آسیای میانه (ترکستان) را نیز محتمل میدانند.

در حقیقت نوروز بعنوان آغاز سال و اول بهار از اواخر قرن ۱۱ میلادی در دوره حکومت ترکمن های سلجوقی بر ترکستان، ایران و آذربایجان مرسوم گشته است. در این رابطه

*Nuraniye Erkin- H. Ekrem, Uygurlarda nevrüz, T.K.U.S., s. 155-6 kutlamaları,

نورانیه ارکین و ح.اکرم، مراسم تبریک سال نو در بین اوغورها

** - رشات گنج، پیشین ص. ۱۶-۱۵

محقق ارجمند دکتر ضیاء صدر در مقاله ای که در نقد یکی از مقالات نشریه "روزگار نو" نوشته اند چنین می آید:

«در شماره مسلسل ۱۴۶ (فروردین ۱۳۷۳) در صفحات ۷۶ تا ۷۸ روزگار نو مطلبی راجع به تقویم و "سال سگی" درج شده بود و ضمن آن آمده بود: "بهر حال این نامگذاری که می گویند برحسب استخراجات حکمای "ترکستان" است و تا هفتاد هشتاد سال پیش استعمال آن در کشور ما جنبه رسمی داشت برای سالها نیز یک دوره دوازده ساله قائل شده و به هر سالی اسم جانوری را داده است که به ترتیب عبارتند از: موش، ببر، پلنگ، خرگوش... "مسلم" ببر اشتباه چاپی است و "بقر" (گاو) درست است. تقی زاده در ایرانشهر در ذیل تاریخ زمان (تقویم) از این ماهها چنین یاد کرده است:

«تحویل شمس به [برج] حمل و سال شمسی با دوره اثنی عشری (دوازده تائی) حیوانات (که) ترکها و بقول تقویم از خطا (ختا) و ایغور اقتباس شده و اصل آن از چین است) در تقویمها ثبت میشود و هنوز هم [استفاده] میشود. اسامی سالها به زبان ایغوری بنام حیوانات از قرار است که در این قطعه در نصاب الصبیان گفته اند:

"سیچان" و "اود" و "بارس" باشد و "توشقان"، "لوی" ایل، بعد "تیلان"، "یونت" آید بعد آنها "قوی تیل" - "بیچی" تیل سال نهم باشد به نزد ترکها - پس "تخاقوی" است وزان پس "ایت" و پس "تنگوز" تیل - که ترجمه آنها به فارسی چنین است:

"موش" و "بقر" و "پلنگ" شمارزین چار چوبگذری "نهنگ" آید و "مار" - آنگاه "به اسب" و "گوسفند" است حساب - "حمدونه" و "مرغ" و "سگ" و "خوک"، آخر کار.

نکته ای که در مورد عبارت "حکمای ترکستان" قابل ذکر است اینکه دقیقترین زیجی که در دنیای اسلام و از جمله در ایران و شاید در دنیای سنتی و قبل از انکشاف علمی جدید (بعد از نیوتن) پرداخته شده است اولوغ بیک (اولوغ به معنی والا و بلند مرتبه) پسر شاهرخ و نوه امیر تیمور گورکانی می باشد که بر سمرقند و بخش مهمی از شرق ایران حکومت می کرد [اولوغ بیک در سلطانیه آذربایجان متولد شده است]. این تقویم با رهبری آن پادشاه دانشمند و بی بدیل و نیز دوست و همکارش جمشید غیاث الدین تنظیم شد...

قبل از آن در ایران سه زیج و سه تقویم وجود داشت که از اول بهار (نوروز) آغاز میشد، به قرار زیر:

۱- تقویم جلالی که منسوب است به جلال الدوله (یا جلال الدین) ملکشاه سلجوقی. زیرا در سال ۴۶۷ هجری قمری (ربع آخر قرن یازدهم میلادی) بدستور او و با مشورت جمعی از منجمین عالمیقام که عده آنها از هفت تا هشت نفر ثبت کرده اند (و عمر خیام نیز اگر چه ظاهراً در آن وقت جوان بوده در این مشاوره و رای اشتراک داشته است) زیجی و تقویمی تنظیم شد و اول فروردین را هیجده روز جلوتر بردند تا به اعتدال بهاری (ربیعی) منطبق شود و با حساب نجومی سال به سال، و تعیین نقطه اعتدال ربیعی و تحویل آفتاب از "حوت" به "حمل" موضع آن را در همان نقطه یعنی اول بهار برای همیشه ثبت کردند... (دکتر ضیاء صدر، سال جلالی و تقویم اولوغ بیک، روزگار نو، اردیبهشت ۱۳۷۳، شماره مسلسل ۱۴۷)

«بنا به یک افسانه ایرانی، خداوند، دنیا و انسان و خورشید را در چنین روزی آفریده است. و پادشاه افسانه ایران کیومرث نیز در همین روز تاجگذاری نموده است. بر اساس

افسانه دیگری نوروز روز تاجگذاری جمشید بوده است. جمشید چون به آذربایجان می‌رسد خورشید وارد برج حمل گشته بود. وی بر روی تپه بلندی تختی نهاده تاج جواهرنشان بر سر میگذارد و از آنجا مراسم جشن آغاز می‌گردد»*

نکته ای که در اینجا تذکر آن لازم بنظر می‌رسد اینست که ظاهراً افسانه‌های فوق در بین مردم ایران شایع و نهادی نبوده، بلکه بیشتر از شاهنامه فردوسی نقل میشود. همانگونه که برهمگان روشن است شاهنامه در آن شرایط تاریخی، براساس احساسات غلیظ ملی و با آماج هویت بخشیدن به ناسیونالیسم فارسی در ایران نوشته شده است. در این مورد فردوسی خود صراحت دارد. (بسی رنج بردم در این سال سی - عجم زنده کردم بدین پارسی)

به نظر عده ای از محققین، وی برای رسیدن به این هدف مجبور شده است به بسیاری از واقعیتها غرض آلود برخورد نماید و بسیاری از داستانها و روایات را از اقوام دیگر گرفته مضمون و شکل فارسی به آنها بدهد و بر اساس امیال خود تنظیم نماید، حتی نام اشخاص را تغییر دهد. مثلاً نام "آلپ - ار - تونگا" قهرمان نام آور ترکستان را به افراسیاب تبدیل کند. علاوه براین، بخشی از اشعار شاهنامه نیز از خود فردوسی نبوده بعدها توسط ناسیونالیستهای افراطی بر آن افزوده شده است. در این رابطه کتابها و مقالات متعددی در ایران توسط آقای «ف.م. جوانشیر» و دیگران نوشته شده که پرداخت به آن خود کار ویژه‌ای را می‌طلبد. لذا برای بررسی دقیق تر و علمی تر این مسائل میتوان اصالت ایرانی بودن افسانه‌های فوق را مورد تردید قرار داد. این امر با نظر محققین فوق الذکر ایرانی مبنی بر غیرایرانی بودن آئینهای نوروزی نیز کاملاً همخوانی دارد. البته امروزه جشن نوروز در ایران کاملاً جا افتاده و نهادی شده و غیر ایرانی بودن ریشه آن اهمیت چندانی ندارد.

جشن بهار (سال نو) در بین سرخپوستان آمریکا

آقای دکتر احمد علی ارسلان ساکن واشینگتن در رابطه با جشن بهار در بین سرخپوستان و انعکاس آن در میتولوژی آنان و نیز همسانی همه جانبه این مراسم با انواع موجود در بین ترکهای سیبری، ترکستان شرقی به لحاظ شکل، مضمون و برخی کلمات مقاله مفصلی نوشته اند که محصول ۱۵ سال تحقیق ایشان بوده است. ما در اینجا به ترجمه بخش کوچکی از آن بسنده می‌کنیم:

«در راس جشنهای فصلی در میان سرخپوستان آمریکائی که رنگ دینی آنان قوی

دکتر جواد هیت، ایران، تهران ۱۱۹-۱۲۰، T.K.U.N.S., Nevruz Bayrami Iranda - *

می باشد، آئین شادباش "آغاز سال نو" قرار دارد، که در ماه مارس برگزار می گردد. این مراسم در بین سرخپوستان کالیفرنیا که از راه کشاورزی امرار معاش میکنند، در مقایسه با سرخپوستان کوچ نشینی که زندگانشان بیشتر به شکار و دامپروری وابسته است، بسیار ریشه دارتر و مفصل تر می باشد. در بین قبایل سرخپوست مراسم و آئینهای شادباش سال نو به مناسبت گذار از سال کهنه به سال نو، غلبه بر مرگ، تجدید حیات، رهائی از نازائی و آغاز باروری برگزار می گردد.

قبایل یوروک، هوپا، کاروک، یوک، پومو، مودوک و مائیدو که در کالیفرنیا و حوالی آن زندگی می کنند و ماه مارس را بعنوان آغاز سال نو پذیرفته اند، جشن بهار را، اگر بخواهیم تمامی معنی بیان کنیم، بمتابه بیداری و نوزائی طبیعت و سمبل تجدید حیات، شادباش میگویند. این مراسم و آئینها همانند دیگر سرخپوستان توسط شامانهای آنان رهبری می شود... قبایل چپلولا، هوپا، کاروک، تولووا، ویوت و یوروک نیز ماه مارس را بمتابه زمان آغاز سال نو می پذیرند و بدین مناسبت مراسم و آئینهای ویژه ای برگزار می نمایند. این مراسم به یمن تجدید حیات جهان تحقق می یابد. از ارواح بزرگ مسئلت و تمنی میکنند تا همه امور به روال درست جریان یابد، نعمت بسیار ارزانی شود، حیواناتشان تندرست و ماهی و دیگر جانوران فراوان گردد، قبایلشان از بلایای طبیعی چون سیل، آتش و زلزله محفوظ و ایمن باشند.

شامان قبیله قبل از آغاز مراسم و همچنین پس از پایان یافتن آن، خود را از ارواح خبیثه پاک می کند. او در حین مراسم ترانه های مطول دینی می سراید و مکانهای مقدسی را زیارت می کند. افراد قبیله ضمن زیارت مکانهای مقدس به همراه شامانهای خود، از تداوم حیات و فراوانی نعمتها اطمینان حاصل می کنند. شامان قبیله با برافوختن آتش نو، آتش کهنه را خاموش می کند. سرخپوستان به همراه شامانهای خود به سوی سرچشمه رودخانه ای که از آن ماهی "سولمون" صید میشود راهپیمائی می کنند و به بزرگداشت ارواح بزرگ رقص های White Deerskin Dance (پوست آهوی سفید) و Jump Dance (هوپ - هوپ) را اجرا میکنند...»*

«علاوه بر موارد یاد شده مراسم بهاری امروزه در بین موسویان بنام Pesah روز ورود حضرت موسی به همراه قوم یهود از ستم فرعون رهایشان کرده بود به شبه جزیره سینا و همچنین در بین مسیحیان بنام Paskalya روز تولد مجدد حضرت عیسی جشن گرفته

* - همسانیه های مراسم "آغاز سال نو" در میان قبایل سرخپوست آمریکا و خالقه های ترک زبان، دکتر احمد علی ارسلان

- Dr. Ahmad Ali Arsalan, Amerika kizilderili kabileleri ve turk dunyanina, Yeni Yil Basi, mrassimlerinde paralellikler, T.K.U.N.S., s. 151-160

میشود.)*

نتیجه

همانگونه که می بینیم حلول بهار و نوزائی طبیعت تقریباً از سوی همهٔ خلقهای جهان با جشن و سرور استقبال می شود. ما ضمن تبریک فرارسیدن این موسم فرح بخش، آرزو می کنیم که همه انسانها چشم و گوش و دل و وجدانشان را برای دریافت پیام حیاتبخش طبیعت باز کنند. امیدوار باشیم که سپری شدن زمستان پیام آور سپری شدن همه آن چیزهایی باشد که در شان انسان نیستند. و دنیائی زیبا و زیبنده، عاری از هرگونه خودخواهی، ریا، تزویر و هرگونه ستم اعم از ستم ملی، اقتصادی، مادی و روحی داشته باشیم، که پیام بهار چیزی جز این نیست. و بدینوسیله مقاله خود را با سخنان حکیمانهٔ دانشمند آذربایجانی پروفیسور دکتر کامیل ولی یف نریمان اوغلی از سخنرانی ایشان در سمپوزیوم بین المللی آنکارا پیرامون جشنهای بهاری و نوروز به پایان می بریم:

«...کسانیکه به نوروز رنگ سیاسی و محلی میدهند بسیار به خطا می روند. زیرا نوروز چونان رود بزرگ و خروشان است که توصیف آن در کتابها نمی گنجد و آب آن در درون مرزهای قوم و یا ملت خاصی رام شدنی نیست. ترکستان، آلتای، قفقاز، آنادولی، بالکان صحنهٔ جغرافیائی نوروز می باشد. تصور و توصیف مراسم و آئینهای این سرزمین های بیکران کتابها می طلبد. تنها در آذربایجان مراسم و آئینهای نوروزی و فولکلور غنی مربوط به آن حداقل پنج کتاب می باشد. نوروز جشن مشترک همهٔ ماست»**

هزینه آبونمان ۴ شماره: abunə pulu: 4 sayının

Isveç	90 SEK	سوئد:
Isveç, qeyri şəxsi	180 SEK	سوئد، مؤسسات:
Sayir Skandinavi:	110 SEK	سایر کشورهای اسکاندیناوی:
Sayir Avropa:	25 DM	سایر کشورهای اروپا:
Sayir ölkələr:	18 USD	سایر کشورها:

** - پروفیسور دکتر هارون گونگور، همانجا ص ۳۳
 *** - پروفیسور دکتر کامیل و. نریمان اوغلی، آئینهای نوروزی و آذربایجان، آذربایجان، باکو

بسوی جهانی بدون مرز

علی رضا اردبیلی

زمانی گرد بودن زمین مورد سؤال و تردید فرزندان آدم بود. بشر امروزی در ادامه سیر

تکاملی شناخت خود از جهان پیرامونی خود پا از کره زمین فراتر نهاده و دایره معرفت خود از هستی پیرامون خویش را به دورترین نقاط فضا گسترش داده است. تعمیق شناخت ما از جهان علاوه بر این بعد مکانی یک بعد زمانی هم دارد. شناخت ما از حال و روز نیاکان باستانی مان عمیق تر و مستندتر می شود و بزرگترین معماهای تاریخ گذشته جهان به کمک علوم جدیدی چون کیهان شناسی، آرکتولوژی بستر دریاها و ژنتیک به حل قطعی خود نزدیک تر می شوند. اینهمه به رواج مفاهیم جدیدی چون «دهکده جهانی» در نزد روشنفکران و افکار عمومی جهانیان دامن می زند. «دهکده ای» که ساکنانش هم در اسرع وقت از حال هم خبردار می شوند و هم معرفت به احوال گذشتگانشان در آنان به احساس هم نوعی و همگونگی دامن می زند. در عرصه سیاست بین المللی از یک سو با پایان دوران موسوم به جنگ سرد دولتهای «ملی» ثبات خود را از دست می دهند و انواع اتحادهای منطقه ای، قاره ای و بین قاره ای در حال شکل گیری هستند؛ از

به نظر می رسد انسان امروزی به لزوم برخورداری توأم از حق زیستن برابر و زیستن باهم برای ادامه حیات (چون آب و هوا یا چون بینائی و شنوائی) پیش از هر وقت دیگری اشراف یافته و عزم خود را جزم کرده است تا هر گونه کمبود یکی از این نعمتها را با تلاش و مبارزه خود رفع کند.

سوی دیگر دولت های «ملی» سابق به نفع دولت های «ملی» جدید تقسیم می شوند. این هردو تحول در زیر یک آسمان واحد و بطور همزمان صورت می گیرد. چاره جویی برای مشکلات جوامع مختلف جهانی، نمی تواند با نادیده گرفتن یکی یا هردوی این روندها صورت گیرد.

پیوستن ۴ کشور جدید به اتحادیه اروپا (فنلاند، سوئد، اطریش و جمهوری ایرلند) و

تصویب طرحهایی چون ادغام پولی و مالی یا حذف تشریفات کنترل پاسپورت در درون این اتحادیه، زمانی صورت گرفت که در همسایگی بلافصل این اتحادیه با انحلال «اتحاد» های تحمیلی سابق، ۲۲ کشور جدید متولد شدند. هیچکدام از این دو نوع تحولات نه منحصر به غرب اروپا یا بلوک سوسیالیستی سابق هستند و نه یکسویه. اتیوپی به عنوان قدیمترین دولت موجود در جهان استقلال اریتره را به رسمیت شناخت و ساختار سانتالیستی دولت خود را به نفع یک ساختار فدرال داوطلبانه به هم زد. ایالت کبک کانادا با اختلاف ۴۰ هزار رأی صرفاً «تا اطلاع ثانوی» در ترکیب کانادا باقی ماند. در درون اتحادیه اروپا، بریتانیا ادامه حاکمیت طولانی خود بر اسکاتلند، ایرلند شمالی و ویلز را (حداقل به صورت سابق) غیر ممکن یافته است. از سوی دیگر هم در مواردی که دولت ها در صدد همگرایی های عمیق هستند و هم در میان دولت های جدید ناشی از اضمحلال دول بزرگتر سابق، جریانات صرفاً یک سویه و تک خطی نیستند. در واقع با دقتی عمیق تر به ماهیت حوادث این سالها یافتن نمونه هایی که صرفاً در جهت ادغام بیشتر یا انزوای طلبی محض باشد، دشوار است. در اکثر موارد از یکسو شاهد تأکید بر هویت خودی و دفاع از موجودیت معنوی گروه های انسانی هستیم و از سوی دیگر همزمان در همین جوامع حرکت به سوی نزدیکی به همسایگان دور و نزدیک و کاهش تضادهای موجود صورت می گیرد. جالب ترین مورد شاید بریتانیا باشد که همزمان با نزدیکی کل کشور به بقیه اروپا در چارچوب اتحادیه اروپا، در درون خود به سست کردن بندهای اقتدار لندن بر اسکاتلند، ایرلند شمالی و ویلز مشغول است. این روندهای دوگانه را در سوئد هم می توان مشاهده کرد. با ورود این کشور به اتحادیه اروپا بخشی از اختیارات پارلمان سوئد به بروکسل منتقل شد. پاره ای از قوانین جاری در اتحادیه اروپا موجب تغییر قوانین سوئدی شدند و ... از طرف دیگر تأکید بر هویت سوئدی و ریشه اسکاندیناویائی ملت افزایش یافت. در این مدت کوتاه تعداد نمایشگاهها، سمینارها، نشریات و تحقیقاتی با موضوع هویت سوئدی - اسکاندیناویائی بیش از ۱۰ برابر شده است. صرف نظر از روند «طبیعی» و بین المللی گسترش روزافزون زبان انگلیسی، به نظر نمیرسد که زبان و هویت سوئدی - صرفاً بخاطر ورود این کشور به اتحادیه اروپا - به نفع زبان و هویت جدیدی دچار عقب نشینی شده باشد. بر عکس مسئله ارتقاء دو زبان مورد استفاده در سوئد (فنلاندی و زبان کولیها) به مقام زبان رسمی بطور جدی در حال بحث است. فنلاندی های سوئد صاحب یک ایستگاه رادیوی سراسری شدند و سهم دیگران از امکان پخش برنامه های رادیو - تلویزیونی در آستانه یک افزایش بسیار جدی قرار دارد. یعنی نه تنها فرهنگ سوئدی به صرف ورود این کشور به اتحادیه اروپا در مسیر تضعیف به نفع فرهنگ کشورهای مقتدر اروپایی قرار نگرفته است، بلکه پاره هایی از موجودیت معنوی این کشور امکان شکوفایی بیشتری یافته اند.

در کشورهای تازه استقلال یافته بلوک شرق سابق نیز انواع همکاری ها و اتحادهای

داوطلبانه در حال شکل‌گیری است. بر خلاف آنچه شاید از اخبار روزانه رسانه‌ها برآید، تحولات منجر به زایش دوول مستقل جدید یکسویه نبوده‌اند. یعنی حرکت این کشورها صرفاً در جهت دوری از یکدیگر و تجرید از جهان نزدیک و دور نبوده است. در میان ۱۲ جمهوری جدید از ۱۵ جمهوری شوروی سابق از همان سالهای اول شرط ویزا برای رفت و آمد شهروندان این کشورها لغو شد (دقیق‌تر: برقرار نشد)، اتحاد جدیدی بنام جامعه «کشورهای مشترک‌المنافع» ایجاد شد، کشورهای آسیایی شوروی سابق بدون واژه از سوء ظن مسکو، انواع سابقاً ممنوع از روابط فرهنگی را تجربه می‌کنند و ... در جهت ارتباط با جهان بیرون از دایره شوروی سابق حرکت بسوی همگرایی با جهان برجسته‌تر از این بوده است. روابط فرهنگی و اقتصادی همه این کشورها شامل فدراسیون روسیه، با جهان خارج به سطوح عالی سابقاً غیرقابل تصور ارتقا یافته است. سه کشور کوچک بالتیک و کشورهای جنوب قفقاز در صدد پیوستن به اتحادیه‌های موجود در غرب چون اتحادیه اروپا و ناتو هستند. بسیاری از این کشورها به عضویت شورای اروپا در آمده‌اند و یا مراحل نهایی عضویت را طی می‌کنند. ارتباط مستقیم اقتصادی و دیپلماتیک با کشورهایی چون چین و ژاپن را باید به این مجموعه اضافه نمود.

به عبارت دیگر تأکید بر هویت ملی خودی و گریز از مرکز و گریز از یکدیگر تنها وجه مشخصه تحولات شتابان سیاسی در این کشورها نبوده است. به همین سیاق چنانکه پیشتر اشاره شد، همگرایی و گرایش به اتحاد و همکاری به عنوان مثال در غرب اروپا - که در صدد جذب تمام و کمال اروپای شرقی هم هست - نیز یکسویه نیست. این سیر حرکت اولاً به معنی نفی هویت فرهنگی ملل درون اتحادیه اروپا نیست هرچند تماس و همکاری بین ملل بخودی خود افق‌های جدیدی در برابر شهروندان این کشورها می‌گشاید و احساس تعلق به نوع جدیدی از هویت فرهنگی یا حداقل تعاریف جدیدی از تعلقات فرهنگی تاکنونی را در نزد شهروندان باعث می‌شود. ملت‌های کوچک و مناطقی که سابقاً (به اجبار یا از روی آگاهی و اختیار) هویت خود را فدای ایجاد و تحکیم دوول ملی کرده بودند، دیگر توجیه یا نیازی برای فداکاری‌های گذشته نمی‌یابند. وقتی سوئد و دانمارک هر دو عضو اتحادیه اروپا هستند، دیگر تأکید اهالی منطقه اسکونه در جنوب سوئد، به ویژگی‌های فرهنگی خود نشان از تضعیف حاکمیت استکهلم یا کپنهاگ ندارد و بعنوان بخشی از طرح «همکاری‌های منطقه‌ای در چارچوب اتحادیه اروپا» مورد حمایت مالی سخاوتمندانه قرار می‌گیرد.

برجسته‌ترین خطوط حاکم بر تحولات جهانی و منطقه‌ای در عرصه دگرگونی‌های درون مرزهای ملی کشورها و مابین دولت‌های ملی را میتوان چنین ارزیابی کرد:

- مرکز‌گریزی و از هم‌گریزی در شرایطی که اتحاد بین ملل مختلف برای

گرد هم آمدن در زیر پرچم ملی واحد، تحمیلی، یک طرفه و ناعادلانه بوده است. دو نمونه مهم این گونه موارد کشورهای شوروی سابق و یوگوسلاوی سابق هستند.

● نزدیکی و سمتگیری بسوی ادغام هرچه بیشتر اقتصادی و ایجاد ارگانهای تصمیمگیری و سنبولهای جدید در این راه. در این سالها ما در اروپای غربی شاهد مهمترین موارد این سری تحولات بوده ایم. موارد دیگر این گونه تحولات در قاره آمریکا، در آفریقا و دیگر نقاط دنیا با درجات متفاوتی از شدت و اهمیت در جریان هستند.

● در هر دو حال شاهد وجود عناصری از جنس نوع متقابل در درون حرکت هستیم. نه میل به نزدیکی به معنی خودکشی هویتی فرهنگی است و نه گرایش به جدایی و استقلال معادل انزوای طلبی و گریز از اتحادهای منطقه ای و جهانی. در ورای این دو جهت به ظاهر متضاد تحولات دهه حاضر می توان آرزوهای جوامع انسانی برای زیستن باهم و زیستن برابر را رد یابی کرد. این دو احساس انسانی نه مغایر هم هستند و نه کسی انسان را محکوم به انتخاب یکی از آنها و چشم پوشی از دیگری کرده است. به نظر می رسد انسان امروزی به لزوم برخورداری توأم از حق زیستن برابر و زیستن باهم برای ادامه حیات (چون آب و هوا یا چون بینائی و شنوائی)، بیش از هر وقت دیگری اشراف یافته و عزم خود را جزم کرده است تا هر گونه کمبود یکی از این نعمتها را با تلاش و مبارزه خود رفع کند. آنجا که انسانها بخاطر زبان، مذهب، رنگ، "نژاد" و یا هر ویژه گی دیگرشان شهروندان درجه ۲ محسوب نمی شوند، تمایل به همگرایی، نفوذپذیرتر کردن مرزهای موجود و کمرنگ کردن آنها غالب است. هر جا که گروههایی از اهالی یک کشور قربانی سیاست های برابر سازی و آسیملاسیون دولت مرکزی هستند، تلاش برای نجات از اضمحلال محتوم و گریز از اتحادهایی که بر پایه نفی هویت مستقل یا بخش مستقل هویت آنان شکل گرفته، به قاعده عمومی بدل می شود.

ایران بعنوان یک کشور کثیرالملله نمی تواند از این موج تحول به دور بماند. بی جهت نیست که بحث پیرامون مسائل دایر بر ادامه حیات ایران به صورت کنونی بیش از هر زمان مورد بحث است. شرکت کنندگان در این بحثها هر کدام به سراغ حوادث جهانی می روند و سعی دارند نقطه نظرات خود را به علل و نتایج اتفاقات سالهای اخیر مستدل سازند. در این مقاله نیز از همین شیوه پیروی خواهد شد. با وجود این سعی خواهد شد از نمونه برداری صرف احتراز شود. چرا که هم شرایط حاکم بر هر مورد از تحولات سالهای اخیر متفاوت با دیگری است و هم این تحولات چنانچه اشاره شد در جهت های متفاوتی تکوین یافته اند.

جامعه ایران در ۷۵ سال پیش بهای گزافی برای عقب ماندگی خود از زمان پرداخت. انقلاب مشروطیت در برپایی نظم جدید دچار پراکندگی صفوف و خیانت از درون و بیرون شد. بزرگترین قدرت استعماری وقت ابتدا ایران دچار تشتت را با قرارداد ۱۹۱۹ به مصاف طلبید و سپس بساط خیمه شب بازی خود را بنام "ایران نوین" بر این کشور تحمیل کرد و ...

امروز بار دیگر زمان در تحول است و دوران پس از جنگ سرد ارزشهای گذشته را مورد سؤال قرار می دهد. اگر راه برون رفت از بحرانهای کنونی از درون جامعه ایران ارائه نشود، بی گمان این میدان برای "دیگران" خالی خواهد بود.

تبدیل ایران به "ایران نوین"، این کشور را از درون و بیرون مواجه با بحرانهای اساسی کرد. این بحرانها جامعه ایران را از حمایت آحاد اهالی کشور و امکان زیستن در هارمونی با همسایگان خود در منطقه محروم کرد. سیستم بشدت سانترالیستی دولت بر سرکوب نظامی خلق های غیر فارس و سیاست تبدیل ایران به سربازخانه ای بزرگ با مردمی یک لباس، زبان و فرهنگ واحد که همگی سر به اطاعت از سرجوخه حاکم بر تهران دارند، مبتنی بود. اینچنین ساختاری جز با تکیه بر سرنیزه قادر به جلب حمایت اهالی نبود، اهالی کشور که حتی در چارچوب ساختار فدرالیستی سنتی خود را در قدرت دولتی سهیم نمی دیدند، اینبار سراسر دستگاه دولتی را در برابر خود، در خدمت بیگانه یافتند و خود با آن بیگانه گشتند.

وقتی که شهروندان ترک و عرب در داخل ایران مورد سوء ظن و تحقیر باشند، دیگر جایی برای تعارف با همسایگان ترک و عرب نخواهد بود. رابطه ایران با کشورهای همسایه بیش از رابطه رژیم با مردم خودی تحت کنترل خارجی بود. دولت ایران از جمله از طریق همکاری رسمی با آفریقای جنوبی و شرکت در قلع و قمع انقلابیون عمان در ظفار بعنوان وابسته ترین رژیم منطقه نام بی افتخار و لعنت اور "ژاندارم منطقه" را از آن خود کرد.

سیاست رژیم اسلامی در جهت اصلاح اشتباهات گذشته نبود و این روابط را دچار بحرانهای جدیدی کرد. نگاهی به لیست دوستان و دشمنان رژیم اسلامی ایران ما را با واقعیت تلخ جایگاه بد ایران در نظر همسایگان آن آشنا می کند: در میان دوستان ایران از جمله روسیه، یونان ارمنستان را می توان دید. اما نام تمامی همسایگان ایران در میان دشمنان سیاست خارجی جمهوری اسلامی به چشم می خورد: ترکیه، عربستان سعودی، کشورهای حوزه خلیج فارس و دیگر کشورهای عربی، جمهوری آذربایجان و غیره. از این جهت مناسبات ایران با تنها کشور جهان با اهالی شیعه به غیر از ایران یعنی

جمهوری آذربایجان غیر قابل باور است. این جمهوری جوان مورد تجاوز از سوی دشمنان غدار و تاریخی مسلمانان یعنی روسیه و ارمنستان واقع شده است. سیاست جمهوری اسلامی شرکت در باج خواهی روسیه از این کشور شیعه هست! همکاری با یونان علیه ترکیه، تهدید همه کشورهای اسلامی منطقه با صدور انقلاب و سیاستهایی از این قبیل عملاً احساس ناامنی و سوء ظن کشورهای همسایه نسبت به ایران و تمایل بیشتر آنها به دوول غربی برای حراست از حاکمیت خودشان را باعث شده است.

ایران با چندین فرهنگ ممنوعه و شهروندانی که نسبت به اساس ساختار دولتی حاکم بر کشور خود احساس بیگانگی می کنند، نمی تواند عمر طولانی داشته باشد. همینطور کشوری که مرکز تولید ناامنی و بی ثباتی دائم برای همسایگان خود است نمی تواند خود از ثبات و امنیت برخوردار باشد و ناچار است در داخل به حکومت پلیسی و در خارج به قوای نظامی خود متکی باشد که هردو ابزاری محتاج قربانیها و هزینه فراوان و نامطمئن هستند.

لذا در ارائه هر گونه طرحی برای فردای ایران باید نکات زیر مستتر باشد:

○ پذیرش برابری همه ملل ساکن ایران برای حفظ و اشاعه فرهنگ ویژه خود، مخالفت قاطع با طرحهای ناظر بر نابودی تدریجی هویت ملل مختلف.

○ آزادی ارتباط میان گروههای اجتماعی که در شرایط کنونی توسط مرزهای موجود و در میان آنها از پاره دیگر خود جدا افتاده اند،

○ همکاری با دوول منطقه در جهت کمرنگ کردن مرزها، ایجاد امکان تردد آزادانه در بین کشورها و حرکت بسوی نزدیکی و ادغام هرچه عمیق تر اقتصادی، مخالفت با توسعه طلبی و خاک پرستی،

○ قبول واقعیت گریز ناپذیر موقعیت برجسته زبان انگلیسی بعنوان زبان علم، ارتباطات و تجارت جهانی. استفاده از این زبان بعنوان زبان رابط در منطقه و پذیرش حق حیات تمامی زبانهای مورد استفاده در منطقه.

بر پایه پذیرش این پرنسپبها در چارچوب دکترین سیاست داخلی و خارجی ایران، می توان به آینده ای امیدوار بود که در آن نیروهای جامعه بجای فرسایش در کشاکش های ملی در داخل و یا جنگ با همسایگان، مشغول ساختن امروز خود و فردای فرزندان خود باشند. یکبار برای همیشه باید از نژادپرستی بیمارگونه چنگیز پهلوان، عنایت الله رضا و

همپالکی هایشان فاصله گرفت. اینان انسان را نه دوست انسان که دشمن انسان می دانند و با این پندار سیاه خود دنیای پر از گرفتاری و درد و رنج مردم منطقه را به زهر قوم پرستی و مالیخولیاهای توسعه طلبانه می آلاینند. نباید فراموش کرد که آدمخواری چون «رادووان کاراجیج» هم «شاعر» است و هم «دکتر» (!) دلیلی هم در دست نیست که نمونه‌های ایرانی (فارسی) قوم پرستی که گرفتار مالیخولیای تسلط به کشورهای دور و نزدیک بر محور زبان فارسی هستند، بهتر از این صرب جانی از آب در آیند. * تسلط ۵۰ ساله یک رژیم خرافی، باستان‌گرا و آریا پرست بر ایران چیزی جز دوران شانس های از دست رفته نیست. برای آنکه جهان فردا، جهان شاهان آدمخوار و رعایای تحقیر شده و مسلوب الاختیار نباشد، باید ملتها و انسانها با تعلقات زبانی، دینی و تاریخی خود در جمع پذیرفته شوند (چنانچه هستند و خود را می شناسند و می شناسانند، نه آنگونه که دیگران می خواهند). و علاوه بر وجود فیزیکی آنها، موجودیت معنوی آنها نیز بعنوان پاره اصلی شخصیت انسانی فردی و جمعی شان مورد احترام قرار گیرد. جهان فردا باید از خاک پرستی و آرزوهای گسترش مرزها به حساب تنگی خانه همسایگان بری باشد.

چنین طرحی ترس دوول منطقه از "توطئه" های همسایگان را بی مورد کرده و ملل ساکن کشورهای موجود را از طی پروسه های طولانی تقسیم به واحدهای ملی جدید و سپس خنثی کردن دشمنی ها و کارشکنی های همسایگان تا رسیدن به دور جدیدی از تعادل و همگرایی، معاف می دارد. این طرح مارا به جهانی بر مبنای برابری ملتها، فرهنگ ها و شهروندان راه می نماید، به جهانی که انسان دوست انسان است، به جهانی بدون مرز!

*- از طرفداران بنام (در حقیقت بدنام) اندیشه تحمیل زبان خود به یگران یکی چنگیز پهلوان است. اشتباهی وی برای تسلط به دیگران به صرف ادعاهایی که او از اساطیر باستانی کشف و استخراج کرده است، قابل توجه است. او اشتباهی بزرگ یا مالیخولیای بزرگی خود را «حوزه تمدن ایرانی» (؟) نام نهاده و مرزهای آن را چنین ترسیم می کند: «...از درون چین می آید، کشمیر و فلات پامیر را در بر می گیرد، به آسیای مرکزی کنونی می رسد، کشورهای این حوزه را به انضمام افغانستان، پاکستان شامل می شود، ایران فعلی را در خود جای می دهد، از اقیانوس هند و دریای عمان و خلیج فارس و نواحی ساحلی آن در هردو سو، خود را می رساند به قفقاز تا دریای سیاه و به مدیترانه.» (فصلنامه گفتگو، فروردین ۱۳۷۳، تهران، ص. ۳۷ و ۳۸) البته می توان همه چیز را به گردن رهبران مالیخولیایی انداخت اما چنین طرز برخوردی می تواند نوعی به خوش خیالی در نزد روشنفکران و مردم دامن بزند و از هشجاری آنان در برابر خطراتی که نفی هویت شهروندان جامعه خودی و تجاوز طلبی نسبت به همسایگان بکاهد. لذا علیرغم جذابیت تئوری «مردم همیشه معصوم» و «رهبران بد» باید به امکان افتادن مردم به دام شعارهای غیر انسانی اشاره کرد. باید به مردم گفت که غلطیدن به دامن شعار و عمل همسایه کشی رهبران قدرت طلب سرنوشتی نیست که تنها دامنگیر اهالی رواندا، صربستان و یا ارمنستان شود. تنها در جوامع بسته ای چون ارمنستان و صربستان نیست که هرکه شعار جنگ، همسایه کشی و توسعه طلبی دهد و دستان خود را به خون صدها و هزاران بیگناه بیالاید به مقامات عالیه کشوری حتی ریاست جمهوری (!) انتخاب می شود. مردم آلمان وقتی که هیتلر را با رأی خود وارد رایشتاگ کردند، جزو باسوادترین و فرهیخته ترین مردمان زمان خود بودند.

مقاله را با شعری از «شهریار» شعر آذربایجان به پایان میبرم:

جهان مراست وطن،
مذهب من است حقیقت،
چه کافر و چه مسلمان،
چه آسیا، چه اروپا.

۱۲ فوریه ۱۹۹۸
استکهلم

که

بنیاد ظلم

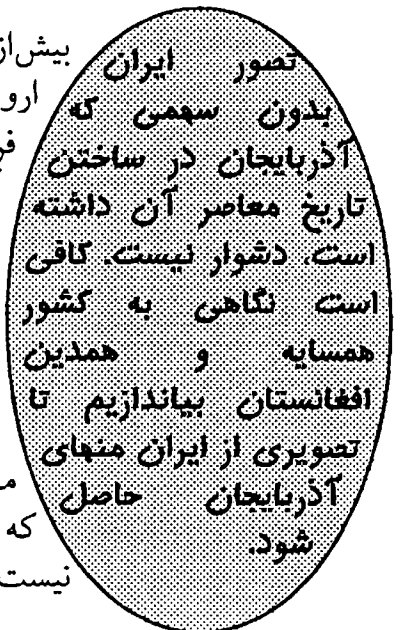
از اول بدین غایت نبود...

مقدمه‌ای بر مقاله «محمد آزادگر»

نصرت‌الله هینی

آذربایجان در دوره قاجار به لحاظ سیاسی ولیعهد نشین بود. به لحاظ اقتصادی به تنهایی

بیش از بقیه کشور ثروتمند بود و از نظر فرهنگی دروازه ایران به سوی اروپا محسوب می‌شد و از این راه پیشرو در تمامی عرصه‌های فرهنگی و فکری بود. انقلاب مشروطیت و رنسانس فکری قبل از آن، ایجاد مدارس نوین و آموزش کودکان عقب مانده، صنایع چاپ و مطبوعات، نمایشنامه نویسی و تئاتر، تشکیل احزاب سیاسی و هر چیز جدید دیگری در ایران مدیون همت روشنفکران و مردم آذربایجان است. آذربایجان بعد از پیروزی مشروطیت نیز با فرستادن مترقی‌ترین فراکسیون نمایندگان به مجلس شورای ملی نشان داد که در پیگیری نقش خود بعنوان موتور ترقی خواهی کشور مصمم است. تصور ایران بدون سهمی که آذربایجان در ساختن تاریخ معاصر آن داشته است، دشوار است، دشوار نیست. کافی است نگاهی به کشور همسایه و همدین افغانستان بیاندازیم تا تصویری از ایران منهای آذربایجان حاصل شود.

بیاندازیم تا تصویری از ایران منهای آذربایجان حاصل شود. اما پاسخ اینهمه فداکاری و جانفشانی آذربایجانیها چه بود؟ بلافاصله بعد از پیروزی مشروطیت مجاهدان آذربایجان با نیرنگ به تهران دعوت شدند تا از سوی عساکر سابق استبداد و داشناکهای مرتجع خلع سلاح گردند. سردار ملی نیز در نتیجه این توطئه زخمی و بالاخره جان خود از دست داد.

فاجعه واقعی آذربایجان اما هنوز در راه بود. کودتای انگلیسی ۱۲۹۹ قانون اساسی را تا جایی که توانست بطور رسمی تغییر داد. دیگر مواد مترقی قانون اساسی یا فدای فرامین «ملوکانه» شدند یا گرچه در روی کاغذ به حیات خود ادامه دادند اما در عمل فراموش شدند (همچون قانون انجمنهای ایالتی و ولایتی). رژیم مولود کودتا از جمله با انتخاب زبان «رسمی» فارسی دیگر زبانه از جمله زبان ترکی را غیررسمی اعلام کرد. از جمله با اجرای نقشه‌هایی چون راه‌آهن سراسری که آشکارا بنفع مطامع انگلستان بود،* اقتصاد آذربایجان به راه ویرانی افتاد. زبان و فرهنگ آن در محاق توقیف رسمی گرفتار آمد. طی سلطه پنجاه و چند ساله پهلوی منزلت آذربایجان از منطقه‌ای شکوفا که به لحاظ اقتصادی ثروتی معادل بقیه ایران به یکی از ۱۷ استان کشور تبدیل شد. البته آذربایجان دومین استان کشور بلحاظ اقتصادی و صنعتی بود اما این موقعیت هیچ نسبتی با منزلت آذربایجان در تاریخ دور و نزدیک‌اش نداشت. قبل از این دوران سیاه آذربایجان از نظر فرهنگی - سیاسی پایتخت مسلم کشور بود اما در پایان پادشاهی پهلوی آذربایجان هیچ شباهتی به یکی از کانونهای روشنگری و ترقی در خاورمیانه نداشت. البته این تاحدودی «منطقی» بود. اگر در نظر بگیریم که سلطنت پهلوی برای اجرای مفاد قرارداد ۱۹۱۹ سرکار آمده بود و آذربایجان به رهبری شیخ خیابانی جدی‌ترین مخالف اجرای آن بود، به حکمت سیاستهای ضد آذربایجانی رژیم گذشته پی می‌بریم.

آذربایجان در سیاهی دهه‌های سلطه پهلوی بارها خشم خود علیه تبعیض اقتصادی و فرهنگی نشان داد. وسعت قیام ۲۹ بهمن ۱۳۵۶ تبریز نیز که هیچ تناسبی با حرکت جزئی طلاب شهر قم در چهل روز قبل از آن نداشت، در این رابطه قابل فهم می‌شود.

آذربایجان سرنگونی رژیم پهلوی را با رضایت و امید به آینده استقبال کرد. امید می‌رفت که ایده‌تولوژی اسلامی که زمانی به تبعیضات جامعه فاسد عهد ساسانی پایان داده بود، اینبار نیز دکترین نژادپرستانه پهلوی را به گور بسپارد. گمان می‌رفت زبان ترکی دیگر مورد غضب سیستم دولتی نباشد و...

*- طرح اجرا شده راه آهن سراسری به عقیده تمامی صاحب نظران غیر وابسته بر خلاف مصالح ایران بود. رجوع کنید به کتاب «گذشته چراغ راه آینده است» صفحات ۳۱-۳۴

امروز ۲۰ سال از پایان پادشاهی پهلوی می‌گذرد. تقریباً تمامی ممنوعیتهای فرهنگی دوران پهلوی بجای خود باقی است. در این میان «رسمی» بودن زبان فارسی وارد قانون اساسی شد و پذیرش نیم بند (اما صریح) حق حیات زبانهای غیر فارسی در ماده ۱۵ قانون اساسی جمهوری اسلامی نیز در روی کاغذ مانده است. در این عرصه سیاست دولتی به همان پاشنه ضد ترکی گذشته می‌چرخد.

اما در زمینه اقتصاد و صنعت چی؟ حداقل در سالهای پس از جنگ ایران و عراق و نزدیک به یک دهه‌ای که از باز شدن مرزهای ایران و شوروی سابق می‌رود، آذربایجان شانس‌های زیادی برای توسعه داشته است. متأسفانه کارنامه رژیم اسلامی موجب برای خوشحالی به دست نمی‌دهد. مقاله «محمد آزادگر» از این جهت بدون اغراق تکان دهنده است. این مقاله که متکی به آمارهای رسمی جمهوری اسلامی است، تصویری سیاهتر از بدبینانه‌ترین تصورات تاکنونی موجود از موقعیت آذربایجان و تحولات ۲۰ ساله گذشته بدست می‌دهد. مقاله مزبور برای هر مشاهده‌گر بی‌طرفی که حداقل اطلاعاتی از تاریخ معاصر ایران و آذربایجان داشته باشد نکته تأسف‌آوری را مسجل می‌سازد: امید آذربایجان به رفع تبعیضات ملی دوران پهلوی در سالهای حاکمیت جمهوری اسلامی بیهوده بوده است. اگر آذربایجان در دوران پهلوی، زبان و فرهنگ خود را ممنوعه یافت و به یک شوره‌زار فرهنگی بدل شد، در دوران حاکمیت اسلامی تبعیض اقتصادی و صنعتی آشکار در تمامی عرصه‌های زندگی اجتماعی این منطقه را به قهقرا رانده است. در این مورد گفته منسوب به انوشیروان که «بنیاد ظلم از اول بدین بزرگی نبود، بلکه هرکه آمد چیزی بر آن مزید کرد تا بدین غایت که هست، رسید» مصداق یافته است. با این فرق که اگر ستم دوران رضاخانی و محدرضاشاهی بیشتر از نوع فرهنگی بود و پاسخ مجاهدتهای آذربایجان برای برقراری مشروطه بحساب می‌آمد، ستم ملی «اسلامی» خصلت شدید اقتصادی - صنعتی هم دارد و لابد پاسخی است به نقش آذربایجان در سرنگون کردن رژیم شاه، آزاد کردن خرمشهر و تغییر سرنوشت جنگ ایران و عراق و ...

تریونو یا یماق اوچون پیژه یاردیم اندین!

تبعیض ملی علیه آذربایجان

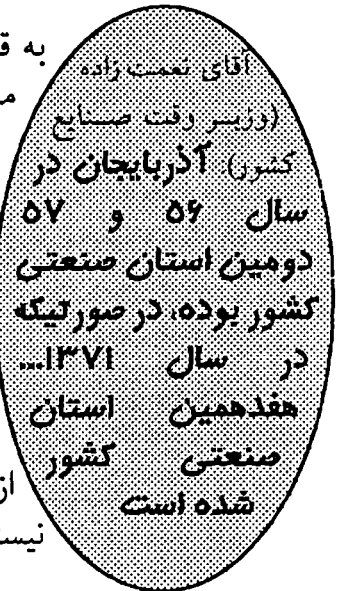
به زبان آمار و ارقام*

محمد آزادگر (م. باور)

تبعیضات ملی و قومی و ستم ملی حکومت اسلامی بخشهای غیرفارس نشین کشور را

به قهقرا سوق داده است. گرچه در دوران پهلوی ها نیز آذربایجان نوعی مستعمره حکومت مرکزی بوده و تا آن جا که امکان داشته، از رشد و اعتلا، آذربایجان ممانعت بعمل آمده و به عمد عقب نگه داشته شده بود، ولی سیاستی که در دوران حکومت اسلامی در حوزه های مختلف حیات اجتماعی - اقتصادی و فرهنگی در رابطه با خطه آذربایجان پیش برده می شود، آذربایجان عقب نگه داشته شده را عقب نگه داشته تر کرده است.

برای آشنایی با دامنه عقب افتادگی استان آذربایجان شرقی و آگاهی از ابعاد ظلم و ستمی که ملل و اقوام ساکن ایران بعلت این که فارس نیستند باید متحمل شوند، آمار و ارقامی را، که در سخنرانی های سمینار

۳ روزه استانداری آذربایجان شرقی در سال ۱۳۷۲ در تبریز ارائه شده است، بازگو

*- این مقاله از نشریه «راه کارگر» مارس ۱۹۹۸، شماره ۱۵۲، چاپ آلمان گرفته شده است. مقاله در اینجا بطور کامل چاپ می شود. با وجود این ما از تکرار موارد اشتباهات چاپی در منبع مورد استفاده خودداری کرده ایم. وجود یک یا چند اشتباه تایپی در آخر مبحث «سطح بهره وری و درآمد سرانه در ...» این قسمت از مقاله را دچار اختلال در مفهوم کرده است. متأسفانه در این مورد کاری از دست ما ساخته نبود. تریبون

گرچه اکثر کارشناسان و سخنرانان در سمینار، در مقالات و سخنرانی‌های خود سعی داشتند سیاست حکومت اسلامی را در رابطه با آذربایجان توجیه کنند و عقب ماندگی آذربایجان را توطئه دشمنان اعلام و انمود سازند، ولی همین مقدار که برخی از سخنرانان در لابلای سخنرانی‌هایشان با توسل به آمار و ارقام مستند، حقایق را بر زبان آوردند، افشاگری بزرگی علیه سیاست تبعیض آمیز حکومت اسلامی در آذربایجان است. آقای عبدالعلی زاده استاندار آذربایجان شرقی، در سخنرانی افتتاحیه سمینار «آذربایجان و توسعه» اعلام می‌کند: «حداقل در پنجاه سال گذشته ما یک توسعه چشمگیری و یک حرکت صحیحی در جهت توسعه آذربایجان ندیده ایم». وی اعتراف می‌کند که روزی که ایشان می‌خواست مسئولیت استانداری آذربایجان شرقی را به عهده بگیرد، آقای نعمت زاده (وزیر وقت صنایع کشور) به ایشان گفته که: «آذربایجان در سال ۵۶ و ۵۷ دومین استان صنعتی کشور بوده، در صورتیکه در سال ۱۳۷۱ یعنی یکسال قبل از این که عبدالعلی زاده استاندار آذربایجان شرقی شود، هفدهمین استان صنعتی کشور شده است». (آذربایجان و توسعه، ص. ۹)

خطه آذربایجان با منابع غنی طبیعی و انسانی از هر جهت شرایط لازم و مساعد برای رشد و توسعه اقتصادی، بویژه توسعه صنعتی را دارا است. اما بخاطر سیاست تبعیض آمیز دولت مرکزی تهران چه در دوران پهلوی‌ها و چه در دوران حکومت اسلامی خطه آذربایجان و اساساً شمال غرب کشور (آذربایجان و کردستان) علیرغم موقعیت مناسب برای رشد و ترقی، توسعه نیافته و جزو «مناطق محروم» بشمار می‌آیند.

نیروی انسانی متخصص و مجرب در صنایع آذربایجان شرقی

سرمایه انسانی یا نیروی متخصص و مجرب یکی از پایه‌های اصلی رشد و توسعه یک جامعه است. موقعیت و وضعیت رقت بار سرمایه انسانی و نیروی متخصص در آذربایجان نشان دهنده ی عقب ماندگی عمیق این منطقه است. آقای علی حاج یوسفی در گزارش خود به سمینار می‌گوید: «بخش صنعت آذربایجان شرقی با کمبود شدید نیروی انسانی متخصص و مجرب و مدیریت تخصصی مواجه است. طبق آمار موجود در بخش صنعت از کل افراد شاغل، ۵۳/۲۹٪ با سواد ۴۶/۶۴٪ بی سوادند. از درصد باسوادها، ۵۹/۶٪ تحصیلات ابتدایی، ۱۷/۲۱٪ تحصیلات راهنمایی، ۲۱/۷۸٪

*-مقالات و سخنرانیهایی که در سمینار «آذربایجان و توسعه» ارائه شد از سوی استانداری آذربایجان شرقی در کتابی به همین نام در ۲ جلد به تاریخ ۱۳۷۲ منتشر شده است.

تحصیلات متوسطه عمومی و فنی و حرفه‌ای و ۱۰/۶٪ تحصیلات غیررسمی، سوادآموزی، علمیه و نامشخص دارند. بدین ترتیب حدود ۴۷٪ شاغلان بی سواد، از کمبود شدید افراد تحصیل کرده رنج می‌برند.

مدیریت در صنایع آذربایجان پایه‌های استواری از نظر تخصصی و تجربه و دانش فنی ندارد. بنابراین بررسی‌هایی که در سال ۱۳۶۷ تحت عنوان سیمای صنعت استان آذربایجان شرقی انجام گرفت، حدود ۵۰٪ (۴۹/۹) از مدیران دارای تحصیلات دیپلم و پایین‌تر، ۶/۱٪ فوق دیپلم، ۲/۸۶٪ لیسانس، ۷/۲٪ فوق لیسانس و بالاتر و ۷/۸٪ دارای تحصیلات ابتدائی و قدیمی و حتی بی سواد بوده‌اند. حدود ۵۵٪ مدیران فنی، تحصیلات غیرفنی دارند. («آذربایجان و توسعه»، صفحات ۵۶۴ و ۵۶۳)

این در حالی است که ده‌ها هزار کارشناس و متخصص و نیروی انسانی مجرب آذربایجان در خارج از آذربایجان، در تهران و یا گوشه و کنار ایران و یا خارج از ایران بسر می‌برند. اینان را ظلم و جور پهلوی‌ها و حکومت اسلامی به خارج از آذربایجان کوچه کرده‌اند.

سیستم مدیریت دولتی در سطح آذربایجان شرقی

نظام مدیریتی استان که توسط حکومت مرکزی تهران دیکته می‌شود تحقیرآمیز است. خانم میترا رهنمائی‌ان در مقاله خود تحت عنوان مدیریت دولتی در استان آذربایجان شرقی می‌نویسد که در طول بیش از ۱۴ سال ۳۴/۲٪ پست‌های مهم مدیریت استان آذربایجان شرقی غیربومی بوده‌اند که از این تعداد ۴۷/۴٪ آنان دارای تحصیلاتی بوده‌اند که یا از لحاظ سطح تحصیلات و یا رشته تحصیل اصولاً با نوع فعالیت ارگان تحت مدیریت خویش هیچ تناسب و سنخیتی نداشته‌اند. در سال ۷۲ نسبت مدیران غیر بومی رده بالای استان به ۳۷/۵٪ رسیده است. («آذربایجان و

توسعه»، ص. ۱۷۲)

در طول بیش از ۱۴ سال ۳۴/۲٪ پست‌های مهم مدیریت استان آذربایجان شرقی غیربومی بوده‌اند که از این تعداد ۴۷/۴٪ آنان دارای تحصیلاتی بوده‌اند که یا از لحاظ سطح تحصیلات و یا رشته تحصیل اصولاً با نوع فعالیت ارگان تحت مدیریت خویش هیچ تناسب و سنخیتی نداشته‌اند. در سال ۷۲ نسبت مدیران غیر بومی رده بالای استان به ۳۷/۵٪ رسیده است

وضعیت اشتغال در آذربایجان شرقی

آقای کمال اطهاری دربارهٔ «مسائل نیروی کار» در آذربایجان شرقی چنین گزارش میدهد: «بطور کلی دوره ۶۷-۱۳۵۶ از لحاظ اقتصادی دوره نامطلوبی برای ایران محسوب می شود. نابسامانی های بعد از انقلاب، محاصره اقتصادی، جنگ و... باعث نزول شدید تولید ناخالص سرانه، درآمد سرانه، سرمایه گذاری و پس انداز سرانه گشت. بطور مثال تشکیل سرمایه ثابت ناخالص داخلی به قیمت ثابت در سال ۱۳۶۷ به حدود یک سوم سال ۱۳۵۶ کاهش پیدا کرد و یکی از نمونه های بارز آن، نزول اشتغال صنعتی به میزان ۲ هزار نفر در دوره ۶۵-۱۳۵۵ بود. اما آن چه که در این دوره برای اقتصاد ایران «بد» بود برای آذربایجان شرقی بدتر عمل کرد. نشانه این امر کاهش شدیدتر اشتغال صنعتی در آذربایجان شرقی در دوره ذکر شده است. زیرا در حالی که در دوره ۶۵-۱۳۵۵ اشتغال صنعتی در کل کشور ۱۳/۲٪ کاهش داشت، در آذربایجان شرقی ۳/۳۴٪ تنزل یافت و آذربایجان شرقی حدود یک سوم کاهش اشتغال صنعتی کشور یا ۶۵ هزار نفر از ۲۲۰ هزار نفر را متحمل گشت. قابل توجه است که اشتغال صنعتی در این استان از ۱۳۵ هزار نفر در سال ۱۳۴۵ به ۱۸۹ هزار نفر در سال ۱۳۵۵ افزایش، اما در سال ۱۳۶۵ به ۱۲۴ هزار نفر کاهش یافته است که رقم اخیر کمتر از رقم سال ۱۳۴۵ است. بررسی دقیق تر آمار اشتغال صنعتی نشان میدهد که در دوره ۶۵-۱۳۵۵ در کل مناطق شهری ایران ۸۰ هزار نفر بر اشتغال صنعتی افزوده شده، اما در روستاها ۳۹۳ هزار کاهش یافته است، که در مجموع کاهش ۲۲۱ هزار نفری را به وجود آورده است. اما در استان آذربایجان شرقی، شاغلان بخش صنعت، هم در شهر و هم در روستا کاهش نشان می دهند، بطوری که در دوره ۶۵-۱۳۵۵ از شاغلان صنعت در مناطق شهری ۵/۱۰٪ و در مناطق روستایی ۲/۵۴٪ کاسته شده است.» (آذربایجان و توسعه، ص. ۵۸۲)

آقای کمال اطهاری ادامه میدهد: «اما مسائل نیروی کار در آذربایجان شرقی به همین جا ختم نمی شود، آمار سال ۱۳۶۵ نشان میدهد که شاغلان در بخش خدمات عمومی در کل کشور ۶/۲۷٪ اما در آذربایجان ۹/۲۱٪ شاغلان در مشاغل علمی و فنی و تخصصی بترتیب ۶/۹٪ و ۷٪ و دفتری و اداری بترتیب ۳/۳٪ و ۲٪ بوده است... اگر استان آذربایجان شرقی در مقایسه با کل کشور دچار ضعف نیروی متخصص است، انتظار می رود که شهر تبریز بعنوان یک شهر بزرگ و مرکز منطقه ای و آغازگر شیوه های نوین آموزشی و دارنده دومین دانشگاه (بعد از احداث دانشگاه تهران) در ایران دارای سطح تخصصی بالاتری از کل مناطق شهری باشد. اما واقعیت خلاف این امر را ثابت می کند. زیرا شهر تبریز از لحاظ نیروی متخصص و شاغلان در بخش خدمات اجتماعی، شخصی و خانگی و فرهنگی و تفریحی ضعیف تر و سطح اش پائین تر از کل کشور است. در حالیکه بخش صنعت این شهر دارای قدرت بیشتری است.» (آذربایجان و

مشخصه های مختلف اشتغال در شهر تبریز در سال ۱۳۶۵ (درصد)

رشته شغلی	تبریز	کل مناطق کشور
مشاغل علمی و فنی و...	۱۱،۴	۱۵،۲
مدیران	۰،۶	۰،۷
امور اداری و دفتری	۴،۲	۵،۵
مزد و حقوق بگیران بخش عمومی	۳۷،۵	۴۳،۵
صنعت	۲۲،۲	۱۶،۲
امور عمومی و دفاع	۱۹،۲	۲۲،۳
خدمات اجتماعی	۸،۶	۱۱،۶
شخصی و خانگی	۳،۱	۴،۷
فرهنگی و تفریحی	۰،۳	۰،۴

مأخذ: برگرفته از آمار سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۶۵

(جدول شماره ۱)

سطح بهره وری و درآمد سرانه در آذربایجان شرقی بنا بر محاسبه سازمان برنامه و بودجه، بهره وری آذربایجان شرقی ۸/۸۱٪ متوسط بهره وری کشور در سال ۱۳۶۷ بوده است. پایین بودن میزان بهره وری استان به نوبه خود موجب پایین آمدن سطح درآمد در آذربایجان شرقی شده است. در جدول شماره ۲ توزیع درآمد کل مناطق شهری کشور، استان تهران و استان آذربایجان شرقی ارائه شده است و قابل مشاهده است که توزیع درآمد در شهرهای استان آذربایجان شرقی به مراتب پایین تر از مناطق شهری کل کشور است.» («آذربایجان و توسعه»، ص. ۵۸۷)

توزیع خانوارها بر اساس طبقات هزینه در سال ۱۳۶۹

مناطق	جمع تا ۱۹۰۰۰۰۰	۱۹۰۰۰۰۰ تا ۴۵۰۰۰۰۰	۴۵۰۰۰۰۰ و بیشتر
کل مناطق شهری ۱۰۰	۳۸،۴	۴۲،۱	۱۹،۵
آذربایجان شرقی ۱۰۰	۵۸،۰	۳۳،۰	۹،۰

مأخذ: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران (جدول شماره ۲)

در اینجا انتظار نمی رود که درآمد یا هزینه مصرف خانوارهای شهر تبریز بیش از متوسط کل مناطق شهری باشد، اما در این مورد نیز واقعیت خلاف انتظار است. آمار نشان می‌دهد که در بین ۱۱ شهر بزرگ ایران متوسط هزینه مصرف سالانه یک خانوار تبریزی حتی کمتر از شهرهائی چون باختران، قم و همدان است که شهرهای کوچکتری از آن محسوب می‌شوند، همین آمار نشان می‌دهد که در سال ۱۳۶۹ متوسط هزینه مصرف سرانه سالانه عضو خانوار شهری در کل ایران ۶۲/۹ هزار ریال اما در تبریز ۴۴/۱ هزار ریال بوده است، این تفاوت در مورد شهرهایی چون تهران، رشت و اهواز بیشتر نیز می‌گردد. ممکن است گفته شود که دلیل این تفاوت کمتر بودن هزینه زندگی در تبریز است. اما آمار بانک مرکزی در مورد شاخص بهای کالاها و خدمات مصرفی در سال ۱۳۶۹ بیانگر آنست که این شاخص برای کل مناطق شهری ۳۵۲/۸ و در تبریز ۳۳۶/۴ بوده است. یعنی هزینه زندگی در تبریز ۷٪ کل کشور اما شاخص بهای کالاها و خدمات در آن ۹۵/۴٪ کل کشور بوده است، که این سطح پایین‌ترین درآمد را در شهر تبریز می‌رساند، در واقع درآمد سرانه ماهانه یک خانوار شهری در کل کشور ۴۱/۴ هزار ریال و در تبریز ۳۷/۵ هزار ریال بوده است.» (آذربایجان و توسعه»، ص. ۵۸۸)

دکتر داوود سیداصفهان‌نی در گزارش خود، درآمد سرانه مردم آذربایجان را ۳۱ هزار و هشتصد تومان و درآمد کل کشور را ۴۲ هزار تومان ذکر می‌کند. (آذربایجان و توسعه»،

شاخص ارزیابی‌های مهاجرت پذیری و مهاجرت فرستی مناطق ۱۳۶۵-۱۳۵۵ استان
 شاخص اول شاخص دوم
 نسبت جمعیت وارد شده به استان به نسبت جمعیت وارد شده به استان به
 جمعیت خارج شده از استان کل جمعیت استان

تهران	۲،۷۹ برابر	۸،۵ درصد
مرکزی	۰،۶۴ برابر	۳،۷ درصد
گیلان	۰،۶۱ برابر	۲،۳ درصد
مازندران	۱،۰۳ برابر	۲،۲ درصد
آذربایجان شرقی	۰،۱۵ برابر	۰،۹ درصد
آذربایجان غربی	۰،۶۹ برابر	۱،۶ درصد
باختران	۰،۶۷ برابر	۲،۴ درصد
خوزستان	۰،۲۳ برابر	۳،۰ درصد
فارس	۲،۰۷ برابر	۳،۷ درصد
کرمان	۱،۲۳ برابر	۱،۸ درصد
خراسان	۱،۱۴ برابر	۱،۸ درصد
اصفهان	۲،۰۹ برابر	۵،۰ درصد
سیستان و بلوچستان	۰،۹۲ برابر	۲،۴ درصد
کردستان	۰،۳۱ برابر	۱،۵ درصد
همدان	۰،۴۳ برابر	۲،۵ درصد
چهارمحال بختیاری	۰،۵۴ برابر	۱،۹ درصد
لرستان	۰،۴۸ برابر	۲،۲ درصد
ایلام	۱،۲۰ برابر	۲،۸ درصد
کهگیلویه و بویراحمد	۰،۸۱ برابر	۴،۰ درصد
بوشهر	۳،۵۵ برابر	۱،۶ درصد
زنجان	۰،۶۵ برابر	۳،۴ درصد
سمنان	۱،۲۲ برابر	۵،۸ درصد
یزد	۱،۲۸ برابر	۳،۷ درصد
هرمزگان	۲،۹۰ برابر	۶،۶ درصد

مأخذ: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۶۵، مرکز آمار ایران

(جدول شماره ۳)

عمر متوسط در آذربایجان

دکتر داوود سیداصفهانی در گزارش خود به عمر متوسط در آذربایجان و مقایسه آن با عمر متوسط در کل کشور اشاره کرده و می‌گوید: «...امید به زندگی (عمر متوسط) در

استان آذربایجان... ۴۸/۷ سال است در صورتی که امید به زندگی در کل کشور ۵۸/۱ سال است.» (آذربایجان و توسعه»، ص. ۸۴)

آمار و اطلاعات فوق نشان میدهد که سیاست حکومت اسلامی در رابطه با آذربایجان چقدر تبعیض آمیز است. آذربایجان که امید میرفت پس از انقلاب ۱۳۵۷، بخاطر امکانات توسعه بتواند سریعاً رشد کند و عقب ماندگی دوران سلطنت پهلوی را پشت سرگذارد و به یکی از استان های پیشرفته تبدیل شود، به یک استان درب و داغون و زوار دررفته تبدیل شده است. گناه این عقب ماندگی اساساً متوجه حکومت اسلامی است.

تشکیل سمینارهای گوناگون و ارائه آمار و ارقام هرچند بلندبالا، به تنهایی و بدون حذف سیاست تبعیض آمیز و بدون یک استراتژی روشن توسعه در مناطق محروم، مشکل عقب ماندگی هیچ یک از واحدهای ملی را حل نخواهد کرد. همین آقای کمال اطهاری - که در بالا بطور نسبتاً مفصل از مقاله ایشان نقل شد - وقتی پای راه حل مشخص به میان می آید از سیاست استعمارگرانه دوران پهلوی و تاکنونی جمهوری اسلامی تبعیت می کند. آقای کمال اطهاری عدم توجه به رشد و توسعه آذربایجان در دوران سلطنت پهلوی را چنین توجیه میکند: «در مورد توقف جریان سرمایه در قبل از انقلاب می توان گفت که تقریباً تا نیمه دوم دهه ۱۳۴۰ شمسی جریانات انقلاب سوسیالیستی و جدایی طلبانه نقش مهمی داشته است.» (آذربایجان و توسعه»، ص. ۵۸۸)

وی درباره عدم سرمایه گذاری و فرار سرمایه و نیروی کار در بعد از انقلاب ۱۳۵۷ و در دوران حکومت اسلامی چنین می نویسد: «رویکرد ویژه ای به مسائل قومی یعنی نوعی تعصب در بعضی اذهان... موفق به حفظ سرمایه و نیروی کار آذری در منطقه نشده است، مانع بر سر راه ورود این دو عامل (سرمایه و نیروی کار) بشمار می آید.» (آذربایجان و توسعه»، ص. ۵۸۸)

یعنی اگر جریانات انقلاب سوسیالیستی - چپ ها - مزاحم سلطنت پهلوی نمی شدند، اگر «جریانات جدائی طلب» نبودند، بلوچستان، کردستان و آذربایجان بهشت برین و حتماً بقیه ایران بهشت برین ترین شده بودند. آقای کمال اطهاری دروغ می گوید.

به شهادت تاریخ هشتاد ساله گذشته، چپ ها پیوسته از برابری واقعی ملیت های ساکن ایران دفاع کرده اند و در دوران سلطنت پهلوی این تنها چپ ها بودند که علیه ستم ملی و سیاست شوونیستی و نژادپرستانه حکومت مرکزی

عمر متوسط در استان آذربایجان ۴۸/۷ سال است در صورتی که این رقم در کل کشور ۵۸/۱ سال است

مبارزه کرده اند و خواهان برابری کامل ملل و اقوام ساکن ایران بوده اند و رشد و توسعه سرتاسر ایران، در سرلوحه برنامه هایشان بوده است. قاعدتاً منظور آقای کمال اطهاری از «جریانات جدایی طلبانه» نهضت های دمکراتیک آذربایجان و کردستان باید باشد. این نهضت ها نه تنها نمی توانست مانع رشد و توسعه آذربایجان و کردستان بشود، بلکه خود تغییر و تحول عمیقی را در خطه شما غرب کشور پدید آوردند. من این جا قصد ندارم اقدامات اصلاحی این نهضت ها را ردیف کنم، اما یادآوری می کنم که نهضت ۲۱ آذر به رهبری فرقه دمکرات آذربایجان به اصلاحات اساسی دست زد: تقسیم اراضی خالصه و املاک فتودال ها و ملاکان بزرگ میان دهقانان، توجه به آبادی شهرها، تاسیس دانشگاه تبریز، اعلام زبان آذربایجانی بعنوان زبان رسمی آذربایجان و تدریس زبان آذربایجانی در مدارس، توسعه شبکه بهداشت، تاسیس رادیو تبریز، و برای اولین بار در تاریخ ایران زنان از حقوق انتخاب شدن و انتخاب کردن برخوردار شدند و در انتخابات مجلس ملی شرکت کردند. این رژیم محمدرضاشاه بود که به بهانه تجزیه طلبی نهضت آذربایجان و آذربایجان را به خاک و خون کشید و مانع رشد و توسعه آذربایجان شد. آقای اطهاری از کدام رویکرد ویژه به مسایل قومی در بعد از انقلاب و در دوران حکومت اسلامی سخن می گوید و ایشان هیچ نمونه ای از این رویکرد ویژه به مسائل قومی به دست نمی دهد تا خواننده یا شنونده منظورشان را بفهمد. شاید منظور ایشان اشاره به اعتراض گهگاهی آذربایجانی ها به تحقیر و توهین هایی است که توسط برنامه های تلویزیونی صدا و سیما جمهوری اسلامی پخش می شود. شاید هم منظور ایشان اشاره به نارضایتی آذربایجانی هاست که هنرمندان نشان حق ندارند در خود آذربایجان برنامه اجرا کنند و شاید هم منظور ایشان از رویکرد ویژه به مسائل قومی انتشار - هر از چند وقت - کتاب و یا نشریه ای چند ورقی به زبان آذربایجانی و یا درباره آذربایجان است. اگر حکومتی بخاطر این نوع رویکرد ویژه به مسائل قومی منطقه ای را قرنطینه کند و در آن جا سرمایه گذاری نکند و نیروی متخصص و مجرب اش را فراری دهد، نیست باد آن حکومت!

فرار نیروی انسانی از آذربایجان

آقای جبار صابریخیابانی در گزارش خود به سمینار درباره تراز منفی ورود و خروج نیروی انسانی به آذربایجان چنین می گوید: «بررسی نتایج سرشماری ۱۳۶۵ نشان میدهد، در ده ساله ۶۵-۱۳۵۵ جمعاً ۲۶۴ هزار نفر از استان آذربایجان شرقی به خارج از آن مهاجرت نموده و در ۲۳ استان دیگر سکنی گزیده اند. در مقابل رقم ۲۶۴ هزار نفر، سهم استان آذربایجان شرقی از جمعیت مهاجر سایر استان ها فقط ۳۹ هزار نفر بوده است. به این ترتیب خالص خروج و ورود جمعیت برای استان آذربایجان شرقی معادل ۲۲۵ هزار نفر (منفی) است. بررسی ها نشان می دهد که نسبت ورود به خروج جمعیت

در خصوص آذربایجان ۱۵٪ بوده که کمترین میزان را در کل کشور دارا است. به عبارتی شاخص نسبت مهاجران وارد شده به مهاجران خارج شده در استان آذربایجان شرقی حتی کمتر از استانهای محروم از امکانات اجتماعی و زیربنایی از جمله استان های سیستان و بلوچستان، کردستان، لرستان و کهگیلویه و بویراحمد می باشد. این شاخص در استان های شمال غرب کشور نیز یعنی کردستان ۳۱٪، آذربایجان ۶۹٪ و زنجان ۶۵٪ در پائین ترین سطوح مقیاس ملی قرار دارد.

وضعیت استان آذربایجان شرقی از لحاظ شاخص مورد نظر بدتر از وضعیت استان های جنگ زده کشور در سال ۱۳۶۵ بوده است. استان هایی که در این سال ها بخشی از جمعیت خود را به لحاظ جنگ از دست داده، فرصت مهاجرپذیری را به دلیل مخاطرات جنگ نداشته اند، با این همه، شاخص در مورد استان های باختران، خوزستان (بترتیب ۶۷٪ و ۳۳٪) بیشتر از استان آذربایجان شرقی در امان از جنگ بوده است. بررسی این شاخص در مورد ۲۴ استان کشور نیز نشانگر رتبه بیست و چهارم استان آذربایجان شرقی است که نشانگر کمترین میزان مهاجرت به این استان در مقیاس ملی می باشد. به عبارت دیگر کمتر کسی حاضر است محل سکونت خود را به قصد سکونت در آذربایجان شرقی ترک نماید. («آذربایجان و توسعه»، ص. ۶۱۱، ۶۱۳)

علت این مهاجرت توده ای چیست؟ در سمینار «آذربایجان و توسعه» کسی به این مسئله بسیار جدی نزدیک نشد و آن هایی هم که نزدیک شدند سعی کردند چنین وانمود کنند که خوشی دل آذربایجانی ها را زده لذا از آذربایجان مهاجرت می کنند. آقای جبار صابریخیابانی علل مهاجرت آذربایجانی ها به نقاط دیگر کشور را تمایل به سطح بالای مصرف و رفاه «آذربایجانی» می داند. حتی اگر نظر آقای جبار صابریخیابانی را در مهاجرت آذربایجانی ها به سایر نقاط کشر بپذیریم، آنگاه همچنین باید بپذیریم که امکانات «مصرفی و رفاهی» برای شهروندان آذربایجانی در آذربایجان محدود بوده و امکانات مصرف و رفاهی در سایر نقاط کشور بالاتر است. اما واقعیت این است که بخش اعظم مهاجران بدنبال کار و سیر کردن شکم خود و خانواده خود تن به مهاجرت می دهند، که بخشی از این مهاجران در کارخانه ها و کارگاههای تهران و سایر نقاط ایران جذب میشوند، بخشی در کارهای ساختمانی و کوره پزخانه های کشور و... مشغول میگردند و بخشی به شغل های آزاد روی می آورند. بخشی از متخصصان و تحصیلکرده های آذربایجانی بدنبال کار مناسب و تخصصی خود مجبور به ترک آذربایجان می شوند. در میان توده انبوه مهاجران آذربایجانی اقلیت بسیار ناچیزی هم از تجار و صاحبان سرمایه هستند که به دلایل مختلف آذربایجان را ترک میکنند. این که تمایل به «مصرف و رفاه» تنها مسبب مهاجرت آذربایجانی هاست، نادرست است. آقای خیابانی عدم تمایل سکونت فارس ها در آذربایجان را در دو عامل خلاصه میکند:

الف - آذربایجانی‌ها «فرهنگ پذیرش» فارسی زبانها را ندارند، ب - فارسی زبانها در آذربایجان بخاطر عدم آشنایی آذربایجانی‌ها به زبان فارسی مشکل دارند و خودشان را در آنجا خارجی و بیگانه احساس می‌کنند. آقای خیابانی پیشنهاد می‌کنند که اولاً - باید به آذربایجانی‌ها «فرهنگ پذیرش» غیر بومی‌ها (فارسی زبانها) را یاد داد و بدین خاطر از رسانه‌های گروهی استان می‌خواهد که در این خصوص «فعالیت فرهنگی» و برنامه‌های ویژه‌ای را ترتیب بدهند، ثانیاً - ضروری است که تمهیدات لازم در جهت ارتقاء آموزشی زبان فارسی نزد همگان در استان آذربایجان شرقی اتخاذ گردد. ایا واقعاً آذربایجانی‌ها «فرهنگ پذیرش غیربومی» را ندارند؟ این ادعای شرم‌آوری است که مطلقاً پایه و اساس ندارد. آذربایجانی‌ها تصادفاً تمایل جدی به درهم جوشی و اختلاط با دیگر ملیت‌ها و اقوام ایرانی و از جمله فارس‌ها را دارند. تاریخ معاصر نیز خلاف گفته‌های آقای خیابانی را اثبات می‌کند: «جنبش تنباکو، که جنبشی سراسر بود، فصل بهم پیوستگی انقلابی دو ملیت آذربایجان و فارس نیز بود. در آخرین روزهای قیام تنباکو، وقتی که عمال سلطنت به سربازان ترک محافظ قصر شاه دستور دادن که به سوی مردمی که در میدان ارک علیه امتیاز تنباکو و امتیازات دیگر تظاهرات می‌کردند، تیراندازی بکنند، آنان گفتند که هرگز حاضر به تیراندازی به سوی مردم مسلمان نخواهند بود.»*

در جنبش مشروطیت آذربایجان پیش قدم بود. «وقتی دیگر تهران چیزی نداشت که به انقلاب بدهد، وقتی که استبداد می‌رفت تا تمام رشته‌ها را پنبه کند، وقتی که مجلس مثل بید میلرزید، ملت غیور آذربایجان همبستگی خود را با توده‌های محروم شهر تهران نشان دادند، محاصره خائنانه عین الدوله را شکستند و پیروزی انقلاب را قطعیت و حتمیت بخشیدند.»**

در دوران حکومت ملی آذربایجان (۲۵-۱۳۲۴) آذربایجانی‌ها «افسران فارس» تحت تعقیب حکومت مرکزی و افسرانی که از «قیام افسران خراسان» جان سالم بدر برده بودند، را با آغوش باز پذیرا شدند. در انقلاب ۱۳۵۷ توده‌های زحمتکش آذربایجانی دوش بدوش خواهران و برادران زحمتکش خود در سایر نقاط ایران در سرنگونی سلطنت پهلوی متحداً مبارزه کردند. قیام ۲۹ بهمن تبریز برای بزرگداشت چهلم شهدا قم بود. وصله «فرهنگ پذیرش غیربومی» به آذربایجانی‌ها نمی‌چسبد. افتراگویان با همچون برچسب‌هایی می‌خواهند بین اقوام و ملل ساکن ایران تخم نفاق و دشمنی

*- تیموری، ابراهیم: «قرارداد رزی، تحریم تنباکو»، به نقل از «حق تعیین سرنوشت برای خلق‌های تحت ستم حقی است انقلابی» ماهنامه «ایران فردا»، شماره مردادماه ۱۳۷۴، چاپ تهران، مقاله رضا براهنی.

** - ماهنامه «ایران فردا»، شماره مردادماه ۱۳۷۴، چاپ تهران، مقاله «حق تعیین سرنوشت برای خلق‌های تحت ستم حقی است انقلابی» رضا براهنی

بکارند. آقای جبار صابرخیبانی پیشنهاد می دهند که برای آذربایجانی ها دوره آموزش «پذیرش غیر بومی» گذاشته شود. ولی او فراموش می کند که پیشنهاد کند تا برای فارسی زبانهایی که می خواهند در آذربایجان کار و سکونت کنند، دوره آموزشی گذاشته شود. قاعدتاً این دوره های آموزشی برای فارسی زبانهایی که می خواهند در آذربایجان سکونت کنند، ضروری تر است. زیرا آن ها هستند که به یک منطقه غیر بومی می آیند و با زبان، فرهنگ و سنن آن جا بیگانه اند. بنابراین برای این که جذب و «پذیرش فارسی زبانها» در آذربایجان به سهولت انجام گیرد، لازم است با حداقل هایی از زبان، فرهنگ و... آذربایجان ها آشنایی داشته باشند، مگر یک ایرانی در آلمان، فرانسه و انگلیس و یا یکی از کشورهای اروپایی و یا آمریکایی بدون حداقل آشنایی با زبان و فرهنگ و سنن آن جامعه براحتی و بدون مسئله می تواند پذیرفته شود!

ضروری است که تمام ساکنین ایران از این حداقل معلومات و اطلاعات درباره فرهنگ و سنن و تاریخ اقوام و ملل ساکن در ایران برخوردار باشند. در کتاب های درسی و آموزشی - چه در دوران سلطنت پهلوی و چه در دوران حکومت اسلامی مطلقاً درباره تاریخ، فرهنگ و زبان ملل و اقوام ساکن ایران سخنی گفته نمی شود، و لذا تحصیل کرده های ما با اطلاعات و معلومات صفر از وضعیت واقعی واحدهای ملی و استان های کشور و زبان و فرهنگ و تاریخ آنان به بازار کار روانه می شوند. کدام دیپلمه یا لیسانسیه و دکترای ما با استناد بمواد درسی که تحصیل کرده، کوچکترین اطلاع و آگاهی درست - نه جعلی و کلیشه ای - از تاریخ و فرهنگ و سنن بلوچ، ترکمن، عرب، کرد و آذربایجانی و یا از وضعیت و موقعیت ارمنی ها و آسوری ها دارد؟ این نوع آموزش شوونیستی و نژادپرستانه باید از بیخ و بن تغییر کند.

و اما اینکه اکثریت آذربایجانی ها، زبان فارسی را نمی فهمند و نمی توانند بدان زبان تکلم کنند واقعیتی است، و این گناه آذربایجانی ها نیست که زبان فارسی را نمی فهمند. فارسی برای آنان زبان خارجی است. سلطنت پهلوی در تمام طول حیات خود بی وقفه تلاش کرد تا زبان آذربایجانی را از بین ببرد و زبان فارسی را به زور جانشین آن کند و «ملت واحد» بسازد، اما اقدامات شوونیستی و نژادپرستانه سلسله پهلوی در ملت واحد ساختن به ثمر ننشست. حکومت اسلامی نیز تلاش عبثی می کند که زبان آذربایجانی مردم آذربایجان را نادیده بگیرد و با زورچپان، زبان فارسی را به جای زبان مادری آذربایجانی بنشانند. آقای داریوش آشوری بدرستی اشاره می کند که:

«فردستی فرهنگی زبان ها نسبت به نیازهای علم و تکنیک و اندیشه مدرن دستاورد خداوندان و آفرینندگان فرهنگ است و نه زور دولت ها. بوده اند کسانی در نسل های گذشته و کسانی امروز که می خواهند با تکیه به زبان فارسی و میراث ادبی آن محوری برای یکانگی

ملی بسازند. اما حقیقت این است که همچنان که دیگر نمیتوان به تیغ اردشیر یا محمود غزنوی یا نادر، امپراطوری سیاسی ایران را زنده کرد، امپراطوری فرهنگی زبان فارسی را نیز نمیتوان تنها به قدرت سخن فردوسی یا مولوی یا حافظ نگاه داشت. اگر زبان فارسی نتواند در مقام یک زبان فرهنگی مدرن که پاسخگوی نیازهای امروزین زبانی باشد دوباره برجایگاه والای گذشته دست یابد. بی گمان - همچنانکه در گذشته بوده است - وجود یک زبان توانای علمی و فرهنگی به رشد اندیشه و فرهنگ در میان اقوام ایرانی و از جمله به رشد زبان های بومی و محلی یاری خواهد کرد.»*

حکومت اسلامی بمانند سلسله پهلوی در گذشته، نه تنها به قدرت سخن فردوسی و مولوی و حافظ بلکه به زور سرنیزه و چماق و قدغن کردن زبان های ملیت های ساکن ایران می خواهد زبان فارسی را به قیمت نابودی زبان های بومی و محلی به جایگاه والا بنشانند. چنین تلاشهایی با چنین شیوه هایی ره به جایی نخواهد برد و تا وقتی در به این پاشنه می چرخد، زبان فارسی نه تنها جایگاه والا نخواهد یافت بلکه زبان مشترک و وسیله ارتباطی کلیه ملل ساکن ایران نیز نخواهد شد.

آموزش و فرهنگ

براساس نتایج سرشماری ۱۳۶۵، از مجموعه ۴/۱ میلیون نفر جمعیت استان آذربایجان شرقی ۵۵٪ (در مقابل ۱۴۳٪ مقیاس ملی) اساساً فارسی نمی فهمند و حدود ۴۱٪ (در مقابل ۸۳٪ در مقیاس ملی) می توانند فارسی صحبت کنند. برحسب نتایج سرشماری سال ۱۳۶۵ از جمعیت ۶ ساله و بیشتر آذربایجان شرقی فقط ۵۲٪ باسواد بودند، در حالیکه این شاخص در مقیاس ملی ۶۲٪ و در استان تهران ۷۸٪ می باشد. بدین ترتیب استان آذربایجان شرقی از لحاظ سواد جمعیت در پائین ترین سطوح مقیاس ملی قرار داشته و در ردیف استانهای محروم طبقه بندی میگردد. («آذربایجان و توسعه»، ص. ۶۱۳)

دکتر محمد علی حسنپورفیضی، رئیس دانشگاه تبریز و مسئول کمیته آموزش و فرهنگ سمینار «آذربایجان و توسعه» اعتراف میکند که: «استان آذربایجان جزو استان های محروم شمرده شده و آمار و ارقام مؤید و نشان دهنده ابعاد وسیع آثار عقب ماندگی و نیاز مبرم به بازسازی و توسعه و... بخصوص از بعد آموزش و فرهنگ است. استانی که اولین روزنامه و مدرسه در آن متولد شده امروز از نظر سطح سواد و معلومات و آموزش و پرورش در مقام و رتبه ای پائین قرار می گیرد. استانی که دومین دانشگاه کشور (از سال ۱۳۲۶) در آن تاسیس شده از بیماری اجتماعی حاصل از فقر آموزش و فرهنگ رنج

* - ماهنامه «ایران فردا»، شماره مردادماه ۱۳۷۴، چاپ تهران، مقاله داریوش آشوری بنام «ایران مدرن و مشکل آن»

میبرد.» (آذربایجان و توسعه»، ص. ۴۱)

وی در بخش دیگر گزارش خود آمار و ارقامی در مورد وضعیت آموزش ارائه میدهد که جداً تکان دهنده است:

شاخص تعداد دانشجو در یکصد هزار نفر جمعیت استان طی سالهای ۶۸-۱۳۵۸ از ۲۲۳ نفر به ۴۱۴ نفر افزایش یافته است. این روند در کل کشور در طی سالهای مذکور از ۳۴۶ نفر به ۵۵۸ نفر در صد هزار نفر جمعیت بوده است. بر اساس آمار میزان قبولی دانش آموزان استان در کنکور سراسری به ازای هر صد هزار نفر ۶۷/۷ نفر بوده و این رقم برای کل کشور ۱۰۹/۶ نفر در صد هزار است. یعنی سالانه به ازای هر یکصد هزار نفر ۳۱/۹ نفر افت ورودی به دانشگاههای کشور در منطقه وجود دارد.

آذربایجان شرقی در میان ۲۴ استان کشور از لحاظ قبول شدگان در کنکور در مقام نوزدهم قرار دارد. دانشگاه تبریز حدود ۳۴۵ نفر عضو هیئت علمی دارد. این در حال است که تعداد تعیین شده آن در چارت سازمانی حدود ۷۴۰ نفر است (۵۳٪ کمتر از تعداد لازم).

دکتر محمدعلی کی نژاد رئیس دانشگاه صنعتی سهند تبریز، در سخنرانی خود اشاره می کند که براساس آمار موجود در حال حاضر به ازای هر یک میلیون نفر جمعیت استان، ۵۶ نفر محقق وجود دارد. این شاخص در سطح کشور در سال ۱۳۷۰، ۸۷ نفر بوده است. (سقف محققین در کشورهای در حال توسعه یک هزار نفر در میلیون و در کشورهای توسعه یافته نزدیک به پنج هزار نفر در میلیون میباشد) (آذربایجان و توسعه»، ص. ۶۸)

سرکوب فرهنگ غنی آذری

سهراب خان محمدی عضو هیات علمی دانشگاه تبریز، در مقاله خود تحت عنوان «بررسی مسائل فرهنگی و اجتماعی آذربایجان» به محدودیت ها و حذف فرهنگ و هنر آذربایجان در خود آذربایجان اشاره میکند و می نویسد که موسیقی اصیل آذربایجان در جهت نابودی کامل بوده و هست. رقص آذربایجانی بیشترین صدمه را دیده و فلسفه وجودی آن زیر سؤال رفته و بطور کامل بدست فراموشی سپرده شده است. وی برای نشان دادن توهین و تحقیر که بر مردم آذربایجان روا داشت می شود نمونه زیر را ذکر می کند: «همه میدانند که گروه موسیقی اصیل آذربایجانی در تهران برنامه های بسیار جالبی ارائه کرده است. حال آن که خود مردم آذربایجان از دیدن چنین برنامه هایی محروم هستند. شاید کمتر کسی اطلاع داشته باشد که در مسابقات جهانی موسیقی در ژاپن (۱۹۹۱ یا ۱۹۹۲) هنرمندان صدا و سیمای مرکز تبریز بعنوان نمایندگان جمهوری

اسلامی ایران شرکت کرده و برنامه های زیبا ارائه کردند که بخاطر اصالتی که داشت بسیار مورد توجه قرار گرفت، بطوریکه از تلویزیون NHK در سراسر ژاپن پخش شد. چگونه خود آذربایجانی ها از این هنرها بی نصیب می مانند. طبیعتاً این نوع خود کمی بینی های فرهنگی در منطقه باعث خواهد شد که نه تنها هنرمندان این دیار را با دل شکستگی ترک کنند (اکثر هنرمندان در حال حاضر در تهران ساکن هستند) بلکه مردم عادی بویژه جامعه تحصیل کرده ترجیح میدهند به محیط بازتری کوچ کنند تا فرزندانشان رشد اجتماعی و فرهنگی مناسبی داشته و دچار تضادهای درونی نشوند. («آذربایجان و توسعه»، ص. ۱۸۴)

و آخر این که:

در جهان امروز کمتر کشوری را می توان سراغ گرفت که بمانند جمهوری اسلامی در این ابعاد گسترده ابعاد ستم ملی و تبعیض بر ملل ساکن کشور روا بدارد. آمار و ارقامی که در سمینار «آذربایجان و توسعه» درباره توسعه نیافتگی آذربایجان شرقی جسته و گریخته و جویده جویده جاری گشت، گوشه هایی از ستم و جوری که حکومت اسلامی در حق آذربایجانی ها روا می دارد را نشان داد.

حکومت اسلامی به جای این که به پروژه توسعه مناطق عقب مانده توجه کند، به «توسعه اسلام عزیز» و سیاست «دین محوری» در توسعه پناه برده است. حکومت متمرکز اسلامی به جای سرمایه گذاری در مناطق محروم به صدور انقلاب اسلامی در اقصی نقاط جهان و به ویژه در کشورهای تازه استقلال یافته آذربایجان، ترکمنستان و تاجیکستان مشغول است. البته از حکومتی که هدف آن پیاده نمودن فرهنگ اسلامی و جاری ساختن احکام الهی در جامعه است، نباید انتظاری بیش از این داشت.

خامنه ای در سفری که به آذربایجان داشت گفته بود: «آذربایجان سر ایران است.» («آذربایجان و توسعه»، ص. ۱۴، به نقل از پیام مسلم ملکوتی) این گفته ورد زبان پهلوی نیز بود. رضا براهنی در این باره بجا گفته است، سری که زبان نداشته باشد به چه درد میخورد! حکومت اسلامی بمانند سلف خود پیوسته ملت ها و اقوام ساکن ایران را تحقیر کرده و در حق شان خشن ترین تبعیض ها را روا داشته و در مقابل ابتدایی ترین خواست های خل های بلوچ، ترکمن، عرب، کرد و آذربایجان عکس العمل کینه توزانه نشان داده است. اگر این ستم ملی نیست، اگر این تحقیر و تبعیض نیست، پس چیست که آذربایجانی حق ندارد به زبانی که حرف می زند، به زبان مادری خویش، آموزش ببیند و مجبور است تمامی مکاتبات رسمی و اداری اش را به زبان خارجی (زبان فارسی) انجام دهد؛ و نیروی متخصص و مجرب آذری، از آذربایجان کوچ کند و آذربایجان به روزی بیفتد که

کمتر کسی حاضر باشد در آنجا سکونت کند؟ اگر این ستم ملی نیست، اگر این تحقیر و تبعیض نیست، پس چیست که در صد بالای مسئولین و مدیران رده بالای آذربایجان شرقی غیربومی و از طرف حکومت مرکزی تعیین میشوند، و هنرمندان آذری حق ندارند در آذربایجان برنامه های دلخواه خود را اجرا کنند؟ با وجود حکومت اسلامی، تغییر و تحولی در سرنوشت نه تنها آذربایجانی ها بلکه هیچ قوم و ملت دیگری رخ نخواهد داد. این حکومت مثل سلسله پهلوی جز تحقیر و توهین اقوام و ملل ساکن ایران و سرکوب آن ها هنری ندارد و ادامه حیات این حکومت تداوم ستم ملی و باعث عقب افتادگی باز هم بیشتر ملل و اقوام ساکن ایران خواهد بود.

جنوبی آذربایجانین ملی - مبارز شاعری: بولود قاراچورلو

(ب.ق.سهند)

۱۹۲۶-۱۹۷۸

دوقتور م.ع. فرزانه

اشاره:

«سهند» جنوبی آذربایجان اوچون تکجه شاعر دئیل دیر. «سهند» شاعر اولدوغوندان علاوه (و حتی اوندان اؤنجه) جنوبی آذربایجان تاریخی نین ۳۰ ایل سوره قارائلیق گئجه سی نین ایشیقلی اولدوزو ایدی. بو ایل لرده «سهند» بیر ملتین اعتراض سسی اولدو. جنوبی آذربایجان تاریخی یازیلارکن شاه رژیمنی نین دهشت کؤلگه سی آلتیندا قالان بو ۳۰ ایل ده «سهند» سسی یین بوغولماز اولدوغونو اونون قامتی نین بوکولمه دی بی نی گۆرمه یه بیلمزلیر. کئچن ایل، دسامبرین بیریندن بشینه قدر، باکی دا، دنیا فولکلور و اینجیلری آراسیندا پارلاق یئر توتان دده قورقود اپوسونون ۱۳۰۰ ایللیگی مناسبتیله تشکیل اولموش بین الخلق کنفرانس دا گونئی آذربایجان ادیب و تدقیقاتچیسی، دوکتور م.ع. فرزانه نین "زمانه میزین قورقودو: ب.ق.سهند-بولود قره چورلو" عنوانلی معروضه سی اولموشدور. بیز، اوخوجولاریمیزا بولود قره چورلو-سهندین کیملیگی، یارادیجی لیغینی، دنیا گۆروشلری و شعر باجاریغی باره ده معلومات وئرمگی جناب م.ع. فرزانه دن ایسته دیک. ادیب بو ایسته گیمیزه جواب اولاراق، بولود قارا چورلونون شعرلری مجموعه سینه یازدیغی "باش سؤزو" گؤنדרمیشدیر. بیز، منتداریقلا بو "باش سؤزو" ایلک دفعه تریبون دا نشر ائدیریک. «سهند» حاقیندا ده ییلن یازیلیمیش بو مقاله نین

مؤلفی نین دو قتور م.ع. فرزانه اولدوغو، بو اثرین اعتباری نی قات-قات آرتیریر؛ چونکی مؤلف اوزو «سهند» بن سیرداشی و قلم داشی اولدوغو کیمی همین ایل لرده آذربایجان ین اعتراض و دایانیشما (مقاومت) ادبیاتی نین قاباقجیل و فعال سیمالاریندان بیری اولموش دور.

اوخوجولاریمیزی بو مقاله یه دلیل اسلوبو باخیمیندان آرتیق دقت ائتمه یه جلب ائدیریک. بیر عؤمور جنوبی آذربایجان دلیل و ادبیاتی اوزره علمی-تدقیقی ایشلر آپارمیش قلمین اثری، اویدوزما دلیل شیوه لری نین اوردا، بوردا آرایا چیخدیغی بیر واخت لاردا، بؤیوک پداقوژیک اهمیت مالک دیر.

تریبون

۲۰- جی عصر، جنوبی آذربایجان ملی- مبارز شعری سما سیندا پارلایان سؤنمز اولدوزلاردان بیری و بلکه ده بیرنجیسی ساییلان بولود قاراچورلو (ب.ق.سهند)، مشدمطلب اوغلو، ۱۹۲۶- نجی ایله مراغادا بیر ایشچی عائله سینده دوغولموش دور. دوغما ائل سجیه لری و قورالاری ایله ایلگیله نن آتا و آنا اوز کؤرپه لرینه «بولود» آدینی سئچدیله. اونلار بو آدی سئچمکده کیم بیلیر بلکه آذربایجانین جوشغون و بولودلاری شیمشک چاخان طبیعتینی و بلکه ده خیرداجا بولودون بیرگون یاغمورلو بولود اولوب، آذربایجان شعر گلشنینی سورايب گول لندیردیگی او چون اونا وئرمیشلر دیر.

بولود قاراچورلو، رضاخان استبدادی نین ان قورخونج ایللرینده، یعنی آذربایجان خلقی نین ملی- مدنی وارلیغی تاپدالاناندیغی و لاغا قویدوغو ایللرده دوغولوب، بويا- باشا چاتدی. او درس اوخوماق او چون گئتدیگی مدرسه ده اوز آنا دیلینده اوخویوب- یازماق و حتی دانیشماغا حقلی اولماسا بئله، یارادیجیلیغا باشلادیغی گوندن شعر و منظومه سی نین اساس حیصه سینا آنا دیلینده یازماغا باشلادی و عؤمرونون سونوناقدرده بو دؤزولمز شرایطه باخما یاراق اوز وارلیغی، دیلی، تاریخی، مدنیتی یولوندا یورولمادان و یئنیلمه دن جار چکیب قلم چالدی.

بولود یئنی یئتمه یاشلاریندا، یاشایشین آغیر اولدوغوندان اورتا مکتبی بیتیرمه دن عائله یه یاردیم ائتمک مقصدیله ایشه قوشولدو. ۱۹۴۰- نجی ایله ایرانین متفق دولتله قوشونلاری طربیندن اشغال ائدیلمه سی و رضاخان استبدادی نین موقتی دئوریلمه سی، آذربایجان دا ملی- دموکراتیک حرکتله یول آچدی. جوان بولود دا بیر چوخلاری کیمی بو حرکتله قوشولدو. اونون ایلك شعر نمونه لری ۱۹۴۵ ده تبریزه بوراخیلان «شاعرلر مجلسی» آنتولوژی سینده بوراخیلدی. بو شعرلرده سسله نن:

تاریخلر بویونجا ای بؤیوک وطن یساغیا، دشمنه آییلمه دین سن

بوگون طبیعتدهن الهام آلدیم من کئچدی سحر وقتی بو سؤز اوره کدهن
انسانا روح وئرهن دیلینه آقیش

بو ایللرده، جنوبی آذربایجان دا قورولان ملی حکومت، سیاسی و استراتژیک جهتدن شورالار اتفاقی طرفیندن هاوالانديريلسادا، ياراتديغي بيراييليك رفورم لاردا آذربایجان خلقی نین بیر چوخ ملی - ديمقراطیک ایستکلرینی عمله کئچیرمگه موفق اولدو. بیرایلدن اوزون چکمه یین بو حرکت، دنیا سیاستینی اوز آرشینلاری ایله اولچوب - بیچنلرین آیاغی آلتیندا قوربان کسیلدی. لکن قانا بویانمیش آذربایجان داکؤزه رهن اوجاق سؤنمه دی. بو آغیر ایللرده بولوددا بیرچوخلاری کیمی، ملی - اجتماعی فعالیتلر نتیجه سینده ایکی دؤنه توتولوب محکمه یه وئریلیر. زندان شرایطی و دیدرگینلیک اون دا گونو - گوندن ملی شعورون داهادا جانلانماسینا سبب اولور. او ۵۳ - ۱۹۵۱ ایللرینده زندان دا ایکی بؤیوک منظومه؛ بیرسی «آراز» و اوبیرسی «خاطره» نی یازدی. بو منظومه لرده او اورک آغریسی ایله آرزولارین هئچه چیخدیغیندان خلقین آجیناجاقلی و دؤزولمز حیاتیندان، آذربایجاندا حاکم کسيلمیش دره بگلیک و اؤزباشینالیقلاردان، یوردون تاریخین شوم طالعی نتیجه سینده ایکییه بؤلوندوگوندن، بیرخلقین اوز آنا دیلینده یازیب اوخوماق اوچون بلالارا توش اولماسیندان سؤز آچمیشدیر.

شاعر "آراز" منظومه سینی بو سؤز ایله باشلیر:

چوخ زاماندير تانیشام
اونو روانلامیشام.
بوغازیم آغریاردی
بوغازیمی سیغاردی.
آراز نه دیر کئچمیشه ن؟
سویوندان دا ایچمیشه ن؟
یاشالاردی گؤزلری
گیزله نردی کدری.
باخیب دئمزدی بیرسؤز،
اونون توکلری بیز - بیز
آدین قویدولار آراز،
آیدینلاشمادی، بو راز
یاتیب بیرغانان زامان
آنامین لایلاسیندان.
قوم ایلن دو یوردولار،
ظولمونن آیردی یار.

من آرازین آدی لان
ان کیچیک یاشلاریمدان
قوجا بابام نه واخت کن
«آراز کئچمیشه م» دئییه
سوروشاردیم: - ای بابا
نه کیمی شئیدیر اوکی
سئوالیمدان بابامین
اوزونون چیینلرینده
اوزومه مایوس، مایوس
گؤرردیم آنجاق اولوب
سونرادا قارداشیمین
لکن، اوندادا منه
آنجاق آراز بئشیکده
بو سؤزلری دینلردیم
«آرازی آیردی یار،
من سندن آیریلمازدیم،

و "خاطره" ده تانمیش و ظولم اودونا یانمیش یوردو بئله تصویر ائدیر:

گزیرم چؤللری، کورا یوللاری،
قارشیمایا چیخیری بیر سورو داوار
بیر-بیرینه کئچمیش قابیرغالاری
اون ایکی یاشیندا کیچیک بیر چوبان
ساکت دایانمیشدیر، نه سمیر نه سس
اوزونده غصه دن گیزلی بیر ایزوار
انتظار گؤزلری یولدا قالمیشدیر،
گورونور چوخندانیر نغمه چالماییر،
اونون دا روحونو اولدورموش ستم
اونون دا قلب ائوین ظلم آلی بیخمیش

کولک پیچیلدا دیر قورو کوللاری
بوتون سورگوله میر، کئچی-قویونلار.
دوز تک یالاییرلار بوش قایالاری
چیگنیندن آسیلی بوش داغارجیقدان
گاهدان بیر چکیردی دریندن نفس
معصوم باخیشیندا بیر دنیا سؤز وار.
بیلیم توتگینی هاردا سالمیشدیر.
داغلارا-داشلارا هارای سالماییر.
اونون دا گؤزلرین توتموش کدر-غم
بوتون نغمه لری یادیندان چیخمیش

سهندین ۱۹۵۳-نجی ایله مسلک داشلاری ایله زندان دان بوراخیلماسی ایران دا باشقا
بیر فاجعه نین باش وئرمه سی ایله قارشیلانیر. بو فاجعه، همین ایل ایران دا دکتر محمد
مصدقین باشچیلیغی ایله یارانان ملی-ضدامپریالیست حرکاتین قاباغین آماق اوچون
آمریکا، انگلیس و ایران درباری نین ال بیرلیگی ایله یارانان ضدملی و ضددمکراتیک
کودتادان عبارت ایدی. بو کودتا ایراندا و خصوصیله آذربایجاندا ملی-اجتماعی
سیخینتی نی قات-قات آرتیریر و نفسلری سینه لرده قاپساییر.

بو ایللرده سهند بیر سورگون کیمی یاخین دوستو و امکداشی م.ع. فرزانه ایله
تهران دایرگه یاشاییر. او امکداشی نین گوستریش ایله آذربایجان فولکلورو و خصوصیله
اونون ابدی شاه اثری ساییلان «دده قورقود بویالاری» ایله الفت تاپیر. گوندن-گونه آرتان
بو الفت، بو ایللرده گونئی آذربایجان شعرینده بیر معجزه کیمی اورتایا چیخان بویوک
سؤز اوستادی محمد حسین شهریارین "حیدربابایه سلام" منظومه سی بیرداها سهندی
روحلاندیریر و داها دوغروسو اونا بیر یئنی الهام منبعی اولور.

سهند، دده قورقود بویالارین نظمه چکمگه باشلاییر. او اثرین سؤز قورولوشونا و
استانلارین آنلامینا باغلی قالماقلا هر داستانا بیر باشلانیش و بیر قورتاریش قوشور و
بو باشلانیش و قورتاریشلاردا شاعر اوز ملی-تاریخی دیغولارینی، اجتماعی-فلسفی
گوروشلرینی قلمه آلیر، سویله نیب حاضیرلانان بویالار بیر-بیر اوسته گلینجه اونلارین
چاپ اولوب یایلماسی فکری اورتایا چیخیر. لکن بو فکری اوگونکو آغیر شرایطده

عمله كئچيريمك چوخدا آسان دگيلدى. هئچ بير چاپخانا اثيرين توركجه اولدوغو اوچون چاپينا بويون قويمور. چوخ اونا - بونا باش ووراندان سونرا بير چاپخانه، كتاب گئجه ايله دوزوليب، اوستونده دوزه ليش آپاريلماق و گئجه ايله ده چاپ اولوب چاپخاندان آپاريلماق شرطى ايله، بو ايشى بوينونا آليز.

اثيرين بيرينجى جلدى اونون اوستونده چاپ تاريخى قيد اولمادان مئيدانا چيخير. شاعرين امكداشى م.ع. فرزانه اثره يازديغى باش سؤزه اونو بئله قيمتلنديرميشدير. «بؤيوك شعر قدرتينه و توكنمز سؤز باجاريقينا مالك اولان شاعر، بو ايشى اولدوقجا باجاريق و هنرله يثرينه يثرميش، اوخوجونون ذوق و احساسيني اوخشايار اوندا هيچانلار، كدر و سئونجلر دوغوران بديعى و اجتماعى بير اثر ميدانا چيخارميشدير.

شاعر داستانلارين عمومى سؤز قورولوشونا و اوندا اولان اسلوب و سؤز خصوصيتلرينه وفادار قالماقلا برابر يثرى گلديكجه خيال يثلكنى ني آچميش و انسان ذكاسى نين افق سيز درياسينا يول تاپميشدير... شاعر داستانلارين مضمونوندا يثر سالان دويغولارى داها دولغون و داها حقيقى شكيلده دوغرولتماق و اونلارى درين اجتماعى - فلسفى گؤروشلريله اويغونلاشديرماق اوچون منظومه نين اولينه بير باشلانيش (پرولوق) و سونونا بير قورتاريش (اپيلوق) آرتيرميشدير. بو آرتيرمالار منظومه لرى بديعى و فكرى جهتدن قات - قات زنگين لشديرميش و انسان خيالى نين حيات عرصه سينده و قانادلانماسينا يول آچميشدير.

شاعر داستانلارا قوشدوغو باشلانيش و قورتاريشلاردا حيات فلسفه سيني، انسانين اؤزونو تاپديغى گوندن «حقيقت آدلانان او گؤزل پرى» يه چاتماق اوغروندا چيرپيتتيلارينى دريندن منيمسه بير. هر شئى دن اول، او وارليغى، انسان حياتيني، دوغون و سونوك صورت ده يوخ، بلكه دائمى دگيشيلمكده و انكشافدا گؤرور. بو دگيشيكليك كورامال و باشلى - باشينا بيرحركت اولماييب، بلكه ايشيقلق و سعادت آدلانان بيرهدفه دوغرو دور. بورادا انسانين ايشيقلارلا قارانليقلار آراسيندان قالدېغى، بيرينه طرفه يورودويو و اوبيريسيندن قوروندوغو حياتين اساس مسئله سى كيمي گؤتورولور. وارليق و سعادت دوغوران ايشيق، يوخلوق و فلاكت توره دن قارانليق، حيات دا بير - بيريله آردى - آراسى كسيلمه ين ضديتلركيمي وروشور.

ايشيقدان دوغور ساايستى ليك، ايستك،
قارانليقدان دوغور سويوق، آلدانيش
محبت آختاران انسانليق دئمك،
اوناباش انديرميش، بونو قارغيميش.

قاراقیش دونیانی برباد ائدردی،
دالینجا یاز اولوب، یای اولماسایدی،
قارانلیق دا انسان آلدن گئدردی،
گونش اولماسایدی، آی اولماسایدی.

بو اوجو - بوجاغی گورونمز ووروشمادا انسان بیر واسطه کیمی یوخ، بلکه وارلیغین
بیرسیردشی کیمی، حقیقتین اوزو کیمی، «دویار کونلو - گوزر گوزو» کیمی شرکت ائدیر.

دئمک انسان، بو دنیانین	طبیعتی نین سیردشیدیر،
حقیقتین گورهر گوزو	دویار کونلو، یولداشیدیر
حقین، حقیقتین باغچاسی هرواخ	انسانلا گول آچیر، انسانلا سونور
ان بویوک حقیقت انساندیر آنجاق	انسانسیر حقیقت اولسا، کور اولور

لکن، بو یولون چوخ دا یاخین اولدوغونا، چوخ دا آسان باشا چاتدیغینا اینانماق اولمور.
انسان بو ووروشمادا چوخلو اوچورملارا، آراسی کسيلمز طوفانلارا اوغراشیر. او بیر
چوخ واخت آلدانیر، آزدیریلیر، ایتگین دوشور، سارسیلیر، «باشی داشدان - داشا دگیر»،
«سعادت جیرانی اؤنوندن قاچیر»، «سیلدریم یوللاردا سرگردان قالیر - چالیلار، تیکانلار
آیاغین بیچیر»... لکن بو سارسیدجی حادثه لر هئج بیرى اونو ایشیق لیغا، حیاتا، محبته
دوغرو یورومکده آیاقدان سالمیر. او، اوز ایده آلینا چاتماغی چتین گوردوکده اونلاری
افسانه لرده جانلاندیریر و بئله لیکله ده ایستک و آرزولارینی ترنم ائدیر. بو انسان و خلق
ذکاسی نین پارلاق گوزگوسو اولان بو حماسه لرده ترنم ائدیر:

افسانه انسانلیق سین - سین آختاران،
ایده آل دونیانین تبسمی دیر.
حیاتدا تجسم تاپیب، تاپمایان،
ائل ایستکلری نین ترنمی دیر.

شاعر منظومه لری نین هر سطرینده و هر صحیفه سینده اوز آنا یوردونو سئوهن، اوز
دوغما خلقینه اینام بسله ین، اوز شانلی تاریخینه گووه نن بیر هنرمند کیمی گورونمکده
دیر.

بو تورپاقدا، بو دیاردا	عصیرلرده ن عصیرلره،
السیزلری تالامایان،	توپوردویون یالامایان،
دیللرینه یالان گلمز	حق یولوندان اوز چئویرمز،

داليسيني دوشمان گورمز.
قوچ ايگيدلر
يوواسالميش

ظولمكارا بويون اگمز
ديشى اسلان
قافلان كيمي

***

جئيران قاچار اوولاقلارين،
بابالارين تورپاغيلان...

بو داغلارين، يايلاقلارين
تورپاقلاري قارشيقدير

بو دفترده يئرلشن داستانلارين شعره ساليئماسيندا ايشه اپاريلان سؤز صنعتي، آهنگ اويفونلوغو و موسيقي چالارليغي بيو طرفدن و خلق وارليغي ايله اولان صميمي باغليليق ديگر طرفدن، شاعري هر شئيدن اونجه بير خلق نغمه كاري، بير ائل اوزاني و بير حق عاشيقي سيماسيندا جلوه لنديرير. شاعرين يئرلى - يئرئنده عاشيق حقيئنده ياراتديغي بو كيمي بديعي تصويرلر:

گزير پردهلرده افسونكار الي.
هركسين جانلانير عشقي،؟؟؟
كؤنولده آردينجا قول - قاناد آچير
خسته كؤنولردن درد غم قاچير.
ائشيدن اوركده قالماز اختيار،
ائشيدن زامانلار توکوم بيز دورار.
هانسي دونيالاردان باش آيب گلير.
بدنيم دينجهلر، روحوم يوكسه لير.
روحوم بو عالمن آشناليق قاتميش،
كؤنلومه دوغمادير، قليمه تانيش...

عاشيق چمچه سيني، اينگيلده دهرك،
تئلر تيتره ديكجه، تيتره بير اوره ك،
نغمه لر طرلان تك قانادلانديقجا،
هاوالار گؤيلره هاوالانديقجا،
بيلم نه سر دير، عاشيق سسين،
آن كيچيك ياشيمدان عاشيق نغمه سين
هله ده بيلميره م، بو سس، بو نغمه
نسيم يئلري تك دگنده قلبه
اؤزومده بيلميره م، هاراد، هاچان
آنجا بيليرم كي، اوزاق زاماندا

دده قورقود بويالارين بيرينجي جلدی، یعنی «سازيمين سؤزو» او واختلار نشر ائيلديگي و سونرالار مئني دهن باسيلديغي و حتى تركيه و باكي دا چاپ اولوب ياييلديغي حالدا، اونون داها گوجلو حيصه سي اولان ايکينجي جلدی، یعنی «دده مين كتابی» هله ده ايشيق اوزو گورمه ميشدير. شاعر ايکينجي جلد ده دده قورقود بويالاريند ان آلتيسيني نظمه چكمکله اونلارين باشلانيش و قورتاريشيندا و خصوصيله ائين سونونا آرتيرديغي قورتاريش و قورتاريشدا اؤز سؤز باجاريغيني داها ياشيتگين صورتده گؤستر ميشدير. نمونه اولاراق ايکينجي جلدین باشلانيشيندا بير پارچا:

«عاشيق حسين» هرواخ، هاچان / سازين چاليب او خودوقجان: بالا نرگيز / قول بوينو ما
دولانرگيز دوداقلارين خام شکردير، / ديلين باتيب بالا نرگيز.

***

شاختا، بوران، آجلیق، هرمان، / سولدوردوغو "ترگیز" لرین
بوتالاری غنچه له نر، / اوره گینده امید دولار، / گونش پارلار، نور آله نر.

***

اوشاق ایکن، کؤرپه ایکن، / من بو پوزغون، ساری، سولغون،
ترگیزلرین بیر سینین، / قوجاغیندا بوی آتمیشام.
بونغمه لر، زمزمه لر احساسیمین تایاسیدیر، شعریمین ده مایاسیدیر...
خاطریمه گلر - گلمز الهامیمی بیلر - بیلمز، ائلریمین یاراتدیغی
یارادانی یاد ائدیلمز، هئچ بیر شاعر، هئچ صنعتکار،
نظیره سین یازا بیلمز قوشمالاردان آلمیشام من.
کؤنول سازین، زورنالارین، دهلرین گور سسیندن،
عاشیقلا رین، اوزانلارین کؤنول آچان نغمه سیندن
اؤیره نین چالمیشام من.

***

۱۹۵۳-نجی ایلده باش وئرن کودتادان سونرا عؤمرونون اساس حیصه سینی تهران دا
یاشاماغا مجبور قالان سهند، یالنیز خلقیمیزین ابدی حماسه سی سایلان دده قورقود
داستانلاریندان شعر هئیکلی یاراتماغا کفایتلنمه میش بلکه او بو ایللری اؤز
یارادیجیلیغی نین ان ثمره لی ایلرینه چئویرمیشدیر. بو آغیر ایللرده او بیر طرفدن بیرملی
شاعر کیمی دیلینی دانانلارا، ملی - تاریخی وارلیغینا خور باخانلارا آمانسیز آتش
آچدیغی حالدا، اویری طرفدن بیر انسانلیق و حقیقت جارچیسی کیمی دونیادا،
ویتنامدان توتوموش اسپانیا یا و کوبایا قدر خلق لرین آزادلیق و قورتولوش اوغروندا
مبارزه لرینی آلقیشلامیش و بو آزادلیق و قورتولوشو قانا چکنلره نفرت یاغدیرمیشدیر.
او حتی وقتی له چوخ حؤرمهت بسلدیگی شورالار بیرلیگینده اولان یارامازلیقلار و
چاتیشمازلیقلارا توخونماقدان چکینمه میشدیر.

شاعر، «بیر مزار بویوندا یئر سوراغیندا» شعرینده ملی وارلیغینی هده له یئرله
قارشى - قارشىیا دوروب آل به یاخا اولدوغونو بئله تصویر ائدیر:

... اوخودوم، دیرچلدم، آیاغا قالخدیم،
شیمشک اولوب چاخدیم، ولگانا دؤندوم،
بولود تک کیشنه دیم، سئل اولوب آخدیم،
کؤکسو داغ دالغالی عمانا دؤندوم.

وارلیغیمی دانان قلبه زلرله،

يامان ياخالاشدیم، يامان ووروشدوم.
يالان-پالانلارين تاپشیردیم يئله،
حاقسيزليغا قارشى يامان ووروشدوم.

اوره ك سؤزلريمى، حاق سؤزلريمى،
قاياكيمي دوشمان كؤكسونه ووردوم.
غصبكارا جومرد بابالاركيمي،
گاه قان قوسدوروبان، گاه قان اوتدوردوم.

اي—مدن زي—نهارا، زارا گلنلر
كؤپك كوشگورتدولر، ايت بوراخديلار،
حاق سؤزومه جاواب وئرنميه نلر،
قدره قوللانيب، قمه تاخديلار.

گوجوم گوجلرينه چاتانماديقدا،
هرطرفدن منى دؤوره له ديلر.
سونگونو بؤيرومه سانجيب آديما،
وطنسيز دئديلر، نه لر دئديلر.

ينه داغلار كيمي دوردوم، دايسانديم،
نه چكينديم، نه ده سؤزومو چاشدیم.
محكمه لرينى اگلنجه سانديم،
دنيز كيمي جوشدوم، كوكره ديم، داشدیم،

آياغى كونده لى، قوللارى باغلى،
سسيمي اوجالتدیم، آچدیم ديليمي،
اوره گى غبارلى، سینه سى داغلى،
دئدیم، هر دردیمى، هر نيسكيليمى...

چوخ ياخشى بيليرسيز فيريلداقچيلار،

من نه وطنسيزم، نه ده گوۋبه لك.
دوغما دياريم وار، بوۋيوك ائليم وار،
منيمدير هم كئچميش، هم ده گله جك...

بیر ایکنجی اؤرنک کیمی، سهند «قارداشیم علی آقا گؤرچایلیا مکتوب» شعرینده شمالی آذربایجانین آلولو شاعری گورچایلی نین اوتهلکه لی ایلرده یازدیغی «فیللرده آغلاير» شعرى ایله بئله سس - سسه وئریر:

اوچ ساعاتدير گئجه یاریدان كئچیب،
آیلمده قلمیم، قارشیمدا دفتر.
مکتوبوم بیتمه دن یاتمایا جاغام،
گؤزلریم تۆكولوب چیخسادا اگر،

بوگونلر گؤزلریم آغرییا گلیب،
اوخویا بیلمیرم، یازا بیلمیرم.
قارانلیغا عادت ائدندن بری،
قاماشیر، ایشیغا باخا بیلمیرم.

بوگون «اینجه صنعت» آیمه چاتدی،
یولداشیمدان اوخوماسین دیله دیم.
«فیللرده آغلاير» ادلی شعروار،
- دئدی، گؤر چایلی دان، - اوخو، سؤیله دیم

اوخودو شعریوی قارداشیم، منه،
اوخودوقجا دئدیم: گؤزووه قوربان.
قوی دوروم دولانیم، دؤنوم باشووا،
شعرووه، اؤزووه، سؤزووه قوربان.

اوخودو شعریوی من قولاق آسدیم،
بوکولدوم، آچیلدیم، نه حالا قالدیم.
آغلار گؤرن کیمی شاهین گؤزووی،
اوجالاسان قارداش، من کی اوجالدیم.

سنی آغلار گۆردوم، کونلوم سئویندی.
 قارداشین دا آغلار گۆرن سئوینر؟
 بلی آغلاماق وار گولمکدن ئیی دیر.
 بـومعنانی آنـجاق آز آدام بـیلر.

بوآزادا سهندین ملی حقسیزلیک حقینده یازدیغی آن گوجلو شعرلریندن بیر «طالعیمه سن باخ» شعری دیر. سهند بو شعرده ملی وارلیغیندان و آنا دیلینده دانیشماقدان محروم ائدلمیش بیر انسانی بئله تصویر ائدیر:

طالعیمه سن باخ!
 دوشونجه لریم یاساق.
 دو یغولاریم یاساق.
 کئچمیشمدن سؤز آچماغیم یاساق.
 گله جگیمدن دانیشماغیم یاساق.
 آتا - بابامین آدین چکمه گیم یاساق.
 آنامدان آد آپارماغیم یاساق.
 بابا دیاریم ایسه،
 پیتراق، پیتراق،
 بیلیرسن؟
 آنادان دوغولاندا بئله،
 اوزوم بیلیمیه، بیلیمیه،
 دانیشماغیم دا یاساق ایمیش، یاساق!

بئله لیکله سهند ۷۰-۱۹۶۰ نجی ایللرده جنوبی آذربایجان مبارز شعرینده اوزونه لایق یئر آچیر. او ایللرده پروفیسور رستم علی یفین ایرانا گئدیب - گلمه سی و اونون حیدربابا درنگی ایله امکداشلیق یاپماسی سهندین شعرلری نین شمالی آذربایجان دا سسلنمه سینه شرایط یارادیر. سهند دیوانی نین گۆزه گلیم حیصه سینی سهندین اوتایا شاعر و ادیبلره یازدیغی منظوم مکتوبلار تشکیل ائدیر. او بیرینجی، ایکینجی و اوچونجو ارمغان شعرلرینی رستم کؤرپوسو ایله اوتایا گؤنده ریر و اورادان یئرلی - یئرینده منظوم جوابلار آلیر. سویداشلیق و قاراداشلیغین دوغما و پارلاق گؤزگولری اولان بو منظوم مکتوبلاردا چاغلایان آرزولار، ایستکلر، نیسکیلر، حسرتلر و هجرانلار لا برابر دویمایا و دوشونمگه لایق بیر چوخ دو یغولار و دوشونجه لر یئرلشمیشدیر.

بو منظوم مکتوبلار سیراسیندا سهند بیر منظوم مکتوب دا همیشه حورمت بسله دیگی، اوستاد ساندیغی شهریارا یازیر، یا اوزو دئمشکن شهریار قاپیسینی دؤیور. شهریار سهندین مکتوبونا معروف «سهند» ی ایله جواب وئریر. بو ایکی مکتوب ایکی شاعری بیری - بیرینه یاخینلاشدیرماقدان علاوه، اونلاردا روح یوکسکلیگی یارادیر. سهند یارادیجی لیغیندا عرفانا داها گئیش یئر آچیر، شهریارین کلاسیک ارثیمیزه گونمه سی و اونو منیمسه سی بیر داها آرتیر. شهریار سون تهران سفرینده مندن کلاسیک لریمیزین دیوانلارینی آلدی او نا گؤنדרمگی خواهش ائدیر.

سهند لسان الغیب حافظین دیوانی ایله داها چوخ انسیت تاپیر و حتی حافظین بیرنچه غزلینی تضمین ائدیر. بو تضمین لردن بیری نین باشلیغیندا او «تقدیم به اوستاد محمد حسین شهریار» سؤزلرینی یازمیشدیر. سهندین فارسی شعریندن و عرفانی باخیشلاریندان بیر نمونه اولاراق بو تضمینین اول و سونندان نچه بیت گتیریره:

چو در نهایت انجام یک سراغازم،   چرا بوهم و گمان و قیاس خود نازم.
به پای آبله از لامکان همی آیم   زبعد آن همه ره همچنان در آغازم...

تا می رسد؛

ولی بگاہ تعرض من آن نیم حافظ   که پیش خصم، سنان و سپر بیندازم.
اگر چه بادل پرسوز سرد و خاموشم   همان سهند سرافراز زندگی سازم.

سهندین ملی - مبارز شعریمیزده یاراتدیغی اسلوب و سؤز قورولوشو جنوبی آذربایجان معاصر شعرینده دَرین ایز بوراخیمیش و بیر چوخ شاعرلره اولگو و اؤرنک اولموشدور. نمونه اولاراق «سؤنمزین» «عیسانین سون شامی» اثرینده سسله نن آشاغیداکی مصراعلار:

«چراغ اولسا، قارانقولوق، اؤز، اؤزونه قویوب قاچار.
یول - یولاجاق، انیش - یوققوش، ایشیقلا نار.
یول ایسترسه یاخین اولسون، اوزاق اولسون»

و هابئله مراغالی «باریشمازین» «نغمه داغی و استعمار» اثرینده هؤنکورن یو یانقیلار:

«بالیق کیمی سو ایچینده، ایلده بیریول سو دادمایان، سوسوزوندان یانان ائلر.
قاپ - باجاسین، قیش اوزونو، دومان دؤین، بوران دؤین،

بوش کندیه، گۆزون تیکن گونو، گوندن یامان ائللر.
هامی لارین لامپاسیندا، اورگی نین قیزیل قانی، قیزیرقانماز
یانان ائللر، دیلی باغلی قالان ائللر.»

بو نمونه لر سههند اسلوبون آن گوجلو شاعرلریمیز طرفیندن منیمسه ندیگنی
گۆستر مکده دیرلر.

شاعر، ایکینجی ارمغان شعرینده کیملیگینی تانیتدیرماق اوچون بو سۆزلرله سسینی اؤز
دوغما خلقی نین گور سسینه قاتیر:

دئمیرم، ائللریم ائللردن باشدیر،
ملت لرهامیسی دوستدور، قارداشدیر.
نه دیلین، نه یوردون، نه ده امگین
کئچمیشین، ایندی سین، یا گله جگین.
قارداشی - قارداشدان، آروادی - آردن،
اوره گسی - اورکدن، قانادی پردن.
انسانلیق بییرلیگی ایده آلیم دیر.
دونیا دا آن بوؤوک آرزولاریم دیر.
دیلیم وار، خلقیم وار، یورد - یووام وار.
آدامام، حقیق وار، ائلیم - اوبام وار.
هئچ کسه اولمارام، نه قول، نه اسیر.
اسیر اولانلاردا بوخوون کسیر.

من دئمیرم، اوستون نژادانام من،
منیم مسلک یمده، منیم یولومدا،
چاپماق ایسته میرم من هئچ ملتی
تحقیر ائتمه ییرم هده له میرم
من آیرماییرام، آیری سالمیرام،
آنانی بالادان، آتی دیرناقدان
پوزماق ایسته میرم من بییرلیکلری
قارداشلیق، یولداشلیق، ابدی باریش
آنجا، بیرسۆزوم وار، من ده انسانام
یئیردن چیخمامیشام گۆبه لک کیمی
قول یارانمامیشام، یاراناندا من
قورتولوش عصریدیر، انسانا بو عصر

و اوچونجو ارمغان دا رستم علیف له گۆروشمه سینی و دردینی - کدرینی اونونلا
بؤلوشمه سینی بئله تصویر ائدیر:

دارگونده غریبه دادیما دوردون.
منی غریب گۆروب حالیمی سوردون.
اودلانیدیم، آلووم اؤزومو یاخدی
گۆزلریمین یاشی ایچیمه آخدی
سیمله دی، سومویه ایشله دی یارام.
اؤزومدن آل اوزدوم کسیلدی چارام.
لکن احوالیمی سوران اولمادی
آنجا، یانیخمادی، گۆزو دولمادی

داغوی گۆرمه بیم رستم، قاراداشیم،
دوغما وطنمه، دوغما ائلیمه،
بیرومور دردیم گیزی ساخلادیم،
اودوما سو سپن اولمادی بیرجه،
حکیمسیز، قایغیسیز، داوا - درمانسیز
اوزومه باغلاندى بوتون قاپیلار،
چوخلار باشیم اوسته گلدی، سوروشدو،
دردیمی، یانغیمی سوران چوخ اولدو

نه بیلیم «لازمی ملاحظه لر»،
 ائلیمین امگی حالین اولسون،
 اورکله دینله دون قارداش غمینی،
 باغیردون، هوئیکوردون، آبدالا دؤندون
 سنله قانادلاندى شعریم، الهامیم،
 سنونله سسلندی بوغولموش سسیم،
 ائلر خبر تاپدی حالیمدان منیم،
 قلملر، زخمه لر جولانا گلدی،
 اوره ک ناله لریم، اورک شعرلریم،
 قارالمیش اودوموز کؤزردی یئنه

یالنیز قورخوتمادی سنی قارداشیم.
 باخدییم غیرتووه اوجالدى باشیم...
 اورکدن باغلاندون غمه، کدره.
 جارچکدون، چووسالدون بوتون ائلره.
 آخدی خیالیمین قاینار چشمه سی.
 یاییلدی قلبیمین آهی، ناله سی.
 بیرداها دردیمنیز دیلله دوشدو.
 نغمه لره دوشدو، تئلره دوشدو.
 تیترتدی اونلارجا شاعر اوره گین،
 قیزدیردی خالقیمین آرزى چؤلمگین

و بختیار وهابزاده «سهنده مکتوب» شعرینده سهنده جواب اولاراق بئله یازیر:

سهند، سؤزلروندن اودلار توکولودو
 آتامالین کیمی یاریا بؤلدو
 او آجی فریادلار، شیرین نفسلر
 قارداشیم، تبریزدن گلن بو سسلر،
 دئییرسن، یاریا بؤلونلرین
 بیزده بؤلونموشوک، آنجاق بودردی
 ییخیلار گئریدن ایته له ینلر،
 ینه ده اولارین «همان خاک» اگر،
 خیردا تپه لری سئلراویاندا،
 بیز اؤز دردیمنیزه آغلامایاندا،
 گناهکار توتمایاق بوردا هئچ کیمی
 آنادا سود وئرمز جگر پاره سی
 چوخ واخت اؤزوموزی بینمه دیک بیز،
 یاندی اؤز باغیمیز، فکر چشمه میز،
 سالدیق اؤزوموزو اؤزوموز گؤزدن
 کؤلگه لر نور آلدی شفق یمیزدن،
 هله تانیماییر، دویماییر بیزی،
 کیمسه دن اوممایاق طالعیمنیزی،

او خودوق شعرینی گؤز یاشلاریلا.
 قارداش، عینی دردی قارداشلاریلا.
 منیم ده کؤنلومون آهی، ناله سی
 باکی نین سسی دیر، باکی نین سسی!
 دردینی دنیادا بیر بیلمه ین یوخ،
 اوجا کورسولردن بیر سؤیله ین یوخ...
 تکانی یاراداق اؤزموز گرک،
 بیز اؤز ایچیمزدن ایته لنمه سک!
 اسر بو حمله یه داغلاردا زاغ-زاغ،
 بیزیم یئریمیزه کیم آغلایاجاق؟
 دریلیب ایریلدیق بیز غنچا، غنچا،
 ناله لر قوپاریب آغلامایینجا...
 دئدیک فلانکسه گرک اوخشیایاق،
 اؤزگه باغلارینی سوواردیق آنجاق.
 کول ایله اوینادیق، آل چکیب کؤزدن،
 گونش بیزیم اولدو، سحر اؤزگه نین.
 اؤز شهریم منیم، اؤز کندیم منیم،
 اؤزوموزدن اوماق، سهندیم، منیم!...

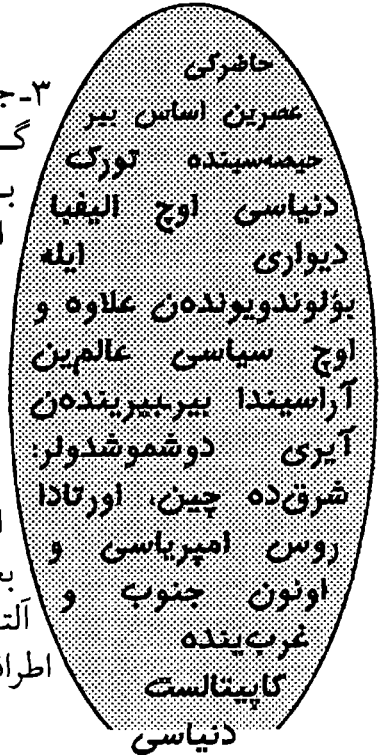
۲۰۰۰- جی ایل آستاناسیندا

معنوی دنیا میز

(اوپتیمیست ملاحظه لری)

آیدین اردبیلی

۳- جو میلادی، مین ایل لی بین توپو آتیلماغا ۳ ایلدهن آز قالیر. گۆره سن مین ایل اؤنجه، حاضرکی مین ایل لی گۆزله یرکن، بابالاریمیز نهلر حاقیندا دوشونورموش لر؟ او زامان لار خزر ایمپریاسی نین گونشی یئتمک ده اولارکن، بؤیوک سلجوق لارین بخت اولدوزلاری پاریلدا اییردی. یئنی مین ایل لیک ده تورک اولادی نی بؤیوک مدنیت لر و ایمپریالار یارادیجی لاری اولماق گۆزله ییردی. خزر تورک- یهودی ایمپریاسی ۹۶۵- ده هلاک ائدیجی روس هجومونا معروض قالمیشدی. آما اوغوز عائله سی نین بیر قولو اولان آدلارینی خزر سرداری «تورقان» بن اوغلو «سلجوق» دان آلمیش سلجوق لار بیژانس ایمپریاسی ایله بغداد خلافتی نین ایمپریاسینا بیر یئرده حکم سوره جک ایدی لر. آلتای لاردا، آسیانین استپلرینده، قبچاق چؤلونده، قافقاز اطرافیندا، وولقا چایی بویو بارلی توپراقلاردا و سایر یئرلرده

حاضركى مین ایل لی بین آستاناسیندا نه کیمی مسئله لری دوشونوب مباحثه ائدیکلری نی بیلیمک چتین دیر. سۆز یوخ دیرکی اونلار نئجه آخشاما یه مک و گئجه اوچون یاتماغا یئر مسئله لریندهن داهادرین و داهای اوزاخ لاری دوشونورموش لر. یوخسا ایستک، آرزو و دوشونولموش استراتژیک پلانلار اولمادان دونیانین آن بؤیوک ایمپریالارینی یارادیب و یوز ایل لرله اداره ائتمک، نئجه ممکن اولای بیلردی. بو حال دان فرقلی اولاراق ۱۹- جی ۱۰۰ ایل لی بین سون ایل لرینده تورک لری اؤزونه مشغول ائدهن مسئله لر حاقیندا معلومات چوخدور. او ایل لرده علم و تکنیک انقلابی نین مسیحی غربه اوستون لوک و ئردی ییندهن یارانان شرایط و غرب ایله روسیه قارشی سیندا ترازیغی ساخلاماق، آن مهم مسئله ایدی. بو دؤورده باشقا بیر بحران دؤولت ایده ئولوقیاسی نین ساحه سینده باش و ئردی؛ بیر یان دان دنیا دا مدرن معنادا «ملت» آنلامی آرایا چیخمیشدی و بو آنلامین چرچیوه سینده دین داهای اساس بیرلشدیریجی عامل دئیلدی و باشقا طرفدهن عثمانلی ایمپریاسی نین نه مسلمان اما غیر تورک اهالی سی ده (اؤز لری نین ایسته ییب ایسته مه دی یی و خیر لرینه اولوب اولمادیغیندان آسیلی اولمایاراق) «توپ قاپی» دا اوز دؤنده رمه یه باشلادیلار. «توپ قاپی» سلطانی نین «خلیفه امیرالمؤمنین» کیمی تورک و غیر تورک لره اسلام بایراغی آلتیندا حکم سورمه سی گوندهن گونه چتین ل شیردی و...

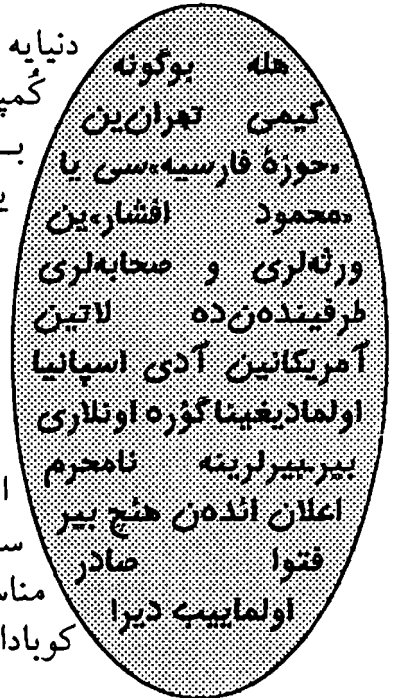
بیزده بوگون صاباحیمیزی دوشونمه لی بیک. بو مقاله ده من صاباحیمیزی نیک بین / اوپتیمیمست و آیدین گؤرمه یه چالیشاجام. بئله بیر باخیش البته گویلریمیزده کی قارا بولودلاری گؤرمه مک دئیل دیر. بو تجرید، موضوع نو یازیچی اوچون راحت لاشدیریر و اوخوجویادا مطلبی آماق دا یاردیمچی اولور.

۱۹۲۰- جی ایل لرده دنیانین سیاسی خریطه سی آنجاق تورک لرین ضررینه دیشدیریلدی. تورک لرین بیر- بیرله رابطه یول لاری نین اوستونده یئرلشن روسیه ترکیبینه داخل اولان تورک لرین اؤنجه خارج عالم له سونرا ایسه بیر- بیرلرله مناسبت لری یوخ درجه سینه یئندی. بو مسئله نین سببی توتالیتیر سوویت رژیم ی نین قانلی - قهرلی اقتداری ایدی. بو آیریلیق لارین اما مکانیزمی تکجه گل - گئت لرین کسيلمه سیله بیتمیردی. آلیفا دیوارلاری دمیر پرده ن هم هوندور ایدی هم کئچیلمز. اوسته لیک اویدورما کیم لیک لر، آد قویمالار و سرحد چکمه لر ده آیریلیق لاری آرتیریب درین لشدیریردی. داهای کاشغرلی استانبول دان نه خبری وار ایدی، نه اورا سفر ائده بیلیردی و نه اورانین مطبوعات ین، کتایین اوخوماغا قادر ایدی و سایر. دئمه لی بیر اوزدهن آلیفا و اوبیری طرفدهن سیاسی مانع لر آل - آله وئریب کئچیلمز دیوارلار هؤرورودولر. زامان اؤتدوکجه دیوارلار اوجالیب، محکم لنیردیر. نهایت تورک لر اوچ سیاسی دنیا و اوچ آلیفا عالمی آراسیندا تک لنیب بیر - بیرینه یاد و یادلارا اسیر اولدولار.

روسیه و اونا باغلی اولان کمونیست دولت لری اورتادا، اونون شرق ینده چین، جنوب یندا و غرب ینده کاپیتالیست دنیا. بو اوچ عالم بیر-بیر یله ضدیت له یاشادیقلاری ایل لرده بو اوچ دنیانین اسیری اولان تورک لر بیر-بیر ینده آیری قالماغا مجبور ایدیلر. باشقا طرفدهن ایران، عراق، افغانستان، چین تورک لری عرب آلیفباسیله یازدیقلاری حالدا، روسیه اسیری اولان تورک لر کیریل آلیفباسی و تورکیه تورک لری لاتین آلیفباسی ایله یازیب اوخویوردولار. ژئوپولیتیک باخیمداندا تورک لرین آرالاریندا کئچیلمز مانع لری یارانندی. اوجملهدهن «زنگه زورون» ارمنستانا هدیه اولماسی تورکیه ایله قافقاز و تورکستان تورک لری نین یول لارینی کسدی.

بو وضعیت یین نهدره جهده غیر عادی اولدوغونو باشا دوشمک اوچون اسپان دیل لی

دنیا یه باخماق اولار. اسپان دیل لی لر تورک لردن فرقلی اولاراق نه کمپاكت جغرافی اراضی ده یاشاییرلار و نه واحد ایتیک کؤکلری وار. بیز شرق دهن غربه بیر-بیرینه باغلی تورپاق لاردا کمپاكت یاشادیغیمیز حالدا اسپان دیل لی لر آوروپا ایله لاتین آمریکا قطع لری نین (قاره لری نین) آراسیندا سپه لنیب لر. تورک لرین ایتیک بیرلی یی و هامیسی نین اسلام دینی نه کؤنول لو اوز گتیردیگ لری حالدا، هم اسپان دیلی و هم کاتولیک مذهبی یاخین کئچمیش ده اسپانیول مستعمره چی لری نین رحم سیز و غیر انسانی متدلاری ایله لاتین آمریکانین اهالی سینه تحمیل اولونموش دور. آما بو فاكت لارا باخماق مستعمرات سیستمی چو خدانان بری داغیلسادا اسپان دیل لی دنیا بیر بیر یله مناسبت لری نی کسمه یه مجبور اولمامیشدیر. حتی کمونیست کوبادا بو قایدانان مستثنا اولمامیشدیر. گابریل گارسیا مارکز کیمی آدلی

سانلی یازیچی بیر گون هاوانادا فیدل کاسترو آقوناخ دیر صباح مادریده سون اثری نین نشری مناسبتیله اسپانیا انتلکتوئل ایتی نین وئردی یی ضیافت ده اشتراک ائدیر. حتی جناب پاپ ایکینجی ژان پل دا، کوبانی اونوتما ییب اؤتن آیلاردا اؤز قدم لرینی اورا باسدی. آلیفا مسئله سینه گلدیکده اسپان دیل لی لرین کیریل و عرب آلیفباسیندان استفاده ائتمه مک لری اونلاری بیزیم ایکینجی معنوی آیری لیقلا ریمیزدان دا قوروموش دور. بوردا البته سیاسی مانع لری نظرده آلساق داها مکمل بیر آنلا ییش یارانا بیلر. هر تورکون اؤز تورک لویوندهن دانشدیغی حالدا اونا قارشی بیر دامغا حاضر اولدوغو حالدا، اسپانیا حتی اسپان دیل لی دنیانین یاخین لیغی نامینه آمریکانین کوبایا قارشی قویدوغو ا مبارقونو تنقید ائده رکن «پان اسپانیست»! دامغاسی هئج ذلی نین یادینا دوشمور. (هله

بوگونه کیمی تهرانین «حوزه فارسیه» سی یا «محمود افشار»ین ورته لری و صحابه لری طرفینده ده لاتین آمریکانین آدی اسپانیا اولمادیغینا گوره اونلاری بیر-بیرلرینه نامحرم اعلان ائدهن هئچ بیر فتوا صادر اولماییب دیر!

بوگون آما بیز ۳- جو مین ایل لی یی و ۲۱- جی عصری گؤزله یرکن یوخاریدا شرح ائدیلن ۳ باخیم دان نه دوروم داییق؟

۱- بیزی آیران سیاسی بلوک لارین محو اولماسی نین شاهدی بیک. داها اورومچو، کاشغر، قانصو، آلماتا، داشکند، باکی، تبریز و استانبول اوچ ضدیت لی دنیانین کئچیلمز دیوارلاری ایله بیر-بیرلریندهن آیریلمیلر.

۲- بوتون بو ایل لرین دلیل مزده اورتاق عنصرلری ضعیف لتدی یی، پیک لرین (ساته لایت لارین) یایدیق لاری تله کانال لاری نین تأثیری آلتیندا تام ده بیسه بیلر. بیر نئچه ایل دهن سونرا «تورک سات-۱» و «تورک سات-۲» ادلی پیک لرین یایدیق لاری تله کانال لارین تأثیری آلتیندا موجود تورک دیالکت لریندهن بیری اولان استانبول شیوه سی «اورتاق تورک دیالکتی» کیمی کوتله و آیدین لار آراسیندا یایلا بیلر. بیر اویغور، بیر باشقورد و بیر آذربایجان تورکو بیر بیر یله دانیشارکن اوچوده بو «اورتاق تورک دیالکتی» نی اساس گؤتوره بیلر.

۳- کامپیوتر لرین گونده-گونه آرتان امکان لاری آلیفا دیوارلاری نین قالدیرماق اوچون تکنیکی امکان لار یارانمیش دیر. نئچه مثال:

- بیر کتاب یا قازنتی هر ۳ آلیفبانین اوچوایله ده چیخارداق.

- همان کتاب یا قازنتی مختلف تورک دیالکت لرینده چیخاردماق.

- قاباخکی ایل لرده چاپ اولموش اثرلری باشقا آلیفالاردا و باشقا دیالکت لرده نشر ائتمک.

- تله ویزیا پروگرام لاری نین اصلی سسین ساخالایب، اونلار اوچون باخچی لارین طرفیندهن اؤز دیالکت لرینده یازی سئچمک. مثل اوچون بیر قیرقیز فیلمی یا قیرقیزستان دا دوبله اولموش انگلیس فیلمی پیک دهن وئرلیر. بو فیلم اوچون باکی و تبریزده کی باخچی آذربایجان یازسی، عشق آباد و تورکمن صحراداکی باخچی تورکمن یازی سی سئچیر و سایر. همین ایشی سینما فیلم لری ایله ده ائتمک اولار.

۳- ژئوپولیتیک باخیمدان دا ماراخلی حادثه لر گؤزله نیلیر. مثل اوچون آذربایجان جمهوریتی نین تام قدرته چالیشدیغی بیر استراتژیک پلان اساسیندا بیر طرفده خزرین آلتی و اوستوایله تورکستان آذربایجانا قوووشور، باشقا طرفده آذربایجان، گرجستان یولوایله ترکیه و اوروپایا چیخیر. بو مدرن «ایپک یولو» تورک عالمی نی یاخینلاشدیریر و «زنگه زور» مانعی نی تام آرادان گؤتورور. عین حالدا کازاخستان چین یولوایله ژاپن و آسیانین جنوب شرق بازارلارینا چیخیر. اگر بو پلانلار حیاتا کئچسه اوندا بو مدرن «ایپک یولو» تورک عالمی نین معنوی یاخینلاشماسی نی آرتیریر و اونلاری مسکو و تهران حاکم لری نه باغلی لیق دان قورتاریر.

بئله لیک له معنوی دنیا میزین یاخینلاشماسی اوچون یازیچی لار، ژورنالیست لر و بوتون مدنیت آداملاری نین قارشی سیندا اهمیت لی بیر اوخوجو و مخاطب کوتله سی نی اؤزونده یئرلشدیره ن آئودیتوریانین قاپی لارینی آچماق. بو سوزلر فانتازی کیمی گؤرونه بیلر، آما اشاره اولونان اسپان دیل لی دنیا، عرب دیل لی عالمی و اوزوموزن اؤتن عصرده کی مناسبت لری نظرده آلساق هئچ عاغیل دان اوزاق بیر احوالات دئیل دیر. واختیله ملانصرالدین مجموعه سی تبریز، استانبول، کاشغر، قازان، قریم، اورتا آسیا، بغداد و قاهره ده یاشایان تورک لر طرفینده اوخونوردو. بوگون ده اسپان دیل لی ادبیات آلیفبا آیریلیغی اولمادان و دیالکت فرقلرینه باخمادان بوتون اسپان دیل لی دنیا دا یاییلیر و اوخونور. کیمسه اسپان لارین بو طبیعی مناسبت لرینی بیر اویدورما ... ایسم له دامغالامیر. بیزده گلن عصرین آستاناسیندا بئله بیر مدنی مناسبت لرین طبیعی حاکم اولدوغونو دنیا یه چاتماغی آرزو ائده بیلریک.

تربییونو یا یماق اوچون بیزه یاردیم ائدین!

تر پتروسیان رئیس جمهور مستعفی ارمنستان:

”بالاخره تا چه زمانی این دیوانگی یا خود فریبی

بازیچه دست روسیه و یایک کشور دیگر شدن به

صورت طرز زندگی ارمنیها باقی خواهد ماند؟”

صدایی از قرون گذشته

علی رضا اردبیلی

از پایان دوران برده‌داری صدها سال می‌گذرد، اما حتی امروز اینجا و آنجا از وجود برده‌داری در مقیاس‌های متفاوت خبردار می‌شویم. در اینگونه موارد از اصطلاح **همزمانی پدیده‌های به لحاظ تاریخی ناهمزمان** استفاده میشود. در این میان همزمانی افکار به لحاظ تاریخی ناهمزمان، بسیار عادی‌تر از مورد سیستم‌های اقتصادی است. امروز در پایان قرن بیستم که مصادف با آغاز دوران فراصنعتی نیز است، وجود افکار و خرافه‌های یادگار دوران گذشته بشر اصلاً عجیب نیست. مثلاً اتفاق می‌فتد که یک مرد اروپای زنی از یک کشور جهان سومی ازدواج کرده (در واقع او را خریده) و یک سیستم برده‌داری در چارچوب خانه خود در یک کشور اروپایی (در مقیاس مینیاتوری) برقرار می‌کند. در این مقاله ابتدا به مبانی طرز تفکر سیاسی در دوران فئودالی و نمونه‌هایی از سخت جانی آنها در روزگار کنونی اشاره می‌شود.

مبانی تفکر سیاسی در دوران ماقبل سرمایه‌داری

در دورانی که سیستم فئودالی وجه مشخصه سیستم‌های غالب تولید اجتماعی شناخته می‌شود، زمین حاصلخیز و نیروی کار رعایا منبع اصلی تولید ثروت و لذا منشأ قدرت، شکوه و افتخار دولتها و شاهان و امیران بود. در دوره فئودالی بجای اصطلاحات حقوقی بین‌المللی چون ”مرزهای دولتی” و یا ”اراضی قانونی” با اصطلاحاتی مانند ”متصرفات”، ”فتوحات” و ”قلمرو» (دایره عملکرد فرامین شاهانه) سروکار داریم. در حقیقت امپراطوری‌ها و پادشاهی‌ها دارای مراکز حکومتی با مرزهای دائماً تغییر یابنده

بودند. ارادهٔ امیران محلی مرزنشین، هوس‌های گردنکشی در نزد حاکمان محلی می‌توانستند سرنوشت مالیاتی را که به خزانهٔ دولتی سرازیر می‌شد، تغییر دهند. کشور گشایی‌ها در حال و روز رعایا که بالاخره باید سهمی از دسترنج خود را به خزانهٔ این یا آن شاه آدمخوار بپردازند، تأثیر چندانی نداشتند. تمامی این قضایا از نکته نظر سود طلبی و قدرت طلبی برای رسیدن به سود بیشتر قابل تبیین و توجیه بودند. با گذشت زمان ضمیمه کردن متصرفات جدید به قلمرو اصلی حکومت، لازم نیامد و سرزمین‌های فتح شده به صورت مستعمرات اداره می‌شدند. در این دور نیز زمین و ثروت‌های نهفته در آن و کار ارزان اهالی مستعمرات منابع سرشار ثروت محسوب می‌شدند.

در دوران مورد بحث نیروی نظامی عامل گسترش سرحدات و ضامن دوام جریان مالیات و ثروت به خزانهٔ شاهی بود و سایر عوامل چون مذهب، سیاست، دیپلماسی و ازدواج‌های سیاسی - مصلحتی نقش‌هایی تکمیل‌کننده داشتند تا تعیین‌کننده.

بقایای تفکر سیاسی فئودالی در دوران ما

ریچارد کاپوچینسکی نام ژورنالیست لهستانی است که به حق یا ناحق عنوان "بزرگترین خبرنگار بین‌المللی دنیا" را از آن خود کرده‌است. وی در توضیح طرز تفکر سیاسی روس‌ها ضمن اشاره به خاک پرستی و اعتقاد آنان به سرزمین‌های هرچه وسیعتر به مثابهٔ عامل قدرت و خوشبختی ملت روس می‌گوید: بدون در نظر گرفتن این اعتقاد فهم اینکه چگونه یک روس از صف نوبت خرید مایحتاج روزانه جدا شده و برای الحاق فنلاند به روسیه تظاهرات میکند، دشوار است. برخی از محققان غربی عامل اصلی عقب ماندگی روسیه از کاروان ترقی جهانی را، بقای طرز تفکر استعماری در این کشور میدانند. طبق این طرز تفکر، اراضی وسیع تر، رعایای بیشتر و نیروی نظامی هرچه بزرگتر، معادل شکوه، عظمت و خوشبختی کشورهاست. هنوز هم سخت جانی این دیدگاه قرن نوزدهمی در میان دولتمردان و مردم عادی روسیه قابل ملاحظه است. لذا تعجبی ندارد که این طرز تفکر در نزد متحدان بمراتب عقب مانده تر روسیه یعنی صربها و آرامنه ریشه دارتر و ساده‌شده تر باشد. معلوم است که طرز تفکر قرن نوزدهمی مورد نظر تنهامعادل خاک پرستی، توسعه طلبی و ستایش نظامی‌گری نیست. این طرز تفکر دشمنی ابدی مسیحیان و مسلمانان را بعنوان میراث روانی جنگ‌های صلیبی، در خود دارد. رهبران صرب در روزهایی که سیاهترین جنایات قرن حاضر را مرتکب می‌شدند، در مقابل دوربین تلویزیون با تعجب از رهبران اروپا می‌پرسیدند که چرا به خاطر پاک کردن اروپا از وجود مسلمانان پیام‌های سپاسگزاری و تبریک به سوی بلگراد سرازیر نمی‌شود!

افکار مشابهی در میان ارمنه موجب دشواریهای زیادی برای خود ارمنی‌ها و همسایگان آنها در جنوب سلسله کوه‌های قفقاز شده است. ادعای قوم برگزیده بودن و برتری قومی، توسعه طلبی و طرح ادعاهای ارضی علیه همسایگان و کشورهای منطقه، ایفای نقش دائمی نیروی ستون پنجم روسیه علیه کشورهای منطقه، تبلیغ و تقدیس کینه و نفرت بویژه علیه آذربایجانی‌ها و اهالی ترکیه، همه مواردی از برخوردهای منفی ارمنه نسبت به همسایگان آذربایجانی‌شان است که بدترین نمونه‌های آن را در تبلیغات حزب داشناک میتوان دید.

بالتبع منافع اقتصادی و شانسی‌های توسعه ارمنستان نیز قربانی این شعارها و طرز تفکر متعلق به گذشته می‌شوند. در واقع آنچه در پی این مقدمه خواهد آمد، شرحی است پیرامون تضاد بین منافع واقعی و این جهانی ارمنستان با ارزشها و آرمانهایی که بیش از صدسال از سوی جریان‌های افراطی ارمنی تبلیغ شده‌اند.

نظری به زمینه نظری مشکل امروزی:

اعتقاد به عالی بودن تبار و نژاد خودی یکی از سه مشغله بزرگ ذهنی آحاد بشر است. دو مشغله دیگر یافتن عمر جاویدان و حسرت دست یابی به ماده‌ای است که بتواند اجسام دیگر را به طلا بدل کند (کیمیا). اعتقاد به عالی بودن شجره و نژاد خودی مخصوص افراد ثروتمند و ملل پیشرفته نیست. تنها آلمان دهه ۳۰ قرن بیستم نبود که ادعای برتری نژادی کرد، این اعتقاد در نزد بدوی‌ترین قبایل عالم از دیرباز تا به امروز موجود بوده است. وستر مارک می‌نویسد: "به گمان اسکیموها در آغاز «موجود بزرگ» انسانی آفرید که نقص بسیار داشت. پس «موجود بزرگ» او را که کوب لونا (Kob-lu-na) یعنی «انسان سپید» نام داشت به دور افکند و انسانی کامل بنام این نو (In-nu) خلق کرد. و گفتنی است که اسکیموها خود را «این نو» می‌خوانند!... قوم چی‌پوآ (Chippewa) در و صف کسانی که کاری ابلهانه می‌کند، می‌گویند که مانند انسان سپید ابله است!... اعضای قوم هوتن توت خوش دارند که خود را انسانهای انسانها بنامند...» (بارنز و بکر: تاریخ اندیشه اجتماعی، ج ۱، ترجمه جواد یوسفیان و علی اصغر مجیدی، امیرکبیر، تهران، ۱۳۷۰، ص ۳۱ و ۳۲)

مشکلات ارمنستان و آذربایجان

داشتن تصور ایده‌آل از خون و تبار خود در عین حال که همه‌گیر است در حالت عادی متضمن ضرری برای دیگران نیست. تنها وقتی که این اعتقادات بی‌پایه به سطح ایده‌ئولوژی حزبی، برنامه سیاسی و دکتترین دولتی تبدیل شده و در میان مردم مقبولیت می‌یابد. چنانچه در مورد نازیسم آلمان بارها نشان داده شده است، مهمترین عناصر

ایده‌تولوژی ناسیونال-سوسیالیستی هیتلر قبلاً در جامعه آلمان موجود بود. با این احوال به برکت فعالیت‌های طولانی جریان‌ات افراطی مجموعه به هم پیوسته و تغلیظ شده‌ای از اعتقادات و خرافات رایج در جامعه به صورت ایده‌تولوژی حزب ناسیونال سوسیالیست، به ملت آلمان عرضه شد. پروسه مشابهی در مورد ارامنه از سوی نیروهای افراطی نظیر حزب داشناکسوتیون صورت گرفته است. گویی برای حزب داشناک زمان و مکان در نقطه سیاهی در گذشته منجمد شده است. در این نقطه سیاه بعنوان مثال:

۱- ارمنی و آذربایجانی نمایندگان مسلم مسیحیت و اسلام هستند، حتی اگر هر دو یک پروسه حاکمیت ضد مذهبی کمونیستی طی چند نسل را از سر گذرانده باشند!

۲- مسیحیان و مسلمانان محکوم به دشمنی ابدی هستند! در این "جنگ مقدس" علاوه بر روسیه و یونان، کل غرب مسیحی ارمنستان را بعنوان "سنگر مقدم مسیحیت" در مقابل جهان اسلام در کنف حمایت خود دارد.

۳- ارامنه بجای همکاری با همسایگان خود بعنوان باید «بازیچه دست روسیه و یا یک کشور دیگر» مسیحی در نقش ستون پنجم این دولتها علیه کشورهای همسایه و مردم غیر مسیحی کشورهای مورد سکونت خود، ظاهر شوند!

۴- ادعای ارضی علیه تمامی کشورهای منطقه غیر از روسیه به میزان بیش از ده برابر مساحت جمهوری ارمنستان!

میتوان این لیست را ادامه داد، اما برای درک مشکلاتی که امروز و آینده ملل جنوب قفقاز را مورد مخاطره قرار داده است، همین ۴ نکته کافی است. امتیاز مقاله تاریخی رئیس جمهور مستعفی ارمنستان نیز در تلاشی است که وی علیه «خود فریبی» مورد تبلیغ داشناکها بر محور ۴ نکته بالا دارد. اینکه خود تر پتروسیان به اعتراف خود زمانی آتش بیار معرکه جنگ خانمانسوز بر سر قره‌باغ بوده است، چیزی از اهمیت مواضع امروزی وی نمی‌کاهد.

البته تر پتروسیان اولین پریزدنتی نیست که تخت ریاست جمهوری خود را بر سر جنگ بی معنی بر سر قره‌باغ باخته است. قبل از وی آیاز مطلب اوف و ابوالفضل ائلچی‌بی در طرف دیگر درگیری به سرنوشت امروزی وی گرفتار آمده بودند. البته تفاوت اندکی در مورد علل استعفای پتروسیان و همکاران آذربایجانی وی وجود دارد: دو پریزدنت اول آذربایجان بعد از استقلال از روسیه، مواجه با مردمی بودند که چیز غیرممکنی از آنها

طلب می‌کردند: مقاومت نظامی در برابر یورشهای ارمنستان که به یک میلیارد دلار سلاحهای اهدایی روسیه مجهز بودند. اما آنچه تر پتروسیان را مجبور به وداع با تخت ریاست جمهوری کرد، مقاومت اپوزیسیونی بود که متوجه تصادم جدی منافع ملی ارمنستان با اهداف اقتصادی روسیه در منطقه نبود.

هر یک از رهبران دوول تازه استقلال یافته شرق اروپا، حاکمیت خود را مدیون چیزی هستند. «واسلاو هاول» و «لخ والنسا» صعود خود به مقام رهبری کشورهایشان را مدیون مبارزات آزیخواهانه خود در رژیم پیشین بودند. بسیاری از جمله به خاطر نبود هیچ اپوزیسیونی با استفاده از اهرمهای قدرت کهنه، از مقام دبیرکلی احزاب کمونیست سابق به کرسی ریاست کشور در دور جدید خزیده‌اند. در این میان «سلوبودان میلوسوویچ» و «تر پتروسیان» با شعارهای توسعه طلبانه و کوبیدن بر طبل جنگ به مسند ریاست جمهوری صربستان و ارمنستان دست یافتند. اما هر دو در عمل تحقق شعارهای خود را دشوارتر از آنچه وعده می‌دادند یافتند و وقتی از در «تعقل» در آمدند با نزدیکترین متحدان خود در «پاله» و «خان کندی» (مرکز قره‌باغ علیا) و توده رأی دهنده خود به مشکل برخوردند. هر دو برای انتخاب مجدد به مقامی که آسان بدست آورده بودند متوسل به تقلب و ترفندهای دیگر شدند. اما اگر میلوسوویچ با تکیه بر ناتو که مخالف ادامه جنگ بود، بر ناسازگاری و مقاومت همسنگران خود فائق آمد، تر پتروسیان (و هر دو ملت آذربایجان و ارمنستان) از شانس مشابهی برای به کرسی نشاندن آراء خود برخوردار نشدند.

به لحاظ اهمیت نیروی نظامی و نقش لشگرکشی‌ها و فتوحات نظامی نیز، تفکر غالب در نزد افکار عمومی و رهبران ارمنستان همچون صربستان تصورات وهم آلود و قرن نوزدهمی است. اینکه چرا طرف غالب در جنگ جهانی دوم یعنی اتحاد شوروی راه اضمحلال پیمود اما ژاپن و آلمان بعنوان طرفهای مغلوب به غولهای صنعتی جهان بدل شدند، باید بزرگترین معما در بلغراد و ایروان باشد. یافهم اینکه چرا دوول قدرتمند جهان همسایه‌های ضعیف تر خود را اشغال و به خاک خود ضمیمه نمی‌کنند (!)، باید برای آرامنه و صربها دشوار باشد. بعنوان مثال هنوز هم روسیه قادر است بسیاری از جمهوری‌های شوروی سابق را بی‌زحمت زیادی اشغال کند. یا بسیاری از جزایر توریستی جهان اصلاً نیروی نظامی برای دفاع از خود در اختیار ندارند. حال افراطیونی که چون اصحاب کهف از پس خواب طولانی دوران کمونیسم چشم به جهان پایان قرن بیستم گشوده‌اند، عدم اشغال این کشورها از صاحبان قدرت نظامی را یک ژست مؤدبانه میدانند. حاکمان بلغراد و ایروان اما خودشان را لابد «بنا به دلایل مسلم تاریخی که بر حقانیت ادعاهای ارضی آنان دلالت دارد»، ملزم به رعایت ادب و آداب نمی‌بینند. گویی

می خواهند بگویند "این ادب ارزانی کسانی باد که از قیل بی ادبی های گزاف در قرون گذشته به شکوه و جلال امروزی شان رسیده اند" (!) رهبران ارمنستان بارها تکرار کرده اند که مرزهای موجود جهانی استثنائاً در مورد ارمنستان معتبر نیستند و با توجه به نقشه شماره ۱ در این مقاله میتوان نتیجه گرفت که تنها وقتی که ارمنستان اراضی خود را به ده برابر میزان فعلی افزایش داد و گرسنگی و حرص خود برای خاک بیشتر را فرونشاند، میتواند به نورمهای رایج بین المللی گردن نهد. ترپتروسیان در مقاله خود سعی دارد بنوعی مصلحت بودن این طرز تفکر را به زیر سوال برد. او وارد اصول نمی شود و تنها از روزگار ناموافق و گوش ناشنوی جامعه جهانی گله مندی میکند. البته توسل او به کنایه و حتی استهزا علیه نقطه نظرات عامه پسند محافل افراطی ارمنی شاید نشان بیم وی از طرح مخالفت اصولی وی علیه افکار قرن نوزدهمی مورد اشاره در این مقاله باشد. امروز که فرجام جسارت پتروسیان علیه اعتقادات ریشه دار در نزد ارمنه در پیش روی ماست، براحتی میتوان فهمید که اینهمه بیم و احتیاط از سوی او کاملاً بجا بوده است.

صاحبان قلبهایی که صرفاً به امید کشورگشایی و مرزهای فراخ می تپد، بالاخره یک روزی باید این واقعیت ساده را بفهمند که چرا روسیه با مساحتی ۴۵ برابر بیش از ژاپن، بزرگترین ارتش جهان، پیروزی در آخرین جنگ بزرگ جهانی و ثروت های بیکران طبیعی که ژاپن اساساً فاقد آن است، نتوانسته است مردم خود را به حداقلی از رفاه معیشتی و تأمین اجتماعی برساند. چگونه است که کشوری چون سنگاپور که مساحتش ۲۷ هزاربار از روسیه کوچکتر است، نتوانسته است جامعه ای درخور زندگی انسانی برای شهروندان خود بسازد اما روسیه هنوز اندر خم یک کوچه است؟

نکته دیگری که بنظر می رسد ارمنه بطور عام و رهبران افراطی سیاسی آنان بطور اخص از فهم آن عاجزند، رابطه تاریخ و جهان کنونی است. غیر معقول بودن مراجعه به روایات معتبر و مشکوک تاریخی و یا استناد به اسطوره های قوم خودی برای کشف حقایق ادعاهای ارضی، بنظر بدیهی می رسد. امروزه ۱۷۳ کشور مستقل جهان

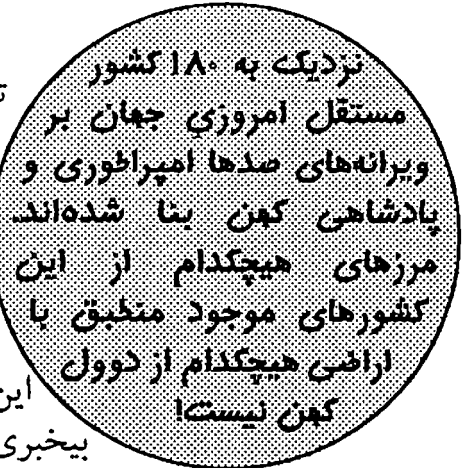
صاحبان قلبهایی که صرفاً به امید کشورگشایی و مرزهای فراخ می تپد، بالاخره یک روزی باید این واقعیت ساده را بفهمند که چرا روسیه با مساحتی ۴۵ برابر بیش از ژاپن، بزرگترین ارتش جهان، پیروزی در آخرین جنگ بزرگ جهانی و ثروت های بیکران طبیعی که ژاپن اساساً فاقد آن است، نتوانسته است مردم خود را به حداقلی از رفاه معیشتی و تأمین اجتماعی برساند!

بر ویرانه های صدها امپراطوری و پادشاهی کهن بنا شده اند. مرزهای هیچکدام از این ۱۷۳ کشور موجود منطبق با اراضی هیچکدام از دوول کهن نیست. بزرگترین امپراطوری تاریخ بشر یعنی امپراطوری استپ نشینان مغول تا امپراطوری های روم، بیزانس،

عثمانی، مجار-اطریش، روسیه، بریتانیا و امثالهم هیچکدام وارث اراضی تاریخی خود نیستند. یا لیتوانی که اراضی امروزی آن معادل خوزستان و صد و بیستمین کشور دنیا بلحاظ مساحت خود است، در اواخر قرن چهاردهم از دریای بالتیک تا دریای سیاه را تحت حاکمیت خود داشت. ارمنستان امروز نیز با ۲۹۸۰۰ کیلومتر مربع مساحتی کمتر از مساحت استان لرستان یا یک ششم استان سیستان و بلوچستان دارد. ادعای ارضی این کشور علیه همسایگان خود ۱۰ برابر مساحت کنونی آن است. اینجا البته صحبت از اختلاف مرزی و مشکل تعریف و تدقیق حدود مرزی بین کشورها نیست. اینجا ما شاهد توسعه طلبی آشکار در پایان قرن بیستم هستیم که اولین جنگ همه جانبه مولود آن را شاهد بوده ایم و اگر جنگ های بیشتری علیه دیگر همسایگان ارمنستان پیش نیامده است شاید به علت آن بوده است که نه از جنگ اول علیه آذربایجان نتیجه مطلوب ارامنه حاصل شده است و نه ارمنستان غرق در بحر آنها توان راه اندازی جنگ جدیدی را داشته است.

پتروسیان تفاوت غلبه در "نبرد" با "پیروزی در جنگ" را به میان میکشد و اهمیت نقطه نظرات جامعه جهانی را یادآور می شود. وی در عین حال می خواهد به ایده "اسرائیل دوم در قفقاز" بعنوان پادگان قدرتهای دور از منطقه که در قبال نترمهای بین المللی جوابگو نیست، را از ذهن ارامنه دور کند.

تر پتروسیان در جایی دیگر از مقاله خود شاه بیت تبلیغات ارامنه در قرن حاضر را که سعی دارد تصویر "قربانی معصوم" از ارامنه را در جهان جا بیندازد، زیر سؤال میبرد. "قبلاً یکبار [شعار] «استانبول را به دریای خون بدل خواهیم کرد» باعث از دست دادن ارمنستان غربی شد" او در زمان تحریر این کلمات نمی توانسته از اهمیت این اعتراف تاریخی خود بی خبر بوده باشد. احتمالاً شدت بیخبری مردم ارمنستان از بدیهیات سیاست در جهان معاصر را چنان جدی ارزیابی کرده است که عواقب جانبی این اعتراف را به جان خریده است.

ارامنه رویای بازگشت به «ارمنستان بزرگ»

رادر سرمیپرو رانند
• «ارمنستان بزرگ» شامل
بخشهایی از ایران، آذربایجان،
گرجستان و ترکیه می شود.

خبرگزاری آسوسیند پرس نقشه «ارمنستان بزرگ» را به سراسر جهان مخابره کرد.

ارامنه رویای بازگشت به «ارمنستان بزرگ» رادر سرمیپرو رانند

مسالمت آمیز سخن می گویند، اما دشمنان
قدیمی ارمنستان ناسیونالیستهارامتهم
می کنند که در اندیشه تخریب سرزمینهای مورد
نظر خود هستند. ایران و ترکیه در ماههای اخیر
نیروهای مرزی خود را تقویت کرده اند.

خبرگزاری آسوسیند پرس نوشت:
«ارمنستان بزرگ» از سال ۱۸۶۸ تا ۱۸۹۱ پیش از
میلاد مسیح مستقل بود. در سال ۳۸۷ بعد از
میلاد به وسیله پارس ورم تقسیم شد و در سال
۱۴۰۵ ترکهای عثمانی به آن حمله کردند
و در سال ۱۹۲۰ بخشی از اتحاد شوروی شد.

پروچم ارمنستان بخت و اقبال متغیر آن را
نشان می دهد. نوار قرمز برای خون شهیدان، نوار
آبی برای یک امپراتوری که زمانی از در پای
خزرتا در پای سیاه امتداد داشت و یک نوار
نارنجی برای خرقه هایی که پادشاهان ارمنستان
بر تن می کردند، اما نماد اصلی «ارمنستان
بزرگ» کوه ارارات است که ۱۶۶۱۵ پابندی
دارد و از ایران دیده می شود. ■

بقیه از صفحه ششم
قرار گرفته است.

کوه ارارات که بر اساس روایات انجیل
کشتی نوح در آن آرام گرفت، در ترکیه قرار دارد،
اما بسیاری از ارامنه در رو برای بازگشت به
«ارمنستان بزرگ» هستند.

نقشه های جدید «ارمنستان تاریخی» را
که ۱۰ بار از اندازه ارمنستان فعلی بزرگتر است
و بخشهای بزرگی از ایران، آذربایجان،
گرجستان و ترکیه رادر برمی گیرد، نشان
می دهد.

«واهان پاپازیان» وزیر امور خارجه
ارمنستان می گوید تاسیس دوباره امپراتوری
ارمنستان «غیرممکن و کاملاً غیر واقعی است»
اما حزب ناسیونالیست «داشناک» که مدعی
است از حمایت ۲۰ درصد ۳۳ میلیون نفر
جمعیت ارمنستان برخوردار است، با این نظر
موافق نیست.

مقامات «داشناک» از توسعه

این نقشه را باید صریح ترین انعکاس
صدای قرون گذشته در روزگار
ما دانست. چراکه در نمونه مشابه
صربستانی ما شاهد تلاش بلگراد
برای حفظ سلطه پیشین بر دیگران
هستیم. اما جهانگشایان (۱) دیر از
خواب بیدار شده ارمنی در
صددتصرف ارضی مورد ادعای خود
هستند. با توجه به این نقشه و مفاد
خبر آسوسیتد پرس باید جنگ
ارمنستان علیه آذربایجان را، جنگ
شماره ۱ ارمنستان علیه همسایگان

خود، نامید. باید دقت کرد که این نقشه محصول فانتزی یک گروه کوچک نیست. بلکه از اشاره به نصب آن
در خانه ها، مغازه ها و ادارات سراسر ارمنستان، دولتی بودن اینکار معلوم میشود. در این روزها که
«کوچاریان» جنگ طلب، کودتای درباری علیه «تر پتروسیان» را با پیروزی انتخاباتی خود تکمیل کرد،
خبرگزاری ها از فلاکت اقتصادی ارمنستان اخبار زیادی انتشار دادند. بسیاری از ناظران خارجی که از حضور
زنده افکار قرون ماضی در ارمنستان بیخبرند، از اینکه کشوری در حال ورشکستگی اقتصادی بی هیچ روزنه
امیدی بر طبل جنگ میکوبد، اظهار تعجب کردند. غافل از آنکه در طرز تفکر متعلق به اعصار سپری شده،
جنگ، کشور گشایی، اراضی وسیعتر، ماشین نظامی و غیره. همه اسباب بزرگی و رفاه محسوب می شوند!

تغییر مواضع تر پتروسیان - و بخش هر چند ضعیفی از رهبری ارمنستان که با او هم نظرند - در واقع رسیدن به این واقعیت است که «جهان مسیحیت» امروز به لحاظ منافع استراتژیک سیاسی و اقتصادی خود، مشابهتی با روسیه قرون گذشته ندارند. این نکته که جهان مسیحی متکی به اقتصاد بازار، حتی خود عیسی مسیح را به مظنه روز در بازارهای بورس خود معامله می‌کند، با ۴ نکته بر شمرده در بالا چنان در تضاد است که فهم آن را برای باهوشترین ارمنی هم دشوار میکند. اما آنچه تر پتروسیان از فراز صندلی ریاست جمهوری خود قادر به درک آن شده است چیست؟ وی در مقاله اول نوامبر ۱۹۹۷ خود غیر از یک مورد اساسی به بقیه آنها اشاره می‌کند:

۱- به دلیل آنکه بخش اعظم اراضی کنونی خود روسیه حاصل تصرفات تزارها در گذشته‌های نزدیک تاریخی است، نمیتواند بر خواست تغییر مرزها و توسعه طلبی نظامی ارمنستان صحه بگذارد.

۲- رهبری سیاسی آذربایجان میدانند چگونه از کارتهای خود که شامل موقعیت استراتژیک و منابع طبیعی آن است، استفاده کند. آذربایجان که اتحاد روسیه، ارمنستان و ایران را در برابر خود دارد، هیچ شباهتی به نقش لولو خرخره موجود در تبلیغات ارامنه از آن بعنوان «فوندامنتالیست اسلامی» (!) ندارد. و لذا:

۳- سازمانهای لوبی‌گر ارامنه پراکنده در جهان قادر به معجزه ناک اوت کردن آذربایجان نیستند.

۴- آذربایجان هر چند «نبرد» را باخته است اما سرنوشت «جنگ» هنوز معلوم نیست. اصرار در ادامه ماجراجویی آغاز شده از سال ۱۹۸۸، علاوه بر نابود کردن شانس‌های ارمنستان برای بهبود اقتصادی آن و انزوای بین‌المللی‌اش، امنیت ارمنستان را به خطر می‌اندازد. خود تر پتروسیان در این مورد بطرز معنی‌داری به شعار فتنه‌آفرین و تاریخی «استانبول را به دریای خون بدل خواهیم کرد» ارامنه اشاره میکند.

۵- جمهوری ارمنستان با ۲۹ هزار کیلومتر مربع وسعت، ۳ میلیون نفر جمعیت، محصور در خشکی و موقعیت ژئوپلیتیکی نامساعد و نداشتن منابع طبیعی مهم، نه قادر است به ترکیه و دیگران اعلان جنگ بدهد و نه دولت دیگری در دنیا حمایت نامحدود و نامشروطی از ارمنستان میکند. بویژه اگر ارمنستان بخواهد به قطعنامه‌های سازمان ملل و پیشنهادات صلجویانه جامعه جهانی بی‌اعتنایی کند، در وضعیت بمراتب بدتری قرار خواهد گرفت.

۶- آذربایجان با عقد بیش از ۳۰ میلیارد دلار قراردادهای نفتی و بویژه بعد از سفر پرزیدنت علی یف در تابستان ۱۹۹۷ به ایالات متحده آمریکا مقام مهمی در صحنه سیاست بین‌المللی کسب کرده است و زمان به نفع آن در حال گردش است. هر روز تأخیر در عقد قرارداد صلح با آذربایجان ارمنستان را از استفاده از امتیازات ناشی از پیروزی‌های نظامی اش دورتر میکند.

این ۶ نکته با ملاحظات لازم در مقاله ترپتروسیان مستتر است. البته باید توجه کرد که این مقاله را در جواب یک اوپوزیسیون بشدت جنگ طلب و از موضع ضعف نوشته است. میتوان تصور کرد که وی از ذکر نقاط قوت ارمنستان در شرایط حاضر از جمله قرار و مدارهای موجود با مسکو و اهمیت آنها خودداری کرده است. اما آنچه بنظر من مهمترین مسئله بحساب می‌آید و توانسته ذهن قشری و جنگ طلب ترپتروسیان را بشکافد، پی بردن به تضاد جدی منافع روسیه و منافع ملی ارمنستان است:

با فرونشستن هیجانات ناشی از اضمحلال شوروی سابق، روسیه به خود آمده و احساس مغبون می‌کند. روسیه حداقل انحصار کریدور ارتباطی آسیای مرکزی و قفقاز با غرب را جزو حقوق موروثی خود میدانند. غرب اما احداث "جاده ابریشم" قرن بیست و یکم برای حمل و نقل انرژی و کالا از این منطقه به غرب را در فوریت سیاست بین‌المللی خود قرار داده است. این استراتژی روسیه در عمل چیزی جز انزوای تمام و کمال ارمنستان نیست. ترپتروسیان تاز فهمیده است که یک میلیارد دلار اسلحه روسی هدیه بابا نوئل به ارامنه فقیر نبوده و نیست. این ماشین جنگ یک میلیارد دلاری قرار است منطقه را در تشنج و ناامنی نگه دارد تا غرب را از سودای "راه ابریشم" خود بیرون کند. و سهم ارمنستان در این معامله جز اینکه اداره کننده کم دستمزد این ماشین جنگی باشد نیست. جنگ قره باغ، جنگ آبخاز در گرجستان (که «تصادفاً» در هر دو مورد به ظاهر یک نیروی کوچک نظامی، ارتش دولتی را شکست داده است!)، ترور ادوارد شوارنادزه و پاره‌ای کودتاها و ترورهای دیگر منجمله ترور فرمانده محافظان ترپتروسیان قبل از استعفای وی که شرکت روسیه در بسیاری از آنها مسجل است، همه در خدمت ایجاد بحران بر سر راه "جاده ابریشم" جدید است.*

*- «سروژ آفاناسیان» کتاب خود بنام «آذربایجان، ارمنستان، گرجستان» را بسیار قبل از جنگ ارمنستان علیه آذربایجان در دوران تسلط مسکو بر هردوی این جمهوری‌ها نگاشته که اولین بار در پاریس چاپ شده است. وی در این اثر خود از مشابهت و بهم پیوستگی سرنوشت سه ملت جنوب قفقاز موارد متعددی را ارئه میدهد و در پایان نیز اشغال مجدد آنها از سوی روسیه در سالهای ۲۱-۱۹۲۰ را بعنوان دلیل دیگری بر اشتراک سرنوشت این سه جمهوری می‌آورد.

در مورد ناخوانی آرزوها و تصاویر تاریخی یادگار گذشته‌ها با واقعیت‌های امروز نیز سرنوشت

در چنین اوضاع و احوالی هوش و ذکاوت زیادی لازم نیست تا مشاهده شود که منافع ملت ارمنستان در پریدن به قطاری است که از آسیای مرکزی، کف دریای خزر و باکو به سوی غرب در حال استارت است. در غیر اینصورت منطق بیرحم و لامذهب دلار بی توجه به اشک چشم "همکیشان ارمنی" این قطار را صرفاً از گرجستان و ترکیه عبور خواهد داد. از "همکیشان ارمنی" جور دیگری هم میتوان استعانت کرد، مگر اینهمه کلیسا و سازمانهای خیریه در غرب برای چیست؟ در واقع تر پتروسیان قربانی "درایت" خود شد. "درایتی" که چشم یک رهبر متعصب جنگ‌افروز را به این چنین واقعیهایی می‌تواند گشود.

بعنوان آخرین نکته در این مقاله باید افزود که اهمیت نوشته‌ی تر پتروسیان در تازگی آن نیست. این واقعیتها مدتها از سوی ناظران بیطرف مطرح شده‌اند. بلکه طرح این مسائل از سوی یکی از ۶ عضو "کمیته‌ی قاراباغ" که مسئولیت مستقیم تمامی فجایع مرتبط با این مناقشه را دارد، دارای اهمیت تاریخی بزرگ است. حتی مهمترین قسمت مقاله‌ی وی که آرامنه را به پایان دادن به طرز زندگی مبتنی بر «دیوانگی یا خودفریبی آلت دست روسیه و یا یک کشور دیگر شدن» فرا می‌خواند، قبلاً نیز از سوی این و یا آن روشنفکر ارمنی بیان شده است. اما در گذشته چنین نظراتی بخودی خود مجبور به در حاشیه ماندن شده و صاحبان آنها محکوم به گمنامی و دوری از مراکز قدرت گشته بودند. اما اینبار این اولین رئیس جمهور ارمنستان در پست ریاست حکومت جمهوری ارمنستان است که اشعار می‌دارد: "بالاخره تا چه زمانی این دیوانگی یا خود فریبی بازیچه‌ی دست روسیه و یا یک کشور دیگر شدن به صورت طرز زندگی ارمنیها باقی خواهد ماند؟"

ارمنستان و آذربایجان به طرز کنایه آمیزی شبیه هم است. پیش تر از این آذربایجان خود در جریان هجوم ارتش شوروی به اهالی باکو در ژانویه ۱۹۹۰ و هجومهای ارمنستان در سالهای ۱۹۹۲-۱۹۹۴ متوجه تفاوتهای جهان امروز و روزگار امپراطوری عثمانی شده و مایوس گشته بود. آذربایجان در سخت‌ترین روزهای خود متوجه شد که ایران شیعه مذهب با ۳۰ میلیون شهروند آذربایجانی دست ارمنستان و روسیه نهاده است و در ترکیه امروز سردارانی چون انورپاشا که حتی در روزهای احتضار عثمانی، جنوب و شمال آذربایجان را از شر تجاوز بیگانه برهاند و در شرق دریای خزر در مبارزات ضد استعماری ترکستان غربی جان بپازد، وجود ندارد. امروز مقاله‌ی مور بحث تر پتروسیان نیز نشانه‌ی اعتراف وی به عدم انطباق تصاویر گذشته آرامنه با واقعیات سیاست روز روسیه است.

جنگ یا صلح ؟

مقاله تر پتروسیان قبل از استعفا

در مورد آینده جنگ علیه آذربایجان*

هترجم: نادر اردبیلی

درک مردم از غوغا و داد و بیداد اپوزیسیون چه بود؟ مردم فهمیدند که ما بخاطر قره‌باغ خون ریخته‌ایم. اینکه باز پس دادن مناطق اشغال شده موجودیت قره‌باغ را به خطر خواهد انداخت، اینکه مردم ارمنستان حاضر هستند که دو باره بخاطر قره‌باغ خون بریزند، اینکه ما به افکار عمومی جهانی پیشیزی هم ارزش قائل نیستیم، اینکه ما هم آذربایجان و هم جامعه جهانی را به زانو خواهیم آورد و اینکه [برای رسیدن به این اهداف] تمامی ملت ما تبدیل به فدایی خواهند شد.

بعداً چه؟ هیچ کسی سعی نکرد پاسخی به این سوال ساده بدهد که آیا با انجام اینکارها ما به اهداف خود خواهیم رسید؟ اگر بگوییم که ما هیچ پیشیزی برای دنیا ارزش قائل نیستیم، عکس‌العمل دنیا در برابر ما چه خواهد بود؟ خون چه کسی به هدر خواهد رفت؟ [خون] آن ۵۰۰ نفری که در «خانه سینما» گرد آمده بودند و یا اینکه خون ملت بیگناه؟

---

*- این مقاله در روزنامه Hayastani Handrapetutiu چاپ ایروان به تاریخ اول نوامبر ۱۹۹۷ چاپ شده بود. آقای «نادر اردبیلی» مقاله را از متن انگلیسی ترجمه کرده است. مطالب مربوط به مسائل جزئی از اختلافات داخلی در ارمنستان از مقاله حذف شده است که با [...] مشخص شده‌اند. همینطور کلماتی که به رسایی مطب کمک می‌کرد در داخل قلاب به متن اصلی مقاله افزوده شده‌اند. **تریبون**

جواب سوال آخر روشن است. برخلاف ادعای آنها در مورد آماده بودن برای هر چیزی، [در صورت وقوع جنگ جدید علیه آذربایجان بر سر قره‌باغ] حتی یک تار مو هم از سر آن ۵۰۰ نفری که در «خانه سینما» جمع شده بودند، کم نخواهد شد. [...]

- راه حل مسئله قره‌باغ چیست؟ جنگ یا مذاکره؟
 - آیا می‌توان وضعیت موجود فعلی [نه جنگ، نه صلح] را تا ابد و یا حتی تا به یک زمان معین حفظ کرد؟
 - آیا مشکل از طریق کنار آبی (Compromise) حل خواهد شد یا اینکه از با نابودی یکی از طرفین؟ و در آن صورت این طرف کدام است؟

من متناوباً موضع خودم را نسبت به این سوآلها روشن کرده‌ام و هنوزهم پایبند آن [مواضع] هستم.

- نگهداری وضعیت فعلی موجود در یک مدت زمان طولانی ناممکن است بی این دلیل که نه جامعه جهانی و نه توانائیهای اقتصادی ارمنستان این امر را اجازه نمی‌دهند.
 - نا مشخص بودن وضعیت نه به سود ارمنستان است و نه به سود قره‌باغ زیرا که این امر به طور ملموسی مانع پیشرفت اقتصادی ارمنستان و در نتیجه قره‌باغ می‌شود. این امر باعث بوجود آمدن دشواریها در روابط ما با جامعه بین‌المللی و مخصوصاً با کشورهای همسایه می‌شود که می‌توانند عواقب مخربی را منجر شوند.
 - برای مسئله قره‌باغ تنها یک راه حل موجود است: کنار آمدن. کنار آمدن به معنای برنده شدن یک طرف و باخت طرف دیگر نیست، بلکه توافقی است بر مبنای امکانات موجود در یک مناقشه‌ای که به حد بلوغ [خود] رسیده است.

اپوزیسیون نباید مردم ما را با ادعای وجود آلترناتیوی بجز کنار آمدن منحرف کند. آلترناتیو دیگر کنار آمدن جنگ است. رد کنار آمدن و افزون طلبی (بمعنی طرح این مدعا که باید حداکثر امتیازات ممکن را به دست آورد نه آنهایی را که ممکن است) سریعترین راه از هم پاشی قره‌باغ و خراب شدن وضعیت ارمنستان است.

[...] راه ماجراجوها به نابودی مطمئن منجر خواهد شد. قبلاً یک بار [شعار] "استانبول را به دریای خون تبدیل خواهیم کرد" باعث از دست دادن ارمنستان غربی شد و در یک موقعت دیگر ما نصف ارمنستان شرقی را که در مطالبه اراضی در پیمان سوور (Severs) معین شده بود از دست دادیم.

علاوه بر اصل کنار آمدن، مسئله زمانی آن نیز مهم است. این آشکار است که در کنار آمدن

طرف قوی شانس بیشتری برای بدست آوردن امتیازات ممکن را در دست دارد. امروزه ارمنستان و [ارامنه] قره‌باغ قوی‌تر از هر روزی هستند. اما در عرض یک یا دو سال اینها به طور محسوسی ضعیف‌تر خواهند شد. آنچه ما امروز رد می‌کنیم، فردا برای بدست آوردنش خواهش خواهیم کرد، بدون اینکه بتوانیم آن را بدست آوریم، همچنانکه در تاریخ ما غالباً اتفاق افتاده است.

ما باید واقع‌بین بوده و بفهمیم که جوامع بین‌المللی در درازمدت وضعیت بوجود آمده در حول حوش قره‌باغ علیا را تحمل نخواهند کرد. به این دلیل که هم همکاری و هم امنیت منطقه را تهدید می‌کند. همچنانکه منافع نفتی غرب را نیز در خطر قرار می‌دهد. دیر یا زود طرفین با یک طرح کنارآبی برای حل مناقشه مواجه خواهند شد. این طرح یک راه حل سیاسی و نه حقوقی را مقرر خواهد کرد. اگرچه قدرتهای بزرگ این راه حل را به صورت بندی از قوانین بین‌المللی وانمود خواهند کرد. نه آذربایجان و نه [ارامنه] قره‌باغ و نه ارمنستان قادر به رد کنار آبی نخواهند شد. درست مثل حالتی که برای طرفین درگیر در بوسنی و مناقشه اعراب و اسرائیل پیش آمد. [...]

برخی تصوره‌های غلط

بعد از کنفرانس مطبوعاتی من اپوزیسیون تعدادی تصاویر غلط را به صورت مبارزه تبلیغاتی رواج داده است که من فکر می‌کنم که بعضی از آنها باید به طور مشروحو بحث شوند. اولین تصور غلط یک گمراهی خطرناک به این معنی است که گویا طرف آشتی ناپذیر [ارامنه] قره‌باغ در این مناقشه آذربایجان است که آن هم به آسانی می‌تواند به زانو در آید. واقعیت امر این است که طرف آشتی ناپذیر [ارامنه] جامعه بین‌المللی است که ما دستکش دوئل بر طرفش پرتاب می‌کنیم. عدم درک این واقعیت ساده به معنی انداختن مردم ما به امتحانات مصیبت اور و پر از رنج و زحمت خواهد بود.

دومین تصور غلط پافشاری بی‌دلیلی است که [ارامنه] قره‌باغ جنگ را برده [اند] و بنا بر این هیچ نیازی برای قبول کنار آبی ندارد. متأسفانه [!] قره‌باغ درگیری را برده نه جنگ را. سردرگمی بین "جنگ" و "مبارزه" خیلی‌ها را دچار عواقب ناگوار کرده است.

سومین تصور غلط این است که ما از آنجا که تا بحال در همه جبهه‌ها موفق بوده‌ایم، در آینده نیز چنین خواهد شد. اینکه تا بحال ما آذربایجان را شکست داده‌ایم، در آینده نیز مطمئناً این کار را خواهیم کرد، تا بحال قادر بوده‌ایم در مقابل فشارهای خارجی مقاومت کنیم، در آینده نیز مقاومت خواهیم کرد و غیره. این شاید خطرناک‌ترین فکر گمراه کننده است. زیرا این موضع موفقیت‌های گذشته را به رخ می‌کشد در صورتی که این رابطه بین

نیروها در آینده است که می‌تواند ضامن پیروزی‌های آینده باشد. کسانی که اینچنین می‌اندیشند، اساسی‌ترین قوانین منطق را نفهمیده‌اند. اگر پیروزیهای گذشته می‌توانست موفقیت‌های آینده را تضمین کند، بایستی یک طرف بعداز پیروزی همیشه پیروز باقی بماند. [در اینصورت] برای مثال امپراطوری روم هیچوقت نباید از بین میرفت. [...]

افسانه‌ها و معماها

در عرصه تفکر آرامنه و افکار عمومی ادعاهایی وجود دارد که بیشتر در حوزه افسانه‌پردازی و توهم جای می‌گیرد.

افسانه اول: ارمنستان مقامات قره‌باغ را تحت فشار قرار داده است. در مورد این ادعا من باکمال مسئولیت می‌توانم بگویم که ارمنستان فقط یکبار در سال ۱۹۹۳ قره‌باغ را تحت فشار قرار داد تا در مذاکرات گروه مینسک شرکت بکند و شرکت آنان [در مذاکرات گروه مینسک] کاملاً رضایت بخش بوده است. ارمنستان هیچ قصدی برای تحت فشار قرار دادن [آرامنه] قره‌باغ ندارد، هم امروز و هم در آینده این مقامات قره‌باغ هستند که برای قره‌باغ تصمیم می‌گیرند. طبعاً عواقب مثبت یا منفی تصمیمات آنها علاوه بر اهالی قره‌باغ به همه مردم ارمنستان نیز مربوط خواهد شد. این به این معنی نیست که ارمنستان با مقامات قره‌باغ مشاوره نخواهد کرد تا آنها را به موضعی درخور و مناسب ترغیب کند. اما در هر حال تصمیم نهایی بر عهده مقامات قره‌باغ خواهد بود.

افسانه دوم: اگر ارمنستان موضع محکمتری در مقابل ترکیه گرفته و خواهان شناسائی گنوسید و لغو پیمان قارص شده و به طرح ادعاهای ارضی [علیه ترکیه] بپردازد، ترکیه و آذربایجان موضع تسلیم طلبانه‌تری در مورد مسئله قره‌باغ اتخاذ خواهند کرد.

در این مورد من اعتقاد راسخ خود را مبنی بر اینکه این کار هیچ تأثیر مثبتی برای حل مشکل قره‌باغ در بر نخواهد داشت، بیان کرده‌ام. بعلاوه این کار دشواریهای جدیدی در روابط ترکیه و ارمنستان بیار آورده و اوضاع ارمنستان و قره‌باغ را بدتر خواهد کرد. بر عکس آنچه ادعا می‌شود حتی با چشم غیر مسلح می‌توان دید که چنین موضعی مبانی جدیدی برای آذربایجان و ترکیه فراهم خواهد کرد تا ارمنستان را یک کشور فزون طلب جلوه داده و ارمنستان را بیش از این در مقابل افکار عمومی بین‌المللی که حتی در حال حاضر هم دلخواه آنهاست، قرار بدهند.

افسانه سوم: اگر ارمنستان از امکانات لوئی‌گری آرامنه خارج از ارمنستان به نحو درستی استفاده بکند، جوامع ارمنی اجازه نخواهند داد که دولتهایشان [در کشورهای

میزبان جوامع ارمنی] حقوق قره‌باغ را زیر پا بگذارند.

قبل از اظهار نظر در مورد این افسانه باید متذکر شد که از بین تمامی جوامع ارمنی خارج تنها جامعه ارمنی‌های مقیم آمریکا قدرت لوبی‌گری دارد و در کشورهای دیگر سنت لوبی‌گری رواج ندارد و به همین جهت هم هیچ گروه سازمان یافته لوبی‌گری نیز موجود نیست. البته قصد من کم بهادادن به کار لوبی‌گری جامعه ارمنی - آمریکایی در فراهم کردن کمک‌های انسانی به ارمنستان و بوجود آوردن یک طرز تفکر مطلوب [ارامنه] قره‌باغ در کنگره ایالات متحده را ندارم. نباید فراموش کرد که همزمان لوبی‌گری محدودیت‌های خاص خودش را دارد. وقتی که پای منافع ملی ایالات متحده به وسط کشیده شود، دیگر لوبی‌گری کاری از پیش نخواهد برد. این محدودیت [در کار لوبی‌گری] فقط خاص آرامنه نیست، بلکه در مورد همه سازمانهای لوبی‌گرا صادق است. این قاعده، لوبی‌گری یهودی را نیز در بر می‌گیرد که با اینکه از متنفذترین لوبی‌هاست اما قادر مطلق نیست.

افسانه چهارم: قدرت فعلی حاکم بر روسیه با طرز تفکر جهان وطنانه خود قادر به درک منافع استراتژیک کشور خود نیست. (در این مورد ارمنستان نیز شریک جرم محسوب می‌شود که در تفهیم این مسئله به آنها موفق نشده است) اما به محض اینکه نیروهای ناسیونالیست اصیل در روسیه قدرت را به دست بگیرند، ارمنستان را به اسرائیل قفقاز بدل کرده و مشکل قره‌باغ را به نفع ما یکسره خواهند کرد.

تمامی فرضیات پشتیبان این افسانه اگر پوچ و بی‌معنی نباشند، مشکوک و مورد سوال هستند.

- آیا دولتمداران فعلی روسیه واقعاً کوسموپولیت (جهان وطن) هستند؟
- آیا آنها واقعاً منافع استراتژیک کشور خودشان را درک نمی‌کنند؟
- آیا این وظیفه ارمنستان است که منافع استراتژیک روسیه را به رهبران آن توضیح بدهد؟
- آیا کسانی که می‌خواهند به روسیه درس بدهند، خود را در موقعیت خنده‌داری قرار نمی‌دهند؟
- آیا نیروهای ناسیونالیست واقعاً میتوانند قدرت را در روسیه بدست گیرند؟
- آیا این نیروها قول داده‌اند که قره‌باغ را به صورت هدیه‌ای به ارمنستان بدهند و یا اینکه استقلال آن را به رسمیت بشناسند؟ چنین قولی کتبی است یا شفاهی؟
- و بالاخره تا چه زمانی این دیوانگی یا خود فریبی بازیچه دست روسیه و یا یک کشور دیگر شدن به صورت طرز زندگی ارمنیها باقی خواهد ماند؟

آیا هوش خارق‌العاده‌ای لازم است تا بتوان فهمید که روسیه علیرغم آنکه چه دولتی در

آنجا سر کار باشد، هرگز استقلال قره‌باغ را به رسمیت نخواهد شناخت؟ مگر نه اینکه روسیه خود دارای ۲۰ قره‌باغ دیگر است؟

افسانه پنجم: آذربایجان با فعالیتهای شدید در افکار عمومی و رسانه‌های عمومی در حقیقت در جنگ تبلیغاتی پیروز شده است (چیزی که معمولاً با پیروزی سیاسی اشتباه گرفته می‌شود)

شاید این تنها افسانه‌ای است که تماماً بدون اساس نیست. در مقایسه با ارمنستان و قره‌باغ، آذربایجان سر و صدای زیادی در افکار و رسانه‌های عمومی به راه انداخته است. [...] ما باید تعیین بکنیم که چه چیزی بیشتر مورد ترجیح بود: حفظ قره‌باغ و باختن جنگ تبلیغاتی و یا از دست دادن قره‌باغ به قیمت یک پیروزی طلایی در میدان تبلیغات؟ [...]

معمّاها

بگذارید در اینجا از شمارش افسانه‌ها دست برداشته و به بحث همه‌جانبه در مورد چندانها از معمّاها پردازیم و حل آنها را به افرادی واگذاریم که دارای هوش خارق‌العاده هستند.

معمای اول: ممکن است با خودداری از جنگ به هدف استقلال قره‌باغ نائل آمد (از مواضع انتخاباتی وازگن مانوکیان) [وی رقیب تر پتروسیان در آخرین انتخابات ریاست جمهوری ارمنستان بود]

ما در این جا با چه چیزی مواجه هستیم؟ یک درخشش ناگهانی در فکر یک نابغه که برای افراد فانی و عادی غیر قابل فهم است یا یک مه‌گرفتگی موقت مغز که برای هرکس می‌تواند پیش آید؟ شاید هم پرزیدنت علی‌یف چیزی در گوش نویسنده زمزمه کرده که برای ما نا آشناست. در هر حال این معمایی است که به افکار عمومی ارمنستان ارائه شده است که حتی انشتین هم قادر به حل آن نیست.

معمای دوم: ممکن است که جوامع بین‌المللی را نادیده گرفت و در عین حال به دریافت کمک از آنها ادامه داد.

من که بیشتر از همه رهبران با جوامع بین‌المللی در ارتباط هستم، هیچگاه چنین تضمینی را از آنها دریافت نکرده‌ام. برعکس ما در هر قدم شاهد مشروط بودن پنهانی و زیرکانه کمکها به ملاحظات سیاسی هستیم. شاید در اینجا هم ما گناهکار هستیم که نمیتوانیم

منافع استراتژیک جوامع بین‌المللی را به آنها توضیح بدهیم. این حقیقت دارد که ما وظیفه خود را به عنوان یک معلم جامعه جهانی یعنی درس دادن به تمام جهان را ناچیز شمرده‌ایم.

[...]

نقدی بر نظرات نجف دریابندری در خصوص

هویت ملی و زبان مشترک

یونس شاملی

«همه ایرانی ها فارسی زبان‌اند»^{*}، این عبارت را یکی از سرشناسان ادبیات فارسی در سخنرانی خود در آمریکا بر زبان رانده است. هر خارجی که دورادور با ایران آشنایی داشته باشد با شنیدن و یا خواندن این عبارت تعجب خواهد کرد. مهمتر از آن اینکه هر ایرانی فرهنگ دوستی نیز در هر کجا با این عبارت برخورد کند در عجب خواهد شد. اما جالب بودن این مسئله در آنجاست که بدانیم علت تعجب یک خارجی با علت حیرت یک ایرانی کاملاً متفاوت است. یعنی یک خارجی وقتی با عبارت فوق در جایی برخورد کند تصور خواهد کرد که نویسنده و یا گوینده این عبارت چرا خواسته است توضیح و اوضحات را بدهد؟ همه میدانند که ایرانی ها فارسی زبان‌اند!! اما اگر خارجی مورد نظر اندکی رند و هوشیار باشد خواهد فهمید که کاسه‌ایی زیر نیم کاسه است. و ممکن است این تصور به ذهنش خطور کند که احتمالاً واقعیت چیز دیگری است و این گوینده و یا نویسنده با این کار هدف خاصی داشته و در صدد حقه کردن این مفهوم در ذهن شنونده و یا خواننده خویش است. وگر نه چه دلیلی برای تکرار و توضیح و اوضحات است؟!

اما یک ایرانی با شنیدن عبارت «همه ایرانی ها فارسی زبان‌اند» به این علت در عجب می شود که چگونه در روز روشن دروغی به این بزرگی از سوی یک آدم شناخته شده در ادبیات فارسی بر زبان رانده می شود. چنین خطایی به سادگی از کسی سرنمی زند.

---

*- سخنرانی آقای نجف دریابندری در دانشگاه کلمبیا درباره مسایل ایران تحت عنوان "فارسی، زبان مشترک ایرانیان". بهار ۱۳۶۸، برگرفته از مجله آدینه شماره ۴۳ و ۴۴

اما اینکه چرا خارجی ها یعنی آنهایی که اندکی آشنایی با ایران دارند از مسئله چندزبانگو بودن مردم ایران یعنی مسئله ایی به این اهمیت در ساختار فرهنگی این کشور بی اطلاعند نیز سؤال برانگیز است. چه جریانی و با چه تبلیغات سرسام آوری موفق شده است به دنیا بفهماند که ایران کشور فارسی زبانهاست! وقتی یک نویسنده و مترجم به اصطلاح مستقل چنین تصویری را با وجود آشنایی با مسایل ایران تبلیغ کند دیگر چه انتظاری از یک حاکمیت استبدادی و شونیستی می رود؟ آیا این روشنفکران به اصطلاح مستقل تئوری پردازان حاکمیت شونیستی در ایران نیستند؟ آیا چنین اظهاراتی در این سو و آنسوی جهان غیر از عمل به توصیه یکی از رهبران فاشیسم آلمان نیست که گفته بود «هرچقدر می توانید دروغهای بزرگی بگویید. دروغها هرچقدر بزرگتر باشند باور کردن آنها برای مردم آسانتر است».

و اما از سوی دیگر تعجب یک خارجی کم اطلاع از مطرح شدن عبارت «ایرانی ها فارسی زبان اند» از نادانی وی نسبت به ساختار فرهنگی و زبانی ایران مایه می گیرد. ولی تعجب یک ایرانی برعکس از روی اطلاع و آگای اوست که برانگیخته می شود. چون هر ایرانی حتی لازم نیست از شهر خودش به شهر دیگری مسافرت کند تا متوجه شود که در شهر دیگر به زبان متفاوت تری تکلم می شود. بلکه تجربه شهر و حتی کوچه و محل خودش برای اطلاع از این مهم کافی است. حداقل اکثریت مردم ایران می دانند که درصد قابل توجهی از مردم ایران را ترک زبانان تشکیل می دهند. این نویسنده و مترجم برجسته می توانست برای یافتن پاسخ مناسب از هر آدمی در کوچه پس کوچه های اصفهان شیراز، کرمان، یزد، گرگان و یا مشهد، شهرهای به اصطلاح فارسی زبان، پرسد که مردم ایران به چه زبان هایی تکلم می کنند. آنگاه توضیح روشنی برایش داده می شد. مطمئنم که حتی چوپان های ایران نیز که اغلب زندگی خود را در کوه و دشت سپری می کنند از این مهم مطلعند. اما ظاهراً مسئله ایی به این آشکاری برای دانشمند ما جناب نجف دریابندری در هاله ایی از ابهام قرار دارد.

البته آقای دریابندری ظاهراً وجود زبانهای دیگر در ایران را حاشا نمی کنند. بلکه برای "فارسی زبان" بودن مردم ایران استدلالات به اصطلاح عامه پسندانه ایی ارائه می دهند که ضروری می نماید به بخش های مهم این استدلالات نظری بیافکنیم؛

۱- آقای نجف دریابندری زبان فارسی را یکی از ارکان هویت ایرانی تلقی می کنند. همه می دانیم که کتابت، مدرسه و تحصیل به شکل امروزش تاریخ چندان طولانی در ایران ندارد و زمان آغاز آن به انقلاب مشروطیت باز می گردد. با توجه به این واقعیت و عدم وجود ارتباطات وسیع میان مناطق مختلف این سرزمین در گذشته و اینکه بخش

اعظم مردم ایران فارس زبان نبوده‌اند چگونگی زبان فارسی می‌توانست رکن هویت ملی ایرانی را تشکیل دهد؟ به نظر می‌رسد که آقای دریابندری فراموش کرده‌اند که ایران در طول هزار سال اخیر یعنی از حمله اعراب به ایران تا حاکمیت منحوس پهلوی عموماً توسط سلاله‌های ترک‌زبان اداره شده‌است. لذا محتمل به نظر نمی‌رسد که در دوره هزار ساله حاکمیت ترک‌زبانان در ایران و در حالیکه زبان ترکی زبان بخش قابل توجهی از مردم ایران تشکیل می‌داده است زبان فارسی می‌توانست به یکی از ارکان هویت ایرانی تبدیل شود؟! این نویسنده فراموش می‌کنند که سیطره سرطانی یک سیاست شونیستی بر سیاستگذاری فرهنگی ایران، یعنی سیاست فاشیستی رضا میرپنج بود که زبان فارسی را به تنها زبان رسمی ایران تبدیل کرد. سیاست ضدانسانی که متأسفانه امروز کعبه آمال بعضی از روشنفکران ایرانی شده است. این درحالی است که در طول تمامی تاریخ ایران تا حاکمیت منحوس پهلوی "تسامح زبانی" یعنی چند زبانگویی، به روشن‌ترین وجه در این سرزمین وجود داشته و اغلب سه زبان مختلف در طول تاریخ ایران در سطوح مختلف مورد بهره‌برداری قرار می‌گرفته است. رسمی شدن زبان فارسی و ممنوعیت تحصیل به زبانهای دیگر ایرانی ابداً نمی‌تواند توجیه‌کننده تفاسیر ضدفرهنگی و ضدانسانی بعضی از دولتمردان و تحصیلکردگان ایرانی در توضیح هویت ملی ایرانی‌ها باشد. چرا که خود آقای دریابندری در همان سخنرانی خود اظهار می‌دارند که "همه اهل زبان، زبان خویش را دوست می‌دارند". اما ایشان نتوانسته‌اند به این بخش قضیه پیانندیشند که چطور ممکن است کسی و بویژه مردم ملیونی آذربایجان و یا کردستان و... زبان خودشان را کمتر از زبان فارسی دوست داشته باشند؟ مگر برای خود آقای دریابندری ممکن است که زبانی غیر از زبان فارسی را برای خودشان و مردم فارسی زبان ارجحتر بدانند؟ روشن است که پاسخ ایشان به این پرسش منفی است. با این وجود ایشان طالب این ایده‌اند که مردم ملیونی غیرفارسی زبان ایران این نسخه قوم پرستانه و شونیستی ایشان را بپذیرند. چنین شخصیت‌هایی برای مردم آذربایجان، کردستان، بلوچستان و سایرین چه تفاوتی با تبلیغاتچی‌ها و مامورین دولتی رژیم شاه و یا جمهوری اسلامی دارند؟

باید از آقای دریابندری و هم‌مقاران وی پرسید که آیا راه مناسبتری برای تعریف و توضیح از هویت ملی برای ایرانی‌ها وجود ندارد که شما در ازای حقیر شمردن زبان مردم غیرفارسی زبان ایران در صدد انجام آن برآمده‌اید؟ آیا انسانیت و احترام به بشریت کم اهمیت تر از زورچپان کردن یک زبان در یک کشور چندفرهنگی و چندزبانی ایران است؟ هویت ملی در کشورهای مثل ایران که از ترکیب فرهنگها و زبانهای مختلف بوجود آمده نمی‌تواند بر پارامترهای غیر مشترک استوار باشد. زبان پارامتر غیرمشترک مردم ایران است. چون مردم این سرزمین به چند زبان سخن می‌گویند. حتی دین نیز پارامتر مشترک ایرانی‌ها نمی‌تواند باشد. چون ایرانی‌ها یابه ادیان مختلف اعتقاد دارند

و یا شاید به هیچ اعتقاد دینی پایبندی نباشند. لذا نه زبان و نه دین پارامترهای مشترک ایرانی ها بشمار نمی روند. بر همین مبنا نیز زبان فارسی پارامتر مشترک ایرانی ها نیست. چون حدود دو سوم مردم ایران به زبانی غیر از زبان فارسی تکلم می کنند. و به همین علت ساده نیز نمی توان آن را یکی از ارکان هویت ایرانی بحساب آورد. اگر زبان فارسی رکن هویت ایرانی بحساب بیاید، آذربایجانی ها، کردها و سایرین نباید ایرانی محسوب شوند. چون به زبان فارسی تکلم نمی کنند. تلقی از زبان فارسی به مثابه رکن هویت ملی بدان معنی است که زبان مردم آذربایجان، کردستان، بلوچستان و غیره از نظر ارزش و درجه اهمیت به زبان های محلی، درجه دوم و غیر مهم تنزیل یابند. تئوری که فاشیسم پهلوی سیاست فرهنگی خود را بر آن بنا نهاد و امروز، بعد از پاسخ مردم ایران به دستگاه اهریمنی پهلوی، جناب دریابندری در آمریکا با این هدف برای ایرانی ها سخنرانی می کند که بتواند لجن زارهای سلطنت پهلوی را در چشم و دل ایرانی ها گلستانی بنماید!!

بنابراین کسانی که حقیقتاً در پی ترویج برتری جویی قومی و زبانی نیستند و علاقمند آن هستند که مردم ایران در همبستگی انسانی و ملی زندگی کنند، برای یافتن یک تعریف انسانی و اصولی از هویت ملی باید به دنبال پارامترهای مشترک میان مردم ایران باشند. برای نمونه می توان اندکی هم شده در خصوص اینکه مردم سوئیس مسئله چند زبانی را در کشورشان چگونه حل کرده اند اندکی تعمق کرد. آیا در سوئیس زبان آلمانی هویت سوئیسی بودن است یا زبان فرانسه؟ روشن است که هیچکدام. چون تعریف از هویت ملی در کشور چند فرهنگی و زبانی نمی تواند بر مبنای زبان استوار باشد. چون زبان پارامتر غیر مشترک مردم آن کشور است.

به نظر می رسد تنها تکیه گاه مناسب برای ارائه یک تعریف جامع از هویت ملی برای مردم ایران پارامترهای مشترک میان آنهاست. از جمله این پارامترها سرزمین و پرچم مشترک است. دولت، سیاست و اقتصاد مشترک است. سیاست دفاعی و نظامی مشترک است که میتواند تعریفی مترقیانه و مناسب برای ایرانیت مدرن باشد. چنین تعریفی از هویت همچنین زمینه های شکوفایی فرهنگی در کشور را فراهم آورده و دمکراتیزاسیون جامعه را با خشکاندن تمایلات برترجویانه قومی و زبانی فراهمتر می سازد. وجود زبانها و فرهنگهای مختلف ابداً به معنی جدایی میان مردم ایران نیست. بلکه این تبعیض فرهنگی و ملی موجود در ایران است که زمینه های تفرق و تشتت میان مردم ایران را دامن می زند. بنابراین تا دیر نشده باید به تغییرات جدی در حوزه فرهنگی و ملی نزدیک شد و نزدیکی هزاران ساله مردم و ارتباطات و همزیستی هزاران ساله مردم این سرزمین را به مخاطره نیانداخت. و در نهایت بایستی فهمید که؛ گونه گونی سرمایه و ذخیره ایست برای شکوفایی و دمکراتیزاسیون کشور و نه مانعی در مقابل آن.

متأسفانه آقای دریابندری و همقطاران‌شان عمیقاً برآنچه برزبان می‌رانند اندیشه نمی‌کنند و حداقل تجارب ملل دیگر را، اندکی هم که شده، از نظر نمی‌گذرانند. سوئیس و کانادا نمونه‌های برجسته‌ایی از آن کشورهایی است که زبان نقش هویت ملی را بازی نمی‌کند. حتی در کشورهایی مثل عراق، پاکستان و هندوستان نیز زبانهای مختلف در سطوح عالی مورد بهره‌برداری مردم قرار می‌گیرد. آیا روشنفکران ایرانی هنوز به آن درجه از بلوغ نرسیده‌اند که بدانند تحصیل به زبان مادری برای هر کودکی جزو ابتدایی‌ترین حقوق شناخته شده در اسناد بین‌المللی است؟ وقتی روشنفکران و آگاهان ایران در گرداب چنین واپسگرایی گرفتار باشند، دیگر از یک حاکمیت استبدادی چه انتظاری می‌توان داشت؟

۲- آقای نجف دریابندری زبانهای موجود در ایران را زبانهای محلی می‌نامد و بدینوسیله به برتری زبان فارسی نسبت به زبانهای دیگر موجود در ایران تاکید می‌ورزد. زبان محلی یعنی چه؟ زبان محلی به زبانی اطلاق می‌شود که آن زبان در یک محل کوچک (برای مثال در یک روستا) و توسط تعداد اندکی به آن تکلم شود. زبان محلی همچنین زبانی است که مراحل مرگ خود را طی می‌کند. چون زبانی که در سطح مدارس، دانشگاهها و محل کار و کسب مورد استفاده قرار نگیرد پروسه مرگ خود را با سرعت سپری می‌کند. زبان ترکی آذربایجانی، کردی، بلوچی و غیره به زعم آقای دریابندری زبانهای محلی تلقی می‌شود!!

براساس آمارهای نه چندان تازه بین‌المللی تنها ۵۰ میلیون در جهان به زبان فارسی تکلم می‌کنند. اما زبان ترکی، زبان مادری بیش از ۱۲۰ میلیون انسان در جهان بوده و پنجمین زبان از نظر کثرت متکلمین به آن در جهان است. زبان ترکی جدا از اینکه زبان رسمی چندین دولت جهان است، زبان ترکی آذربایجانی، یعنی زبانی که مردم آذربایجان به آن سخن می‌گویند زبان دولتی و زبان علم و ادب در کشور همسایه یعنی جمهوری آذربایجان است. باید از آقای دریابندری و همکیشان ایشان پرسید که ایشان چگونه می‌توانند چنین زبانی را زبان محلی بنامند و زبان فارسی را بر آن برتر بدانند؟ اگر تنها کثرت متکلمین به یک زبان را در نظر بگیریم. تنها و تنها احترام به بشریت و ملیونها انسانی که به آن زبان تکلم می‌کنند می‌توانست از بیان چنان اظهارات غیرانسانی ممانعت به عمل آورد. آیا برای هر آدم منصف و بی‌طرفی این اظهارات آقای دریابندری بوی شونیستی نمی‌دهند؟

۳- آقای دریابندری در همان سخنرانی به زبان فارسی به مثابه زبان مشترک مردم ایران اشاره می‌کنند و علت وجودی زبان مشترک یعنی زبان فارسی را وجود زبانهای غیرمشترک می‌خوانند. به آقای دریابندری باید یادآور شد که؛

اول اینکه؛ اگر قرار باشد زبان مشترکی در کشور چندزبانی ایران انتخاب شود، این انتخاب بایستی حاصل انتخاب دموکراتیک مردم و بر مبنای موازین شناخته شده بین‌المللی استوار باشد. در صورتیکه زبان فارسی نه به مثابه زبان مشترک بلکه به عنوان زبان جانشین (جانشین زبانهای دیگر موجود در ایران)، و با توسل به زور و از طرف استبداد پهلوی و بر مبنای یک درک شونیستی به مردم ایران تحمیل شده است. لذا با تمامی احترامی که به زبان فارسی، به مثابه زبان بخشی از هموطنان ایرانی، قائلم، بایستی عنوان کنم که شکل و شیوه انتخاب این زبان (فارسی) کاملاً بر مبنای زور، تحقیر دیگر زبانهای ایران صورت گرفته و لذا از هر مشروعیت مردمی در بین هموطنان غیرفارسی‌زبان مبرا است. همه میدانند که سیطره زبان جانشین چه صدمات فرهنگی و روانی جبران ناپذیری به مردم غیرفارسی‌زبان میهنمان وارد آورده است. اتفاقاً اگر راه حلی عادلانه برای این مسئله در پیش گرفته نشود، شیوه‌های زورمدارانه در تحمیل زبان جانشین، در آینده‌ایی نه چندان دور، خود به مانعی جدی در مقابل رشد و توسعه کشور تبدیل خواهد شد.

دوم اینکه؛ زبان مشترک تاکنون چه نفعی غیر از این داشته است که ابزاری در خدمت نابودی زبان و فرهنگ مردمان غیرفارسی‌زبانان و وطنمان باشد؟ در کشورهای پیشرفته‌ایی چون سوئیس و کانادا اسناد دولتی به زبانهای رسمی آن کشورها تحریر می‌شود. سیاستی از این نوع که به رشد همزمان زبانها، احترام متقابل خلقها به همدیگر، ارتقا همبستگی ملی میان مردم کم‌شایان توجهی می‌کند می‌تواند نسخه مناسب و بشردوستانه‌ایی برای ایران چندفرهنگی و چندزبانه نیز باشد. اعمال چنین سیاستی همچنین زمینه‌های تفاهم و دوستی بیشتر میان مردم را فراهم آورده و دانش ادبی و قدرت دیگرپذیری آنان را افزایش می‌دهد. لذا به نظر می‌رسد وجود زبانهای مشترک (و نه زبان مشترک) می‌تواند یک چاره‌جویی مناسب و فرهنگ‌پسندانه با وضعیت و شرایط ایران باشد.*

***

واقعیت اینکه ایران یک کشور "چندفرهنگی و به ویژه چند زبانگوست" انکارناپذیر است. اما نمی‌توان این واقعیت را پذیرفت اما طرح مناسب و عادلانه‌ایی برای بهره‌مندی مردم از زبان و فرهنگ خویش ارایه نداد. به عبارت دیگر پذیرش چندفرهنگی و چندزبانگویی ایران الزامات عملی معینی را نیز به دنبال می‌آورد. در غیر این صورت تا

* - در خصوص زبان و یا زبانهای مشترک رجوع شود به مقاله "حل مسئله ملی از کدامین راه؟" از همین قلم در نشریه تربیون شماره ۲.

کی می‌توان با تهدید و تحمیق ملیونها انسان را از حقوق ابتدایی خود محروم کرد؟ پرواضح است که اعمال و یا کمک به اعمال چنین سیاستی جز تعمیق مشکلات، ایجاد تنشهای درونی جامعه و فاصله انداختن میان اعضای یک جامعه بزرگ که کشور ایران باشد نتیجه دیگری نخواهد داشت. واقعاً چه کسانی به آزادی، عدالت اجتماعی و استقلال ایران می‌اندیشند؟ کسانی که بی‌احترامی به زبان و فرهنگ اکثریت مردم (یعنی مردم غیرفارسی زبان) ایران را سرلوحه کارشان قرار داده‌اند؟ یا کسانی که در صدد مبارزه برای دموکراسی و برانگیختن احترام متقابل میان زبان و فرهنگی خلقهای ایران هستند؟ فردا آنچنان؟؟؟؟؟

نقد نظر دکتر پرویز ناتل خانلری
در خصوص

تعریف از ملت ایران و هویت ایرانیان*

دکتر سید ضیالالدین صدرالاشرفی

در مورد تعریف / ملت ایران و هویت ملی ایرانیان / از تکلم آنان به زبان فارسی (=فرهنگ ایرانی) می‌توان بعنوان مثال از دکتر پرویز خانلری نام برد که مؤلف بهترین دستور زبان فارسی و استاد و رئیس فرهنگستان ایران بوده و دارای دانش و دید وسیع از مقوله فرهنگ بود. اما استاد درک نادرست خود را در عدم تمایز میان: - "هویت ملی" (متکی به "پول واحد" + "مرزهای سیاسی مشخص" + "دولت قانونی و مستقل ملی") و - "هویت قومی" (متکی به "زبان و دین") در کتاب پرتناقض و تضاد "زبان‌شناسی و زبان فارسی" صفحه ۱۷۵ چنین بیان می‌کند: "نزد من وطن آن نیست که شما می‌پندارید. این چهار خط فرضی که دور ایران کشیده‌اند وطن مرا محدود نمی‌کند. هر جا که فرهنگ ایرانی هست وطن من است". ولی آقای دکتر تنها زبان (فارسی) را محتوای این فرهنگ ایرانی می‌شناسد و "آداب و رسوم" و بخصوص "دین" را که حامل ارزشهای زندگی جوامع قومی و سنتی است فراموش می‌کند چنانکه در صفحه ۱۸۹ گمان می‌کند که زبان مادری همه ایرانیان فارسی است و مطلب عجیب و غیرقابل باوری را مطرح می‌کند: "هنوز هر ایرانی که زبان مادرش را آموخته باشد به شرط آنکه مادر او "دیپلمه" نباشد و

---

*- مقاله حاضر یکی از ۵ ضمیمه مقاله دکتر صدرالاشرفی بنام «کثرت قومی و هویت ملی ایرانیان» مندرج در شماره گذشته تریبون (صفحات ۱۱-۶۲) است. این ضمیمه مربوط به سطر آخر از صفحه ۲۰ است. ۴ ضمیمه بعدی به دنبال این مقاله می‌آیند. نام مؤلف در ۴ نوشته بعدی به اختصار «دکتر ض. صدر» ثبت شده است.

روزنامه نخوانده و رادیو نشینده باشد، زبان هزار سال پیش را بهتر می‌فهمد" و برای تکمیل مقوله زبان مادری همه ایرانیان در صفحه ۱۸۸ می‌نویسد: "فارسی، زبان پدران بزرگوار ما بود" لذا اصل و نسب صحیح و درست آنرا مستند می‌سازد. استاد این خشت اول کج را بر مبنای تعیین اصل قومی و نژادی و نیز زبان اولیه همه آن ایرانیان مورد نظرشان که در درون این چهار خط فرضی (یعنی ایران کنونی) هم قرار ندارند در صفحات ۵۹-۶۰ تحت عنوان "زبان ایران" (و نه البته ایرانیان) چنین بنا می‌نهد:

"در هزاره سوم پیش از میلاد مسیح، قومی وجود داشت که به زبان خاصی تکلم می‌کرد. زبان‌شناسان قرن نوزدهم زبان آن قوم را هند و اروپایی نامیده‌اند." استاد ضمن تعیین مسیر عجیبی بر این قوم اسطوره‌ای از جنوب روسیه به بغاز کوی (۱۵۰ کیلومتری انقره = آنکارا) و از آنجا به ایران و از ایران به هند، گمان می‌کنند فارسی کنونی از بقایای پارسی باستان است (صفحه ۶۷). مسلماً منشأ زبان فارسی از افغانستان و تاجیکستان و بخشی از ازبکستان کنونی است و بعد بوسیله اهل دیوان و شعر و عرفان بصورت زبان ادبی کل خاورمیانه (و نه فقط ایران) تا هند درآمد و در کنار عربی (زبان دین و علم و فلسفه) و ترکی (زبان سلطنت، اشرافیت و قشون) به بالندگی خود ادامه داد. ولی زبان پارسی باستان تنها در استان فارس کنونی قرار داشت. این تداوم و تحول زبان "پارسی باستان" به زبان فارسی (دری) نه تنها از نظر جغرافیائی ناممکن است بلکه خود استاد هم در صفحه (۱۴۶) بدرستی معترف است که: "مردم شیراز در قرن هفتم و هشتم هجری به زبان محلی شیرازی سخن می‌گفته‌اند اما سعدی و حافظ آثار گرانبهای خود را به آن لهجه ننوشته‌اند. نمونه لهجه شیرازی سعدی بیتی است در گلستان و مصراع‌هایی در یکی از قصاید ملمع* او آمده است. در دیوان حافظ نیز غزل ملمعی هست که چند مصراع آن به لهجه شیرازی است. این سخنوران بی‌شبهه در خانه و بازار به همان لهجه گفتگو می‌کرده‌اند. اما زبان شاعری و نویسندگی ایشان فارسی دری بوده است."

آری زبان مادری سعدی همانست که "فهلویات" را به آن زبان سروده و آنرا بعنوان بقایای تحول یافته پارسی باستان می‌توان قبول نمود و بگفته پروفیسور "دان" استاد دانشگاه واشنگتن شهر سیاتل، هنوز در میان بخشی از یهودیان شیراز صحبت می‌شود. این زبان‌ها نظیر تمامی زبان‌هایی که "فارسیزه" شدند (در ری، طهران، اصفهان، همدان و...)، بتدریج به لهجه‌های فارسی کنونی مبدل گردیده‌اند. اما رئیس فرهنگستان ایران در

*-مُلَمَع یا ذوالسانین شعریت که هر مصراع آن بیک زبان گفته میشود. مثل:

آلا ای ایهاالساقی ادر کاساً و ناولها   که عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکلها
حافظ

سالك راه حقیقت حقه ایلر اقتدا
فضولی

قَد آنارالعشق لِلعشاق مِنهاج الهدی

تمامی این کتاب که از زبان و لهجه سخن می‌راند ضمن برشمردن زبانهای محلی: کردی، لری، بلوچی، گیلکی، مازندرانی، طالشلی، دزفولی، سمنانی... از ترکمنی و ترکی آذربایجانی که زبان قشقائی‌ها هم جزو آن است، نامی نمی‌برد، جز در صفحات ۱۰۵-۱۰۴ که به اظهار نظر نادرستی در مورد اینکه "در زبان کنونی آذربایجان برای عقب نامی وجود ندارد و این جانور خطرناک را "آدی یامان" می‌نامند یعنی که "نامش زشت و نامبارک است" و اینکه در زبان جاری شهرستان خوی نیز "گرگ" نام ندارد. از ذکر نام او چندان پرهیز کرده‌اند که فراموش شده‌است و اکنون آن حیوان را "قورت" می‌خوانند که بمعنی "کرم" است.

می‌بینید استاد و رئیس فرهنگستان ایران مجاز نیست یا خود آنرا روا نمی‌داند که حتی نام زبان کنونی آذربایجان و زبان جاری شهرستان خوی را که عبارت از ترکی "اغوز" یا "ترکی آذربایجانی" یا شاخه‌ای از ترکی ایرانی است به زبان و قلم آورد. صرفنظر از اینکه در آذربایجان همه جا، هم عقب می‌گویند و هم "آدی باتمیش" یعنی "نامش افول و غروب کرده" و گرگ هم همه جا نظیر شیر و شیر در فارسی بدو معنی است: هم به معنی گرگ است و هم به معنی کرم خاکی و معمولاً در مورد اخیر "یئر قوردی" و نه "یر قورتی" استعمال می‌شود، یعنی "قوردی" که متعلق به زمین و خاک است. در مورد "آتسز" هم در ترکی: "آت" بمعنی اسب و "آد" بمعنی نام است. چون گاه حرف (د) به (ت) و برعکس در ترکی و نیز فارسی بهم تبدیل می‌شود، آتسز بمعنی بی‌اسب است و اگر او را آدسیز یعنی بی‌نام معنی کنیم به آن سبب چنین نام می‌گذاشتند که بعد نام‌آور شده و خود برای خویش نام خواهد گزید و فرزند خصال خویشان خواهد شد. محمل اینکه "مبادا همزادش او را بشناسد و با خود ببرد" چندان محتمل نیست که تفسیر استاد است. پس آقای خانلری خود را در تعیین مفهوم ملت ایران و هویت ایرانی تنها به قوم اسطوره‌ای (و نه واقعی و تاریخی) آریائی محدود می‌سازد (صفحه ۶۰-۵۹) که بقول خود استاد "زمان و مکان رواج زبان اوستائی (و سرزمین ایرانویچه) را به تحقیق نمی‌توان معلوم کرد" (صفحه ۱۴۳) و مثل بقیه همفکرهایشان، ملت (ایران) را مردمی "هم زبان و هم نژاد" می‌شناسد (صفحه ۱۴۳) که نام خود ایشان (خان + لر) مبین اتصال قطعی زبان ایشان و اجدادشان به زبان اوستائی و پارسی باستان و نژادشان به داریوش و کورش کبیر است!

استاد ضمن ارائه تعریف پرتناقض و در نهایت نادرست از زبان و لهجه، جز فارسی همه زبانهای زنده ایران خیالی خودشان را لهجه می‌نامند که در آن عربی و ترکی ایرانی وجود ندارد (صفحه ۱۴۷-۱۴۱) اما همه زبانها و لهجه‌های مرده را بنام زبان نام‌گذاری می‌کنند. (صفحه ۷۴-۶۰)؛ و بدون رعایت ادب سیاسی و اخلاقی، مثلاً در مورد "زبان هرات" سخن بی‌معنی "مقدسی" را از "احسن التقاسیم" چنین نقل می‌کند (صفحه ۷۲): "در گفتار بسیار سستی می‌کنند و بدلهجه هستند و زبانشان برای طویله مناسب است". در مورد زبان

مکری (بخشی از کرمان و بلوچستان) خودمان هم از قول همان مقدسی آورده‌اند (صفحه ۷۳): "زبان ایشان وحشی است" و بالاخره برای تحیب عرب تباران ایرانی و اعراب خوزستان که در حمله عراق با بیل و کلنگ به جنگ مهاجمان عراقی رفتند ذکر خیری هم از "بیابان گردان تازی" دارند (صفحه ۱۴۳) که بعنوان "رئیس فرهنگستان" ایران آریامهری، مُعَرَّف ادب این فرهنگ به همسایگان عربمان هم باشند. استاد ضمن فراموش کردن عمدی عربی خوزستانی و ترکی آذربایجانی بعنوان زبانهای زنده ایران البته زبان آذری (قدیم) را فراموش نمی‌کند و برلیست سی تائی خود، از زبانهای مرده، دو زبان زنده لری و کردی و لهجه‌ها و زبانهای مرده آذری قدیم را هم بر آن میافزاید چرا که با مقوله "همزبانی و همزادگی" در تعارض نیست (صفحه ۷۴). اما در این لیست بالابلندشان یک اشتباه اساسی ناشی از کم توجهی رخ داده‌است و آن ذکر نام "زبان خوزی" در صفحه ۷۱ است که از قول ابواسحاق استخری آورده‌اند:

"اهل خوزستان بجز فارسی و عربی، زبان دیگری دارند که "خوزی" خوانده می‌شود و آن نه عبرانی و نه سُریانی و نه فارسی است". در این مورد احتمالاً استاد نمی‌دانستند که خود "خوز"ها که هنوز هم استان را بنام آنها می‌نامیم یکی از اقوام ایلامی بوده‌اند و این زبان "خوزی" از بقایای زبان ایلامی بوده و لذا جزو زبانهای "هند و اروپائی" محسوب نمی‌شود. آخر وقتی ایلامیهای التصاقی زبان (Agglutinative) پایه‌های تمدن درخشان خود را در شوش بنامینهادند (۷۰۰۰ ق.م) حتی اسطوره قوم آریائی استاد (خان - لری) هم بوجود نیامده بود. جالب‌تر آنستکه استاد چنین فرضیاتی را در حالی می‌گوید و می‌نویسد که خود معترف و آگاه است که در ایران کنونی، فارسی تا قرن هشتم هجری توسط اهالی کشور صحبت نمی‌شد (صفحه ۱۴۷-۱۴۱) و از طرف دیگر بعنوان رئیس فرهنگستان ایران بهتر از همه می‌داند که افغانها، هیئت تحت سرپرستی ایشان را که خواستار بوجود آوردن مرکزی برای زبان فارسی با بودجه (نفت) ایران اما به مرکزیت کابل بود - با چه خواری به ایران بازگرداندند! پس از بازگشت هیئت ایرانی بدستور پادشاه و دولت افغانستان، بلافاصله زبان پشتونی را که زبان اکثریت اهالی آن کشور است (در کنار دری، ترکی آذربکی، بلوچی و...) به مقام زبان اول و رسمی ارتقاءدرجه داده و "دری افغانی" را به مقام زبان رسمی درجه دوم تنزیل رتبه دادند. استاد از آن واقعه در کتابش (صفحه ۱۷۶) بصورت موهن و در عین حال ناروا چنین یاد می‌کند:

"به بهانه استقلال، لهجه‌های محلی رسمی شد و بجای زبان ادبی و سرافراز فارسی نشست". معنی و مفهوم مخالف آن اینستکه زبان (و بقول ایشان لهجه) پشتونی سرافکننده و غیرادبی است. خود افغانها جهت حفظ جدائی ملی و بقول استاد به بهانه حفظ استقلالشان بجای "زبان فارسی" همواره "زبان دری" استعمال می‌کنند و "تاجیک های" اسیر روسیه نیز جهت حفظ "جدائی ملی‌شان" همین زبان فارسی ایرانی یا دری

افغانی را فقط "زبان تاجیکی" می‌نامند. در مورد وحدت ملی خود خواسته، همواره کلام مولانا در مورد زبان همدلی (ملی) - که در احترام به زبان خودی و دیگران بدست می‌آید - صادق است که فرمود:

ای بسا هندو و ترک همزبان	ای بسا دو ترک چون بیگانگان
پس زبان همدلی خود دیگر است	همدلی از همزبانی خوشتر است

البته در این مورد با تعذر از ادبا و مولانا جلال الدین بلخی (رومی) باید گفت: "ای بسا ترکان و فارس همزبان - ای بسا سه فارس چون بیگانگان" ... معنی و مصداق یافته است. این همه آشفتگی بعلت آنستکه نظم منطقی و ارزشهای والای انسانی نمی‌تواند بر تعریف (همزادی - همزبانی) استاد از ملت ایران و هویت ملی ایرانیان مترتب باشد.

پیرامون نام تاریخی کشور «ایلام»*

دکتر ض. صدر

خود اهالی ایلام کشور خودشان را HALTAMTU هلتمتو یا هلتمتی به معنی سرزمین خدا(ئی) می‌نامیدند. سومری‌های دشت نشین ناحیه بین‌النهرین، آنکشور را ایلام (ELAM) یعنی کشور کوهستانی و اهالی آن را ایلامی یعنی ساکنان مناطق کوهستانی خطاب می‌کردند. این نامگذاری را اگدی‌ها از سومری‌ها اخذ و از طریق تمدن بابل به تورات رسید که با املای «عیلام» به اعراب و دیگر مسلمین منتقل شد.

یونانیها اهالی کشور هلتمتو (عیلام) را نظیر اکد و بابل، در رابطه با پایتخت شان شهر شوش بنام سوزیان SUSIAN(a) و نیز بصورت مُحَرَف ELYMAIS (الی ما ایس) می‌گفتند. پارسها (هخامنشیان) نیز آنها را HUWAJA (هوواجا) می‌نامیدند. در این آشفته بازار، درستترین و مناسبترین نام، اسمی است که خود اهالی به کشور خویش و خودشان می‌دادند یعنی «هلتمتو یا هلتمتی». اما غربی‌ها که تعصب نامعقولی در مورد نوشته‌های کتاب مقدس خودشان (BIBLE: تورات و انجیل) از یکسو و نوشته‌ها و آثار یونانی و رومی از سوی دیگر دارند، کشور هلتمتو را عیلام یا ایلام (ELAM) نامیده و می‌نامند که امروز نظیر بسیاری از نامهای تاریخی و جغرافیایی به غلط‌ها یا نامها و تعریف‌های مشهور مبدل شده است.

این تحریف نام کشورها در مورد کشور هیتی‌ها - نخستین کشور تحلیلی (آریایی) زبان تاریخ - که در بغازکوی (۱۵۰ کیلومتری آنکارا بطرف ایران) واقع بود، به پیروی از نوشته‌های مصری نیز راه یافت. هیتی‌ها خود، زبان خود را بنام نخستین شهرشان که

---

*- این نوشته دومین ضمیمه مقاله «کثرت قومی و هویت ملی ایرانیان» است که به صفحه ۲۲ سطر ۱۶ مربوط است.

NESA (نسا) نام داشت، NESIAN (نسی آن) می نامیدند نه هیتی. این سنت نامیدن کشور بنام شهر را در لغت «ایران - شهر» باز می یابیم. این دانشمندان، ما ایرانیان را نیز به پیروی از سنت یونانی به ناروا پارسی و کشورمان را پارس می نامیدند و می نامند. در دوره پهلوی بعلت آریائی گرائی که آخرین شاه لقب «آریامهر» را هم یدک می کشید، هردو پادشاه با این گرایش اروپائی مخالفت کردند و در نتیجه کمی از شدت تعصب غربیان در این مورد کاسته شد و امروزه اغلب ما را ایرانی و کشور را ایران می نامند. تورات و منابع یونانی بخشی از عوامل تحریف تاریخ باستانی نیز محسوب می شوند.

غیبت

تمدن ایلام

در کتابهای تاریخی *

دکتر ض. صدر

در اغلب کتابهای تاریخی از ایلام (هلمتو) و اهمیت آن در تاریخ تمدن کشورمان خبری نیست. در تألیفات ایرانیان خارج و داخل کشور بعنوان نمونه هایی از خروار می توان به کتابهای زیر اشاره کرد:

۱- تاریخ ده هزارساله ایران، تألیف عبدالعظیم رضائی: از پیدایش آریاها تا انقراض قاجاریه؛

۲- تاریخ کامل ایران. تألیف دکتر عبدالله رازی: از تأسیس ماد تا انقراض قاجاریه را در بر می گیرد.

۳- تاریخ ایران از آغاز تا انقراض قاجاریه، تألیف حسن پیرنیا و عباس اقبال: این کتاب تاریخ ایران را از دوره ماد و پارس شروع می کند، نه ایلام.

۴- مورخین روس نظیر دیاکونوف (تاریخ ماد) و پطروشفسکی (تاریخ ایران) همواره تاریخ کشور ما را از ماد آغاز می کنند که ایرادی به آنان نیست، مأمور بودند و معذور.

---

*- این نوشته بعنوان سومین ضمیمه به صفحه ۲۳، سطر ۲۴ از مقاله «کثرت قومی و هویت ملی ایرانیان» در شماره پیشین تریبون است.

۵- آنسیکلوپدی «آن کارتا» (ENCARTA) نیز تاریخ ایران را از کورش دوم هخامنشی (کبیر) شروع میکند تا رابطه «پرس = ایران» با نام قوم پارس - که مربوط به سنت نادرست تاریخنگاری یونانی است - محفوظ بماند تمدن این سرزمین با آزادکننده بنی اسرائیل از اسارت بابل آغاز شود. تمدن کهنسال ایلام و ماد در مقوله جداگانه و مستقلاً مطرح می‌شوند و نامی از تمدن ۱۵۰۰ ساله ماننا (با آثار باقی مانده در تپه حسنلو) در آذربایجان و گوتی در لرستان و لولوبی و کاسیت و ... نیست.

۶- استاد «ابراهیم» پور «داوود» برغم نام و نام پدر و فامیلش تمایلات تند نژادی - تباری و ملت‌گرائی قومی (ناسیونالیسم ایتنیک: آریائی) داشت. او در اوج تب رواج تاریخ دو هزار و پانصدساله شاهنشاهی یعنی ۱۳۵۶ = ۲۵۳۶ در مقدمه یسنا (شماره مسلسل ۲۰۲۳، چاپ دانشگاه تهران، ص ۷) از کاربرد این تاریخ من درآوردی اجتناب می‌کند اما بجای آن تاریخ ۲۵۷۰ مادی را می‌گذارد. ابراهیم پور داوود کسی است که در مقدمه یشت‌ها در اشاره به زندیه که تنها ۳۱ سال بر بخشی از ایران بعنوان وکیل‌الرعیایا حاکم بودند می‌نویسد: «زندیه سلسله‌ای ایرانی است» یعنی نظیر سلسله‌های دیگر از آغاز غزنوی (۹۶۴ میلادی = ۳۴۲ هـ ش) تا سرانجام و انقراض قاجاریه (۱۹۲۵ میلادی = ۱۳۰۴ هـ ش) غیر ایرانی نژاد(!؟) یعنی ترک‌نژاد(!؟) نیست.

راستی انسان از «چشم‌بندی» مورخین خودی به حیرت می‌افتد که دیگران (یهودیان، آرامنه، پان ترکیستها و...) برای خودشان تاریخ جعل یا درست می‌کنند در مقابل مورخین ما (بر بیگانگان قلم بمزد یا نان به نرخ روز خور بیگانه حرجی نیست) به حذف و تحریف و کوتاه کردن تاریخ تمدن، حکومت و سلطنت و فرهنگ کشور ما مشغولند. این هم لابد از هنرهایی است که بقول فردوسی «زان ایرانیان است و بس».

تریبونو یا یماق اوچون ییزه یاردیم ائدین!

اُغوزها، خزران و سلجوقی ها *

اقوام اسرائیل و ترکان سلجوقی

دکتر ض. صدر

اقوام یا اسباط دوازده گانه یهود بنا به اسطوره تورات منشأ خود را از بابل میدانند و نوح و ابراهیم را بابلی قلمداد می کنند (سفر پیدایش: باب ده، شماره ۱۰+ باب یازده شماره های ۹، ۱۰ و ۳۱)، در حالیکه متون بابلی از وجود ایندو پیغمبر اسطوره ای تورات اطلاعی بدست نمی دهند؛ و این در اسطوره سومری (نخستین تمدن شناخته شده بشری) است که از «أتابایشتم» یا نوح سومری در ضمن داستان «گیل گمش» و مسأله ی طوفان یاد میشود که سرمنشاء داستان طوفان تورات است؛ همچنانکه شکستگی دنده «ان کیدو» خدای دریای ژرف و آبهای آرام و کنترل شده و هوشمندی، سرمنشاء بوجود آمدن «حوّا» از دنده چپ آدم در تورات است. کاتبان و نویسندگان تورات اسطوره نوح و داستان طوفان را نظیر تولّد حوّا از دنده چپ آدم حداقل هزار و پانصد سال بعد نقل و تحریف کردند و چون از تمدن سومری بیخبر بودند آنرا به خطا بعد از دوره اسارت چهل و هشت ساله خود در بابل، منسوب به تمدن بابل کردند.

---

*- این مقاله به تاریکی های برهه مهمی از تاریخ ترکان، منطقه و ایران پرتو می افکند. مؤلف گرگانه های تاریخ اُغوزها، خزران، غزنویان و سلجوقی ها را تک تک و در رابطه باهم زیر ذره بین تحقیق قرار داده و در این میان نقش عوامل تاثیرگذاری چون شامانیسم، یهودیت و سپس اسلام را در این تحولات ردیابی می کند و از این رهگذر موفق می شود تا ارتباط تاریخی مستقیم و غیر مستقیم تحولات دوران سازی چون فتح قسطنطنیه با حوادث صدها سال قبل از آن را روشن کند. اهمیت علمی - تحقیقی این نوشته از این جهت بالاتر است. این مطلب بعنوان ضمیمه شماره ۴ به سطر ۱۶ از صفحه ۲۹ مقاله (کثرت قومی و هویت ملی ایرانیان) در شماره گذشته تریبون مربوط می شود.

تریبون

بنا به روایت تورات نوح دارای سه پسر بود که بعد از واقعه طوفان، پسران زیادی از ایشان متولد شدند (سفر پیدایش، باب ده، شماره ۱-۳۲).
 - یاقث و فرزندان او: باب ده، شماره ۶-۱
 - حام و فرزندان او: باب ده شماره ۲۰-۷
 - سام و فرزندان او: باب ده شماره ۲۱-۳۲*

بعنوان مثال فرزندان (البته پسر) سام را چنین برمی‌شمارد که کوچکترین فرزند نوح بود: "از سام که پدر جمیع بنی عامر و برادر «یاقث بزرگ» بود از او نیز اولاد متولد شد پسران «سام»: عیلام و آشور و ارفکشاد و لود و آرام بود."

اما از یکسو اسطوره آشوری و آرامی این ادعای تورات را بر نمی‌تابد و از سوی دیگر ایلامی‌ها (نظیر سومری‌ها) تبار اسطوره‌ای جداگانه‌ای دارند و زبانشان نیز به گروه زبانهای پیوندی (التصاقی) نظیر فنلاندی، مجاری، ترکی، منچوری و کره‌ای متعلق است، نه به گروه زبانهای قالبی. گروه اخیر به ناروا به سام بن نوح و به خطا به زبانهای «سامی» مشهور شده‌اند، در حالیکه تمدن اگدی هزار سال پیش از «زمان دینی» موسی و اسطوره تورات (۱۳۰۰ ق م) وجود تاریخی (و نه اسطوره‌ای) داشته است: (سارگون اگدی: ۲۴۵۰ ق م) در ضمن اسطوره‌های اگدی و نیز دو شاخه منشعب از آن یعنی تمدن بابلی و تمدن آشوری که از لحاظ تاریخی، خود و اسطوره‌هایشان قرن‌ها مقدم بر اسطوره تورات بوده و با آن ارتباط چندانی جز بعنوان منبع الهام و اخذ و نقل نداشتند. لذا انتساب تمدن و اسطوره‌های اگدی و بابلی و آشوری به سام پسر نوح از نظر تاریخی و اسطوره‌شناسی نادرست است و جز تعصب دلیلی بر طرح این امر نادرست وجود ندارد.

بنا به تاریخ «دینی و اعتقادی» یهود که متکی به تورات است پس از «یوشع نبی»، دولت مستقل یهود با آغاز سلطنت داوود نبی (گویا ۹۹۷ تا ۹۷۲ ق. م) و پسرش سلیمان (۹۷۲ تا ۹۳۲ ق. م) بوجود آمد. بعد از درگذشت سلیمان (نبی - پادشاه) تجزیه دولت مستقل و یکتای یهود روی داد و در زمان بخت النصر (نیوکد نازاردوم) پادشاه بابل در ۵۹۷ ق. م و بخصوص در ۵۸۷ ق. م شهر و معبد اورشلیم بنا به نوشته تورات، بدست لشکر او ویران گشت و تورات موسی که در تابوت (صندوق چوبی) نگهداری میشد سوزانده شد. تعداد ده هزار نفر اسیر (بعنوان برده و کنیز) به بابل فرستاده شدند که در سال ۵۳۹ ق. م توسط کورش کبیر آزاد شدند. تعداد اینان گویا در فاصله ۴۸ سال (۵۳۹-۵۸۷) چهار

*- نیز نگاه کنید به: Aanon Jehoshua, 1988, INSTIGHT OF THE SCRIPTURES VOL 1: page: 329, W.T.B, IBSA, US

برابر شده بودند و جمعاً چهل و دو هزار و سیصد نفر قلمداد شده‌اند. (کتاب دوم پادشاهان، باب ۲۴ و ۲۵ + کتاب دوم تواریخ ایام باب ۳۶ + کتاب عزرا باب ۲ شماره ۶۴)

در دورهٔ هخامنشی بخشی از اسیران یهودی با خزاین سلیمان از بابل اجازهٔ بازگشت به اورشلیم را یافتند (عزرا، باب ۴، ۶ و ۸) و بخشی هم در شوش و همدان و سراسر قلمرو وسیع امپراتوری (شاهنشاهی) هخامنشی از بخارا تا مصر پراکنده شدند. از آن بخش از یهودان «آل ابراهیم و آل اسحاق» که در ایران تاریخی بودند، ما روایت توراتی مشهور به «استر - مردخای» را داریم (تورات، کتاب استر، باب اول الی باب دوازدهم) که مقبرهٔ منسوب به او در شهر همدان باقی است. بنظر «هنری فیلد» آمریکایی مؤلف کتاب «مردمشناسی ایران» (صفحه ۳۵۳) آنجا بنا به دلایل معماری و تاریخی قبر شوشن (سوسن دخت) شاه بانوی عهد یزدگرد ساسانی و مادر بهرام پنجم است نه «استر» که یکی از زنان حرمسرای خشایارشا (بنوخته تورات: آخشورش) بود. جالب است که در تورات شهر «شوش» پایتخت ایلامیها و سپس هخامنشیان نیز همه جا «شوشن» ثبت شده است. (استر، باب یک، شماره ۲، باب ۹، شماره ۶)

در منطقهٔ فلسطین، یهودیان پس از ازسپری کردن سلطهٔ مقدونیان (سلوکیان) که بسیار سخت بود، تحت سلطه رومیان قرار گرفتند و در ۷۰ میلادی تیتوس ولیعهد روم به مسئله یهود برای رومیان نقطهٔ پایان گذاشت. پس از مسیحی شدن بیزانس (روم شرقی) در ۳۱۳ میلادی یهودان بعنوان مُسببین قتل مسیح مورد آزار شدید مسیحیان قرار گرفتند و در زمان فتح اورشلیم بدست مسلمین در قرارداد صلح و تسلیم فلسطین، رومیان مسیحی از عمر خلیفهٔ بزرگ مسلمین خواستند که متعهد شود یهودیان را اجازهٔ سکونت در فلسطین و اورشلیم ندهد و این قرارداد تا فتح و تصرف فلسطین در جنگ اول جهانی توسط انگلستان تقریباً برقرار بود. اشغال فلسطین از سوی انگلستان منجر به ایجاد دولت اسرائیل در بعداز جنگ جهانی دوم شد. (۱۹۴۸)

در ایران پس از شکست قادسیه و فتح سریع ایران ساسانی بوسیلهٔ اعراب مسلمان (۶۴۲ م = ۲۰ هـ ش) حرمت اجتماعی یهودیان در قلمرو خلافت عربی از جمله ایران بطور کلی نسبت به دورهٔ ساسانیان زرتشتی افزایش یافت. زیرا دین یهود نظیر دینهای مسیحی و سپس زرتشتی (مجوس) جزو ادیان مورد قبول مسلمین بود و باصطلاح «اهل کتاب» محسوب میشدند. در اسپانیای بنی امیه بنا به «مکاتبات خزری»، ما از وزیر دارائی و سپس وزیر امور خارجهی یهودی بنام «حسدای بن شیروت» سراغ داریم. در ایران عهد مغول نیز که سیاست حساب شده و صحیح تسامح و سعهٔ صدر قومی (زبانی و دینی) اعمال و اجرا می‌شد، «سعدالدوله» یهودی مذهب بعنوان نخست وزیر ایران مدتها حکومت کرد و خواجه رشیدالدین فضل‌الله همدانی، نخست وزیر غازان خان نیز

عنایتی به یهودیان داشت و گویا نسب به آنها میبرده است. میرزا ابراهیم کلانتر نخست وزیر زندیه و آقا محمدخان قاجار نیز اصل و تبار یهودی داشته است. ناصرالدین شاه در سفرنامه خود در موضوع ملاقات بارون روچیلد در لندن با او، به آسودگی یهودیان در ایران اشاره می‌کند. در تاریخ ایران سنتی تنها در دوره صفویه و اندکی در عهد قاجاریه است که آسودگی یهودیان بهم می‌خورد. سه واقعه زیر نشان از دشواری‌های یهودیان در تاریخ سنتی ایران دارد:

- واقعه ملا مردخای لاری در زمان شاه عباس اول صفوی
- قتل عامی در تبریز در برزخ زندیه و قاجاریه؛ به نوشته تاریخ یهود در ایران (دکتر لوی) در نتیجه رقابت تجار ارمنی با تجار یهودی رخ داد.
- دفاع شیخ هادی تهرانی از حقوق یهودیان در زمان قاجاریه.

یهودیان ایران در دوره پهلوی کاملاً در رفاه بودند و در جمهوری اسلامی نیز با وجود مهاجرت وسیع به قاره آمریکا، باقی ماندگان در آسایش و امنیت اند. در آغاز انقلاب چند تنی از بزرگانشان با اتهام جاسوسی کشته شدند و در نتیجه سیل مهاجرت یهودیان از ایران آغاز شد و بنا به آمار از ۲۵۰ هزار یهودی تنها ۲۵ هزار نفر در ایران باقی مانده‌اند و تقریباً سیصد نفر به اسرائیل رفته و مابقی رهسپار قاره آمریکا شده‌اند.

نکته مهم تاریخی اینست که مسلماً اکثریت یهودیان ساکن مناطق شمالی ایران تبار ترک خزری داشته و از تبار اسطوره‌ای «ابراهیم و اسحاق» نمی‌باشند، زیرا چنانکه آرتور کستلر محقق مشهور یهودی در کتاب ارزنده «سبط سیزدهم» (The Thirteen Tribe) بخش دوم فصول ۵ و ۷ نشان داده است: «قسمت عمده یهودیان (اروپای شرقی و بنابراین یهودیان جهان از تبار ترک خزر است و نه از اصل سامی» (صفحه ۲۵۴). این کتاب بنام «خزران» از سوی انتشارات خوارزمی تهران در سال ۱۳۷۴ با ترجمه فارسی روانی توسط محمد علی موحد به چاپ دوم رسیده است. بخش حاکم اتحادیه خزرها و غزها (اغزها) در زمان «بولن خان» (خان دانا) به دین یهود گرویدند (۷۴۰ میلادی = ۱۱۸ ه.ش). (خزران، ص ۱۷) نوشته «یوسف شاه» خاقان یهودی خزرها به «حسدای پسر شیروت» وزیر امور خارجه خلافت اموی اسپانیا در قرن دهم (۹۶۱-۹۵۴ میلادی) در «مکاتبات خزری» هم آنرا تأیید می‌کند. (خزران، صفحات ۲۸، ۲۷۱، ۲۶۷، ۲۶۶، ۹۴-۷۹)

تاریخ این تغییر دین در سال ۷۴۰ میلادی یعنی دهسال پیش از انقراض امپراتوری اموی (در سال ۷۵۰ میلادی = ۱۲۸ ه.ش) است. «مسعودی» مورخ مشهور مسلمان بخطا، تغییر دین خزران از شمنیسم به یهودیت را، در زمان هارون الرشید می‌داند. هدف اصلی

این تغییر دین کاملاً سیاسی بود و آن مصون ماندن از حملات بیزانس (روم شرقی) مسیحی و خلافت اموی مسلمان بود. امپراتوری خزر در سال ۹۶۵ میلادی با حمله «سویاتسلاو» امیر «کی یف» به پایتخت تابستانی خزرها یعنی «سرکل» برای همیشه از میان رفت ولی کشور خزرها و مردم آن وجود داشت. اطلاعات ما در قرن سیزدهم نشان می‌دهد که «باتوخان» نوه چنگیز پایتخت زمستانی خزرها یعنی شهر «اتیل» را که در کنار رود «اتیل» (ولگای بعدی) واقع بود، پایتخت خود ساخت. خزرها یا در میان مغولها و تاتارها (که بوسیله چنگیز و باتو از موطن خود در میان مغولستان و منچوری آورده شده بودند) تحلیل رفتند و یا به اروپای شرقی مسیحی روی نمودند و مورد آزار و کشتار مسیحیان واقع شدند. بالاخره بخشی نیز به ایران و دنیای اسلام روی آوردند، سرنوشتی که متحدین آنها یعنی اغوزها در دوره اوج و شوکت خزران پیش از خود آنها تجربه کرده بودند که به کوتاهی بشرح آن پرداخته می‌شود.

چنانکه قاعده کلی هر «سقوط بزرگ» است پس از انقراض امپراتوری خزر در میان ترکان خزر نهضتی بنام «مسیح موعود» پدید آمد که جهت تسخیر فلسطین و تأسیس دولت موعود یهود فعالیت میکرد. بنیادگذار آن یکنفر یهودی خزری بنام سلیمان بن دوجی (دوه چی: شتربان) یا روحی بود (بنا به اختلاف قرائت کاتبان). پسر وی بنام مناحم با یک منشی فلسطینی به همه جا نامه مینوشت که: سلیمان بن دوه چی همان ایلیا (الیاس) است و پسر او مسیح (مشیه) موعود یهود میباشد. مناحم بر همین اساس بعدها نام «داوود الروی» و لقب مشیه (مسیح) بر خود نهاد. وی مرکز جنبش خود را به کردستان عراق انتقال داد (قرن ۱۲ میلادی) و دژ «آمد» در نزدیکی موصل را به پیروی از حسن صباح به تصرف خود درآورد. بسبب مخالفت خاخام بغداد و فراهم نبودن شرایط قیام، داوود الروی بدست پدرزنش مسموم و بقتل رسید و نهضت او عقیم ماند. او را باید از نخستین صهیونیست‌های تاریخ بشمار آورد. سپر شش گوش داوود خزری تبدیل به ستاره داوود شد و از قرن شانزدهم تا به امروز به سمبل یهودیان و کشور اسرائیل مبدل شده است. لذا ستاره شش گوش داوود ربطی به داوود پیامبر - پادشاه صاحب «مزامیر» ندارد (خزران: ص ۱۷۲-۱۷۱) وجود این نهضت را باید نشانه و دلیل نفوذ و مهاجرت شدید یهودیان خزر در شمال و غرب ایران و عراق کنونی دانست. (در مورد منابع اسلامی، بیزانسی و منابع جدید به ملحقات محمد علی موحد مترجم «خزران» مراجعه شود خزران: ص ۲۷۰-۲۵۹)

چنانکه اشاره شد امپراتوری خزر از اتحاد اقوام ترک خزر و اقوام ترک اغوز بوجود آمد، قدرت گرفت و در برابر روم شرقی و خلافت اموی و بعد عباسی، قدرت مهمی به حساب می‌آمد. پس از گرویدن خزران به یهودیت، اغوزها طی دو فقره شروع به مهاجرت و جدا شدن از هسته حاکم خزران کردند. (امپراتوری صحرانوردان: ص ۳۰۶ و ۲۵۶)

● دسته‌ای از این اغزها در قرن یازدهم میلادی گویا از یهودیت باز به شمنیسم برگشته و مرغزاران روسیه کنونی را از چنگ قبایل ترک «پچنگ» خارج کرده و به تصرف خود درآوردند. (سال ۱۰۵۴ میلادی) آنان بعدها بتدریج مسیحی شده و در میان اقوام دیگر اروپای شرقی مستحیل شدند.

● دسته دیگر ترکان اغوز در قرن دهم میلادی (۹۸۵ میلادی = ۳۶۳ هـ ش) با بخشی دیگر از قبایل غز از خزران جدا شده و در همان قرن یازدهم موفق به تأسیس امپراتوری سلجوقی شدند. (۱۰۳۷ میلادی = ۴۱۵ هـ ش) که تقریباً نیم قرن پیش از آن به اسلام گرویده بودند. (حدود ۹۸۶ میلادی = ۳۶۴ هـ ش)

بنا به نوشته و.و. بارتولد در دایرةالمعارف اسلامی مجلد دوم صفحه ۱۷۸ ذیل ماده GHUZZ، اوقوزها (عربی غزها و به بیزانسی اوزوی OUZOI) که اعقاب و اولاد آنها را در آسیا بخطابنام ترکمن می خواندند، در شمال شرقی دریای خزر و در شمال یاییق (اورال بعدی و کنونی) ییلاق قشلاق می کردند. بنا به کتاب حدودالعالم اغزها یا غزها در قرن دهم به حوالی دریاچه بالخاش می زیستند و بنوشته «بار-هبری یوس» (۱۲۸۶ - ۱۲۲۶) اسقف و محقق یهودی تبار شریانی زبان، سلجوق پسر «دقاق» یا «توقاق» ملقب به «تیمور یالیغ» بمعنای کمان آهنین بود. دقاق تیمور یالیغ (دمیر یاییق) رئیس طایفه «قینیق» از ایل اغوز بود. وی یکی از سرداران خاقان خزران و جزو آریستوکراسی حاکم آن بود. پس از مرگ «دقاق» پسرش سلجوق در دربار خاقان خزر تربیت یافت و بزرگ شد تا جای پدر را بعنوان رئیس طایفه بگیرد. سلجوق جوانی متهور بود و بی پروا با خاقان سخن می گفت. بالاخره خاتون (ملکه) به مخالفت با سلجوق برخاست و سلجوق ناچار دربار خزرهای یهودی را بسوی جنوب شرقی یعنی قلمرو سامانیان ترک کرد. سامانیان نمایندگان خلافت عباسی مسلمان در ماوراءالنهر محسوب می شدند. مطلب حدودالعالم در مورد مهد اصلی و وطن اولیه قبایل اغوز با توجه بمعنی ینال (آینال) بمعنی پادشاه که نام پدر برادر بطنی ظغرل نیز هست (ابراهیم پسر ینال) قابل تأمل است. در حدودالعالم مینویسد: از قرن دهم میلادی این سرزمین امروزی قیرقیز-قزاق که در شمال دریاچه بالخاش میباشد. (نقشه جغرافیایی صفحه ۳۰۷. تصحیح مینورسکی) یعنی در مرغزاران «ساری سو»، «تورگای» و «امبا»، قبایلی ترک میزیستند که نامشان «اغوز» یا «غز» بود و مورخین بیزانسی و رومیة الصغری (روم کوچک: آسیای صغیر یا ترکیه کنونی) آنها را «اوزوی» یاد کرده اند.

ابن العبری نیز همین واقعه را با جزئی اختلاف از کتاب «ملک نامه» نقل کرده است. ملک نامه کتابی بود چون «شاهنامه» و بنام آلپ ارسلان (آلپ - آر - اصلان: شیرمرد آزاده) دومین سلطان سلجوقی تألیف یافته بود که متأسفانه امروز در دست نیست. (نگاه کنید به

زیرنویس صفحه ۲۶۰ کتاب دانلوب، ۱۹۵۴، تاریخ خزران یهودی، انتشارات دانشگاه پرینستون) روایت مترادف دیگری از این واقعه را «کمال الدین عمر بن احمد حَلَبی» معروف به «ابن العدیم» که معاصر «بار-هبری یوس» بوده در کتاب خود بنام «بقیة الطَلَب فی تاریخ حَلَب» آورده است. بالاخره همین روایت را ابن حصول معروف به ابولعلاء صاحب کتاب «تفضیل الاتراک: برتری ترکان» با اغراق بیشتری نقل کرده است. وی از عُمال غزنویان در «ری» بود. ولی کتاب خود را توسط عمیدالملک کندری (نیشابوری) وزیر طغرل به مؤسس سلسله سلجوقی تقدیم نمود. در این کتاب مؤلف می‌خواهد نشان دهد که سلجوقیان دارای اصل و نسب اشرافی بوده‌اند و «سلجوق کسی است که بر روی خاقان (یهودی) خزر شمشیر کشیده و لذا دربار او را بناچار ترک کرد». وی غزنویان را فاقد اصل و نسب شناخته شده معرفی می‌کند. حال آنکه آلپ تکین (امیر آزاده) مؤسس سلسله غزنوی و جد مادری سلطان محمود، خود فرمانده کل قوای لشکر سامانیان بود. خواجه نظام الملک نخست وزیر آلپ ارسلان و ملک‌شاه سلجوقی که مقتدرترین نخست وزیر تاریخ ایران نیز هست، لیست بخشی از ثروت آلپ تکین را در کنار اخلاق والای او در «سیاستنامه» آورده است.*

بنظر می‌رسد واقعیت آنستکه بر اثر جسارت لفظی، بی‌پروائی و تهور سلجوق در قبال خاقان (شاهنشاه) و خاتون (ملکه) خزرها، وی مجبور به ترک دربار پادشاه خزر شده و با ایل و طایفه خود (از قوم اغوز و قبیله قینیق) از دشت «قرقین» به طرف ساحل راست رود سیحون علیا در حدود شهر چند (نزدیک PEROWSK پرووسک فعلی) آمده است. (۹۸۵ میلادی=۳۶۳ ه.ش) لقبی که محمود کاشغری در کتاب «لغات التُرك» (جلد اول، ص ۴۸۷، چاپ 1985, T.D.K آنکارا) به سلجوق ذکر کرده است، بایستی مربوط به این دوره از حیات سیاسی بوده باشد: «سوباشی». میدانیم که پایان ده سال تحقیق محمود کاشغری برای تدوین اثر بزرگ خود مصادف با سال فوت آلپ ارسلان (۱۰۷۲ میلادی=۴۵۰ ه.ش) است و اتمام تدوین آن مقارن اوایل سلطنت ملک‌شاه سلجوقی (۱۰۷۴ میلادی=۴۵۲ ه.ش) می‌باشد. وی در ذیل ماده سلجوق می‌نویسد: «سَلْجُک: نام پادشاهان سلجوقی زمان ما است. به او «سلجک سو باشی» (سلجوقی سر آبی) می‌گفتند» سلجوق از ساحل جیحون علیا به حوالی بخارا کوچ کرده و در قلمرو سامانیان او و قبیله‌اش با شوق تمام از یهودیت به اسلام گرویدند و بهمین سبب سلسله حکومتی آنان بعد از تأسیس باو منسوب گردید. رنه گروسه از این حادثه بعنوان «انقلاب مهم و خطیر» نام می‌برد. (امپراتوری صحرانوردان، ص ۲۵۳)

*-آلپ بمعنی آزاده و راد و فتی و تگین یا تکین در ترکی شرقی بمعنی «امیر و شاهزاده» است. نام اصلی آلپ ارسلان دومین شاه سلجوقی چنانکه اشاره شد نیز آلپ آر اصلان است که مُعَرَّبِ مَحذُوفِ آن بصورت آلپ ارسلان معروف شده است.

نشانه و دلایل یهودی مذهب بودن «سلجوق» پیش از مسلمان شدن او در ناحیه بخارا، نخست نام پسران او میباشد که در دربار خزران متولد شده بودند. اسامی این سه پسر بقرار زیر است:

- اسرائیل پدر قتلش مؤسس سلاجقه روم (بخش آنادولی ترکیه امروز)
- میکائیل پدر طغرل، چغری (داوود) و بیغو
- موسی پدر ابوعلی حسن پسر عموی طغرل

برخی مورخین مسیحی باستناد نام پسران سلجوق، بخطای وی را مسیحی نسطوری تصور کرده اند. رنه گروسه ادعای به خطا مدعی است که: «این نامها مأخوذ از کتب مقدسه اسامی اسلامی نیز می باشد و بیشتر مقرون به حقیقت مینماید که ایل سلجوق وقتی به حدود و ثغور ماوراءالنهر سامانیان رسید و در آنجا مستقر شد از مذهب شمنی ترک و مغولی دست کشیده و مسلمان شده است» (امپراتوری صحرانوردان، ص ۲۵۶) در حالیکه چنانکه اشاره شد سلجوق و پدرش جزو اریستوکراسی نظامی امپراتوری خزر بودند که مطرود خاقان یهودی خزر قرار گرفته و بناچار از قلمرو او خارج شده و با قوم و قبیله خود، بسوی حکومت سامانیان که عاملین خلافت بنی عباسی بودند، روی نهادند. همچنانکه شاخه دیگر اغزها که بسوی اروپای شرقی رفتند، مسیحی شدند. بخشی از قبایل ترک پچنگ نیز در خدمت امپراتوری بیزانس قرار داشتند. بقول رنه گروسه: «عرق و خون ترکی قویتر از نیروی مذهب میشد و بدین جهت بود که در [سال] ۱۰۷۱ میلادی، شب قبل از پیکار «ملازگرد» عده ای «پچنگ» اصلاً از خدمت بامپراتور «رومن دیوژن» سر، باز زده و به سلطان آلپ ارسلان پیوستند» و در واقع زمینه اطلاعاتی و روانی پیروزی را فراهم ساختند. مشابه همین حادثه قهر و جدایی سلجوق از یهودان خزری، در زمان شاه عباس صفوی رخ داد. بعلت اختلاف داخلی، یکی از یهودیان «لار» در استان فارس نزدیک شیراز بنام «ملا مردخای» از روی غیض و کینه، تغییر دین داد و خود را «ملا اوالحسن» نامید. وی یهودیان اکثر نقاط شرقی کشور را مجبور به ترک دین آباء و اجدادی و تشریف به اسلام نمود. (دکتر لوی، تاریخ یهود در ایران، جلد سوم)

بعد از مرگ سلجوق، پسر بزرگش اسرائیل با استفاده از ضعف سلاطین سامانی در قلب ماوراءالنهر پیش روی کرد. اسرائیل که رنه گروسه بخطا نام اسلامی تلقی می کند (امپراتوری صحرانوردان، ص ۲۵۷) پس از انقراض سامانیان بدست پادشاه «قره خانی» یعنی ارسلان ایلک نصر (در ۹۹۹ میلادی = ۳۷۷ هـ ش) خود را بیغو مُخَرَفِ فغفور: لقب پادشاهان چین) نامید و در تشابه به پادشاه قره خانی بخود «اصلان» (شیر) لقب داد و بکمک علی تکین در سال ۱۰۲۵ میلادی (۴۰۳ هـ ش) که پادشاه قره خانیان بود بر علیه سلطان محمود غزنوی وارد جنگ شد. ولی سلطان محمود، عموی طغرل (اسرائیل

شاه) را اسیر کرد و با خود به غزنین برد و در آنجا مقتول ساخت. برخی مورخین عصر سلجوقی به خطا نوشته‌اند که «اسرائیل بن سلجوق در جهاد با کفار کشته شد» (اقبال، عباس: تاریخ ایران، جلد دوم، چاپ سوم، کتابفروشی خیام، ص ۳۰۸)

پس از مرگ علی تکین قره‌خانی که سلجوقیان بسرکردگی طغرل پسر میکائیل تا به آخر عمرش باو وفادار بودند، دیگر چنانکه از نامه‌شان به سلطان مسعود غزنوی معلوم می‌شود، در منازعات جانشینان او وارد نشده و از آن پس برای خودشان شروع به جنگ و فعالیت کردند.

به نوشته بیهقی طغرل، چغری (داوود) و ییغو صاحب دیوان «سوری» را شفیع خود به نزد سلطان مسعود غزنوی قرار دادند تا سرزمین «نساء» در نزدیکی مرز را بایشان واگذار کند. در مقابل، آنان علاوه بر دادن سه گروگان خود را نیز جزو لشکر سلطان مسعود قلمداد کردند تا «هر خدمت فرموده آید تمام کنند». طغرل، چغری و ییغو در عمل منطقه مورد نظر خود را تصرف کرده و پس از سنجیدن قدرت حریف، نامه‌ای دیگر به دربار سلطان مسعود فرستادند و در آن از سلطان مسعود بعنوان «خداوند سلطان» یاد کرده و خواستار شدند که «این شهرک‌ها که اطراف بیابان است چون «مرو» و «سرخس» و «باورد» ما را داده آید و... لشکر به نشابور و هرات مقام کنند. اگر قصد ما کنند ناچار ما به دفع آن مشغول باید شدن و حرمت از میان برخیزد» (تاریخ بیهقی ص ۵۰۵)

سلطان مسعود مصمم شد خود به دفع سلجوقیان اقدام کند و در «دندانقان مرو» بسال ۱۰۳۷ میلادی (۴۱۵ هـ ش) سپاه غزنوی تارومار شد. بنحویکه خود سلطان غزنوی این جمله معروف را گفت: «در مرو بگرفتم [سلطنت غزنوی را از سامانیان] و در مرو بشد [قدرت غزنویان]» طغرل پس از این پیروزی تا بغداد پیشروی کرد (۱۰۵۵ میلادی = ۴۳۳ هـ ش) و با آگاهی و درایت تمدن شهری ایران و خاورمیانه را از آسیب مهاجرت سیل آسای ایلات ترک که از خراسان می‌آمدند، حفظ کرد و آنها را بصورت سازمان یافته به سوی بیزانس (روم شرقی) هدایت نمود که در زمان جانشین و برادر زاده‌اش آلپ ارسلان منجر به پیروزی درخشان ملازگرد (۱۰۷۱ میلادی) شد و ایران برای آخرین بار سلطه خود را تا مدیترانه گسترش داد. رنه گروسه در مورد وسعت قلمرو سلجوقیان می‌نویسد: «از ترکستان چین تا ثغور مصر و امپراتوری بیزانس (آسیای صغیر) گسترده بود» (امپراتوری صحرانوردان ص ۲۶۴) یکی از سرداران ملکشاه بنام «ابوالقاسم» با تأسیس نیروی دریائی در آسیای صغیر حتی دریای «اژه» را نیز تحت کنترل خود داشت و «چاکان» سردار دیگر سلجوقی شهرهای مدیترانه‌ای از میر، کازیم، فوجا و جزایر میدل و سیام را تصرف کرد. سردار دیگر سلجوقی بنام «تانری برمیس» (شاید تانری و ثرمیش: خداداد) شهر تاریخی و مشهور «افس» را تصرف کرد. (اخبار سلاجقه روم، متن کامل،

(مختصر سلجوقنامه ابن بی بی)، محمد جواد مشکور، انتشارات کتابفروشی تهران، شهر تبریز، ص ۱۸۱)

دلیل دیگر بر یهودی مذهب بودن اولیه ترکان سلجوقی وجود ابراهیم ینال میباشد. ینال یا اینال به ترکی قیرقیزی بمعنی پادشاه است. (امپراتوری صحرانوردان، ص ۳۱۲) مورخین، ابراهیم ینال را پسر دائی و در عین حال برادر ناتنی (بطنی از طرف مادر) فرزندان میکائیل بن سلجوق یعنی طغرل و چغری (داوود) و ییغو دانسته‌اند. سؤال کلیدی و اساسی اینستکه چگونه فردی هم برادر ناتنی و بطنی کسی (یا کسانی) میتواند باشد (مادر یکی و پدر جدا) و هم پسر دائی او (یا آنها)؟

● این امر در روابط زناشویی حاکم در اسلام غیرممکن است. زیرا لازمه این امر ازدواج خواهر و برادر است. از وجود چنین نسبتی میان طغرل و چغری و ییغو یعنی پسران میکائیل و ابراهیم پسر ینال لازم می‌آید که مادر طغرل نخست، زن برادرش ینال باشد و سپس ابراهیم از این ازدواج متولد شود. آنگاه بعلت فوت برادر (ینال) یا طلاق از او، خواهر بیوه ینال با پدر طغرل و چغری و ییغو یعنی میکائیل پسر سلجوق ازدواج کند که در اینصورت ابراهیم برادر ناتنی و پسر دائی فرزندان میکائیل محسوب می‌شود. وجود چنین رابطه‌ای مسلماً حاکی از تأثیر اعتقادات و عرف دوره قبل از اسلام آوردن میکائیل و فرزندانش با ابراهیم پسر ینال می‌باشد.

● در دین زرتشتی که ازدواج با محارم بسیار ستوده است:

«حلال‌اند حوران سیمین بدن چه مادر، چه خواهر چه دختر چه زن»

چون سلاجقه پیش از تشرف به اسلام زرتشتی نبودند، لذا طرح این مسئله خارج از موضوع می‌باشد. بعلاوه دین زرتشتی مانند یهودیت جزو ادیان تباری است و نه اعتقادی و ایمانی (مانند بودائیسیم، مسیحیت و اسلام)؛ و تاریخ، زرتشتی بودن ترکان را شهادت نداده است.

● در بخشی از آئین شمنی جز با مادر بطنی، ازدواج با تمام زنان مجاز بود (بخصوص در میان مغولها) اما بنا به شهادت تاریخ تأسیس امپراتوری خزر با اتحاد قبایل خزر و اغوز تحقق یافته بود و با وجود آنکه ریشه دین در میان قبایل بطور کلی ضعیف و در روستاها خفیف و در شهرهای سنتی قوی است (برخلاف تصوف و ادیان مبتنی بر جادوگری) اما به هر حال ایلات اغوز وابسته به سلجوق از مدتها قبل در دایره آریستوکراسی خزران قرار داشتند و لذا از مناسبات زناشویی به شیوه موجود در آئین شمنیستی دور شده

بودند.

● در دین یهود با وجود آنکه ما، در تورات از ازدواج ابراهیم با خواهر صُلبی خود (پدر یکی مادر جدا) سارا، مطلعیم (تورات، سفر پیدایش، باب بیستم، آیه ۱۲) که در سفر مصر و جرار (میان قادش و شور) وی را بعنوان خواهر خود مدتی به حرمسرای فرعون مصر و سپس «ابی مَلِک مَلِکِ جرار» روانه میکند و «فرعون» و نیز «ملک جرار» بعد از اطلاع و «آگاهی غیبی» از ماجرا، مجدداً «زن و خواهر» ابراهیم یعنی سارا را با هدایا با باز میگرداند! (تورات، سفر پیدایش، باب ۱۲ آیه ۱۶-۱۱) و نیز از حادثه استثنائی «لوط» با خبریم که دو دختر او در حال مستی برای جلوگیری از بریده شدن نسل پدر از او حامله شدند (تورات، سفر پیدایش، باب ۱۹، آیه ۳۸-۳۱)، اما ازدواج پدر با دختر، و برادر با خواهر در سنت رایج ممنوع است. لیکن ازدواج دائی با خواهرزاده و عمو با برادرزاده بسیار رایج و حتی نظیر ازدواج دختر عمو با پسر عمو در میان مسلمین بسیار مطلوب است. لذا امکان دینی اینکه در زمان اتحاد اغزها با خزران و در دوران پیروی از سنت یهودیت، مادر طغرل نخست با برادر صُلبی (پدر یکی و مادر جدا) خود و یا با دائی خویش «ینال» ازدواج کرده که ابراهیم حاصل این پیوند بوده است، کاملاً محتمل میباشد. پس از مرگ ینال یا با احتمال ضعیف طلاق از او، مادر طغرل با میکائیل پسر سلجوق ازدواج کرده و طغرل و چغری (داوود) و بیغو حاصل این ازدواج دوم اند. پس از تولد فرزندان حادثه کوچ و مهاجرت اجباری سلجوق با قبیله‌اش از میان خزران به قسمت علیای سیحون رخ داد. سلجوق و قبیله‌اش در حوالی شهر بخارا همگی به اسلام گرویدند.

امروز فرزندان یک خانواده، عمو و دائی والدین خود را «عمو» و «دائی» (و فرزندان آنها را «پسر عمو»، «دختر عمو» و ...) خطاب می‌کنند. در آن ایام نیز این قاعده در مورد طغرل و ابراهیم (ینال) وجود داشت؛ یعنی ابراهیم هم برادرزاده یا پسر دائی مادر طغرل بود و هم برادر بطنی فرزندان او (مادر یکی و پدر جدا) ضمن آنکه ابراهیم در خانه پدر طغرل و با آنها بزرگ میشد و لذا این تقرب برادری و پسردائی بودن کاملاً طبیعی و قابل فهم است.

نتیجه اینکه اقوام ترک خزر-اغز نخست مانع نفوذ اسلام به اروپا از طریق قفقاز شدند. اما اغوزها پس از جدائی از خزرها موفق به ایجاد امپراتوری سلجوقی شده و با پیروزی ملازگرد (۱۰۷۱ میلادی) کمر امپراتوری روم شرقی (بیزانس) را برای همیشه شکستند. سلجوقی‌ها با این پیروزی، جنگ‌های هزار و صدساله ایران و روم را به نفع ایران و اسلام (در برابر مسیحیت) پایان دادند. آنان دو جنگ صلیبی را به تنهایی دفع کردند و آخرین جنگ صلیبی نیز به همت سردار سلجوقی بنام سلطان بیرس به اتمام رسید. (رنه گروسه: جهگ های صلیبی - از سری کتابهای چه میدانیم، تهران)

در واقع پس از تکمیل و تحکیم پیروزی‌های ملازگرد بوسیله سلیمان بن قلمش پسر اسرائیل بن سلجوق بود که باعث شد که میشل پادشاه بیزانس از پاپ گریگوری هفتم برای جلوگیری از حملات سلجوقیان یاری بخواهد و این آغاز جنگ‌های صلیبی است که مدت چهار صدسال ادامه یافت. بالاخره فتح قسطنطنیه و تبدیل آن به اسلام بول (شهر اسلام) (۱۴۵۳ میلادی ۸۳۱ هـ.ش) توسط سلطان محمد فاتح در واقع خود ادامه و اوج موفقیت‌های سلاجقه بود. مورخین غربی فتح قسطنطنیه را نظیر حوادثی چون سقوط روم، کشف آمریکا و انقلاب کبیر فرانسه، بحق از نقاط عطف تاریخ میدانند. توجه به علیت در حوادث تاریخی ما را بر آن میدارد که در تاریخ همسایگان کشور کهنسال خودمان ایران با دقت بیشتری به بررسی پردازیم.

ملی‌گرایی قومی متکی به مذهب و ملی‌گرایی قومی متکی به زبان

به مثابه دو روی یک سکه *

دکتر ض. صدر

میرزا ملکم خان به محافل ماسونی مربوط بود و از هر نظر تالی و ادامه دهنده راه آخوندزاده است. وی در رساله «شیخ و وزیر» خود، «شیخ» را بعنوان نماینده ملت گرائی قومی متکی به «مذهب»، و «وزیر» را چون سمبول ملی گرائی قومی متکی به «زبان» مطرح می‌کند که از نظر او، اولی نماینده سنت گرائی قلمداد می‌شود و دومی به ناروا پیشگام ملی‌گرائی نوین و مدرنیسم بحساب می‌آید. در حالیکه چنانکه اشاره شد هویت قومی و ملی‌گرائی قومی متکی به «مذهب و یا زبان» است. البته در جوامع سنتی نقش مذهب در وحدت اجتماعی بیش از زبان بوده است که تاریخ گذشته و تاریخ جوامع در حال خروج از سنت به این واقعیت شهادت می‌دهد.

ملکم خان «زبان» را بجای «هویت ملی» مدرن مینشانند و میدانیم که ملی‌گرائی نوین که متکی به منافع اقتصادی، سیاسی، امنیتی و نظامی هر ملت مشخصی است. در رابطه خط و زبان و تأثیر «زبان» بعنوان عامل تعیین کننده هویت ملی مدرن که بایستی باعث وحدت ملی تصوری ملکم خان بشود، وی بعنوان پیشگام این مقوله از قول «وزیر» معتقد است:

---

*- این نوشته پنجمین و آخرین ضمیمه مقاله «کثرت قومی و هویت ملی ایرانیان» در شماره گذشته تریبون است. این ضمیمه به سطر سوم از صفحه ۳۶ مربوط است.

«اتحاد طوایف مختلفه در دولت واحد، چنانکه میدانید ممکن نیست مگر به دو چیز:

- یا به وحدت زبان

- یا به وحدت مذهب

در همه جا وحدت مذهب بسیار مشکل بلکه محال شده است پس به جهت اتحاد طوایف راهی که باقی مانده منحصر است به وحدت زبان، هرگاه [خط] زبان ما بحدی مشکل باشد که رعایای ما پس از پانصد سال اجتهاد باز نتوانند خط ما را بخوانند، دیگر این اتحاد، که منظور عقلای دولت و محل امید بقای ما است چگونه میسر خواهد شد» (نورانی، دکتر فرشته: تحقیق در افکار میرزا ملکم خان ناظم الدوله، شرکت سهامی کتابهای جیبی، ص ۱۰۰، تهران، نقل از رساله «شیخ و وزیر»، همه جا تأکید از من است)

افکار ملکم در واقع نطفه اصلی ملی گرائی متکی به وحدت زبانی کشور و تبدیل «زبان مشترک» فارسی به «زبان جانشین» را در بر دارد. جهت ایجاد ملیت تصویری نوین بر مبنای زبان فارسی، بجای ملی گرائی قومی متکی به وحدت دینی آن دوران، او و پیروانش تا به امروز نتوانستند میان ملی گرائی قومی متکی به زبان با ملی گرائی نوین متکی به منافع ملی شهروندان برابر و آزاد (و نه رعایا) تمایز اساسی قائل شوند. افکار میرزا ملکم خان بعدها توسط دکتر محمود افشار (بعنوان مؤسس نهضت پان فارسیسم) پرورده و منظم شد و بدست رضاخان سردار سپه (بعنوان ژاندارم آن نهضت) پیاده شد که هدایت آنرا اردشیر ریپورتر (بعنوان پیغام آور پان فارسیسم و پان آریانیسم) تا سقوط رضاشاه بعهدہ داشت. (نگاه کنید به:

(Jacques AUSTRAY 1972, La Scandale du Developpement Editions Michel Rivierre et CIE Pages176/178)

استراتژی و سیاست دوره پهلوی در ایران با الهام از ترکیه آتاتورک به میدان آمد که عبارت از ملی گرائی قومی متکی به زبان یعنی «پان فارسیسم» بود و منشأ جنایات فرهنگی بیشماری شد. در دوره پهلوی برخلاف قانون اساسی سابق (۱۳۲۴ هـ ق = ۱۹۰۶ میلادی = ۱۲۸۴ هـ ش) که نیازی به ذکر زبان رسمی کشور ندیده بودند، عملاً زبان فارسی به «زبان جانشین» و رسمی کشور مبدل شد و میدانیم که هر زبان جانشین عملاً بیک زبان قاتل مبدل می شود و نقش ضد فرهنگی و فرهنگ کشی بازی می کند. در حالیکه «زبان مشترک» دارای چنین نقشی نیست. همواره روح اتحاد خود خواسته ملی با گسترش آزادی و برابری انسانی - اجتماعی و حقوقی - فرهنگی همه شهروندان همراه است که در مقابل روح وحدت جوایی و «انتگریم» متکی به دیکتاتوری و «توتالیترسیم» قرار دارد. اما «زبان جانشین» و استراتژی سیاسی هدایت

کننده آن خواستار سلب هویت و تکثر واقعی و طبیعی، در جهت نابود کردن گوناگونی‌های فرهنگی به بهانه «وحدت ملی» است.

چنانکه مشهود است در افکار ملکم سخن از اتحاد «طوایف» و «رعایا» یعنی «رعیتها» است، نه شهروندان برابر و آگاه. با وجود آنکه ملکم مُبشر ملی‌گرایی قومی متکی به زبان یعنی «پان فارسیسم» است اما با توجه به شرایط موجود آن زمان حتی در بخشی از اروپا (آلمان: پان ژرمنیسم، روسیه تزاری: پان اسلاویسم، عثمانی: پان اسلامیسیم و سپس پان ترکیسم) بیش از این نمی‌توان از امثال او انتظار داشت. اما مسئولیت خطیر این امر متوجه مدافعین متعصب امروزی این نوع ملی‌گرایی قومی متکی به زبان (فارسی) است که خود را در برابر ملی‌گرایی قومی متکی به مذهب قرار می‌دهد و گاه ادغام ایندو را بجای هویت ملی مدرن ایرانی جامیزند: (افکار دکتر شریعتی) ولی آشکار است که این هردو مقوله‌ی ناظر به ملی‌گرایی قومی، جدا از مقوله‌ی ملی‌گرایی مدرن هستند که متکی به منافع ملی است. این دو مقوله‌ی دینی و زبانی الزاماً مغایر و متضاد با ملی‌گرایی مدرن نیستند، بلکه به مقوله‌ی دیگری متعلق‌اند یعنی به موارد جداگانه‌ای از هویت‌های اجتماعی هشتگانه‌ی انسانی تعلق دارند. (هویت‌های هشتگانه‌ی انسانی در تریبون دفتر ۲، تابستان ۱۹۹۷، صفحات ۵۱-۵۴) تعارض وقتی پیدا می‌شود که بخواهند ملی‌گرایی قومی (متعلق به مذهب یا زبان) را جانشین ملی‌گرایی مدرن کنند که در برگیرنده‌ی برابری همه‌ی شهروندان آزاد است نه بخشی از آنان (معتقدین به دین رسمی یا متکلمین به زبان رسمی و جانشین)

در مقایسه میان ملی‌گرایی قومی متکی به مذهب با ملی‌گرایی قومی متکی به زبان آشکار است که اسلام بعنوان دین اعتقادی یا رفتاری ۹۵ درصد اهالی کشور، ملاطی قویتر و مطمئن‌تر از زبان فارسی است که زبان مادری کمتر از ۵۰ درصد اهالی کشور است. اما در ملی‌گرایی مدرن که با منافع ملی همه‌ی اهالی کشور (کشوروندان) سروکار دارد، صددرصد اهالی کشور را در بر می‌گیرد و در اساس ملیت نوین چنانکه اشاره شد مقوله‌ای است فرادینی و فرازبانی (نه دینی و نه زبانی است و نه ضد دینی یا ضد زبان خاصی).

در دوره‌ی پهلوی‌ها که گلستان رنگارنگ فرهنگی ایران را «فارسستان» نژاد آرایی خیالی خود می‌خواستند، خیانت‌های متعددی به منافع ملی مرتکب شدند که از قرارداد ۱۳۱۲/۱۹۳۳ و قرارداد کنسرسیوم «پیچ و امینی» (بعد از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲) گرفته تا دادن منطقه‌ای به ترکیه آتاتورک توسط رضاشاه و فروش بحرین به ۱۲۰ میلیون دلار توسط محمدرضا شاه و بخشیدن سرخس به روسیه شوروی سابق را شامل می‌شود. جالب آنستکه اگر محمود افشار یزدی از ایل ترک افشارهای ساکن یزد بود، هردوی پدر و

پسر پهلوی نیز از مادر قفقازی و ترک پا به عرصه وجود گذاشتند که قلم زنان خودشان ترجیح می دهند بجای آذربایجان (شمالی) آنجا را «اران» بنامند. آخرین زن شاه یعنی ملکه «آریامهر» نیز از سادات صحیح النسب تبریزی است! (از نسل حاج سید محققین دیبا: با تبار عرب و زبان مادری ترکی آذری) گویی بازی تاریخ است که مدعیان افراطی «پان ایسم»ها از جمله پان فارسیسم، پان ترکیسم و پان ژرمنیسم و ... به خود آن قوم تعلق نداشته باشند.

متأسفانه طرفداران ملی گرائی نوین هنوز هم بایستی با این ملی گرائی ارتجائی ناظر و متکی به مقوله زبان در کنار ملی گرائی متکی به مذهب - که هر دو پشت و روی سکه ملی گرائی قومی هستند - در تئوری و عمل روبرو شوند. آشکار است که در میان مدافعان ملی گرائی نوین متکی به منافع ملی و برابری همه شهروندان نیروهای مختلفی وجود دارند: دین باوران، معتقدین به عقاید سیاسی و فلسفی مختلف (دین ناباوران)، فارس زبانان آگاه و پیشرو (متعلقین به فرهنگ حاکم و رسمی فارسی) و همینطور مبارزان آزادیخواه و برابری جوی متعلق به فرهنگهای محکوم و زبانهای غیر رسمی در ایران.

آزادی ناقص و نابرابری موجود فرهنگی و زبانی که - همچون مسئله آزادی و برابری انسانها (زن و مرد) - در قانون اساسی جدید (جمهوری اسلامی) نابرابری «زبانی» بر نابرابری «دینی» قانون اساسی سابق (۱۲۸۴ ه.ش = ۱۹۰۶ میلادی) افزوده شده و همچون نابرابری جنسی (زن با مرد) رسمیت یافت. از این نابرابری و یا آزادی ناقص فرهنگی تا رسیدن به برابری حقوقی در متن قوانین همانقدر راه درازی در پیش است که از برابری حقوقی تا نیل به برابری و آزادی اجتماعی و فرهنگی واقعی در عمل. [با وجود این بدون درج اصول ناظر بر این برابریها در متن قوانین موجود، رسیدن به برابری فرهنگی، جنسی و غیره در عمل غیر قابل تصور است.] برای نیل به برابری در قانون و در عمل باید همه زبانهای ایرانی (یعنی زبانهایی که ایرانیان کنونی به آن سخن می گویند) رسمی شده و از ممنوعیت خارج شوند. در این صورت زبان فارسی نیز از صورت زبان جانشین و قاتل به زبان مشترک (یعنی بارور کننده و بارور شونده) مبدل خواهد شد، تا به مقوله ننگ آور فرهنگ عقدی (فارسی) و فرهنگهای صیغه ای (زبانهای دیگر نظیر همه ادیان و اعتقادات سیاسی ممنوع) نقطه پایان گذاشته شود.

گویی این رباعی خیام در شأن ایندو شاخه ملی گرائی قومی (متکی به زبان و مذهب) در برابر ملی گرائی مدرن متکی به منافع ملی شهروندان برابر، سروده شده است:

قومی متفکرند اندر ره دین	قومی به گمان فتاده در راه یقین
ناگاه منادئی درآید زکمین	کای بیخبران راه نه آنست و نه این

«صمد بهرنگی» معجزه‌سی نین سر لری

آیدین اردبیلی

«صمد» آز یاشادی، آز یاراتدی، آما گوره سن تأثیری نه؟ عجباً صمدین اؤز یاشادیغی دنیا و اوندان سونراکی نسل لرین عالمینه باغشلا دیغی تأثیرده آز اولدو؟ قطعیت له یوخ. صمد انسان لارین محبت لرینی قازانماق لا برابر اونلارین ذکالارینادا یول آچیردی. صمد انسان لارا حاضر ایده لر و ثرمک یئرینه، اونلاری مستقل دوشونوب، هر نه یی اولدوغو کیمی قبول ائتمه مه یه چاغیریردی. اطراف دنیانی تکجه «عادی» اولدوغو اوچون قبول ائدیب و اونو ده ییشمه ده ن گله جک نسله تاپشیرماق، صمد دنیا گوروش ونه ضد ایدی. صمد گنج نسلی اییق لیق و مسئولیته چاغیریردی. بونلاری آما «معجزه» آدلاندیرماق اولماز. چوخلاری بو نجیب نییت لرله جاوان لار و اوشاق لارا مراجعت ائتمیش لر. صمد بهرنگی معجزه‌سی آما باشقا بیر حکایت دیر.

«معجزه»

ایران کیمی گئری قالمیش اولکهلرده گؤزل فکر لر حتی تاریخین لاپ قارانلیق گون لرینده ده آز اولمور. بئله اولکهلرین بدبخت لی یی اوندان دیر کی بو گؤزل فکر لرین صاحب لری ساحر، دیوانه، مرتد و بئله دامغالارلا عزت اختیار ائتمک مجبوریت ینده قالمیش لار. عوض ینده رمال لار و طالحه باخان لارین بازاری همیشه شیرین اولموش دور. کئچن یوز ایل ده ایران و آذربایجان تاریخ ینده نئچه فکر صاحبی اوزونو بو قایدانین شمولین ده ن کناردا ساخلایا بیلمیش دیر لر. بو سیرادان نئچه آدی بئله سایماق اولار: ماراغالی حاجی زین العابدین، تبریزی میرزا عبدالرحیم بی طالب اوف،

میرزاجلیل محمد قلی‌زاده، میرزاعلی‌اکبر صابر تبریزی و صمد بهرنگی. بونلار اؤز فکرلرینی جماعته چاتدیرماق و اونلاری ایل‌لرین آغیر یوخوسوندان آییلتماغا نائل اولماق کیمی چتین ایش‌ده موفق اولموشدورلار. باشقا سؤزله بونلار جماعتی طالحه باخان‌لار و زم‌آتان‌لارین طلسم‌لریندهن نجات وئرمیش‌لر.

صمد بهرنگی نین اوشاق‌لار و جاوان‌لارین اوره‌ک و بشین‌لرینه یول تاپماسی، اونلاری انسانا حیات بویو لازم اولان کتاب اوخوماق و مستقل دوشونمک کیمی عادت‌لره آلیش‌دیرماسی نی آنجاق «معجزه» آدلاندیرماق اولار. یوخسا ایراندا اوشاق کتابی یازان تک صمد دئیل‌دی.

معجزه‌نین سرلری

صمد تکجه اوشاق‌لاری کتاب اوخوماغا چاغیرماق لا کفایت‌لنمیردی. او هابئله انسان‌لاری یثنی بیر دنیا قورماغا چاغیریردی. صمد سول‌گوروش صاحبی‌ایدی. او هامی‌نی برابر و انسان‌لاری بیر-بیرلرینه مهربان گؤرمک ایستیردی. صمد چوخ بؤیوک بیر ایده‌ال صاحبی‌ایدی. بو ایده‌آلین دوزگون یا سهو، رئال یا اتوییک اولدوغو اصلا مهم دئیل‌دیر. اساس بو دیرکی او بؤیوک بیر ایده‌آلین عشق‌یندهن آرام و قراری یوخ‌ایدی. صمد بهرنگی نین آما حیات، یارادیجی لیق و فعالیت یول‌لارینا باخارکن اونون کیچیک و کنکرت ایش‌لر گؤروب، بؤیوک شعارلار و ادعالاردان کنار اولماسینا شاهد اولماق اولار. صمد ساده دیلده اوشاق ناغیل‌لاری یازیردی، کندلرده معلم‌لیگ ائدیردی و هر هفته چانتاسی‌نی کتاب‌لا دولدوروب دوشوردی یولا. نئجه دیرلر او کند سنین، بو کند منیم. صمد پوبلیسیستیک ایش‌لریندهده همین بو کند اوشاق‌لاری نین تعلیم-تربیه مسئله‌لرینی اساس گؤتوروردی. همین ایل‌لرده تهران‌ین «روشنفکر» لره منسوب اولان قهوه‌خانالار و بارلاریندا دب تام باشقا‌ایدی. او زامان‌لاردا صمددهن داها «آدلی-سانلی» اولان یازیچی‌لار و آیدین‌لار اؤز برج عاج‌لاریندان آشاغی هئج باخماق‌دا ایسته‌میردیلر. «آخیرجان» و «ممقان» اوشاق‌لاری نین گله‌جه‌یی «دنیا پرولتاریاتی نین اسارت‌دهن قورتارماسی» کیمی بؤیوک ایش‌له مقایسه‌ده چوخ اهمیت سیز گؤرونوردو. صمد آما بؤیوک آمال‌لاری نین اولوی‌لی‌یینده (مقدس‌لی‌یینده) شبهه ائتمه‌دهن، کنکرت و کیچیک آدیم‌لاری آغیز دولوسو شعارلاردان کسرلی گؤروردو.

بئله‌لیک‌له ایده‌آل سیز «چوخ بختیار» لارلا آنجاق ایده‌نین و ایده‌آلین حاقیندا آلویلی سؤزلر دانیشان‌لار آراسیندا اوچونجو بیر یول سئچدی: صمد بؤیوک آمال‌لاری یولوندا کیچیک، کنکرت و منتظم آدیم‌لارلا حرکت ائتدی. تهران قهوه‌خانالاری و بارلاری نین

«روشنفکر» لری و انقلاب چی لاری آغیزلاریندان قیرمیزی شعارلار پوسکورودولر. صمد آما او زامانین نظری - سیاسی مباحثه‌لرینده، اؤزونه شخصیت قازانماق یا ماراق - سیز بیر حیات او چون هیجان یارادماق نییتی له اشتراک ائتمیردی. صمد بوتون ناغیل لاریندا ساده بیر دلیل ده اوز آرمان لاریندان سوؤز آچیردی و اوخوجولارینی اؤنجه اؤز صمیمی لی یینه سونرا ایسه اؤز حقانیت یینه ایناندیردی. بوتون بونلارین نتیجه سی صمد بهرنگی نین اوچ اون ایل لیگ عرضینده آن تأثیرلی یازیچی سینا چه ور یلمه سی اولدو.

صمدین عرصه یه چیخدیغی ایل لرین بیزیم گونلره آزی بیر باخیمدان بنزهری و ارایدی: او زامان صمد و دوست لاری بیر ملتی هم آیدین بیر گله جه یه ایناندیرماق ایستیردی لر، هم آیدین صاباح و ورغون لارینی صاباحا دوغرو گئندهن کاروانا قوشولماغا چاغیریردی لار. (هم اقنا و هم دعوت)

بوگون ده بیزیم آذربایجان حرکتی ده بئله بیر دوروم دا دیر. هم اولدوغوموز وضعیت یین غیر نورمال و دوؤزولمز اولدوغون باغیرماق ایستیریک، هم انسان لاریمیزی بو عدالت سیزلی یی آرادان قالدیرماغا چاغیریریق. (هم اقنا و هم دعوت)

آذربایجان آیدین لیغی اگر «معجزه» ایله خلاص اولماق اومید یله اؤزونو آلداتماق ایسته میرسه اوندا صمد بهرنگی «معجزه» سی نی بیرداها آنالیز ائتمه لی و بو آنالیزدهن گلن درس لری اونودما مالی دیر.

تربییونو یا یماق اوچون پیزه یاردیم ائدین!

نگاهی گذرا به وقایع

جنبش ملی ۲۱ آذر*

موسی هاشمی

مقدمه:

اکنون ۵۲ سال از جنبش ۲۱ آذر سال ۱۳۲۴ و دوره یکساله حکومت ملی در آذربایجان سپری شده است. شرح حوادث این سالها از جمله در کتابهای «۱۲ شهریور» و «برگ های زرین» به زبان ترکی آذربایجانی موجود است. آثاری که بیطرفانه و فارغ از الزامات سیاست روز به سراغ حوادث مهم ۵۲ سال قبل آذربایجان بروند به نحو تأسف آوری اندک است. برعکس تا بخواهید اوراق آلوده به کینه ورزی علیه آذربایجان و جسارت تاریخی آن علیه حکام دست نشانده بیگانگان بر ایران، چاپ و نشر می شوند. اینجانب بعنوان یک آذربایجانی وظیفه ملی و وجدانی خود دانستم که با استناد به شواهد تاریخی موجود، شمه ای از رویدادهای ۵۲ سال قبل آذربایجان عزیز را به خوانندگان عزیز تقدیم دارم.

در بحرانی ترین ایام پایانی جنگ دوم جهانی، آذربایجان بوسیله ارتش شوروی سابق اشغال شده بود و دیکتاتوری خاندان پهلوی نیز کماکان به حیات خود ادامه میداد. وطن دوستان از اوضاع نابسامان این دیار در رنج بودند. در آن ایام فرزند متفکر آذربایجان میر جعفر پیشه وری در تهران مدیریت روزنامه آژیر را بعهده داشت. گفتگوها و مکاتبات

---

*-از میان مطالبی که در رابطه با سالگرد ۲۱ آذر به تریبون رسیده است، مقاله حاضر تقدیم خوانندگان گرامی میشود. محققین و صاحب نظران امروز در دوران بعد از جنگ از قیودات پیشین آزاد بوده و دسترسی به منابع بسیار متنوعتری دارند. اما متأسفانه هنوز این مسئله تاریخی در ایران و خارج گرفتار ملاحظات کهنه دوران جنگ سرد است. مقاله زیر بویژه از آن جهت جالب توجه است که مولف آن خود یک عمر جزو کادرهای ارتش "شاهنشاهی" بوده است. **تریبون**

فراوان میان آقای شبستری و آقای پیشه‌وری سبب شد که ایشان در اواسط سال ۱۳۲۴ به تبریز آمده و در راه تشکیل «فرقه دمکرات آذربایجان» به فعالیت پردازند.

از آنجا که مردم آذربایجان بنا به دلایل بی‌شمار تاریخی، دارای ملیت، زبان، آداب و رسوم و دیگر ویژگیهای ملی مخصوص به خود است که این ویژگیها به آذربایجان اجازه میدهد به موازات استقلال و تمامیت ارضی ایران بر اساس اعلامیه آتلانتیک مانند همه ملل جهان در تعیین سرنوشت و اداره خود نقش بازی کرده و از حق انتخاب برخوردار باشد. برمبنای آرمانهای مزبور پس از هماهنگی میان آقایان پیشه‌وری و شبستری و پادگان بیانیه ۱۲ ماده‌ای با امضاء ۴۸ تن از شخصیت‌های برجسته و آزادیخواه در ۱۲ شهریور ۱۳۲۴ در تبریز انتشار یافت.

انتشار بیانیه مزبور رویداد مهمی محسوب میشد. چرا که پس از انتشار آن سیل تلگراف‌ها از نقاط مختلف آذربایجان به سوی تبریز سرازیر شد. مردم بی‌صبرانه خواستار تشکیل انجمن‌های ایالتی و حکومت ملی بودند. پیشه‌وری در مقاله «حرف ما بر سر دوراهی» نوشت: «آذربایجان توان اداره کردن کارهای خود را دارد. اگر مستبدین تهران با الهام از لندن به فکر محو کردن آزادی باشند ما یک قدم پیش گذاشته و مجبور به قطع کردن روابطمان با آنان خواهیم بود.» احساسات قلبی مردم بیدار شده بود. حکومت استبدادی تهران به جای کردن نهادن به خواسته‌های بحق مردم برای سرکوبی نهضت زمینه‌سازی میکرد.

فرقه دمکرات آذربایجان بمنظور متمرکز ساختن خواستهای مردم کنگره بزرگ مردم آذربایجان را در روزهای ۲۹-۳۰ آبان ماه به ریاست سنی برادر ستارخان سردار ملی و با امضاء ۱۵۰ هزار نفر و با شرکت ۸۰۰ تن از نمایندگان برگزیده مردم تشکیل داد. کنگره ملی بنا به اراده مردم آذربایجان خود را مجلس مؤسسان نامید و برای اداره امور داخلی هیئت ملی متشکل از ۳۹ نفر را برای گفتگو با مقامات صلاحیتدار حکومت مرکزی و تدارک انتخابات مجلس ملی در آذربایجان انتخاب میکند. مسئولیت تشکیل گروه‌های فدائی متشکل از دهقانان و تشکیل دولت ملی بمنظور برآوردن آرزوهای مردم به عهده آقای پیشه‌وری گذاشته میشود.

پس از پایان کنگره علیرغم تبلیغات شوم حکومت مرکزی، انتخابات عمومی مجلس ملی بمدت ۵ روز در سراسر آذربایجان برگزار گردید. هزاران نفر از مردم به طرف حوزه‌های رای‌گیری سرازیر شدند و به نمایندگان منتخب خود رای دادند. اینبار نیز آذربایجان پرچمدار دمکراسی و تجدد در حیات اجتماعی بود. بویژه شرکت زنان برای اولین بار در تاریخ ایران توجه جهانیان را بخود جلب کرد. تشکیل مجلس ملی در روز

۲۱ آذر در شرایطی برگزار گردید که نیروهای مسلح حکومت مرکزی خلع سلاح نشده بودند و احتمال بروز درگیری در شهر محتمل بود. اما بمنظور جلوگیری از هرگونه درگیری و برای ایجاد امنیت نیروهای فدائی از مناطق دیگر به شهر تبریز گسیل شده بودند. برخی از نمایندگان دول خارجی و نمایندگان مختلف مردم بعنوان شاهد در مجلس حضور داشتند. کارها در نهایت آرامش و متانت انجام گرفت. پس از انتخاب هیئت رئیسه، آقای شبستری بعنوان رئیس مجلس انتخاب شد و مسئولیت تشکیل دولت بعهدہ آقای پیشه‌وری گذاشته شد.

علیرغم غرض ورزی های دشمنان مردم آذربایجان طی نیم قرن گذشته، نهضت ۲۱ آذر و اقدامات جسورانه رهبران ملی آذربایجان ریشه در اعماق جامعه آنروز ما داشت و این نکته از سوی هر ناظر بیطرف و حتی پاره‌ای از عوامل رژیم پهلوی تأیید شده است. تیمسار درخشانی بعنوان فرمانده نیروی نظامی مرکز در آذربایجان در پاسخ به سوال خبرنگار یک روزنامه چاپ تهران که پرسیده بود آیا نهضتی وجود دارد یا نه، گفته است: "اگر نهضتی وجود نداشت این جریان پیش نمی‌آمد..." در ادامه مصاحبه خبرنگار می‌پرسد: "شما این نهضت آذربایجان را ملی میدانید یا مصنوعی، خوب میدانید یا بد؟" درخشانی: "من عقیده دارم اگر دو ماده در مرامنامه حزب دمکرات نبود، همه ایران با آن همراه میشدند و این دو ماده یکی مربوط به استقلال داخلی و دیگری زبان ترکی میباشد..." این مصاحبه در روزنامه «شهباز بجای ایران ما» دوم بهمن ماه ۱۳۲۴ چاپ شده است که در کتاب خاطرات درخشانی نیز آمده است. (درخشانی، علی اکبر، خاطرات سرتیپ علی اکبر درخشانی، ۱۹۹۴، ایالات متحده آمریکا)

سقوط نیروهای مسلح حکومت مرکزی

یک روز بعد از تشکیل حکومت ملی در ۲۱ آذر ۱۳۲۴ نیروهای انتظامی بدون قید و شرط تسلیم دولت ملی شدند. اما فرمانده لشکر ۳ تبریز سرتیپ درخشانی و فرمانده لشکر ۴ ارومیه سرهنگ زنگنه طبق دستورات خائنانه حکومت استبدادی تهران مدت متمادی از تسلیم نیروهای خود سر باز زدند. عاقبت پس از ۴ ساعت مذاکره بین پیشه‌وری و سرتیپ درخشانی در ساعت هشت و نیم عصر روز ۲۲ آذرماه لشکر تبریز سلاحهای خود را بر زمین گذاشت. اما سرهنگ زنگنه در ارومیه و چندتن از جلادان که در برابر قیام مردم مقاومت می‌کردند دژهایشان توسط نیروهای فدائی اعزامی از مرند، خوی و ماکو یکی پس از دیگری بدست آزادیخواهان افتاد. کارگزاران نالایق تهران سالیان دراز همه چیز خلق را به یغما برده ملت را نسبت به نحوه اداره امور بی‌خبر گذاشته بودند. دولت حکیمی که نتوانسته بود با زور سرنیزه فرقه دمکرات را از پای

درآورد کلیه موجودی شعب بانک ملی در آذربایجان را به تهران منتقل کرده و بیش از ۱۵۰ میلیون ریال مطالبات بازرگانان، شرکت‌ها و اشخاص را در تمامی آذربایجان معوق گذاشت و حکومت ملی را در برابر مطالبات مردم قرار داد.

موفقیت‌های جنبش ملی سبب شکاف مکرر در درون هیئت حاکمه تهران گردید. دولتهای صدر، حکیمی یکی بعد از دیگری سقوط کردند. دولت قوام بعد از تشکیل آن در ششم بهمن ماه ۱۳۲۴ بمنظور حل بحران موجود سید جعفر پیشه‌وری را در رأس هیئتی به تهران دعوت کرد. فرقه دمکرات پس از بحث‌های طولانی با سفر به تهران برای گفتگو با دولت مرکزی موافقت کرد. اعزام این هیئت به تهران نشانگر آغاز مرحله تازه‌ایی در مناسبات حکومت ملی با دولت مرکزی بود. در عین حال فرقه دمکرات با این حرکت ثابت کرد که آماده است مسائل را در چارچوب صلح‌آمیز حل نماید.

تجربیات دو جنبش در گذشته نزدیک به سال ۱۳۲۴ یعنی انقلاب مشروطیت و نهضت دمکراتهای خیابانی در ذهن مردم و عملکرد رهبران فرقه زنده بود. این تجربیات حاکی از لزوم آمادگی همه جانبه در قبال ترفندهای ارتجاع را داشت. لذا با افزایش فشارهای تهران ایجاد ارتش ملی در دستور کار روز حکومت ملی قرار گرفت که در ۱۸ بهمن‌ماه ۱۳۲۴ عملی شد. پیشه‌وری در بیانیه‌ای تهیجی تحت عنوان "به همه، همه، همه" جوانان را برای مشارکت در ارتش ملی دعوت کرد. استقبال از این فراخوان بیش از حد انتظار رهبران فرقه بود. شور و شوق مردم برای شرکت در صفوف ارتش ملی تنها با روزهای انقلاب مشروطه قابل مقایسه بود.

در ۲۹ بهمن ۱۳۲۴ قوام بوسیله یک فروند هواپیمای اعزامی از طرف دولت شوروی همراه هیئتی عازم مسکو گردید. توقف قوام دو هفته به طول انجامید. وی در این سفر چندین بار با مولوتف، وزیر خارجه وقت شوروی و استالین دیدار بعمل می‌آورد. روزنامه "جبهه" ارگان حزب ایران نوشت "آنهایی که انتظار دارند در مسکو سرنوشت تبریز معین شود بزودی مایوس خواهند شد زیرا زمانی که قوام تهیه مسافرت خود را می‌بینند، فرقه دمکرات به تشکیل ارتش آذربایجان می‌پردازد. فرقه دمکرات می‌خواهد بگوید ممکن است شما اختلاف خود را با روسها حل کنید ولی اختلاف با ما هنوز باقی است!". (گذشته چراغ راه آینده است ... ص ۳۶۵)

در ۸ اردیبهشت ۱۳۲۴ هیئت آذربایجانی به تهران وارد شده و در فرودگاه مهرآباد مورد استقبال گرم مردم تهران قرار می‌گیرند. مضمون شعارهایی که مردم به هنگام استقبال از هیئت آذربایجانی بر زبان می‌راندند نیز جالب توجه است:

"شما خود را آزاد کردید، خلقهای ایران را نیز از اسارت آزاد کنید"، "زنده باد آزادیخواهان"

آذربایجان مشعل داران آزادی و رهائی ما..."

نمایندگان آذربایجان پس از مذاکرات طولانی با نمایندگان دولت مرکزی بدون نتیجه در ۲۳ اردیبهشت به تبریز بازمیگردند. همزمان رژیم تهران نیروهای نظامی و شبه نظامی را در پشت مرزهای آذربایجان مستقر کرده و نقشه های شومی در سر می پروراند. پیشه وری در ارتباط با این فعل و انفعالات می گوید: "آرزوی ما این است که اختلافات موجود بین ما و تهران به طریق مسالمت آمیز حل و فصل شود. ما ضمن اعلام این موضوع به صراحت می گوئیم که اگر تعرضی به مرزهای ما صورت گیرد با تمام نیرو و توان از مرزهای سرزمین مان حراست خواهیم کرد. خلق ما تا آخرین قطره خون برای دفاع از آزادی خود آماده است. حسن نیت و گذشت های ما شانس بزرگی برای موفقیت دولت مرکزی بود که آقای قوام نتوانست به خوبی از آن بهره برداری کند. معذالک هنوز از حل مسایل به طرق مسالمت آمیز نومید نیستیم و قدم اول برای برهم زدن آرامش کنونی از طرف ما برداشته نخواهد شد، حتی یکانهای اعزامی به مرزهای آذربایجان هم نخواهد توانست ما را تحریک کند...".

در ۲۱ خرداد ۱۳۲۴ یک هیئت ده نفره سیاسی و نظامی به ریاست آقای مظفر فیروز معاون سیاسی قوام وارد تبریز گردید تا مذاکرات شکست خورده قبلی در تهران را تداوم بخشد. این مذاکرات در پی تکمیل مواد ۷ گانه دولت مرکزی در ۲۳ خرداد، پس از گفتگوهای مداوم و مشاجرات شدید سرانجام منجر به امضاء موافقت نامه ۱۵ ماده ای شد.

عملکردهای فرقه دمکرات آذربایجان

فرقه دمکرات وعده هایی را که در بیانیه ۱۲ شهریور ارایه داده بود با شایستگی به مرحله عمل درآورد.

«موریس هیندروس» خبرنگار آمریکائی روزنامه «نیویورک هرالد تریبون» مینویسد:

"دمکراتها در مدت یکسال حکومت خود در این شهر (تبریز) اصلاحات مهمی انجام داده اند. در عرض یک سال بیش از کلیه کوچه هایی که در سالهای قبل احداث شده بود جاده سازی شده است. چهار میل مساحت بین شهر و استاسیون راه آهن آسفالت [شده] ... موسسه حمایت از مادران و اطفال در این مدت کوتاه دایر شده و دانشگاهی در تبریز برای

اولین مرتبه مفتوح کرده بودند و طب و علم معلمی و فلاحت تدریس میشد. دستگاه رادیو و فرستنده نصب [کرده] شهربانی منظمی ترتیب داده شده بود و زنها شبها بدون رعب و ترس، آزاد در کوچه‌ها عبور می‌کردند". (پژوهش گروهی: جامی، گذشته چراغ راه آینده است، انتشارات نیلوفر، چاپ دوم، ۱۳۶۲، تهران، ص ۳۵۷)

نجفقلی پسیان می‌نویسد:

"در عرض یک سال حتی سرسخت‌ترین مخالفین پیشه‌وری نیز پذیرفت که پیشرفت‌هایی که در آن مدت کوتاه در شهر تبریز انجام شد بیش از اقداماتی بود که در عرض بیست سال حکومت رضاشاه انجام پذیرفته بود. به علت این موفقیتها حکومت پیشه‌وری پشتیبانی قابل توجهی از مردم دریافت کرد." (پسیان، نجفقلی، مرگ بود، بازگشت هم بود، تهران ۱۳۲۸، ۷۹، ۸۰)

«ویلیام داگلاس» قاضی عالی‌مقام آمریکایی در کتاب "سرزمین عجیب با مردمی مهربان" از اصلاحات انجام شده در آذربایجان یاد می‌کند:

"۱- تقسیم اراضی و املاک مالکین فراری و تقسیم قانونی برای تقسیم محصول زمین به نفع دهقانان. ۲- از بین بردن رشوه. [...] ۳- [دایر کردن] کلینیک‌های بهداشتی سیار ...". (گذشته چراغ راه ... ص ۳۵۷)

مصطفی العریس نماینده زحمتکشان سوریه و لبنان در سال ۱۹۴۶ در نطق خود در شهر تبریز گفت:

"آذربایجانها در عرصه آزادی از همه خلقهای شرق میانه پیشی گرفته‌اند". (حقی، بهروز، لحظاتی از زندگی صفر قهرمانیان، نشر آذربایجان، آلمان، کلن، ۲۱ آذر ۱۳۷۲، ص ۱۸۳)

بزرگ علوی، فروزش، جهانگیر تفضلی، عباس شاهنده مدیران روزنامه های آن دوره، محمود هرند و اسماعیل پوروالی که در تبریز بودند شور و شوق مبارزاتی مردم و نقش ناسیونالیسم ترقیخواه را در فائق آمدن به مشکلاتی که قرن‌ها مانع رشد و ترقی شده بود ستودند. (لحظاتی از زندگی صفر قهرمانیان، ... ص ۱۹۳)

موری سفیر آمریکا می گوید:

”مقامات ایران در تبریز می گویند که فرقه دمکرات تکیه گاه مردمی ندارد... [اما] کنسول ما و کنسول بریتانیا در تبریز معتقدند در مردم آذربایجان نسبت به جنبش دموکراتها علاقه و همدردی عمیقی وجود دارد. [در مقابل] مردم آذربایجان از حکومت تهران عمیقاً نفرت دارند.“ (لحظاتی از زندگی صفر قهرمانیان، ...ص ۱۹۹، نقل از اسناد سیاسی وزارت امور خارجه آمریکا، متن انگلیسی صفحه ۴۵۶، نوامبر ۱۹۴۵)

تدریس زبان ترکی آذربایجانی در مدارس و رسمیت یافتن آن در کلیه ادارات و مؤسسه ها، آغاز کار تئاتر دولتی، تاسیس دو پرورشگاه شبانه روزی بگنجایش ۵۰۰ نفر، افزایش تخت های بیمارستان از ۷۰ به ۸۰۰، زایشگاه از ۱۲ تخت به ۱۵۰، تعداد پزشکان شاغل از ۴۹ نفر به ۱۹۶ نفر، تاسیس بیمارستان، پلی کلینیک، درمانگاه و ۳۰ تخت برای بیماریهای پوستی و ۱۰۰ تخت برای بیماریهای مسری و ۳۰ تخت برای بیماریهای اعصاب و روان، تشکیل سمپوزیوم ها به زبان ترکی از جمله کارهای حکومت ملی آذربایجان بشمار می رود.

ترفندهای قوام، اشغال زنجان

سیاست قوام در ظاهر برپایه وقت گذرانی و تظاهر به حسن نیت و دوستی بود. اما در واقع وی بدستور اربابان انگلیسی خود سیاست معامله با اتحاد شوروی علیه جنبش حق طلبی آذربایجان را با جدیت پیش میبرد. انتخابات دوره پانزدهم مجلس شورای ملی را به بهانه های متعددی به تعویق می انداختند و بدنبال سرکوب جنبش ملی آذربایجان قبل از انتخابات دوره پانزدهم بودند. حکومت تهران که بقول سرتیپ درخشانی در دست «سلطانهای بی تاج و تخت» چون مستر ترات، میس لمبتون و کلنل فریزر بود، با حيله و ترفند شورش ساختگی جنوب و فارس را آفرید و در نتیجه آن بسیاری از مردم بیگناه آن مناطق جانشان را از دست دادند. تجربه نشان داد که قوام از جمله نیرنگ بازانی بود که موفق به فریب برخی از رهبران آذربایجان گردید و حکومت ملی با سیاست مسالمت آمیزی که در حل مسئله آذربایجان در پیش گرفته بود، طوریکه حتی در ۲۰ آبان ۱۳۲۵ با تخلیه خمسه (زنجان) از قشون ملی و تحویل آن به دولت مرکزی موافقت کرد. قوام در پاسخ به یکی از رهبران معترض زنجان گفت: ”فرزندم... مرا یک دمکرات بشناس. من به هیچ وجه زنجان را از آذربایجان جدا نخواهم کرد... قول میدهم به محض افتتاح مجلس پانزدهم ماده واحده ای در این باره به تصویب رسانده خمسه را به آذربایجان

ملحق سازم." (گذشته چراغ راه ... ص ۴۲۶)

سرانجام بعد از ظهر ۳۰ آبان ماه قرار بود دسته های فدائی زنجان اسلحه خود را تحویل دهند. مخالفت های بحق آغاز شد و با به آتش کشیدن محل سکونت هیئت نظامی تهران، رهبران فرقه دمکرات را مورد خطاب خود قرار داد: "برادران! سلاحهای ما را نگیرید، اینان (فرستادگان حکومت مرکزی)... جنایتکارند، به قول خود وفادار نیستند، مبادا به اینها اعتماد کنید!... ما را دسته بسته تسلیم این آدمکشان نکنید... حاضریم مردانه از آزادیمان دفاع کنیم و در این راه بمیریم یا یکباره آزاد شویم." (گذشته چراغ راه آینده ... ص ۴۲۶، به نقل از «آذربایجان» شماره ۳۶۱) آنان هنگامیکه بعنوان دستور از طرف فرقه دمکرات آذربایجان از آنها خواسته شد که مقاومت نشان ندهند، فدائیان مانند فرزندان پدر مرده با اعتراض، سلاحهای خود را تحویل داده بدنبال سرنوشت غم انگیزشان رفتند. اما افراد مسلح ایل های عصانلو و جهانشاهلو حاضر به خلع سلاح نشدند و مسلحانه زنجان را ترک کردند.

روز اول آذرماه ۱۳۲۵ شهر زنجان از قشون ملی آذربایجان تخلیه شد. تحویل شهر و حومه بامضاء نمایندگان آذربایجان و حکومت تهران رسید. اما حکومت تهران در پی تحویل مسالمت آمیز زنجان و اجرای موافقت نامه نبود. بلکه می خواست آنرا بصورت یک پیروزی نظامی جلوه دهد و زمینه روحی حمله به آذربایجان را فراهم سازد. شب دوم آذرماه به بهانه حمل گندم نیروهای نظامی تهران با توپ و تانگ و سایر سلاحهای سنگین وارد شهر زنجان شدند. بمحض اشغال شهر ارازل و اوباش که همراه نیروهای نظامی به شهر وارد شده بودند با مجوز از سرهنگ هاشمی فرمانده ستون و سرهنگ ابوالاسحق برای هرکاری علیه اعضاء و طرفداران فرقه دست شان باز بود. با تظاهرات به اصطلاح میهن پرستانه خود اولین قربانی "شیخ محمد آل اسحق" پیرمرد روحانی را که نماینده «آیت الله سید ابولحسن اصفهانی» بود، پس از غارت خانه اش با چاقو کشتند و جسدش یک شب در خیابان ماند. "شیخ محمد خوئینی" به ضرب گلوله از پای درآمد و جسدش را از پشت بام به پائین انداختند. آزادیخواهان شهر را دسته - دسته به مسلخ می بردند. چنان برای غارت اموال مردم عجله می کردند که حتی طفل خردسالی را هم که بهنگام تا کردن فرش در لای آن گذاشته و با خود برده بودند میان قالی های غارتی که یکی از کاندیده های حزب دمکرات ایران از زنجان آورده بود طفل شیرخوار خفه شده پیدا کرده بودند.

تدوam جنایات

ارتجاع برای حمله به آذربایجان و سرکوبی نهضت ملی ضمن جلب حمایت دول خارجی قصد داشت نهال آزادی را به هر بهائی که شده در آذربایجان خشک کند. دسته های خرابکار، کماندو، جاسوسهای ویژه از عناصر خود فروخته محلی و غیره تشکیل و پس از آموزش به آذربایجان گسیل شدند. در ۱۹ آذرماه ۱۳۲۵ قوام فرمان حرکت نیروهای باصطلاح تامینه را که متشکل از ۵-۴ لشکر مجهز به سلاحهای سنگین با پشتیبانی هواپیماها که توسط نورمان شوارتسکف مستشار آمریکائی سازمان دهی شده بود صادر کرد و از دکتر سلام اله جاوید استاندار آذربایجان خواست که از هرگونه مقاومتی جلوگیری کند. با حرکت نیروهای نظامی مرکز به آذربایجان جنگ در میانه آغاز شد و جبهه میانه به دو بخش جنوب و شمال تقسیم گردید. از جنوب نیروهای تازه کار قزل باش (سربازان وظیفه) دفاع می کردند و بعلت تازه کار بودن افراد و غفلت فرمانده آن شکست خورده و در حال عقب نشینی بودند. ولی در جبهه شمالی که دست فدائیان و افراد ایل عصانلو و ایل جهانشاه لو بود مهاجمین را به عقب رانده و بسوی زنجان پیشروی می کردند و دسته های پارتیزان نیز به ایستگاه قره بلاغ بین زنجان و تاکستان رسیده بودند.

ترفند و سازش روس ها با حکومت مرکزی

روزی که قوام دستور حمله به آذربایجان را صادر کرد مسئولین سیاسی شوروی که قبلاً بسیاری از سلاحهای سنگین ارتش ملی را از آن گرفته بودند، رسماً به پیشه وری اعلان کردند که نیروهای مسلح آذربایجان نباید در برابر نیروهای حکومت مرکزی مقاومت کنند و پیشنهاد کردند که فقط عده ای انگشت شمار از سران فرقه به خاک شوروی پناهنده شوند.

پیشه وری با ترک مقاومت و تسلیم در برابر نیروهای دولتی تهران بشدت مخالف بود. اما دگرگونیهای سیاست جهانی، سیرحوادث به سود ارتجاع و به زیان آزادی بود. وی با درایت خاص خود از معامله ای که طی آن استالین آذربایجان را قربانی کرد واقف بود و در بیان آشکار نظرات خود نه قبل از شکست حکومت ملی در تبریز و نه بعد از آن در باکو، ابایی به خود راه نمی داد و سرانجام جان خود را فدای استقلال فکر و شجاعت خود کرد. نگاهی به نامه جوابیه استالین به سید جعفر پیشه وری در کنار تمامی اسنادی که تاکنون در دسترس بودند، مؤید این ادعا خواهد بود. (نگاه کنید: مجله «خداآفرین» به سردبیری واقف سلطانی، ژانویه-مارس ۱۹۹۶، لوک او ف، لهستان) او هیچگونه چاره ایی نداشت. دکتر سلام اله جاوید و شبستری با ترک مقاومت و تسلیم موافق بودند.

پیشه وری چون امکان عمل نداشت علی رغم میل خود در ۱۹ آذرماه ۱۳۲۵ ناگزیر به ترک وطن شد. به همین سبب در جلسه ایی محمد بی ریا به سمت دبیر کل کمیته مرکزی فرقه دمکرات انتخاب شد. از آن لحظه به بعد دیگر دستورهای آمادگی جنگی و پیشروی بسوی تهران از فرقه دمکرات و کمیته نظامی تبریز شنیده نمی شد. برعکس با وجود آمادگی نیروهای مسلح آذربایجان به جنگ و حتی پیشروی فدائیان بسوی زنجان و پشتیبانی آزادیخواهان از آنها، تبریز بوسیله رادیو و تلگراف لحظه به لحظه فرمان عقب نشینی صادر می کرد. دستوری که موجب سردرگمی فرماندهان قشون آذربایجان و گسیختگی شیرازه کار می شد. سحرگاه ۲۱ آذر ۱۳۲۵ با حمله به شهرها و قصابات کشتار و غارت بی رحمانه در سراسر آذربایجان آغاز شد. بیشترین قتل عامها توسط دسته ها و جاسوسان ویژه که قبلاً آمده بودند با سازماندهی صورت گرفت. از طرف رسانه های گروهی وابسته به دولت تهران چنان تبلیغ شد که گویا مردم بودند که بخاطر نفرت از حکومت ملی با این شیوه طرفداری خود را شاه ایران نشان دادند. شهر سراب کانون آزادی به آتش کشیده شد، دهکده ها به غارت رفتند و فدائیان را مانند قرون وسطی به گاری بستند و عاری از شرف انسانی به هتک ناموس زنان پرداختند. آزاد وطن صدر تشکیلات ارومیه، نورالله یکانی رئیس شهربانی ارومیه، آذر پادگان فرماندار اردبیل و بسیاری دیگر جزو این شهدا بودند.

در ارومیه و اردبیل در روز ۲۶ آذر از فزونی اجساد بی جان برگزیده ترین فرزندان عصر رفت و آمد در خیابانها غیر ممکن گردید. شخصی بنام محمد که استاد دوده ک و سرنا بود بجرم نواختن سرود ملی آذربایجان در روستای زنگلان واقع در حوالی قره ضیاالدین دستگیر و زبانش را بردند. در تبریز فریدون ابراهیمی دادستان کل که دانش خود را بخدمت ملت گماشت از مرگ با گشاده رویی استقبال کرد، در میاندوآب قلی صبحی را به دار آویختند و در اردبیل خلیل دایی را سه بار با نیمه جان به دار آویختند. ۲۷ تن از افسران دمکرات را در حالیکه سرود ملی آذربایجان را می خواندند تیرباران کردند و هزاران شهید گمنام دیگر...

مشاهدات سران سپاه مهاجم

فردوست، یکی از سرکردگان خود رژیم، در خاطراتش از سفر خود در تاریخ ۲۲ آذرماه همراه محمدرضاشاه به تبریز می نویسد: "در خیابانها اجساد اعدام شده زیادی دیده می شد و حدود ۲ هزار الی ۳ هزار نفر را اعدام کرده بودند." وی در اشاره به روحیه آذربایجانیهای اسیر در زندان ارتش ناگزیر از دلیری رزمندگان فرقه دمکرات تحسین

میکند. و همچنین از مقاومت حماسه‌گونه نظامیان فدائی چنین یاد می‌کند: "سلول بزرگی بود و حدود ۲۰ افسر ارشد (سرگرد و سرهنگ دو و سرهنگ تمام)... [وقتی که به آنها پیشنهاد کمک کردم] ناگهان سرگرد حسن قاسمی که همدوره من بود و گویا بر بقیه ریاست داشت برگشت و گفت: با این [فردوست] صحبت نکنید و خودتان را کوچک نکنید. بگذارید هرکاری می‌خواهند بکنند!" (فردوست، حسین: ظهور و سقوط سلطنت پهلوی، خاطرات ارتشبد سابق حسین فردوست، انتشارات اطلاعات، تهران ۱۳۷۲، چاپ ششم، ص ۱۵۱ و

(۱۵۲)

سرانجام

ماریا ماچاکی در این باره می‌گوید: «عناصر مسلح حکومت تهران خانه فدائیان را غارت کردند و بیش از ۲۵ هزار انسان را به قتل رساندند» (لحظاتی از زندگی صفر قهرمانیان،... ص ۱۱۵، به نقل از ماریا ماچاکی، ایران و باربه، مسکو ۱۹۵۹، ص ۱۷۱) ۲۵۰۰ دمکرات طبق احکام بیدادگاههای نظامی شاه اعدام شدند، ۸۰۰۰ نفر به مجازاتهای سنگین محکوم شدند که از جمله آنها صفر قهرمانیان است که ۳۲ سال در زندان حکومت شاهنشاهی محبوس بود. ۳۶۰۰ نفر از روستائیان به بهانه‌هایی به سلطان آباد، اراک، بندرعباس و برازجان تبعید گردیدند. ستونهای منظمی از سربازان و فدائیان به آن سوی ارس به آذربایجان شمالی عقب نشینی کردند. بنا به گزارش منابع رسمی در سال ۱۳۲۵ در باکو تعداد پناهندگان از آذربایجان (جنوبی) در باکو نزدیک به هفتاد هزار نفر اعلام شده است.

سرسپردگان دولت مرکزی همه کانونهای فرهنگی و هنری را ویران کردند، آلات موسیقی را شکستند، مرکز تئاتر و کتابخانه مجلس ملی را به آتش کشیدند. کتابهای درسی فرزندان معصوم را سوزاندند و جشن کتابسوزان برپا ساختند. آنها بعد از شکستن مجسمه‌های سردار ملی، ستارخان و سالار ملی، باقر خان، عکس‌های رضاخان را به جای آنها گذاشتند. "هیچ سازمان سیاسی به این جنایت عظیم اعتراض نکرد. تنها آذربایجانیان شمالی بودند که با گوشت و پوست خود این نابحقی مطلق را حس کردند و بشریت مترقی را به هم‌نوائی فرا خواندند. «صمد و ورغون» که در کنگره جهانی صلح پاریس شرکت نموده بود با خواندن شعر «به کتابهایی که سوزانده شد» اعتراض آذربایجانیان را به گوش جهانیان رسانید" (لحظاتی از زندگی صفر قهرمانیان... ص ۱۲۰)

حکومت شونیستی پهلوی پیش از استقرار حکومت اسلامی در ایران با گستاخی تمام همه ساله سالگرد ۲۱ آذر ۱۳۲۵ را چون به اصطلاح "روز نجات آذربایجان" در اقصی نقاط کشور و بویژه شهرهای آذربایجان با مراسم سان و رژه نظامی "جشن" می‌گرفت. در این سالهای سیاه در محافل رسمی و جراید با صرف هزینه‌های گزاف، جنبش ملی ۲۱ آذر ۱۳۲۴ محکوم می‌ساختند و بدین طریق نمک بر جراحتهای مردم درد کشیده

آذربایجان می‌پاشیدند. هدف آن بود که سایر خلقهای ایران و بویژه نسل جوان آذربایجان را از واقعیت‌های تاریخی غافل سازند.

هر نسل برهه‌ای از تاریخ را تشکیل می‌دهد. همه ما در برابر نسل حاضر و آینده مسئول هستیم. گفتن و نوشتن حقایق، وظیفه ملی-اجتماعی فرد فرد ماست. افشای جنایات، اشتباهات، خطاها و خیانت‌های گذشته به نسل فعلی در انتخاب دوست و دشمن خود یاری میکند. از گفتن و نوشتن حقایق نباید وحشت داشت.

نهضت ۲۱ آذر ۱۳۲۴ فدای بازی قدرت‌های بزرگ بر سر سرنوشت ملل حق طلب شد. شکست این نهضت به بیانی پایان دوران ماه عسل کوتاه شرق و غرب بعد از اتحاد پیروزمندشان در جنگ جهانی دوم بود. نسل حاضر شانس تاریخی را داشت که نظاره‌گر پایان دوران جنگ سرد باشد. اما آذربایجان که یاد صدها جنگ و خاطره شکوه پیروزی‌ها و اندوه شکست‌ها را در سینه دارد، پابرجاست.

باری این نهضت عظیم بخون نشست، داس مرگ فرزندان این دیار را درو کرد و خاک وطن را از خون قربانیان گلگون کرد. اما هیچ نیرویی قادر به جلوگیری از حرکت تاریخ نخواهد بود و کشتزاران دیروز از پس زمستانهای تاریک، بهاران باروری و خرمی را تجربه خواهند کرد تا پربرکت و فراوان به بار نشینند.

بهروزی فدای ملتمان نباید فدای آسودگی نسل حاضر گردد. حق تعیین سرنوشت آذربایجان با مردم این دیار است و بس!

۱۷ نوامبر ۱۹۹۷

کتابنامه:

- ۱- حقی، بهروز: *لحظاتی از زندگی صفر قهرمانیان*، نشر آذربایجان، آلمان، کلن، ۲۱ آذر ۱۳۷۲
- ۲- فاوست، لوئیس: *ایران و جنگ سرد*، بحران آذربایجان (۲۵-۱۳۲۴)، ترجمه کاوه بیات، تهران دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، ۱۳۷۳
- ۳- فردوست، حسین: *ظهور و سقوط سلطنت پهلوی*، انتشارات اطلاعات، چاپ ششم، تهران ۱۳۷۳
- ۴- طبری، احسان: *از دیدار خویشتن، به کوشش ف. شیوا*، نشر باران، استکهلم ۱۳۷۵
- ۵- صفری، بابا: *اردبیل در گذرگاه تاریخ*، جلد سوم، دانشگاه آزاد اسلامی - واحد اردبیل، چاپ دوم، ۱۳۷۰
- ۶- اسکندری، ایرج: *خاطرات سیاسی*، به اهتمام: بابک امیر خسروی و فریدون آذر نور، سه بخش، نشر جنبش توده‌ای‌های مبارز انفصالی، پاریس، ۱۳۶۶
- ۷- نظری (غازیانی)، حسن: *گماشتگی‌های بدرجام*، مؤسسه خدمات فرهنگی رسا، تهران، ۱۳۷۶
- ۸- ۱۲ شهریور ۱۳۲۴، *شعبه مرکزی تبلیغات*، آذر یابین، ترجمه سانسز، تبریز، ۱۳۷۵
- ۹- *گذشته چراغ راه آینده است*، پژوهش گروهی: جامی، چاپ دوم، انتشارات نیلوفر، تهران، ۱۳۶۲
- ۱۰- *درخشانی*، علی اکبر: *خاطرات سرتیپ علی اکبر درخشانی*، به کوشش خانواده درخشانی، ایالات متحده آمریکا، ۱۹۹۴
- ۱۱- *خدا آفرین*، مجله، سردبیر: واقف سلطانلی، شماره ژانویه - مارس ۱۹۹۶، لهستان، شهر لوک‌اوف.
- ۱۲- کشاورز، فریدون: *من متهم می‌کنم*، چاپ دوم، انتشارات رواق، تهران،
- ۱۳- *خامه‌ای*، انور: *پنجاه نفر... و سه نفر*، انتشارات هفته، تهران،
- ۱۴- *بیانی*، خانابا: *عائله آذربایجان*، ویرایش سعید قانع، انتشارات زریاب، تهران، ۱۳۷۵
- ۱۵- *کیانوری*، نورالدین: *خاطرات نورالدین کیانوری*، انتشارات اطلاعات، تهران، چاپ دوم، ۱۳۷۲
- ۱۶- *کاتم*، ریچارد: *ناسیونالیسم در ایران*، ترجمه فرشته سرلک، نشر گفتار، تهران، ۱۳۷۱

شرایط ۲۰ میلیون اقلیت آذربایجانی

در ایران

گزارش

گروه نظارت بر حقوق بشر - خاورمیانه

سپتامبر ۱۹۹۷

اقلیتهای قومی و دینی
تبعیض در قانون و عمل

مترجم: اورخان تهرانی

شرایط ۲۰ میلیون اقلیت آذربایجانی در ایران از هر جهت با شرایط اقلیت کرد متفاوت است. در حالی که کردها ساکن یک منطقه دورافتاده و عقب مانده و به دور از قدرت سیاسی هستند، آذربایجانی ها ساکن یک منطقه حاصلخیز، استراتژیک و نسبتاً نزدیک به تهران می باشند. میلیون ها آذربایجانی ساکن تهران می باشند. آذربایجانی ها اکثراً شهری شده و نسبت به کردها بیشتر با فارسها و اقوام دیگر اختلاط خانوادگی (ازدواج) پیدا کرده اند. آذربایجانی ها اکثراً شیعه مذهب اند، در حالی که کردها اکثراً سنی مذهب می باشند. علاوه بر اینها آذربایجانی ها مدتهای مدیدی طبقه حاکمه ایران را تشکیل داده اند. سلسله قاجار که بین سالهای ۱۹۲۵-۱۶۹۶ در ایران حکومت داشت ترک بودند. بسیاری از روحانیون رده بالای حکومت جمهوری اسلامی نیز خود آذربایجانی می باشند.

در سالهای اولیه قرن بیستم، جنبش ملی آذربایجانی ها بوسیله حکومت مرکزی ایران و اتحاد شوروی سرکوب شد. با فروپاشی اتحاد شوروی و استقلال بخش شمالی آذربایجان در همسایگی مرزهای ایران بیداری ملی در ایران رو به فزونی گذاشته است.

ناراحتی اصلی جامعه آذربایجانی در ایران بیشتر فرهنگی است. به سختی میتوان تبعیض در سایر عرصه های زندگی، یعنی اقتصاد، بازار کار و یا تحصیل مشاهده نمود. شکایت آذربایجانی ها از این است که مدرسه ایی به زبان آذربایجانی در ایران وجود ندارد و در هیچ دانشگاه و یا موسسه عالی بخش ادبیات آذربایجانی وجود ندارد. در این رابطه آنها خود را با یک اقلیت بسیار بسیار کوچک ارمنی مقایسه می کنند و خود را مورد تبعیض قرار گرفته می یابند.

...

سیاست حکومت ایران در قبال جمهوری آذربایجان یکی دیگر از نقاط اصطکاک میان جامعه آذربایجانی ساکن ایران با حکومت مرکزی خود می باشد. جنگ قره باغ اولیا حکومت ایران را در شرایط سختی قرار داده است. ایران با وجود اینکه مدعی میانجگری در این مناقشه است اما بطور عمومی از ارامنه جانبداری می کند. این سیاست دولت ایران به دلیل جلوگیری از نفوذ بیشتر ترکیه در باکو و همچنین خشنودی مسکو اتخاذ گردیده است. علی رغم سیاست حکومت ایران، آذربایجانی ها در رابطه با مناقشه قره باغ از جمهوری آذربایجان جانبداری می کنند.

با رشد ناسیونالیسم آذری، حکومت مرکزی نیز به تدابیری در مقابله با این مسئله دست زده است. هرکسی که از حقوق آذربایجانی ها سخن بگوید فوراً از طرف حکومت و وسائل ارتباط جمعی (تحت کنترل دولت) به جدائی طلبی و جاسوسی ترکیه متهم می شود. کوچکترین صحبتی از اتحاد دو آذربایجان با این ترفند روبرو می شود که جمهوری آذربایجان باید به جمهوری اسلامی به پیوندد. در این رابطه سخنان امام جمعه تبریز، آیت الله شبستری در ماه می ۱۹۹۶ قابل توجه است:

"جمهوری آذربایجان زمانی مال ما بود. اگر صحبتی از اتحاد دو آذربایجان بشود، این آنها هستند که باید به ایران برگردند. بعضی از جاسوسان استکباری جهانی در این تلاش اند که به اتحاد ملی ما خلل وارد کرده و احساسات جدائی طلبانه را در منطقه ما رواج دهند... ما باید به همه یادآوری کنیم و از جمله به مردم جمهوری آذربایجان که ما در گذشته چندین شهر از آذربایجان را از دست داده ایم و هر موقع لازم باشد می توانیم تقاضای پس گرفتن آنها را بکنیم."

مقامات دولتی در مبارزه با ملی گرائی آذربایجانی ها تدابیر امنیتی زیادی را در نظر

گرفته اند. از جمله در آپریل ۱۹۹۶ وزیر اطلاعات جمهوری اسلامی، علی فلاحیان از دستگیری ۲۹ "جاسوس ترکیه" در آذربایجان غربی خبر داد. در ماه مارس ۱۹۹۷، ۵۰ "جاسوس ترکیه" در شهر ارومیه بازداشت شدند. یک وکیل فعال به نام سپهر مولودی از ماه اکتبر ۱۹۹۶ در زندان بسر می برد. منابع آذربایجانی ادعا می کنند که وی به دلیل دفاع از حقوق آذربایجانی ها بازداشت گردیده است. وی از سوی جمهوری اسلامی متهم به جاسوسی است و این میتواند منجر به حکم اعدام وی گردد. نویسنده آذربایجانی محمد حسین طهماسبی در ماه نوامبر ۱۹۹۶ در حال ترک کشور بازداشت گردید. وی پس از یک ماه از زندان آزاد گردید. برای بازداشت وی هیچ دلیلی از طرف مقامات دولتی ارائه نشد.

پروفسور محمدعلی چهرگانی، استاد دانشگاه تبریز، کاندیدای مردم تبریز برای مجلس ملی، در انتخابات مارس با اخذ بالاترین تعداد رای را به خود اختصاص داد و علی رغم دست کاری در صندوق های رای بیش از ۱۰۰۰۰۰ رای مردم را بدست آورد. به همین جهت نام وی در ردیف کاندیداهای دوره دوم انتخابات مجلس قرار گرفت. نکات اصلی که دکتر چهرگانی روی آن انگشت گذاشته بود تبعض فرهنگی علیه جامعه آذربایجانی هاست. چهرگانی خطر نابودی زبان و فرهنگ آذربایجان را مطرح کرد و بدنبال آن بود که زبان آذربایجانی به جای زبان عربی در مدارس و مناطق آذری نشین تدریس گردد...

در سحرگاه ۱۹ آوریل ۱۹۹۶ نام دکتر چهرگانی از طرف کمیته انتخابات از لیست کاندیداها حذف شد. در اعتراض به این حرکت کمیته انتخابات، بیش از ۴۰۰۰۰ نفر از مردم تبریز به خیابانها آمده و حمایت خود را از دکتر چهرگانی به نمایش گذاردند. نیروهای امنیتی فوراً از تظاهرات جلوگیری کرده و بیش از ۶۰۰ نفر را بازداشت نمودند. به نظر میرسد که تظاهرها تبریز مقامات حکومت مرکزی را به شوک انداخت. در ۲۱ آوریل مقامات دولتی دکتر چهرگانی و ۴۰ نفر از طرفداران وی را به اتهام اخلال در قانون انتخابات بازداشت نمودند. دکتر چهرگانی پس از سه روز بازجوئی از زندان آزاد شد. وی در همین رابطه به ما گفت که دستگیری وی شرایط انفجاری در تبریز ایجاد نمود و وی با نگرانی سعی در آن داشت که مردم تبریز در یک خشونت سیاسی درگیر نشود.

در ۱۵ ماه می ۱۹۹۶، مقامات حکومتی به یک عکس العمل فوری دست یازیده و ۵ نفر در تبریز و در ملاء عام بوسیله جرثقیل به دار آویخته شدند. دولت اعلام کرد که این پنج نفر در رابطه با قاچاق مواد مخدر دستگیر شده بودند. اما دکتر چهرگانی اظهار داشت که این عمل برای جلوگیری از تظاهراتی بود که تقریباً همه روزه در تبریز ادامه داشت.

دکتر چهرگانی پس از آزادی از زندان بارها برای بازجوئی احضار شده و از سوی بعضی از مقامات دولتی به خرابکاری متهم شده است. همچنین در حین بازجویی به وی اخطار کرده اند که حق خروج از کشور را ندارد. در سپتامبر ۱۹۹۶ بر اثر فشارهای وارده وی سعی کرد که از مرز گذشته و به جمهوری آذربایجان برود. ولی در راه بازگشت وی به مدت ۶ روز در بازداشت بسربرد. در هنگام بازداشت وی دچار حمله قلبی شد و بعد از دو ماه بستری بودن از بیمارستان مرخص شده و در منزل خود بصورت بازداشت بسر می برد. دکتر چهرگانی هم اکنون بعد از جمله قلبی به حالت نیمه فلج می باشد.

مورد دکتر چهرگانی نشان داد که احساسات ملی در میان آذربایجانیها چگونه میتواند برافروخته شود. اگر یک درگیری جدی بین جامعه آذربایجانی با حکومت تهران به وقوع بپیوندد این مسئله نه یک منطقه دورافتاده بلکه کل سیستم را در معرض خطر قرار خواهد داد.

تریبونو یایماق اوچون پییره یاردیم ائدین!

نگاهی نوین به مسئله ملی*

(انعکاس نظرات موجود در میان هموطنان بلوچ)

نود بندق

مقدمه

یکی از وجه‌های مشخص دهه ۸۰ و ۹۰ میلادی در عرصه سیاسی، اوج‌گیری اختلافات ملی در کشورهای چندملیتی است. در مقایسه با زمان جنگ سرد، تشنج و درگیری نظامی بین کشورهای مستقل جای خود را به دعوا و جنگ داخلی بین ملت‌های تحت ستم و حکومت‌های مرکزی خودکامه داده است. این درگیریها در کشورهایی که فاقد یک سیاست ملی-اجتماعی مترقی و قابل قبول برای همه ملت‌های تشکیل دهنده آن بوده‌اند اتفاق افتاده است. ایران نیز کشوری چندملیتی است که در آن اساس قدرت دولتی بر پایه ستم ملی استوار است. یعنی نفی حقوق ملی ملت‌های غیرفارس به بهای تمرکز قدرت و یکدست کردن فرهنگ ملی، یکدست‌گرائی حکومت مرکزی در ایران نه تنها وحدت ملی را بوجود نیاورده بلکه دامنه تمایز ملی را گسترش داده و ستم اجتماعی-ملی کشور را بی‌ثبات کرده است و نظم جامعه فقط در گرو ماشین سرکوب دولتی است. با توجه به ساختار حکومتی در ایران، یکی از مسائل عمده، مسئله ملت‌های تحت ستم است که چگونگی برخورد به آن وضعیت جغرافیایی و شکل سیاسی آینده کشور را تعیین خواهد نمود. جریانات سیاسی متعلق به ملت حاکم به این نکته اذعان دارند که یکی از اساسی‌ترین مشکلاتی که کشور ایران به آن دچار است ستم مضاعفی است که بر ملت‌های تحت ستم ایران روا می‌شود. اهمیت این مسئله همیشه در حجم بحث‌هایی که تمامیت ارضی ایران تهدید می‌شود خود را نمایان می‌سازد.

---

*-مقاله‌ای که در پی می‌آید از "بولتن مباحثات" کمیته موقت هماهنگی ملی بلوچستان - خارج از کشور، شماره ۳، گرفته شده است.

با وجود این هیچکدام از نیروها و یا جریانهای سیاسی ایران نتوانسته اند یک پلاتفرم همه گیر ملی-اجتماعی که مانع از درگیری داخلی شود ارائه بدهند. این ناتوانی را باید در ذهنیت خاصی که امروز بر نیروهای فارس حاکم است جستجو نمود. معمولاً جریان های متعلق به ملت حاکم، ستم ملی را یک مشکل ویژه ملت های تحت ستم ارزیابی می کنند. تا زمانی که مجبور به شناسائی حقوق ملت تحت ستم نشوند از شناسائی آن برای جلوگیری از جنگ و خونریزی تفره میروند، همگام با رژیم دیکتاتوری حاکم سعی در خدشه دار کردن جنبش ملی ملت های ستم دیده می کنند. سرنوشت ناموفق شوروی معمولاً به عنوان مثالی زنده برای ضدیت با هرگونه تقسیم قدرت سیاسی استفاده میشود. با این عمل، حمایت خویش را از یک حکومت مرکزی سلطه طلب فارس، که به ضرر سایر ملت های دیگر است، اعلام میدارند. این نشان میدهد که تحولات سالهای اخیر نه تنها به آگاهی نیروهای مترقی فارس کمک نکرده است، بلکه بعضی از آنها حتی از پذیرش اصل حق تعیین سرنوشت و یا حتی دادن شعار آن عقب نشینی کرده اند و هرگونه تقسیم قدرت چه بشکل خودمختاری، فدراتیو و یا کنفدراتیو را اولین قدم در جهت جدائی ملت های غیر فارس و تجزیه نهائی ایران ارزیابی میکنند. نه تنها طیف های سلطنت طلب و دیگر ملی گرایان شئونیست بلکه بیشتر جریان ها و نیروهای چپ نیز که قبلاً از حق تعیین سرنوشت تا سرحد جدائی طرفداری می کردند، اخیراً سیاستی ارتجاعی و شوونیستی اتخاذ کرده اند. همه این جریانها تا جایی که مربوط به سیاست ملی است در دسته طرفداران "ساختار حکومتی موجود" قرار میگیرند. برای توجیه سیاست و عملکرد خویش آنها به ثبات نسبی ای که هم اکنون در ایران برقرار است متوسل می شوند. در این شکی نیست که دولت مرکزی توانسته ثبات نسبی بوجود بیاورد، اما این بدین معنی نیست که همزیستی مسالمت آمیز ملی تامین شده است. درگیریهای ملی در چنین جو خفقان و سرکوب آتش زیر خاکستر است. طرفداران ساختار حکومتی موجود فراموش میکنند که فروپاشی شوروی ربطی به فدرالیسم، از بالا کنترل شده، آن نداشت، بلکه مجموعه ای از عوامل دیگر زمینه های فروپاشی شوروی و آزادی جمهوری های آن را فراهم نمود. بعضی از این جمهوری ها همانند تاجیکستان، قرقیزستان، ازبکستان علاقه مند به جدائی نبودند. تنها شوروی سابق کشوری فدرال نبود، بلکه پاکستان و هند در همسایگی ما، اسپانیا، بلژیک و سویس در اروپا نیز کشورهای فدرال و یا کنفدرال با فرهنگ و زبانهای مختلف هستند و هیچکدام از این کشورها نیز تجزیه نشده اند. به گفته آقای هوبزباوم در سال ۵-۱۸۸۴ وقتی که بعد از دمکراتیزه کردن حق رای در کشور پادشاهی بریتانیا انتخابات مجلس انجام گرفت و حزب ملی ایرلند اکثریت قاطع کرسی ها را به دست آورد، این راه را برای جدائی ایرلند که همیشه خواهان آن بود هموار نمود. ولی کشور بریتانیا به حیات خود ادامه داد، زیرا بخش های دیگر آن انگلستان، ویلز، اسکاتلند و بخش شمالی ایرلند حاکمیت دولت مرکزی و ماندن در اتحادیه را همچنان قبول کردند (Eric ۱۹۹۰: ۸۵-۶)

(Hobsbawm). با چنین ذهنیتی همه جریانها در اپوزیسیون فارس مبارزات خویش را بیشتر برای رفع ستم های اجتماعی و برقراری دموکراسی متمرکز کرده اند و بر این باورند که حل مسئله ملی را باید تا بعد از حل، از نظر آنها مسائل عمده تری، همانند سرنگونی رژیم کنونی و یا رفع رفح نابرابریهای اجتماعی دیگر به تعویق انداخت.

اما برای نیروهای مترقی ملت‌های تحت ستم که بخشا عوامل نارسایی های اجتماعی در جوامع خویش را در نتیجه سیاست شوونیستی در عملکردهای متفاوت اقتصادی یعنی توزیع نابرابر ثروت ملی می دانند، رفع ستم ملی را سرآغازی برای حل معضلات دیگر اجتماعی قلمداد می کنند. دموکراسی به تنهایی بدون برابری ملی صلح و ثبات به ارمغان نخواهد آورد. نمونه بارز آن ترکیه در همسایگی ایران است. در آنجا دموکراسی چند حزبی بدون شناسائی حقوق ملی کردها حاکم است. اما دموکراسی برای مردم ترک سبب صلح و ثبات در ترکیه نشده است. دموکراسی محدود نه تنها باعث پیشرفت جامعه ترکیه و سرمایه گذاری خارجی شده است، بلکه سرمایه داخلی را نیز از جامعه فراری داده است و راه را برای ورود ترکیه به جامعه کشورهای لیبرال دموکراتیک اتحادیه اروپا را سد نموده است. پس به تعویق انداختن شناسائی حقوق ملت‌های تحت ستم منجر به یک درگیری خشونت آمیز خواهد شد که امکان همزیستی مسالمت آمیز را غیرممکن میکند و دامنه تضاد ملی را گسترش خواهد داد. تمایز قائل شدن بین دو مفهوم ملی گرائی یعنی ملی گرائی ارتجاعی و مترقی در اتخاذ یک سیاست مترقی ملی اجتماعی و روشن کردن بعضی از مسائل ما را یاری میکند. مشخصه اصلی ملی گرائی ارتجاعی عظمت طلبی ملی آن است که ملت را بر اساس نژاد، زبان، مذهب و تاریخ واحد می شمارد. اگر هرکدام از آنها در جامعه همه گیر نباشد با پیشبرد سیاستهای خودکامه در جهت دستیابی به آنها عمل میکند. دیگری ملی گرائی پیشرو و یا مترقی است که کثرت گرا و اهل مدارا است. منبع فکری آن از ایده های انقلاب فرانسه مبتنی بر جمهوریت و ملت سرچشمه گرفته که هدف آن دستیابی به یک جامعه مدنی یعنی مجموعه ای از شهروندان برابر مبتنی بر برسمیت شناختن حقوق برابر برای تمامی گروههای فرهنگی و ملی است. تجربه جهانی نشان داده است که کشورهایی که دولت مدنی آنها عمدتا بر پایه اصول لیبرال دموکراتیک استوار بوده اند توانسته اند مجموعه ای از معضلات اجتماعی فرهنگی و ملی خویش را حل کنند. با توجه به اینکه ملی گرائی مترقی به اراده آزاد انسان د اجتماع آزاد تکیه دارد از چشم انداز وطن دوستانه دفاع کرده و از اتحاد آزاد ملتها در یک اتحادیه منطقه ای حمایت میکند.

زمانیکه استبداد حاکم بر ملت‌های تحت ستم ایران ستم مضاعفی را روا میدارد، این وظیفه همه نیروهای مترقی است که در جهت رفع آنها اقدام کنند. باید با توجه به دسترسی به امکانات جریانهای وابسته به ملت حاکم، اقدام و طرز رفتار آنها با ملت‌های تحت ستم

دارای اهمیت دوچندان است. زیرا نهادهای برخواسته از آن سبب ایجاد تضادهای ملی شده‌اند. اما جدایی ملت‌هایی مانند کرد و بلوچ نه به نفع این ملتها و نه به نفع منطقه است. جدایی کردها باعث تغییرات اساسی مرزی در چهار کشور قدرتمند منطقه ایران، ترکیه، سوریه و عراق میشود. همانطور جدایی بلوچها سبب تغییرات اساسی در مرزهای سه کشور ایران، افغانستان و پاکستان میگردد. تغییر در این مرزها با توجه به نبود یک فرهنگ دموکراتیک و لیبرال، در تمامی منطقه، خطرناک است و منجر به جنگهای داخلی بین ملتها و دولتها خواهد شد. با آگاهی از چنین سناریوی خطرناکی اکثر نیروها و جریانها مرفقی وابسته به ملت‌های تحت ستم ایران خواهان اتحاد ملتها و شرکت برابر در قدرت سیاسی برای تامین منافع ملی، فرهنگی و اجتماعی در ایرانی آزاد و دموکراتیک هستند. این حسن نیت و خواست مرفقیانه زمانی در چهار چوب ایران تحقق خواهد یافت که به آن از طرف نیروهای مرفقی ملت حاکم جواب مثبت و مناسب براساس ملی - اجتماعی مرفقی متشابه داده شود. مفهوم یک سیاست ملی - اجتماعی مرفقی این است که: جریان های مرفقی بخصوص فارس مشخصا حقوق تمامی ملت‌های ایران را بر اساس مرفقی و برابر قبل از دستیابی به قدرت بعنوان یک اصل اسای در پلاتفرم مبارزاتی خویش بپذیرند تا در ایجاد تفاهم و همزیستی مسالمت آمیز بین ملت‌های ساکن ایران بعد از سرنگونی استبداد کمک بکنند. پس چگونگی برخورد جریانهای وابسته به ملت حاکم با حقوق ملت‌های تحت ستم سرنوشت ایران را تعیین خواهد نمود. زیرا هرگونه همزیستی مسالمت آمیز بر اساس توافق و تفاهم دوجانبه امکان پذیر می شود. برای اتخاذ سیاستی ملی - اجتماعی مرفقی لازم است مسایل را در بعد وسیعتری با آگاهی از تحولات تاریخی اوضاع جهانی منطقه و شرایط کشور بررسی کرد. تکمیل چنین سیاستی که برای تمامی گروه‌های ذینفع قابل قبول باشد با دیالوگ سیستماتیک و با مدارا در بین نیروهای مرفقی و آگاه امکان پذیر است. این مقاله در این راستا برای شروع چنین تبادل افکاری با فکر باز مسئله ملی را مورد بحث و بررسی قرار میدهد. در بخش اول این مقاله به حق تعیین سرنوشت از لحاظ تاریخی در رابطه با حق حاکمیت دولت و یا ملت در نظامهای مختلف جهانی بعد از انقلاب فرانسه بخصوص در نظام نوین جهانی پرداخته می شود. در بخش دوم مفهوم هویت ملی ایران و تصویر ایجاد شده از آن بخصوص در طی حکومت پهلوی و جمهوری اسلامی ایران مورد بحث و بررسی قرار میگیرد. در بخش سوم با توجه به اینکه هیچکدام از ملت‌های ایران خواهان استقلال کامل نیستند، امکان تقسیم قدرت بین ملت‌های ایران و ایجاد اتحادیه ای بر اساس برابری و تقسیم قدرت در یک نظام فدرال بررسی و پلاتفرمی پیشنهاد می شود. با توجه به منافع مشترک سیاسی و اقتصادی ملت‌های ایران نه تنها چنین اتحادیه ای امکان پذیر است بلکه تنها راه حل ممکن برای همزیستی مسالمت آمیز بین ملت‌های ایران پس از سالها ستم ملی و توزیع ناموزون اقتصادی است. این اتحادیه میتواند سرآغازی برای اتحادیه ای وسیع تر بین ملت‌های ساکن ایران و ملت‌های همسایه که بایکدیگر منافع

مشترک دارند بشود.

۱- حق تعیین سرنوشت در دوران مختلف تاریخی

۱:۱ مقدمه

حق تعیین سرنوشت ملتها در روابط بین‌المللی تابع دو پرنسپ است: حق حاکمیت دولتی در کشوری که کنترل نظام-سیاسی را دارا است. دیگری حق حاکمیت ملی که خواهان اتونومی بر اساس تعلق ملی و فرهنگی است. آشتی دادن این دو اصل مشکل است. در شرایط مختلف یکی از آنها وجه غالب سیاست بین‌المللی میشود. حق حاکمیت دولت بر تمامیت ارضی تاکید دارد. کشورهایی که بر ملتهای کوچکتر ستم ملی روا می‌دارند حق تعیین سرنوشت ملل را به عنوان یک فاکتور که سبب بی‌ثباتی میشود، تلقی میکنند. در هر شرایطی چه عادی و یا بحرانی چنین دولتهایی مخالف تغییر مرزها و رخدادهایی که به ذهن آنها منجر به تغییر مرزها میشوند هستند. بعنوان مثال مخالفت دولت ایران در زمان شاه با خودمختاری بلوچستان پاکستان. حق حاکمیت ملی، برحق یک ملت برای دستیابی و داشتن حق تعیین سرنوشت ملی در کسب حقوق ملی بشکلی که منافع ملی آن تامین شود تاکید دارد. مبارزات جنبش‌های رهائی بخش ملی بر چنین ایده‌ای استوار است. شرایط جهانی دائما در حال تغییر و تحول است. این تغییرات مشخصا بر روابط دولت و ملت تحت ستم و حمایت بین‌المللی از دولت حاکم و یا ملت ناراضی تاثیر میگذارند. زمانیکه شرایط بین‌المللی حاکمیت دولتی را در مقابل حق حاکمیت ملی مشروعیت میبخشد. جامعه بین‌المللی و موسسات آن از مشروعیت و حاکمیت دولت مرکزی در برابر مبارزات ملی ملتهای تحت ستم حمایت میکنند. اما زمانیکه شرایط بین‌المللی حاکمیت ملی ملتهای تحت ستم را بر حقانیت دولت مرکزی ترجیح دهد، جامعه بین‌المللی و موسسات آن از حق تعیین سرنوشت ملتها در مقابل دولتهای سرکوبگر حمایت میکنند. این اصول بیشتر زمانیکه اوضاع بین‌المللی در بحران قرار میگیرد، زیر سؤال میروند. بطور مثال در سالهای پایانی جنگ جهانی اول و دوم، در چنین دوره‌هایی نظم موجود سبب بحران شناخته میشود و برای تغییر آن اقدام میشود. بنابراین حق حاکمیت یک پدیده متغیر است و مانند هر پدیده اجتماعی حقانیت آن قابل تغییر و تجدید نظر است. اتفاقاتی که در چند قرن اخیر معیارهای جامعه بین‌المللی را تغییر داده بیشتر در اروپا رخ داده‌اند. همچنین ایده‌های اجتماعی مدرن نیز از جوامع غربی سرچشمه گرفته‌اند. در نتیجه در برخورد به مسئله ملی در سطح جهانی نیز معیارهای غربی پشتوانه تئوریک نیروهای مترقی کشورهای جهان سوم هستند. برای روشنتر شدن مسئله به چند نمونه تاریخی، در برخورد با مسئله حاکمیت دولت و یا ملت و حق تعیین سرنوشت در اروپا، بخصوص بعد از پایان جنگ سرنگ

میشود.

۱:۱:۲ دولت و ملت بعد از انقلاب فرانسه

اولین تغییر در مفهوم حق حاکمیت بعد از انقلاب فرانسه بود که سبب تعریف جدیدی از حق حاکمیت شد: "حق حاکمیت کاملاً از ملت سرچشمه میگیرد. هیچ فردی یا گروهی نمیتواند دارای مقامی و یا امتیازی باشد که مورد تایید ملت نیست" (Kedourei 1995 P:14) ترجمه از من است). تا قبل از این حق حاکمیت و مشروعیت متعلق به شاهزادگان و خویشان آنها بود. ارتش فرانسه به سرکردگی ناپلئون در سالهای ۱۷۹۲ تا ۱۸۱۵ برای گسترش سرزمینهای خویش در حال جنگ در سرتاسر اروپا بود. قبل از جنگ و در طی آن عقاید انقلاب فرانسه در سالهای ۱۸۱۴ و ۱۸۱۵ نظام بین‌المللی جدیدی توسط نیروهای برنده جنگ تدوین و اجرا شد. در نظام جدید ادعای خانواده‌های پادشاهی برای حکومت، بر حق ملتهای آزاد شده در تمامی اروپا ارجحیت و مشروعیت داده شد. این حقانیت دولت بر ملت در قراردادهای صلح ۱۸۱۴ و ۱۸۱۵ دقیقاً قید شده است. اما در دهه ۱۸۴۰ که دهه انقلاب جنبش‌های ملی‌گرایی-لیبرال در سراسر اروپا در برابر دولت‌های مطلقه و استبدادی بود، مبارزه برای دستیابی به حقوق ملی دوباره به رهبری ملی‌لیبرال‌ها شروع شد. اما بدلیل نداشتن رهبری توانا و سیاست واقع‌بینانه در جنگ و دیپلماسی، ابتکار عمل از دست چپ لیبرال به دست جناح راست محافظه‌کار افتاد. آنها کاری را که جنبش لیبرالی برای وحدت ملتها که از لحاظ سیاسی تحت کنترل حکومت مختلف بود، شروع کرده بودند به پایان رساندند. در نتیجه سرزمینهایی مانند آلمان و ایتالیا متحد شدند. اما نه برای ایجاد شرایطی برای تامین منافع تمامی اقشار و طبقات جامعه در یک نظام لیبرال-دمکرات، بلکه بر اساس تامین منافع و حاکمیت بورژوازی محافظه‌کار و عظمت طلب که پیشرفت و رونق اقتصاد ملی را در غصب مستعمرات و سرزمینهای بیشتر در همسایگی و دور دست ارزیابی میکرد. اینها به مثابه اولین کشورهای استقلال یافته ثابت نمودند که استقلال بدون نظام لیبرال دمکراتیک دچار مشکل اساسی می‌شود.

۱:۱:۳ جنگ جهانی اول و عواقب آن

بحرانی را که جنگ جهانی اول در سیاست بین‌المللی اروپا ایجاد نمود با دخالت ویلسون رئیس‌جمهور وقت آمریکا به نفع، حق تعیین سرنوشت ملت‌ها، برای برپایی کشور مستقل پایان یافت. چهار اصل از اصول چهارده‌گانه ویلسون که در رابطه با حقوق ملل بودند توسط برندگان جنگ جهانی اول پذیرفته شدند. این اصول از حق هر ملت در ایجاد حکومت ملی حمایت میکردند. حق تعیین سرنوشت ملتها توسط رهبران جدید

روسیه که در انقلاب اکتبر قدرت دولتی را در دست گرفته بودند بعنوان یک شرط مشروعیت حاکمیت دولتی شمرده شد. مرزهای سیاسی دولتی بایستی طوری تغییر میکردند که بهتر بتوانند ملت خود را نمایندگی کنند. این زمینه را برای اتحاد آزادانه ملت‌های اسلاو برای برپایی کشور یوگسلاوی هموار نمود. بخشی از رومانی که جزو اطیش بود به رومانی بازگردانده شد. مجارستان استقلال یافت و ملت‌های چک و سلواکی کشور جدید چکسلواکی را تاسیس کردند. هر سه کشور بالتیک استقلال یافتند و مناطق ایتالیایی زبان دوباره به ایتالیا پیوستند. ولی مستعمرات آلمان و ترکیه که بازندگان جنگ بودند از ترس اینکه برخواسته‌های ملی مردم مستعمرات انگلیس و فرانسه تاثیر بگذارد، استقلال نیافتند. "جامعه بین الملل" سرپرستی آنها را به انگلیس و فرانسه واگذار کرد.

۴:۱:۱ جنگ جهانی و عواقب آن

قدرت نظامی و اقتصادی آلمان به رهبری هیتلر بعد از شکست آن در جنگ جهانی اول بار دیگر احیا شد. مرزهای ملی آلمان گنجایش عظمت طلبی نژادپرستانه هیتلر را نداشت. او برای گسترش قلمرو خویش اطیش، چکسلواکی و لهستان را اشغال نمود. اشغال لهستان سبب جنگ جهانی دوم شد. بعد از پایان جنگ چندین فاکتور سبب شد تا حق تعیین سرنوشت ملتها در منشور "جامعه ملل" به حق تعیین سرنوشت مردم در منشور سازمان ملل تبدیل شود.

۱- مسئله حق تعیین سرنوشت اینبار بیشتر در رابطه با حقوق ملت‌های مستعمره نشین غیراروپایی مطرح بود.

۲- حزب کمونیست شوروی با وجودی که اصل حق تعیین سرنوشت را بعنوان یکی از اصول اصلی خویش حفظ کرده بود اما سیاست آن با ملت‌های غیر روس تغییر کرده بود. رهبران شوروی در پی گسترش مرزهای آن کشور و ضمیمه کردن کشورهای بالتیک بودند.

۳- ایالات متحده آمریکا که بعد از جنگ دوم جهانی به عنوان یکی از دو ابرقدرت و رهبر جهان غرب سربرآورده بود، برای مقابله با گسترش کمونیسم و نفوذ شوروی و نیز حفظ منافع آمریکا نیاز بیشتری به رابطه نزدیک و همکاری با دولتها داشت تا حمایت از آزادی و حق حاکمیت ملتها.

۴- قدرت طلبی هیتلر بنام ملت آلمان سبب

عکس العمل های منفی علیه هرگونه ملی گرایی شد.

شرایط تغییر یافته جهانی سبب شد که قدرتهای جهانی برای حفظ منافع خویش در منشور سازمان ملل بر این امر تاکید کنند که اولین هدف سازمان ملل حفظ صلح و امنیت است (نگاه شود به: United nations 1974 P:3 ترجمه از من است). هدف از این تاکید جلوگیری از تجاوز کشوری به کشور دیگر و تغییر مرزهای چه از طریق فشار از داخل و یا خارج از کشورها بوده است. تغییر اوضاع جهانی که در منشور سازمان ملل تبلور یافته بود به ضرر ملتهای تحت ستم و جنبشهای رهایی بخشی ملی بود. با اینحال که در طی جنگ ملی گرایان ملتهای تحت ستم شوروی از برتری و کنترل شوونیستهای روس ناراضی بودند. ولی به شوروی اجازه داده شد که بعد از جنگ گسترش پیدا کند. آلمان بعد از جنگ به دو کشور تقسیم شد. این روند بعداً در گره و یمن تکرار گردید. مرزهای چکسلواکی و رومانی به ضرر آن دو کشور تغییر یافتند. اولویت دادن به حاکمیت دولتی در رهایی مستعمرات کشورهای اروپایی هم تأثیرات سوء خود را بجای گذاشت. مستعمرات نه بر مبنای مرزهای ملی، بلکه بصورت مرزهای مصنوعی استعماری یعنی تقسیم بندی که کشورهای استعمارگر برای اداره مناطق اشغالی خود کرده بودند، استقلال یافتند. این مرزکشی اختیاری استعماری بین ملتهای مختلف بخصوص در آفریقا فجایع رقت انگیز خود را آشکار نمود و عواقب خود را در قتل عام مردم و نفی وجود پلورالیسم ملی توسط دولتهای عظمت طلب منطقه بجای گذاشت.

۵:۱:۱ حق حاکمیت بعد از جنگ سرد

در این دوره با وجود اختلاف فاحش ایدئولوژیکی و شیوه اداری کشورها در دو بلوک شرق و غرب، به ندرت از جنبشهای جدایی طلب در جهان در جهان حمایت میگردد و حقوق ملی از افکار تصمیم گیرندگان سیاسی بدور بود. جنگ سرد جنگ ایدئولوژیکی و اقتصادی بود. این جنگ ربطی به حق حاکمیت و یا مشروعیت دولت و یا ملت نداشت "امپریالیسم داخلی" در خود بلوک سیاسی برسمیت شناخته شده و قابل قبول بود. کشورهایی که در آن یک ملت بر ملتی و یا ملت های دیگر در درون مرزهای سیاسی - اداری کشور مشترک تسلط دارد، امپریالیسم داخلی گفته می شود. در طی جنگ سرد هیچگونه اعتراض و یا دخالتی در امور داخلی چنین کشوری حتی در صورت قتل عام شدن مردم بطور مثال در اتیوپی و اندونزی نشد. با این حال که پایان جنگ سرد همانند پیروزیهای قبلی در جنگهای ناپلئون و یا جنگ جهانی اول و دوم منجر به نوشتن منشور جدید نشد. اما نشانه هایی از تغییر سیاست جامعه جهانی در رابطه با حقوق ملتها پدیدار گشته است. این تغییر برخلاف گذشته که جامعه جهانی فقط از یک سیاست مشخص پیروی میکرد، به دو شکل خود را نشان داده است.

۱- زمانیکه کشورهای بالتیک اعلام استقلال کردند به فوریت از طرف جامعه بین‌المللی به رسمیت شناخته شدند. با انجام این عمل جامعه بین‌المللی در این مقطع خاص حمایت خود را از حق تعیین سرنوشت ملل نشان داد.

۲- اعلام استقلال چچن از روسیه توسط جامعه بین‌المللی برسمیت شناخته نشد و به جنگ داخلی در روسیه انجامید. جامعه بین‌الملل با این عمل نشان داد که رفتار آن با مسئله ملی مبتنی بر یک نوع پراگماتیسم است تا یک اصل بنیادی. در اوضاع بین‌المللی کنونی نمیتوان سیاست جامعه بین‌الملل را از پیش شناخت. این جامعه با توجه به منافع خویش اوز یک خواست سیاسی جانبداری و یا آن را رد می‌کند. اگر مرزهای موجود مسبب بی‌نظمی باشد از حق تعیین سرنوشت ملل برای ایجاد کشور مستقل حمایت می‌کند. اما اگر تغییر مرزها علل بی‌نظمی را فراهم آورند از حق حاکمیت دولت مرکزی و تمامیت ارضی کشور حمایت میشود. بهرحال مسئله ملی هم اکنون یکی از فاکتورهای مهم در کنش و واکنش سیاست منطقه‌ای و بین‌المللی است. اهمیت این مسئله بشکلهای گوناگونی خود را نشان داده است:

الف. تغییر مرزها که قبلاً بعنوان یک تهدید به صلح و ثبات جهانی محسوب می‌شد بعد از پایان جنگ سرد در اکثر موارد مثلاً جدایی جمهوریهای شوروی و فروپاشی یوگسلاوی سابق مثبت ارزیابی شد و اعلام استقلال این جمهوریها به رسمیت شناخته شد.

ب. سازمان ملل برای کمک به یک ملت تحت ستم در یوگسلاوی سابق که قبلاً یک مسئله داخلی ارزیابی می‌شد دخالت نمود.

ت. اعدام ۹ تن از فعالین اقلیتهای قومی در نیجریه در سال ۱۹۹۵ سبب اخراج این کشور از کشورهای مشترک‌المنافع شد.

پ. برای اولین بار جایزه صلح نوبل در سال ۱۹۹۶ به دو نفر از مبارزان حقوق ملی تیمور شرقی داده شد.

ث. وزیر امور خارجه پاکستان یکی از دلایل شناسایی دولت طالبان در افغانستان را نمایندگی آن از تمام گروههای قومی بعد از اتحاد موقتی که بین نیروهای ازبک و طالبان در اطراف شهر مزار شریف بوجود آمده اعلام نمود.

۱:۱:۶ شرط مشروعیت دولت بعد از جنگ سرد

هر بحران جهانی با توجه به شرایطی که منجر به بحران آن شده و نیروهایی که در آن شرکت کرده اند سیاست جدیدی نسبت به مسئله ملی دربرخواهد داشت. این سیاست تا پایان جنگ سرد، از قبل قابل پیش بینی بود. اما در نظام حاکم فعلی رفتار جامعه جهانی نسبت به مسئله ملی همانطور که در بالا اشاره شد متغیر است. اما به هر حال بعد از جنگ سرد اوضاع بین‌المللی به نفع مبارزات ملت‌های تحت ستم که زمانی تحت شعاع آن بودند تغییر یافته است. این شرایط نه تنها به نفع ملت‌های تحت ستم در اروپای شرقی و کشورهای سوسیالیستی تک حزبی سابق بوده است بلکه در وضعیت اقلیتهای ملی در بلژیک، کانادا، اسپانیا و بریتانیا نیز تاثیر مثبت گذاشته است. حزب کارگر که در انتخابات پالمانی ۱۹۹۷ در بریتانیا موفق شده سیاست ملی و مترقی آن زمینه مناسبی برای انجام انتخابات برای تأسیس مجلس های ایالتی و واگذاری بخشی از قدرت قانون گذاری در دو ایالت اسکاتلند و ویلز را فراهم نمود. مردم اسکاتلند و ویلز در انتخاباتی که به این منظور در همان سال برگزار شد به تأسیس مجلس ایالتی رای مثبت دادند. این برجستگی مسئله ملی در سیاست بین‌المللی سبب شده است عواملی که حقانیت و مشروعیت یک دولت یا کشور را تعیین می کنند دچار تغییر شوند. مشروعیت و حقانیت یک دولت بر این حسب شناخته می شود که دولت های دیگر آن را از لحاظ دیپلماتیک به رسمیت بشناسند و برسرزمین مشخصی کنترل داشته باشد. شناسایی یک عمل سیاسی است که در روابط بین‌المللی حائز اهمیت بسیار است. در حال حاضر کشور و دولتی دارای مشروعیت و ثبات خواهد بود که نه تنها مورد تأیید اکثریت مردم بلکه ملت‌های ساکن آن نیز باشد. فروپاشی یوگسلاوی نشان داد که این کشور مشروعیت خود را هم از نظر ملت‌های ساکن آن و جامعه جهانی از دست داده بود. در حالیکه ثبات از طریق اجزا مشخص دولت با موسسات که دارای اختیارات هستند به وجود می آید مشروعیت یک دولت زمانی دارای اعتبار است که این موسسات و ارگان‌های دولتی برای اجزای مختلف اجتماعی و ملی قابل قبول باشند. مشروعیت دولت زمانی که مردم ارگانها و مقامات دولتی را قبول نکنند، هم از لحاظ داخلی و هم از لحاظ خارجی در جهان امروز از بین خواهند رفت. بنابراین آنچه که مشخص شد وضعیت جهانی ایجاب می کند، حتی کشورهایی که تاکنون برخورد صحیح و متمدانه‌ای با مسئله ملی و ملت‌های تحت ستم ندارند به این مسئله حاد به شکل مناسب و معقولانه برخورد بکنند، تا از درگیری و جنگ داخلی جلوگیری شود.

۱:۲ حق تعیین سرنوشت از مارکس تا گرباچف

ملی‌گرایی در عصری که مارکس و انگلس زندگی میکردند در رابطه با حقوق مبارزات

ضداستعماری مردم کشورهای مستعمره مطرح و یکی از مسائل روز بود. اما در زمان فعالیت مارکس و انگلس در اروپای غربی دولت های "ملی-بورژوا" حاکم بودند. در اکثر این جوامع طبقات اجتماعی شکل تکامل یافته ای به خود گرفته بودند. طبقه کارگر و بورژوا در یک مبارزه سرنوشت ساز برای حفظ قدرت و یا بدست آوردن آن بودند. در این دوران مبارزه طبقاتی برای بدست آوردن حقوق اجتماعی در دستور کار مبارزان سیاسی در اروپا بود. مارکس و انگلس در تدوین تئوریهای انقلابی برای سرنگونی بورژوازی و چگونگی سازماندهی انقلابات خلقی به رهبری طبقه کارگر و تشکیل حکومت های کارگری مشغول بودند. با اینحال که مارکس و انگلس در نوشته های خویش معمولاً از ملی گرایی سخن میگویند. هیچکدام از آنها تعریفی از ملت و ملی گرایی ارائه ندادند. مسئله ملی در این دوران مربوط به مبارزات ملی کشورهای مستعمره بود. "به این دلیل که مارکس سیاست استعماری را مترقی ارزیابی میکرد چیزی برای گفتن به نفع جنبشهای ضداستعماری نداشت" (Breuille, 1995, P:412). اما بعداً، کمونیستها به رهبری لنین پی بردند که مبارزات مردم کشورهای مستعمره میتواند یک متحد طبیعی بر علیه امپریالیسم و تضعیف بورژوازی در سطح جانی باشد. کنگره دوم انترناسیونال برای اولین بار "حق تعیین سرنوشت ملل" را به عنوان یکی از اصول اساسی در جنبش کمونیستی پذیرفت. با مطرح شدن حقوق ملتها در اروپا در اوایل قرن، حزب کمونیست روسیه به رهبری لنین جزو اولین احزاب چپ بود که حق تعیین سرنوشت ملل را در برنامه خود پذیرفت و آن را تبلیغ کرد. برای تدوین برنامه ای ملی و تعریفی از ملت رهبری حزب کمونیست شوروی به استالین که خود به یک اقلیت ملی تعلق داشت ماموریت داد تا با مطالعه و سنجش جوانب مختلف سیاسی و ملی تعریفی از ملت تدوین و ارائه دهد. لنین در ابتدا از تعریف استالین از ملت که به گفته کرویکوف (Kryukov, 1996, P:357) بر چهار اصل زبان، سرزمین، اقتصاد و قالب روانی مشترک استوار بود، حمایت نمود. تعریف استالین از ملت راهنمای عملکرد حزب کمونیست شوروی شد. در طی این مدت لنین بدلیل ضعف جسمی از صحنه سیاسی دور بود. اما بعداً وقتی که لنین عملکرد و نتایج سیاست استالین را دید آن را به عنوان سیاستی ناسیونال سوسیالیستی رد کرد. (نگاه شود به مجموعه آثار لنین ص: ۹۵۳). در حالیکه لنین سیاست ملی-لیبرال را در رابطه با شناسایی حقوق ملتها در تعیین سرنوشت خویش را در حزب سوسیال دمکرات روسیه قبولانده بود، اما سیاستی که بعد از غیبت لنین از صحنه رهبری اجرا شد تغییر اساسی کرد. سیاست جدید توسط استالین فرمولبندی و اجرا شد. او ملتهای ساکن شوروی را به گروههای قومی ذیل دسته بندی کرد: مردم ساکن جمهوری و بعضی از ایالتها ملل (nation) نام گرفتند. آنهایی که دارای یک منطقه ای خودمختار بودند و یا در شهرستانها (counties) زندگی میکردند ملیت (nationalities) نام گرفتند. مردم که دارای سرزمین مشخص نبودند و در بین مردم شوروی زندگی میکردند گروههای ملی (national group) نامیده شدند. (مراجعه شود به Kryukov, 1996, P:358).

نبودن مرزهای مشخص ملی در ایالات آسیایی امپراطوری روسیه فرصت مناسبی برای بلشویکها فراهم نمود تا به میل خود ساختاری ایجاد نمایند تا بتوانند آنها را به مسیر اصلی سیاست و منافع کلی حزب کمونیست شوروی رهنمون نمایند. دسته بندی استالین که تصویری تحقیر آمیز نسبت به همه ملت‌های شوروی به جز ملت روس در برداشت، هیچگونه زمینه مناسبی برای اجرای درست سیاست حق تعیین سرنوشت بر مبنای برابری ملی بین ملت‌های شوروی را بجای نگذاشت. این در واقع رهبریت حزب کمونیست بود که برای همه در هر زمینه ای طبق منافع حزبی و ملی روسیه تصمیم می گرفت. اگر چه خیلی از گروه‌های قومی صاحب جمهوری شدند ولی در عمل دارای هیچگونه استقلال ملی در مقابل حکومت مرکزی مقتدر نبودند. رهبران جمهوریها در واقع عاملان محلی پیشبرد سیاست حزب کمونیست برای راحت تر حکوت کردن در ایالتها و جمهوریها بوند تا پذیرش حقوق ملتها بر اساس تامین منافع ملی آنها. رهبران شوروی بعد از جنگ جهانی دوم ملی گرایی را از لحاظ تاریخی منسوخ و از لحاظ عقلی نپذیرفتنی تلقی می کردند و ادعا می نمودند که در شوروی در طی حاکمیت حزب کمونیست پروسه آن تکمیل شده و وجه متمایز کنند فرهنگی را از دست داده است. اما سیاست پروستوریکا و گلاس‌نوست گورباچف ناکامی نظام شوروی را در زمینه ملی به نمایش گذاشت. تجربه شوروی نشان داد که جنبش ملی را نمیتوان به سادگی در طی یک دوره هفتاد ساله در شکلهایی از همبستگی ماورا ملی، پرولتاریایی حل نمود. هدف گورباچف برای فضای باز سیاسی و بازسازی اقتصادی بدون در برداشتن یک برنامه ملی - اجتماعی مترقی به شکست انجامید. سیاست حزب کمونیست شوروی که در عملکرد متفاوت اعتقادی در کشور و سیاست تبعیض آمیز فرهنگی زیانباری خود را نشان داد، نه تنها باعث ضعف هویت ملی و محلی جمهوریهای غیر روسی نشد، بلکه آنها را تشدید و احیا کرد و نشان داد که دیگر نمیتوان ملت‌های مختلف را در شکل کذایی همبستگی ماورا ملی باهم متحد و سازگار نگاه داشت.

«مواضع تریبون»

در پاسخ به چند سوال مشابه

بدنبال انتشار دو شماره نخست تریبون چندین نفر از خوانندگان مجله یانسبت به مسائل سیاسی معین یا بطور کلی جویای مواضع سیاسی این ارگان شده‌اند. ما در چند مورد از طریق فاکس، پست الکترونیک و یا نامه هر چند به اختصار در صدد پاسخ به این گونه سوالات برآمده‌ایم. اما از جمله به علت تکرار مسئله شایسته دیدیم که یکی دو صفحه از شماره حاضر مجله را به توضیح پیرامون این نکته اختصاص دهیم. امیدواریم آندسته از خواندگانی که پاسخ این گونه سوالات را از فحوای چند صد صفحه‌ای دو شماره اول تریبون

تریبون یک مجله
و به این لحاظ یک
ارگان مطبوعاتی است.
لذا نمی‌تواند دارای
"مواضع سیاسی" یا
"سیاست حزبی"
باشد

دریافته‌اند، ما را به دلیل توضیح و اوضحات مورد نکوهش قرار ندهند.

وجه مشترک سوالات مورد نظر ما پرسش در باره مواضع سیاسی تریبون است:

تریبون یک مجله و به این لحاظ یک ارگان مطبوعاتی است. لذا نمی‌تواند دارای "مواضع سیاسی" یا "سیاست حزبی" باشد. این نه به معنی عدم دخالت این ارگان در امور سیاسی است و نه به این معنی است که همکاران این مجله فاقد نظرات سیاسی هستند یا مجاز به بیان دیدگاههای سیاسی در صفحات تریبون و خارج از آن نیستند. همینطور نداشتن یا عدم اتخاذ سیاست حزبی به این معنی نیست که این ارگان در پرداختن به مسائل سیاسی موضوع کار خود، در بین دو یا چند بی‌نهایت دچار سرگردانی است.

تربیون اما چون یک ارگان مطبوعاتی دارای سیاست (خط و مشی، روش، تاکتیک) مطبوعاتی در پرداختن به مسائل سیاسی و اجتماعی مورد احاطه خود است.

اما فرق این دو در چیست؟

بخشی از علل قرار گرفتن ما در قبال اینگونه سوالات، مربوط به سابقه ذهنی - تاریخی مسئله در نزد اهالی کشورهای استبداد زده است. در سالهای اقتدار دو

رژیم کنونی و گذشته ایران همچون دیگر کشورهای دارای فاقد آزادی مطبوعات، این رکن جامعه مدنی به کل، ابزار تبلیغ نظرات حاکم بوده و حتی اوپوزیسیون این رژیم‌ها نیز دارای ارگان‌های کنترل شده حزبی با مواضع ثابت و شناخته شده حزبی بوده‌اند. لذا رسماً یا بطور ضمنی هر روزنامه یا مجله‌ای پیش از آنکه میدان بحث و تبادل نظر باشند، بلندگوی اعلام نظرات از پیش آماده و ثابتی است که از سوی مراکز قدرت دولتی یا حزبی - گاه تا حد جزئی‌ترین موارد - مدون گشته‌اند. البته داشتن ارگانهای مطبوعاتی حق مسلم هر حزب و دولتی است اما مشکل جوامع محروم از آزادیهای سیاسی در این است که چیزی غیر از این نوع از مطبوعات صرفاً مبلغ، نصیشان نشده است. والا در جوامع دمکراتیک نیز این گونه ارگانها وجود دارند اما در عین حال مطبوعات

آزاد که نه ادعای مالکیت انحصاری حقیقت برای همیشه را میکنند و نه صرفاً به دنبال جا انداختن تدریجی "حقیقت بزرگ" از آن خود هستند، پیش از آنکه استثنا باشند، قاعده هستند. و صد البته هر روزنامه و مجله‌ای در این جهان هر روز پیچیده تر شونده کنونی هم دایره معینی برای احاطه موضوعی خود دارد و هم روشی برای طرح موضوعات مورد احاطه خود. در سطور فوق از این روش به نام "سیاست مطبوعاتی" در مفهومی ماهیتاً متفاوت با "مواضع سیاسی حزبی" یاد شد. مضمون این "سیاست مطبوعاتی" در نوشته جداگانه‌ای در این شماره مجله آمده است.

عدم
اتخاذ
سیاست حزبی
به این معنی
نیست که این ارگان
در پرداختن به
مسائل سیاسی
موضوع کار خود، در
بین دو یا چند
بن نهایت دچار
سرگردانی
است

ترکان و روسها

آیا این روسها بودند که

ترکان را با تمدن آشنا کردند؟

آقای «ص. موسویان»: شما در نامه تان ضمن قبول پیشرفتهای ترکان ترکستان (آسیای مرکزی) و قفقاز ("ترکان شوروی"!) علت رشد آنها را به تماس با روسها نسبت داده اید. اگر اجازه دهید که عبارات نامناسب شما را سانسور کنیم از پس این نسبت های ناروا به ترکان و روس پرستی شما میتوان ادعای زیر را ارائه داد:

ترکها دولت مداری و گذار از جامعه شبانی به ایجاد دولتها و مراکز تجاری و شهرنشینی خود را مدیون روسها هستند.

به خاطر آنکه ادعاهای مشابه بارها در تبلیغات آغشته به تعصب مذهبی مسیحی علیه مشرق زمین و ترکان مطرح شده و در ایران نیز با رواج روحیه خضوع و خشوع در برابر غرب تکرار شده است، دیدگاه شما شایسته یک برخوردار مستند است. بنام اختصار لازم است که ما از جنبه ضد شرقی - ضد اسلامی مضمون نامه شما، بحث مربوط به رابطه ترکان و روسها را مجزا کنیم.

اول یک کلی گویی لازم در حول این موضوع:

۱- اولین انسان از نوع ما (Homo sapiens) دویست هزار سال قبل در شرق آفریقا تکامل یافت. غیر از بررسی های ژنتیک، اطلاعات موجود از عمر دویست هزار ساله بشر صرفاً محدود به چند هزار سال اخیر این دوران است. اگر عمق اشراف ما به تاریخ را ۵ هزار سال فرض کنیم، مثل این است که از یک عمر ۸۰ ساله تنها از ۲ سال آخر آن باخبر باشیم. لذا هر حکمی که هر بر اساس این معلومات ناچیز ارائه میشود، قطعی و نهایی

نیست و چه بسا که با یافته های آتی متخصصین علوم مختلف، زیر و رو شود.

۲- «توحش» و «تمدن» مفاهیمی قابل تأویل و تفسیر هستند. خویشاوندی انسان با عالم حیوانات هنوز «تازه» محسوب می شود. ۹۸ درصد کدهای ژنتیک انسان امروز و شمشپانزه مشترک است و این ژنها فرقی با ژنهای انسان عصر حجر ندارد. به بیان دیگر انسان بعنوان یک موجود بیولوژیک کپی انسان عصر حجر است. بعلاوه در تاریخ هر ملت، حرکت تکاملی از بربریت به تمدن یک قانون طبیعی نیست. ملل متعددی درجات تغییر یابنده ای از توحش یا تمدن را به تناوب تجربه کرده اند. به تاریخ متأخر اروپا نگاه کنید: آیا تجارت برده، استعمار و برپا کردن کوره های آدمسوزی نسبت به دوران رنسانس و عصر روشنگری گامی بسوی مدارج عالی تر تمدن هستند یا عقب گردهای ننگ آور به پست ترین مراحل توحش بشری؟ از طرف دیگر امروز وارثان درخشان ترین تمدن های دنیا مثل مصر، یونان، سرخ پوستان «یاما»، کامبوج و بسیاری موارد دیگر را سراغ داریم که جایگاه باستانی خود بعنوان کانون های تمدن جهانی را به نفع ملل سابقاً وحشی از دست داده اند. امروز وارث آن افتخاراتی که شما برای ایران باستان شمرده اید، ایران، افغانستان و تاجیکستان هستند. در صورتی که نوادگان راهزنان شمال اروپا کشورهای چو سوئد، دانمارک و نروژ را ساخته اند.

۳- منشأ آفریقایی کلیه ساکنان کره ارض از سوی اهل علم قطعی حساب می شود. مطالعه کدهای ژنتیک گروه های انسانی امروز اطلاعات دقیقی از خاستگاه و منشأ تک- تک گروه های قومی دنیا می دهد. بزرگترین تفاوت های ژنتیک مربوط به گروه های قومی درون آفریقا است و مثلاً نه میان آفریقایی ها و اروپایی ها. نتیجه آخرین تحقیقات ژنتیک از جمله در اثر «تاریخ و جغرافی ژنهای انسانی» آمده است:

("The History and Geography of Menozzi and Piazza, Princeton Univercity Press 1996)
Human Genes" of Cavalli-Sforaz,

انسان نیمی از عمر ۲۰۰ هزارساله خود را ساکن آفریقا است. تاریخ مهمترین مهاجرت هایی که در نیمه دوم این دوران رخ داده است به شرح زیر است:

● مغولها و چینی ها: حداقل ۶۷ هزار سال پیش،

● آبورجینهای استرالیا: از طریق جنوب آسیا، حداقل ۵۰ هزارسال پیش،

● اروپایی ها: از خاورمیانه، حداقل ۲۰ هزارسال پیش

● آمریکا: گروه های کوچک از شکارچیان سیبری در تواریخ مختلف بین ۳۵ تا ۱۵ هزار سال قبل از شمال شرق آسیا وارد قاره آمریکا شدند. بومیان آمریکا به سه گروه ژنتیکی

تقسیم می‌شوند: ۱- آمه‌ریندها (Amerindes)، این گروه شامل تمامی بومیان آمریکای جنوبی است، ۲- نادن‌ها (Na-denes) ۳- اسکیموها.

ملاحظه می‌فرمایید که دوری از شعارهای ناشی از کوتاه بینی و خرافات قدیم و جدید و مراجعه به علم، اشتراک نژادی انسان را گواهی داده و دلایلی برای نژادسازی و نژادستایی به دست نمی‌دهد.

اما اصل مطلب:

روسها حتی نام ملت خود یعنی «روس» را از وایکینگها اخذ کرده‌اند. در منابع قدیم تاریخ این نام به حاکمان اولیه غارتگران اسکاندیناویایی که بر سرزمینهای اسلاوونشین حکم می‌راندند، اطلاق می‌شود. «آرتور کستلر» می‌نویسد: «در خصائل مردان شمال [وایکینگها] تنها پس از استقرار آبادیهای دائمی، آن‌هم به بطوء و تدریج، دگرگونی راه یافت. آنان در نتیجه آمیزش با اتباع و رعایای خود رنگ و بوی اسلاوی گرفتند. سرانجام مهاجمین به مذهب کلیسای بیزانسی گردن نهادند. از آن هنگام، که مصادف با آخرین سالهای قرن دهم بود روسها [مردان شمال] به صورت مردم بومی روسیه تحول یافته بودند. (تأکید از ماست) معذالک امرا و اشراف اولیه روس هنوز از نامهای اسکاندیناوی خود - البته در شکل اسلاوی آنها - دست برنمی‌داشتند، مانند روریک برای هرورکر، الگ برای هلگی، ایگور برای اینگوار و اولگا برای هلگا. عهدنامه تجارتي که امیر ایگور (اینگوار) در [سال] ۹۴۵ [میلادی] با بیزانس منعقد کرد فهرست اسامی همراهان او را بدست می‌دهد. در این فهرست در برابر پنجاه نام اسکاندیناوی تنها سه نام اسلاوی بچشم می‌خورد.» (کستلر، آرتور: خزران، ترجمه محمد علی موحد، انتشارات خوارزمی، تهران، چاپ دوم، ۱۳۷۴، ص ۱۱۱) مورخ معاصر ما مک‌ایوردی در مورد این جماعت می‌گوید: «جای تأسف است که همه کوشش و تحرک در راه غارتگری صرف می‌شد. قهرمانان شمال تا در جنگ فرو نمی‌ماندند، سر به تجارت فرو نمی‌آوردند. آنان طلای افتخار آمیزی را که لکه خون بر آن نقش بسته باشد به سود مستمر بازرگانی ترجیح می‌دادند.» (همان، ص ۱۱۰)

ابن فضلان مورخ معتبر عرب شرح بدتری از اوصاف مردان شمال بعنوان پایه گذاران دولت در روسیه بدست می‌دهد: «آنان هر روز باید سر و صورت خود را با کثیف‌ترین و نجس‌ترین و آلوده‌ترین آب شستشو بدهند. بدین طریق که هر روز کنیز غذا می‌آورد و لگن بزرگی از آب با خود دارد و آن را به آقای خود می‌دهد و او دستها و صورت و موی خویش را در آن می‌شوید و آن را داخل لگن شانه می‌کند. سپس درون لگن تف می‌اندازد و آب بینی می‌ریزد و هر کار کثیفی را در آن آب انجام می‌دهد. چون از کار خود فراغت

یافت کنیز لکن را پیش از یکی برداشته نزد دیگری می اندازد و آن را نزد تمام اشخاص موجود در خانه می گرداند و هر یک از آنان آب بینی و دهان خود را در آن می ریزد و صورت و موهای خویش را در آن شستشو می دهد" (ابن فضلان، بنیاد فرهنگ ایران، ص ۱۰۲)

اما غارتگران شمال که بنیانگزاران دول مقدم «روس» شدند، تجربیات دولتمداری خود را مدیون امپراطوری ترکان یهودی مذهب خزر هستند. آرتور کستلر می نویسد:

"همچنین خزران کمابیش مردان شمال را تحت نفوذ فرهنگی خویش گرفتند چه آنان [مردان شمال] علی رنم دژخویی مردمی صاف و ساده بودند و می خواستند تا از کسانی که با آنان ارتباط پیدا می کنند چیز بیاموزند. این تأثیر پذیری چندان بود که حکام اولیه روس در نوگورود خود را به تقلید از خزران «خاقان» خواندند. منابع بیزانس و اسلامی بر این معنی گواهی می دهند. مثلاً ابن رسته پس از توصیف جزیره ای که نوگورود روی آن بنا شده می گوید: «پادشاهی دارند که خاقان روس نامیده می شود، ابن فضلان گزارش می دهد که خاقان روس امیری دارد که سردار سپاه و نماینده خاقان در میان رعیت است. زکی ولیدی خاطر نشان کرده است که این نحوه نمایندگی در میان اقوام ژرمانی بی سابقه بود چه پادشاه این اقوام معمولاً کسی بود که بهترین جنگاوران آنان بشمار می رفت. ولیدی چنین نتیجه می گیرد که روسها از نظام حکومت دوگانه خزران تقلید کرده بودند. این احتمال بعید نیست زیرا که خزران مرفه ترین و از لحاظ فرهنگی پیشرفته ترین مردمی بودند که روسها در مراحل اولیه فتوحات خود با آنها ارتباط پیدا کردند و این ارتباط ظاهراً وسیع بوده است چنانکه جمعی از بازرگانان روس در ایتل [پایتخت امپراطوری خزران] و جمعی از یهودیان خزر در کیف مسکن داشته اند" (خزران... ص ۱۱۴، ۱۱۵)

علاوه بر روسها که از خراجگزاری امپراطوری ترکان خزر به تشکیل دولت رسیدند، مجارها نیز که ساکنان این امپراتوری بودند با همت مستقیم خزران صاحب اولین شاه خود شدند که دوام و بقای ملت مجار در تاریخ را باید مدیون این کار باشند. آرتور کستلر که خود نیز مجارستانی است از اثر کنستانتین بنام De Administrando که مربوط به سال ۹۵۰ میلادی است نقل می کند: "پس از اندک زمانی خاقان، فرمانروای خزران از مجارها خواست ... تا رئیس بزرگ خود را نزد او فرستند. لیبدیاس نزد خاقان خزران آمد و علت احضار خود را جویا شد. خاقان گفت: ما به این جهت ترا خواسته ایم که شما فردی پاکزاد، خردمند و دلیر هستید و بزرگ مجاران می باشید، شما را به فرمانروایی این قوم منصوب می سازیم، و شما تابع قوانین و احکام ما خواهید بود."

(خزران...ص ۱۲۲ و ۱۲۳) بالاخره «آرپاد» به شاهی مجارها میرسد و بعدها مجارها را به تسخیر هنگری رهبری میکند و خاندان او تا ۱۳۰۱ میلادی بر مجارستان فرمان میراند. آرتور کستلر این حادثه را برای ماندگاری مجارها در تاریخ تعیین کننده می نامد. وی با استناد به نظرات یک مورخ دیگر نام «هنگری» را نیز ترکی دانسته و آنر صورت اسلاوی نام اتحادیه سابق خزرها و مجارها یعنی «اون اوگور» (ده تیره یا قبیله) می نامد. (خزران...ص ۱۲۰)

نقش ترکان یهودی مذهب خزر در شکل گیری لهستان نیز مورد تأیید تاریخ است. بعلاوه تقریباً تمامی آنچه بعنوان سهم فرهنگ یهودان و سررشته داران امور دولتی و دیوانی یهودی در شکل گیری دوول شرق اروپا مورد اشاره تاریخ است، مربوط به ترکان یهودی است.

توسعه طلبی های روسها در قسمت عمده شان به قیمت اشغال اراضی دولت های پیشرفته و تمدن ترک ادامه یافت. اشغال خانات «قازان» در سال ۱۵۵۲ شکوفایی اقتصادی و فرهنگی ترکان این دیار پایان داد. خانات ترکان «آستراخان» در سال ۱۵۵۶ و خانات ترکان «سیبری» ۳۲ سال بعد از آن به سرنوشت قازان دچار شدند. بدینسان «تمدن روس» بابتی تمدنی و وحشیگریهای بی حد و حصر و با نابودی مراکز تمدن های ترک آغاز شد. آثار تفوق فرهنگی ترکان اما به یکباره از بین نرفت. بعنوان مثال میزان نشر کتاب در قازان یک صد سال بعد از اشغال روس، از میزان مشابه در کل روسیه بالاتر بود. برای ردیابی نقش اصلی ترکان در پروسه «تمدن سازی» برای روسهای بربر، باید به نقش ترکانی که به اجبار به مسیحیت گرویده و در خدمت حاکمان روس در آمدند، نیز دقت کرد.

تاریخننگاری روس که سنت دیرینه ای در خدمت به «مصالح عالی امپراطوری» دارد در این مورد چندان علاقمند به تحقیق نیست. بعنوان مثال روزنامه تایمز مورخ ۱۲ ژانویه ۱۹۵۲ به نقل از پراودا خبر می دهد که محقق نامی تاریخ ترکان خزر پروفیسور «آرتامونوف» بعلت اشاره به تجاوزات وحشیانه روسها به ملت پیشرفته خزر مورد توبیخ قرار گرفته و حتی خود مجبور به «توبه» از نتایج یک عمر تحقیقات خود شده است (!) اما تاریخ نویسان اسکاندیناویائی در پرداختن به این بخش از تاریخ مشترک شان با «روسیه» که در عین حال تاریخ تماسهای آنان با ترکان یهودی، شامانیست و مسلمان نیز هست، از صراحت لازم برخوردار هستند. بعنوان مثال نگاه کنید

— Larsson, Mats G. : Rusernas Rike, Nordboarna och Rysslands: Födelse, 1993, Stockholm, Atlantis

ترجمه نام اثر فوق چنین است: "سرزمین «روس» ها، اسکاندیناویایی ها و تولد روسیه".

پیرامون مقاله

«کثرت قومی و هویت ملی ایرانیان»

دکتر نصرت‌الله اعظمی

چاپ مقاله "کثرت قومی و هویت ملی ایرانیان" دکتر صدراالاشرفی نشانه رشد و تعالی جامعه روشنفکران آذربایجان و ایران به سطح نوینی از بلوغ اجتماعی است. متأسفانه دست گذاشتن بر روی مسائل عمیقی که گریبانگیر جامعه است و برخورد تخصصی در سطوح علمی بالا با مسائل اجتماعی در ایران کمتر مرسوم است. شاید بخاطر سنت طولانی شعر دوستی و شعرسرایی در ایران است که ما در پرداختن به سیاست و جامعه نیز احساسات را بر تحقیق و کار تخصصی ترجیح می‌دهیم. حتی بسیاری از کارهای به اصطلاح علمی صورت گرفته در ایران، بیشتر جنبه احتجاجاتی را دارد که به قصد پوشاندن جامعه علم بر تن شعارهای از پیش آماده، سرهم بندی شده‌اند. بی‌جهت نیست که خیل مدعیان کار تحقیق و تفحص در پرداختن به جنبه چند فرهنگی و چند ملیتی ایران کنونی به همان نتیجه‌ای رسیده‌اند که یک قزاق (رضاخان) ۷۵ سال پیش، آنها را لوای کار خود قرار داده بود! در صورتی که می‌دانیم در دنیای علم و تحقیق بدیهی‌ترین مسائل نیز مورد سؤال، تردید و ابهام قرار می‌گیرند و عالمان و فضیلا قوم را به صاحبان آرا متفاوت و حتی متضاد تقسیم می‌کنند.

اثر عالمانه جناب دکتر صدراالاشرفی در واقع تخطی از این شیوه مرسوم و ناپسند است. با مطالعه این اثر بر خواننده یقین می‌شود که مؤلف بیطرفانه به سراغ حقایق تاریخی رفته و در رسیدن به رأی نهایی، خود را نه به شعارهای دولتی مرسوم در ایران بلکه به تحقیقات خود مقید دیده است. در زیر به چند جنبه بدیع از مقاله "هویت قومی..." اشاره می‌شود.

● در ایران رضاخانی و بعد از آن مرسوم بوده است که مشروعیت رژیم‌های سیاسی نه از آرا آزادانه مردم حی و حاضر بلکه از اسطوره‌های مبهم باستانی اخذ شود. در این راستا تاریخ (بویژه نوع جعلی و سفارشی آن) آلت دست عوامل تبلیغات دولتی بوده است. امتیاز بزرگ کار دکتر صدراالاشرفی در این است که اتفاقاً درست در همین عرصه مورد علاقه و استناد دشمنان ملیت‌های غیر فارس ایران وارد یک بحث علمی شده و نشان داده‌اند که ایران به مفهوم رضاخانی - آریامهری آن با یک زبان رسمی، یک دین رسمی و دولت مرکزی قدرقدرت قادر به اخذ هیچ سند برائتی از تاریخ گذشته ایران نیست.

علاوه بر این تئوری پان فارسیسم در اجزای زیرین آن به طرزی علمی و به دور از شعارها و ادعاهای جاهلانه مرسوم در ایران رد شده است:

● ادعای بومی و صاحبخانه بودن آریائیاها و مهاجر و در نتیجه "مستأجر" بودن دیگران. مقاله نشان می‌دهد که غیر از بلوچ‌های براهوئی "که همچون ساکنین اصلی این کشور به حساب می‌آیند بقیه بصورت ایلات گله‌دار باین سرزمین آمده، دهنشین شده و از ایلیت به قومیت رسیده و سپس شهرنشین گشته و در صورت فراهم شدن شرایط و «اسباب بزرگی» به تأسیس حکومت محلی و یا حکومت سراسری نائل آمده‌اند." (تربون ۲، ص ۳۲)

● ادعای تمدن برای آریائیاها و بدوی نامیدن دیگران. مقاله با استنادات تاریخی مدلل می‌سازد که تمامی اقوام "بصورت ایلات گله‌دار باین سرزمین آمده" اند.

● ادعای مالکیت فارسها به ایران و نامیدن ادوار حاکمیت سلسله‌های غیر فارس بعنوان دوره‌های "بحران". مقاله اشعار میدارد: ترکهای ایران "نیز میتواند با احتساب تمدن هفت هزارساله ایلام، دو دوره کوتاه مدت حکومت آریائیاها را (از ماد تا ساسانی: میلادی ۶۴۲-۶۱۲ ق.م) و دوره ۵۳ ساله پهلوی و ۱۸ ساله جمهوری اسلامی را دوره بحران بحساب آورند و اقوام قالبی زبان ایرانی نیز..." (همان، ص ۴۲)

● تعریف مدرن آقای صدراالاشرفی از ملت متکی بر حق حاکمیت اهالی زنده و صاحب حق رای است و از قید تعاریف نژادی - خونی، مذهبی، زبانی، تاریخ و غیره آزاد. طبق این تعریف انسانها گروگان سرنوشتی که اسطوره‌های مبهم دوران گذشته (حتی به فرض صحت آنها) برای مردم هزاران سال بعد از خود رقم زده باشند نیستند. اگر اهالی ایران امروز در یک کشور واحد زندگی میکنند به خاطر منافع دفاعی، اقتصادی، اداری و ... است نه به خاطر افسانه‌های فریدون در شاهنامه فردوسی!

● مقاله به درستی تأکید دارد که تمامی حاکمان بر ایران ابتدا با خونریزی، و بیار آوردن ویرانی و خرابی بر کشور مسلط شده‌اند و سپس نوبت به آبادانی و شکوفائی معنوی (به مفاهیم آنروزی کلمه) رسیده است. لذا ارائهٔ تصویر جعلی از تاریخ گذشته ایران به صورت ایده‌آلیزه کردن دوران کوتاه حکومت اقوام آریائی بر ایران و معرفی دیگران در هیبت هایی سیاه نادرست و فاقد پشتوانهٔ تاریخی است. بعنوان مثال به سابقهٔ استبداد مذهبی و اعلام دین رسمی کشوری (توسط ساسانیان در سال ۲۲۴ میلادی) (همان، ص ۲۸) و تحمیل زبان رسمی و اختناق فرهنگی علیه فرهنگ ها و زبانهای غیر فارسی (بعد از کودتای رضاخانی به رهبری انگلیسیها) اشاره می‌شود که هر دو محصول دورهٔ حاکمیت کوتاه اقوام آریائیها بر ایران است. به حق باید نبود فرهنگ دیگر پذیری و رسم دیرین و امروزی خفه کردن هر صدای مخالف را تا حدود زیادی محصول تاریخی سنت ساسانی «دین رسمی» تلقی کرد که بنوبهٔ خود با سیاست انگلیسی «زبان رسمی» (و اجباری) تحکیم شد. (خود آقای صدراالاشرفی در جایی با اشاره به سخن منسوب به انوشیروان نقل می‌کنند: که بنیاد ظلم از اول به این بزرگی نبود، بلکه هرکه آمد چیزی بر آن مزید کرد تا بدین غایت رسید.)

با تأکید بر تعیین کننده بودن نکات برجستهٔ فوق در مقاله مورد اشارهٔ این نوشته ذکر دو نکتهٔ انتقادی - سوآلی زیر را برای گسترش دامنهٔ بحث ضروری می‌دانم:

○ آقای دکتر به درستی تک - تک ملیت های ساکن ایران را در یک سطح برابر ارزیابی می‌کند و ادعاهای مبتنی بر فرهنگ عقّدی (فارس) حاکم و فرهنگ های صیغه ای محکوم غیرفارس را رد میکنند. در این میان ایشان از همهٔ ملت های ساکن ایران کنونی شامل فارسها، ترکها و دیگران با نام "قوم" یاد میکنند. تعمق در کل مقاله نشان میدهد که برداشت ایشان از رابطهٔ این "اقوام" مبتنی بر مدل دایره‌های متحدالمركز که فارسها دایرهٔ تعیین کنندهٔ مرکزی باشند نیست. ایشان بر عکس اتحاد "اقوام" ساکن ایران در قالب دولت - ملت ایران را چون دایره‌های مرتبط (مثل دایره‌های موجود در پرچم المپیک) می‌بینند که هیچکدام نسبت به دیگری حق مرکزیت و برتری ندارند. این دریافت از ساختار یک جامعه مدرن، دمکراتیک و قابل قبول است. اما در امر انتخاب اصطلاح مناسب برای نامیدن اجزاء این مجموعهٔ مبتنی بر ارادهٔ آزاد ملیتهای مختلف تشکیل دهنده ایشان موفق نبوده‌اند. آقای صدراالاشرفی با انتخاب نام "قوم" در واقع اصطلاحی از فرهنگ سیاسی رایج در ایران کنونی به کار گرفته‌اند که با مفهوم مورد نظر در سرتاسر این مقاله و دیگر آثار قلمی ایشان در تضاد است. اگر به وجود یک شناسنامهٔ کاربردی برای هر کلمه و بار معنوی اصطلاحات مختلف که مستقل از معانی اولیهٔ لغوی کلمات

هستند اعتقاد داشته باشیم، باید قبول کنیم که در ۷۵ سال گذشته کلمه «قوم» برای کوچک کردن و تحقیر ملت‌های غیرفارس در ایران بکار رفته و تغییر شناسنامه ۷۵ ساله این کلمه بنا به اراده یک محقق کاری غیر ممکن است. و حتی وقتی مؤلف محترم به روشنی فارسها را نیز مثل دیگران «قوم» مینامد نمیتواند خود را از دست سابقه بار منفی این کلمه برهاند. برای مقایسه فرض کنید محقق با ارائه تعریف جدیدی از اصطلاح «ضعیفه» (و «ضعیف» بعنوان صیغه مذکر این عبارت) هم زنان و هم مردان کشور را به این نام ملقب کند. در این صورت جنبش برابری طلب زنان حق خواهد داشت با دست گذاشتن بر روی سابقه تاریخی و بار کاربردی این کلمه خواهان حذف آن از فرهنگ سیاسی بشود. لذا شایسته است که بجای آن از کلمه مناسب دیگری استفاده شود تا راه بر سوءتعبیر دوستان کم دقت و مغرضین بسته شود.

○ با تأکید مجدد بر درستی نظر مؤلف محترم مبنی بر یکسان تلقی کردن خلقهای سالن ایران کنونی، باید واقعیت دیگری را در اینجا مد نظر داشت: «ممالک محروسه ایران» که مثل بسیاری دیگر از کشورهای اسلامی بر چندگونگی و تسامح زبانی استوار بود، بنا به حقایق مسلم تاریخی از طریق کودتای برنامه ریزی شده استعماری از حالت حوزه تمدنی-فرهنگی مشاع چند ملیتی (چند «قومی») به ملکی طلق فارسها یا «فارسستان آریائی» تبدیل شد. از همان زمان وقوع کودتا تا به امروز سعی این قوم حاکم بر آن بوده است که این اقتدار و سلطه نامشروع خود را «طبیعی»، کم اهمیت و «ادامه یک سنت قدیمی مبتنی بر برتری زبان فارسی» جلوه دهد. در سالهای اخیر حتی این کودتا(ی ۱۲۹۹ انگلستان-اردشیر ریپورتر-سید ضیالالدین) با نامهای آراسته چون «استواری اندیشه ملی»(!) تطهیر می شود. لذا این قومی که از طریق یک کودتای استعماری به موقعیت نامشروع مسط کنونی خود نائل شده است، هم در بی اهمیت و «عادی» جلوه دادن اقتدار خود ذی نفع است و هم در کوچک جلوه دادن موجودیت ملی که حقوق حقه شان فدای مطامع استعماری اجانب و خودخواهی عوامل داخلی آنان گشته است. با این احوال پذیرش نام «قوم» از سوی روشنفکران ترک بنوعی افتادن در دام تزویر تاریخی دشمنان آزادی فرهنگی در ایران است.

○ تلقی مؤلف مقاله «کثرت قومی و هویت ملی ایرانیان» در همسان شمردن خلقهای تشکیل دهنده ایران کنونی بجا و درست است. براساس این مقاله صفت «ملت» ودیعه‌ای آسمانی نیست که به یک خلق عطا شده تا خلق یا خلق‌های دیگر را به یوغ بندگی خود بگیرد. «ملت» (بر اساس مفاد مقاله مزبور) در ماهیت امر حالتی از یک قرارداد اجتماعی بین خلق‌ها برای زیستن باهم است که در پول و اقتصاد واحد، پرچم واحد، مرزهای جغرافیایی و منافع دفاعی مشترک تجلی پیدا می کند. لازمه بقا و دوام این اتحاد (و «ملت» حاصل از آن) منوط به رضایت طرفین این اتحاد است و در غیر اینصورت به

برهم خورد قرارداد و بالنتیجه تشکیل هویت های جدید با پول، پرچم، اقتصاد و مرزهای از آن خود خواهد شد.

○ جناب دکتر صدراشرفی در تعریف مدرن و کامل خودشان از مقوله مورد بحث، «ملت» را «همبستگی افراد آزاد بصورت طبقات و گروههای انسانی بر مبنای منافع مادی (اقتصادی - سیاسی، نظامی و امنیتی)» (همان، ص ۵۴) تعریف می کند.

اما آنچه در این مقاله از قلم افتاده است: ۱- نحوه رسیدن و مهلت اعتبار گروههای انسانی به این همبستگی برای تشکیل «ملت» است. آیا «همبستگی» محصول کودتای انگلیسی ۱۲۹۹ می تواند مشروع تلقی شود. و حتی اگر در حالت دیگری که مورد مشروعیت زیر سوال نباشد، آیا صرف اینکه دو یا چند طرف زمانی با اتحاد خود به تشکیل «ملت» مبادرت کرده اند، بدین معنی است که آنان و نسل های آتی باید تا ابد سر در گرو این پیمان داشته باشند؟

● مقاله اشعار میدارد که «دولت - ملت» یک پدیده مدرن است که ادامه تکامل هویت جوامع انسانی از جوامع بدوی به دوران تمدن های صنعتی است. به این اعتبار هویت «ملی» در ایران نیز یک پدیده جدید است که حوادث تاریخی منجر و مربوط به آن نه بصورت کتیبه های معدود سنگی بلکه در میان اسناد مکتوب صد سال اخیر ایران به روشنی موجود است. لذا ۲ نکته بجا و مهم باید به بحث عمومی گذاشته شود:

۱- وفاق عمومی ملت های ساکن ایران برای تشکیل «ملت ایران» چگونه و طی کدام روندهای دمکراتیک صورت گرفته است؟ آیا طرفین متعدد این توافق آزادانه تصمیم به این اتحاد گرفته اند و در تعیین شروط اتحاد مداخله داشته اند؟

۲- به فرض آنکه بحث های فوق یکسره دمکراتیک بودن پروسه دست یابی به توافق پیرامون امر تشکیل «ملت - دولت» ایران را به اثبات برساند اعتبار این توافق تا کی و چگونه است؟ آیا یکی از طرفین این توافق فرضی کهنه، امروز حق دارد خود در صدد دفاع از «منافع مادی (اقتصادی - سیاسی، نظامی و امنیتی)» خود بر آید و به سمبولهای قدرت ملی خود طبق تعریف دقیق آقای دکتر صدراشرفی دست یابد، یعنی پرچم، واحد پول و دولت مختص خود را در سرزمین مورد سکونت خود صاحب شود؟

بنظر اینجانب مقاله آقای صدراشرفی در مورد این سوآلها از صراحت لازم برخوردار هستند و قصد من از طرح آنها چیزی جز به بحث گذاشتن همه جانبه تر این مسائل نیست. مقاله ارزشمند مورد اشاره گو اینکه در رد بردشت های دلبخواهانه پان

آریائی - پان فارسیستی سنگ تمام گذاشته است اما در رسیدن به امروز و استخراج نتایج اثباتی راه ایجاز و اختصار پیموده است. این البته در شأن یک کار تحقیقی است که خود را در چارچوب موضوع تعیین شده مقید بداند و از پرداختن به حواشی امر اجتناب کند. اما ما علاقه‌مندان آبادانی و بهروزی وطن (دقیق تر: هموطنان) برای روشن شدن خود و شرکت در بحث‌های ناظر بر آینده بود و نبود فرزندانمان باید مسئله را از تمامی زوایای آن مورد بحث قرار دهیم.

تریپونو یا یماق اوچون پیژه یاردیم ائدین!

جایگاه زبان و ادبیات ترکی

ب. گری

۱- مدخل

زبان ترکی که زبان عمومی ملت‌های ترک‌زبان می‌باشد به لحاظ کثرت متکلمین آن در جهان پس از زبانهای چینی، هندی، انگلیسی و اسپانیایی در جایگاه پنجم قرار می‌گیرد. پس از فروپاشی نظام شوروی و کسب استقلال تعدادی از ملت‌های ترک‌زبان، اهمیت زبان ترکی نیز در سطح جهانی بطور محسوسی افزایش یافته است. نمایندگان این ملت‌ها بدنبال سپری شدن دوران یک جدائی غیرمنطقی که از سوی استعمارگران تحمیل شده بود، به برقراری روابط تنگاتنگی با یکدیگر اقدام نموده، با برگزاری سمینارها و کنگره‌های گوناگون در جهت تفاهم هرچه بیشتر و ارزیابی شایسته‌تر از تاریخ و ارزش‌های معنوی مشترک خویش گام‌های قابل توجهی برداشته‌اند. اما علیرغم این گام‌های مثبت، هنوز تا احراز جایگاه شایسته خودمان در سطح جهانی و شناختن و شناساندن تاریخ واقعی، ریشه‌یابی زبان و فرهنگ غنی و باستانی مشترکمان راه درازی در پیش داریم. متأسفانه ما هنوز حتی نتوانسته‌ایم با کارهای بسیار ارزشمند و بی‌بدیل دانشمندان و محققین اروپائی که سرتاسر حیات خود را صرف آموختن زبان، ادبیات، میتولوژی و دیگر جنبه‌های تمدن چندهزار ساله مان نموده‌اند آنطوریکه باید و شاید آشنا بشویم.

دانشمندانی چون «رادلف» و «وامبری» در نیمه‌های قرن گذشته و در شرایط فقدان وسائط نقلیه مناسب سرتاسر ترکستان را با گاری و اسب و شتر و چه بسا با پای پیاده قدم به قدم گشته و کارهای عظیم و شایان تقدیری چون گردآوری بسیاری از گنجینه‌های معنوی و برشته تحریر درآوردن آثار گوناگون فولکلوریک بویژه باورهای مذهبی و میتولوژی زیبا و ارزشمندمان، تحقیق علمی در لهجه‌های مختلف زبان ترکی و خلق آثار فناپذیر در زمینه ویژگی‌های زبان ترکی از جمله ریشه‌یابی واژه‌ها و گرامر آن، ترجمه آثار ادبی ترکی به زبانها اروپائی و ارائه تحلیلهای علمی جهت شناساندن آن در

سطح جهانی و همچنین امر خطیر قرائت و ترجمه کتیبه‌های غنی "اورخون-یئنی سئی" از خط و زبان اویغوری... را تحقق بخشیده‌اند. بقول معرف "قدر زر زرگر شناسد،...".

متأسفانه ملت‌های ترک‌زبان ترکستان، آذربایجان و قفقاز که طی قرون و اعصار متمادی در تمامی حوادث تاریخی و حیات مادی و معنوی بخش اعظم دنیا نقش تعیین کننده و رهبری داشتند، در طول ۳-۴ سده اخیر، درست در دوران خیزش علمی و فرهنگی اروپا، تحت استیلا و فشارهای غیرانسانی و فاشیستی استعمارگران روسی، چینی و اروپائی و همچنین حکومت‌های نوکرسفت محلی ساخته و پرداخته آنان، سیاهترین دوران تاریخی خود را گذرانده و می‌گذرانند. درست در چنین دورانی و در راستای اهداف پلید استیلاجویانه و غارتگرانه بود که برطبق نقشه‌های محیلانه و مزورانه و با بکارگیری کلیه امکانات و تجربیات استعمارگران‌شان، بتدریج ما را با تاریخ، ادبیات و کلیه ارزش‌های معنوی خودمان تا آنجا که میتوانستند بیگانه کردند. از سوی دیگر سعی کردند تا در شعور ملی مان از زبان و ادبیات و فرهنگ‌های بیگانه تصورات کذائی برترنما ایجاد نمایند. متأسفانه بخشاً نیز در اجرای نیات پلید و ضدانسانی‌شان موفق بوده‌اند. امروزه بیماری خودکم‌بینی و کرنش در مقابل فرهنگ‌های بیگانه، حتی برخی زبان‌های بی‌اصل و ریشه‌گریبانگیر بخشی از روشنفکران ما میباشد. در حالیکه واقعیت امر از اساس دیگرگونه است. زبان ترکی از دید زبان‌شناسان، زبانست بغایت زیبا و اصیل که ریشه‌اش به هزاران سال پیش می‌رسد. فرهنگ و ادب دنیای ترک بسیار باستانی و مشحون از اومانیزم، عدالتخواهی و احترام به شخصیت و حقوق ملت‌های دیگر می‌باشد. در رابطه با احترام به حقوق زن در بین ترک‌ها که خود معیار مهمی جهت سنجش درجه تمدن ملت‌هاست، تنها ذکر این واقعیت کفایت میکند که علاوه بر شیرزنانی چون "تومارخانم" که کورش استیلاگر را در یک جنگ عادلانه و پیروزمندانه تدافعی در حوالی رود جیحون از پای درآورد (مأخذ شماره ۶، ص: ۹)*، اولین سلاطین و رهبران زن دنیای اسلام چون "ترکان خاتون" همسر ملک‌شاه سلجوقی (۱۰۷۲ م.)، "راضیه سلطان" (در دهلی-۱۲۳۶ م.) و "شجره الدر" (در قاهره-۱۲۵۰ م.) همگی از خانم‌های ترک می‌باشند (مأخذ شماره ۷، ص: ۱۸، ۱۹). به تصریح سیاحان مشهوری چون ابن فضلان و گردیزی: در میان اغوزان نه زنا شایع بود و نه غلامبارگی، اساساً زنان ترک عقیف‌ترین زنان بلاد اسلامی شناخته شده‌اند. همچنین V. Langlois سیاح اروپایی که در قرن ۱۹ میلادی در بین ترکمن‌های جنوب ترکیه بوده‌است، تحت تاثیر آزادی و آزادگی زنان ترکمن مینویسد که ترکمنها در میان خلق‌های خاور نزدیک از همه متمدن‌ترند. (مأخذ شماره ۸، ص: ۴۶)

پرواضح است که اینهمه خصائل و منش‌های برجسته تصادفی نبوده بلکه محصول تمدنی ریشه‌دار و باستانی میباشد و این خود با توجه به وضع رقت‌بار و شرم‌آور زنان در

*-لیست منابع مورد استفاده در پایان این مقاله آمده است. در متن مقاله تنها به شماره مأخذ در لیست مذکور و صفحه مورد نظر اشاره خواهد شد.

میان برخی جوامع اسلامی در آستانه قرن بیست و یکم، واقعا جای غرور و افتخار دارد.

۲- ریشهٔ زبان ترکی و جایگاه آن در بین دیگر خلقها:

Herman Vanbery می نویسد: "زیبائی و کمال زبان ترکی تا بدان پایه است که جایگاه آن حتی از زبان عربی که گفته می شود: گویا از طرف زبانشناسان زبده‌ای ساخته و پرداخته شده سپس جهت استفاده در اختیار آنان قرار گرفته است، نیز شامختر میباشد" (مأخذ شماره ۱، ص: VI)

Max Muller معتقد است: "ابزار گرامری زبان ترکی چنان منظم و قانونمند، چنان کامل میباشد که این تصور را به ذهن متبادر می نماید که شاید بنا به رهنمود یک فرهنگستان، از سوی زبانشناسان خبره ساخته و پرداخته جهت استفاده ارائه شده باشد... زمانیکه ما زبان ترکی را با دقت و موشکافی می آموزیم، با معجزه‌ای روبرو میشویم که خرد انسانی در عرصهٔ زبان از خود نشان داده است." (مأخذ شماره ۱۱، ص: ۱۳۷)

حال ببینیم جایگاه امروزی زبان زیبا و مکمل مان که از سوی آگاهان اروپائی اینگونه مورد ارزیابی قرار گرفته کجاست و در میان کدامیک از گروه زبانهای خویشاوند قرار میگیرد؟

امروزه در علم زبانشناسی کلیهٔ زبانهای شناخته شدهٔ دنیا، یعنی اعم از زبانهای که اکنون بدانها تکلم میشود و نیز زبانهای که تعلق به سده‌ها و هزاره‌های پیشین داشته اما از طریق کتیبه‌ها و دیگر اسناد پایا به روزگاران ما رسیده است، در سه گروه اساسی خویشاوند زیرین قرار میگیرد:

یکم - زبانهای ترکیبی (Flektiv):

وجه تمایز اصلی این گروه زبانی در اینست که "لغات ریشه" ضمن حفظ معنی اصلی خود، در جایگاههای مختلف گرامری به اشکال گوناگونی درمی آیند. مثلا عبارت in nomie Patris را در نظر میگیریم. لغت nomie از nomen نشات گرفته و پسوند e نشانگر رابطهٔ این لغت با حرف اضافهٔ in می باشد. Patris نیز تغییر شکل یافتهٔ Pater در وضعیت مفعولی (مفعول با واسطه) می باشد. پسوند is در اینجا رابطهٔ مبتدا و خبر را نشان میدهد. چنانچه می بینیم کلمات ریشه در وضعیتهای مختلف گرامری تغیر میکنند. این تغیر گاههاً تا حدیست که تشخیص رابطهٔ آن با شکل اصلی کلمه به سادگی امکان پذیر نمی باشد. مثلا در رابطهٔ بین gehen با ging, gegangen در زبان آلمانی و همچنین رابطهٔ بین مصدر "رفتن" با کلمات "رو" و "می روم" در زبان فارسی امروز. زبانهای هند و اروپائی امروز و زبان لاتین قدیم به این گروه خویشاوند تعلق دارند.

دوم - زبانهای التصاقی (Agglutinativ):

در این گروه از زبانها پیوندها اغلب بصورت پسوند یکی پس از دیگری به لغات ریشه پیوسته، وظيفه (funktion) مواد فلکتیو در زبانهای هندواروپائی را انجام میدهند. وجه تمایز دیگر این زبانها نسبت به گروه زبانها ترکیبی در اینست که لغت ریشه در وضعیتهای مختلف گرامری اصلاً تغییر نمیکند. مثلاً کلمه ترکی ev (خانه) با پذیرفتن پسوند im بصورت evim (خانه من) و با التصاق پسوند دیگر ler بصورت evlerim (خانههای من) در می آید. در حالیکه مفاهیم گرامری فوق در زبانهای هندواروپائی، همانگونه که در بالا مشاهده کردیم، به کمک حروف اضافه، ضمائر و همچنین دگرگونی های زیاد در لغات ریشه بیان میگردد.

در این گروه زبانی خویشاوند، زبانهای اورال - آلتای (ترکی، مغولی، کره ای، ژاپنی...)، فین - اویغور (فنلاندی، مجاری...) و دراویدی (در شبه قاره هند امروز حدود ۲۰۰ میلیون نفر به این زبان تکلم میکنند و در بعضی از کشورها چون تاملیل و آندراپرادش زبان رسمی می باشند. دراویدیها که بنیانگذاران تمدن هندوستان بوده اند بعدها با ورود آریائیها، توسط آنان به جنوب این شبه قاره رانده میشوند). از زبانها قدیمی نیز زبان سومری و ایلامی به این گروه خویشاوند تعلق دارند.

سوم - زبانها هجائی (Isolierenden Sprachen):

در این گروه زبانی لغات نه مانند زبانهای ترکیبی تغییر شکل میدهند و نه مانند زبانها التصاقی با پذیرفتن پسوندهای گوناگون مطول میشوند. در اینگونه زبانها جملات از مجموعه لغات جداگانه ای که بدنبال هم می آیند و یا دقیقتر، از طریق چیده شدن لغات ریشه جدا از هم در کنار یکدیگر تشکیل می گردد... نمونه مشخص اینگونه زبانها، زبان چینی کلاسیک میباشد.

چنانکه می بینیم جایگاه زبان ترکی در گروه زبانهای التصاقی قرار داشته، با زبان سومری (اولین زبان مدنی شناخته شده دنیا) خویشاوند میباشد. این زبان از ۵۰۰۰ سال پیش به این سو از طریق نگاشته شدن به خط میخی که خود ایجادگر آن بوده اند، از نابودی نجات یافته و به روزگاران ما رسیده است. قرار گرفتن زبانهای سومری و ترکی در یک گروه زبانی، دیگر در بین سومرشناسان واقعیت بی چون و چرائیست. اما علاوه بر این دانشمندانی چون فریتس هوممل، ن. پوپه، آ. زاکار، س. اولژاس... در پیوند نزدیک زبان ترکی و سومری پای میفشارند و بعضاً نیز زبان سومری و ایلامی را پروتوترک (پیش

ترک) مینامند. آشنائی با واقعیت‌های فوق‌الذکر برای ما جای هیچگونه ابهام و تعجبی نخواهد گذاشت که چرا زبان‌شناسان و محققین اروپائی از کمال، زیبایی و سلاست زبان ترکی چنان ارزیابی ستایشگرانه‌ای ارائه میدهند. اما پرواضح است که معماران این بنای شگفت‌انگیز معنوی کسانی جز نیاکان فرزانه مان نمیباشند. نه زبان عربی و نه زبان ترکی که زیبایی و کمال آنها زبانزد خبرگان میباشد، با سفارش هیچ آکادمی و با خلاقیت هیچ آکادمیکی بوجود نیامده است. حتی اگر چنین امری نیز ممکن فرض شود، آکادمیکهای آن کسانی جز خود ترکها و عربها نمی‌تواند باشد. زبان ترکی طی هزاران سال در آکادمی بیکران ملتهای ترک زبان ساخته و پرداخته شده، محصول و عصارهٔ نبوغ و خلاقیت نسلهای بیشمار میباشد که بمثابة پراج‌ترین و مقدس‌ترین میراث بدست ماسپرده شده است. برماست که شایستهٔ چنین میراث پاکی باشیم و آنرا چون مردمک چشمانمان حفظ نموده به غنا و زیبائیش بیافزائیم. از آنجائیکه در رابطه با قدمت زبان و ادبیات ترکی و رابطهٔ آن با زبان و ادبیات سومری و همچنین رابطهٔ تاریخی ترکمنستان و مزوپوتامیا (بین‌النهرین) در نظر دارم یافته‌های خودم را طی کتاب ویژه‌ای در اختیار علاقه‌مندان قرار دهم، در چارچوب این مقاله به اشارات زیرین بسنده میکنم.

زبان سومری همانگونه که در بالا اشاره کردیم، از بین زبانهایی که ما میشناسیم چه به لحاظ گرامری و چه به لحاظ همسانی واژگان به زبان ترکی بسیار نزدیکتر میباشد. مثلاً در زبان سومری نیز مانند زبان ترکی، حالات مختلف گرامری بدون آنکه لغات ریشه‌تغییری بکند با التصاق (چسباندن) پسوندهای گوناگون نشان داده میشود. بعنوان مثال E(e کشیده) در زبان سومری یعنی "خانه" و در زبان ترکی ev میباشد. حال این کلمه را در حالت مفعولی (مفعول با واسطه) در زبانهای سومری، ترکی و فارسی امروزی با یکدیگر مقایسه میکنم:

در زبان سومری e-ta، در زبان ترکی ev-den و در زبان فارسی "از خانه" و یا در زبان سومری e-da, ea، در زبان ترکی ev-de, eve و در زبان فارسی "در خانه، به خانه".

چنانکه می‌بینیم حالت گرامری فوق در زبانهای ترکی و سومری تقریباً عین هم بوده و شباهتی به گرامر فارسی ندارد. زیرا در زبان فارسی وظیفهٔ پسوندهای ترکی-سومری را حرف اضافه انجام میدهد. اگر این مقایسه را با دیگر زبانهای هندواروپائی چون آلمانی، انگلیسی و روسی نیز انجام دهیم دقیقاً همین نتیجه را خواهیم گرفت.

علاوه بر شباهتهای گرامری تعداد زیادی لغات مشترک نیز بین زبانهای ترکی و سومری وجود دارد. به مثالهای زیر توجه فرمائید:

فارسی	ترکی	سومری
پدر	ata	ad-da
خواب، خوابیدن	uku,uy-mak	u,uku
مادر	ene(ana,emme)	eme(ama)
درخشان	par-lak	par
روستا	oba	ab-ba
زانو	diz	div
یزدان	tangri(tengri,tanri)	dingir
بزرگ	gal,galin,galmak	gal

نمونه لغات فوق را میتوان به چندین برابر رساند. تا کنون توانسته‌ام ۳۵۰ نمونه را ثبت نمایم. ایرج اسکندری در کتاب پرارزش و علمی خود بنام "در تاریکی هزاره‌ها" با استناد به تحقیقات، ذیقیمت دکتر ضیاء صدرالاشرفی تعداد قابل توجهی از کلمات مشترک بین زبان ایلامی و زبان ترکی را قید نموده‌اند که بعنوان مثال کلماتی چوت آت: (اسب)، آدا: (پدر)، خان، گون: (خورشید) و سو: (آب) را میتوان ذکر کرد.

از آنچه که به اختصار در بالا ذکر گردید میتوان نتیجه گرفت که اولاً تاریخ پنج‌هزار ساله زبان ترک به وضوح در مقابل دیدگانمان قرار دارد. ثانیاً تحقیق و بررسی ریشه و تاریخ تکامل آنرا باید از زبانهای سومری و ایلامی بمثابه زبانهای پروتوتورک آغاز نمود. اگر ما چنین روش علمی را در پیش بگیریم که باید بگیریم، دیگر از نوعی روحیه ملی ناشایستی که طی دو سه سده اخیر در نتیجه تداوم فشارهای سنگین استعماری-شونیستی، بدرجات مختلف گریبانگیر مان شده‌است رها گشته اعتماد بنفس و غرور ملی خویش را که بایسته هر انسان و ملت آزاده‌ای میباشد باز خواهیم یافت. مثلاً براساس این روحیه نادرست و ناشایست، عده‌ای از ما حتی برخی صاحب‌نظران ما، بر بسیاری از لغات مشترک بین زبانها ترکی، عربی و فارسی به سادگی و با تسلیم طلبی خاصی مهر عربی یا فارسی میزنیم بدون آنکه از خودمان بپرسیم چرا نمیتواند اصل و ریشه بسیاری از این لغات ترکی بوده سپس وارد زبانهای دیگر شده باشد؟ اگر ما قدری با تعمق و آزاد اندیشی با مسئله برخورد بکنیم در اکثر موارد نیز واقعیت امر به سئوال فوق جواب مثبت میدهد. یعنی بسیاری از لغات به ظاهر عربی و فارسی در اصل سومری-ترکی بوده و در ادوار مختلف تاریخی وارد آن زبانها شده است. تحقق امر فوق بنا به دو دلیل اساسی زیر، کاملاً طبیعی و قانونمند میباشد:

اولاً: همانگونه که در بالا اشاره کردیم، سومریان که بنیانگذاران نخستین پایه‌های تمدن بشری بوده و زبانشان اولین زبان شناخته شده در تاریخ انسان می‌باشد، بیش از هزار سال در مزوپوتامیا (بین‌النهرین) زیسته‌اند. سپس از سالهای ۲۰۰۰ پیش از میلاد به این سو بتدریج اقوام سامی چون اکدها، کلدیها، آسوری‌ها... بعنوان میراث‌داران آن قوم جایگزین شده‌اند. در این پروسه تاریخی، زبان و فرهنگ و از جمله باورهای دینی اقوام سامی به شدت و بطور عمیقی تحت تاثیر آن قوم متمدن غیرسامی قرار می‌گیرد. در نتیجه تعداد بیشماری لغات سومری از طریق متون دینی، ادبی و تجاری وارد زبان اقوام سامی، از جمله زبان عربی و توسط این اقوام نیز وارد زبانهای اقوام ایرانی می‌گردد. مثلاً کلمه "اوزو" در زبان سومری به معنی "عضو" در زبان عربی می‌باشد. پرواضح است که اصل این کلمه سومری بوده بعدها وارد زبان عربی گشته به اشکال مُعَرَّب چون عضو، اعضا، عضویت و غیره بکار برده شده‌است. همچنین کلمه "غاز" در زبان سومری در معانی شکستن، خرد کردن، کشتن آمده است. این کلمه نیز تقریباً در همان معانی به اشکال غزوه، غازی، غزوات... بکار میرود. در ترکی نیز کلماتی چون قازماق، قازاماق، قازو... خیلی نزدیک به معانی فوق متداول می‌باشد. محقق اروپائی «س. چوکه» در کتاب خود بنام "عناصر سومری و اورال-آلتائی در زبان اسلاوی قدیم" در رابطه با کلمه "مزد" تصریح می‌کند که کلمه مزد هم در زبانهای ترکی-تاتاری و هم در فارسی متداول می‌باشد. اما از آنجائیکه این کلمه در زبان سومری نیز وجود دارد، اصل آن نمیتواند یک کلمه فارسی باشد. ظاهراً معادل این کلمه در فارسی "پاداش" می‌باشد. از اینگونه کلمات مثالهای زیادی میتوان آورد. یادم می‌آید که سالها پیش در مطبوعات ایران مطرح شد که، کلماتی چون "هندسه" و "دبیر" اصلاً فارسی بوده سپس وارد زبان عربی شده و یا بدیگر سخن مُعَرَّب گشته است. اما تحقیقات بعدی حداقل در رابطه با کلمه "دبیر" روشن ساخت که ریشه این کلمه نه عربی بوده و نه فارسی، بلکه در حقیقت یک کلمه ایلامی بوده است. در این رابطه در منبع فوق‌الذکر (در تاریکی هزاره‌ها) چنین می‌آید:

"Tepir کلمه ایلامی "تپیر" که به معنای دبیر و محرر است، بروشنی منشأ واژه دبیر را در زبان فارسی آشکار می‌سازد. با توجه به اینکه خط ایلامی لااقل بیش از ۱۵۰۰ سال قبل از خط پارسی باستانی اختراع شده است، نمیتوان درباره منشأ ایلامی این کلمه که در اسناد هزاره دوم پیش از میلاد آمده است تردید داشت. اضافه کنیم که خط ایلامی اختراع خود آن قوم بوده است، ولی اقوام آریائی-ایرانی به تصریح "پورداد" خود هرگز خط مستقلی نداشته و آنرا از اقوام غیر آریائی ایرانی و دیگر اقوام بعاریت گرفته‌اند، مثلاً خط پارسی باستان را از بابلیان اقتباس نموده‌اند که آنان نیز از شومریان (سومریان) به ارث بره‌اند. خط پهلوی از اقوام سامی برخاسته و خط کنونی نیز از اعراب مسلمان اخذ شده‌است: "پورداد-ابراهیم" ۱۳۵۵، "فرهنگ ایران باستان" چاپ دانشگاه تهران شماره مسلسل ۱۸۷۶ (ص ۱۵) "ماخذ شماره ۱۶، ص: ۳۳۲"

از سوی دیگر، اقوام ترک که ساکنین اصلی ترکستان (توران) و سیبری جنوبی بوده‌اند (قوم سومر نیز از این مناطق به بین‌النهرین کوچیده است)، به گواه تاریخ از حدود ۳۰۰۰ سال پیش به این سو در سرنوشت بخش عظیمی از جامعه بشری نقش تعیین‌کننده‌ای ایفا نموده‌اند. آنان در پهنه‌ای بیکران که از شرق تا تبت و کره، از غرب تا روم و مصر را دربر میگرفت، با اقوام مختلفی در تماس و ترکیب و جوشش دائمی بوده‌اند. پرواضح است که نتیجه طبیعی این وضع تاثیر متقابل در کلیه عرصه‌های مادی و معنوی حیات انسانی، از جمله در زمینه زبان و ادبیات خواهد بود. وجود تعداد زیادی لغات ترکی در زبانهای چون چینی، هندی، اردوئی، روسی، فارسی، عربی، آلمانی و متقابلاً از این زبانها در لهجه‌های مختلف زبان ترکی، دلیل روشنی بر این امر میباشد. کافیست که ما نگاهی به اثر محقق آلمانی Gerhard Dörfer تحت عنوان "واژه‌های ترکی - مغولی در فارسی جدید" بیاندازیم تا به عمق تاثیر زبان ترکی بر زبان فارسی، نه تنها به لحاظ واژگان بلکه به لحاظ گرامری نیز پی ببریم.

۳ - قدمت ادبیات ترکی:

«حلمی ضیاء اولکهن» می‌نویسد: "اگر چنانچه براساس حدس مورخین، سومریان یک قوم ترک بوده باشند، نخستین داستان حماسی دنیا نیز یک افسانه ترکی خواهد بود." (مأخذ شماره ۹، ص: ۴۶)

در اینجا منظور محقق از نخستین داستان حماسی دنیا، داستان معروف "گیلگامیش" میباشد. همانگونه که در بالا اشاره کردیم سومریان به احتمال قریب به یقین از ترکستان به بین‌النهرین کوچیده‌اند و زبانشان نیز با زبان ترکی چه به لحاظ همسانی واژگان و چه به لحاظ مشخصات گرامری پیوند خویشاوندی دارد. در چنین صورتی قاعدتاً باید بین داستانهای سومری و افسانه‌های ملی ترکی نیز شباهتهای معنی‌داری موجود باشد. سعی میکنیم در این مختصر به برخی از این نوع شباهتها اشاره کنیم. نخست با مضمون این داستان که به تبعیت از ۱۲ ماه سال از ۱۲ بخش تشکیل شده است، آشنا میشویم:

گیلگامیش قهرمان بی‌همتای شهر "اوروک" بود. بدون اجازه وی نه فرزندان از آن پدرانشان بودند و نه زیبارویان به وصال دلدادگانشان می‌رسیدند. ساکنین شهر اوروک نزد خدایان به گلایه می‌روند و از آنان میخواهند تا پهلوانی رزمجو که یارای ایستادگی در برابر گیلگامیش داشته باشد بیافرینند. خدای آسمان "آنو" قهرمانی همانند گیلگامیش بنام انگیدو (ان - گیدو) آفریده به نبرد وی می‌فرستد. انگیدو زندگی خود را در اعماق جنگلها و در میان حیوانات وحشی آغاز میکند. نخست با گیلگامیش وارد نبرد میشود اما

سرانجام گیلغامیش بر او چیره میشود. از آن پس آندو با یکدیگر از در دوستی درآمده به مبارزهٔ مشترک علیه حیوانات وحشی می پردازند. در یکی از روزها جهت نبرد با دیوی بنام "هومبابا" که در میان جنگل سدر زندگی میکرد عازم میشوند. به محض ورود به جنگل با نگهبان هومبابا روبرو گشته او را از پای درمی آورند. پس از آن انگیدو بیمار شده، ۱۲ روز به حالت اغما می افتد. او از لحظه‌ای که حالش رو به بهبودی میرود، سعی میکند تا گیلغامیش را از ادامهٔ این نبرد منصرف نماید اما موفق نمیشود. بین آندو از یکسو و دیو از سوی دیگر نبرد هولناکی درمیگیرد و سرانجام آنان بر دیو غالب آمده سرش را از تن جدا میکنند...

پس از آن انگیدو بیمار میشود و دیری نپائیده میمیرد. بامرگ انگیدو غم و تاثر عمیقی بر تن و جان گیلغامیش چنگ می اندازد. از آگاهی بر اینکه خود وی نیز روزی همانند همزمش دارفانی را وداع خواهدگفت به وهم و اندیشهٔ دردناکی گرفتار آمده آرامش خود را از دست میدهد. او از خدایان تمنا میکند که برای مدت محدودی به روح انگیدو اجازه بدهند تا به روی زمین بیاید. خدایان این خواهش وی را مورد اجابت قرار میدهند. گیلغامیش با روح انگیدو ملاقات کرده، از او در رابطه با دنیای زیرین، دوزخ و حال و وضع ارواح مردگان در آنجا سئوالات متعددی میکند. از جوابهایی که میگیرد لرزه بر اندامش می افتد...

از آن پس گیلغامیش با آماج رهایی از مرگ و یافتن راز حیات جاودان، سیر و سیاحتی دراز و پرماجرا را در پیش میگیرد. سرانجام از کسی بنام "اوتاناپیشتم" می آموزد که راز حیات جاودان در گیاهیست که در ته فلان دریاچه روئیده است. گیلغامیش پس از بدست آوردن گیاه راهی سرزمین خویش میشود. او در بین راه در کنار برکه‌ای اطراق میکند و برای شستن بدن خود وارد آب میشود. در این اثنا ناگهان ماری بسوی گیاه حمله برده آنرا می بلعد. بدین ترتیب مار زندگی جاودان می یابد و گیلغامیش خسته و درمانده با باری از غم و انده به شهر اوروک باز میگردد...

خدایان به گیلغامیش یادآوری میکنند که حیات جاودان تنها در انحصار آنان بوده، مرگ و فنا نیز سرنوشت گریزناپذیر انسانها میباشد. لذا آنان باید با دریافتن زیباییهای حیات فانی، با عیش و نوش و با عشق به زن و فرزند، زندگی در این جهان را شیرین و دلپذیر نمایند...

اکنون این داستان سومری را با میتولوژی خلقهای ترک زبان مقایسه می کنیم:

آ- داستان گیلغامیش و افسانه های ترکمنی:

همانگونه که مشاهده میکنیم، اساس داستان حول مسئله مرگ و زندگی میچرخد. در آن، جدال دائمی بین انسان و حیوانات وحشی، انسان و دیو به تصویر کشیده میشود. این ویژگی یادآور داستانهای شرقی بوده، بویژه با افسانه ترکمنی "آق پامیق" قرابت زیادی دارد. در این افسانه نیز دختر شجاع بنام آق پامیق پس از آنکه هفت برادر شکارچی اش پس از یک مبارزه مدهش بدست دیوان کشته میشوند، برای یافتن راز حیات جاودانه و بخشیدن زندگی دوباره به برادرانش، سیر و سیاحت متهورانه ای را آغاز میکنند. او سرانجام با رهنمود پیرزن خردمندی آنها در ترکیب شیر شتر افسانه ای یافته، از طریق پاشیدن آن بر روی استخوانهای برادرانش به آنان حیات دوباره می بخشد. آنچه در این افسانه ترکمنی بویژه برجسته و معنی دار به چشم می خورد، برجستگی نقش زن در آن میباشد (این ویژگی شامل میتولوژی دیگر ملت‌های ترک زبان نیز میباشد). به احتمال قوی میتوان گفت که ریشه افسانه به دوران مادرشاهی میرسد. این دوران به تصریح مورخین و باستانشناسان، در ترکمنستان به ۴۰۰۰ سال پیش از میلاد مسیح مربوط میباشد. مسئله مبارزه بین انسان و حیوانات وحشی و همچنین دیو و انسان نیز (آنگونه که در داستان گیلغامیش می بینیم) تاروپود تمامی قصه های ترکمنی را تشکیل میدهند.

ب - گیلغامیش و کوراوغلو (کور اوغلی، گور اوغلی)

شخصیتی که سومرولوگها با در نظر گرفتن واریانتهای گوناگون این داستان برای گیلغامیش تصویر می نمایند، به لحاظ خوی و خصلت، کردار و رفتار با شخصیت افسانه ای کوراوغلو (کور اوغلی، گور اوغلی) قهرمان حماسی ملت‌های ترک زبان تقریباً همانند میباشد. حتی عمر گیلغامیش نیز مانند کوراوغلو ۱۲۰ سال ذکر گردیده است. رابطه گیلغامیش با دنیای زیر زمین و ارواح مردگان، با واریانت ترکمنی این داستان همخوانی دارد. زیرا در این واریانت نام کوراوغلو نیز گور اوغلی (فرزند گور) بوده از درون گوری تاریک پا به عرصه جهان روشن می گذارد. همچنین اسب افسانه ای کوراوغلو "قیرات" نیز به مدت چهل روز بدور از هرگونه نور و روشنایی در زیر زمین بسر می برد.

ج - داستان گیلغامیش و داستان قورقوت آتا (دده قورقوت):

داستانهای گیلغامیش و دده قورقوت هر دو به تبعیت از ۱۲ ماه سال از ۱۲ بخش تشکیل شده است. از سوی دیگر مبارزه گیلغامیش با فرستاده خدایان یعنی انگیدو، یادآور مبارزه "تپه گوز" (Tepe Göz) با عزرائیل در داستان دده قورقوت میباشد. گیلغامیش با

گاوی که از سوی خدای آسمان "آنو" فرستاده شده بود در آویخته آنرا از پای درمی آورد. در داستان دده قورقوت نیز "بوغاچ" پسر درسه خان با مبارزه و کشتن گاو سرکش بایندر خان نام و نشان می یابد.

به نظر محققین ریشه داستانهای چون "اغزنامه"، "دده قورقوت" و "کوراوغلو" به هزاران سال پیش میرسد که طی قرون و اعصار متمادی سینه به سینه نقل گشته و بعدها یعنی در طول هزاره اخیر نوشته شده است. ما صحت نظرات فوق را از مسائل و موضوعاتی که در داستهای طرح میشود، از وجود بقایای باورهای بسیار قدیمی مان و در مجموع از فضای حاکم بر آنها میتوانیم به سادگی ببینیم. داستان گیلغامیش نیز چنین مسیر تکاملی را گذرانده است. یعنی اصل این داستان که سومری میباشد، بعدها توسط اقوام سامی بازسازی و برحجم آن افزوده شده است. حتی تعدادی از نامها سومری قهرمانان داستان نیز جای خود را به نامهای سامی داده است. مثلاً نام "این - آنا" الة زیبائی سومریان در واریانت سامی داستان "ایشتار" میشود. به تصریح سومرشناس برجسته «س.ن. گرامر» علاوه بر ایشتار، آفرودیت یونانیها و ونوس رومیها نیز از "این - آنا"، همچنین هراکلیوس (هرکول) از گیلغامیش سومریان نسخه برداری شده است.

شباهتهای معنی دار بین ادبیات سومریان و خلقهای ترک زبان را ما در موارد دیگر مثلاً در مقایسه "داستان نوح" بجا مانده از کتیبه های سومری با واریانت همین داستان در میتولوژی ترکهای آلتائی که هنوز هم با آئین های شامانی خود زندگی میکنند نیز مشاهده میکنیم.

به تصریح محقق آذربایجانی کامیل ولپی یف: "مادر قهرمان افسانه ای سومریان یک زن نیمه خدا بنام "نین سون" میباشد. مادر اغزخان (سرنسل افسانه ای خلقهای ترک زبان) نیز یک زن نیمه خدا بنام "آی خان" میباشد." (مأخذ شماره ۱۲، ص: ۳۹)

علاوه بر موارد فوق الذکر بین نام شهرها و انسانهایی که در متون سومری قید گردیده است بانام شهرهای باستانی ترکمنستان و همچنین نامهای اصیل ترکمنی نیز همسانی های شگفت انگیز و پرمعنی به چشم میخورد. بعنوان مثال نام خدای آسمان در نزد سومریان و همچنین بزرگترین پرستشگاه شهر اوروک "آنو"، با نام شهر باستانی "آنو" که خرابه های آن در ۱۴ کیلومتری "آشغابات" پایتخت جمهوری ترکمنستان واقع شده است، همسان میباشد. در عین حال تمدنی که از سوی باستان شناسان در همین محل تثبیت گردیده و قدمت آن به هشت هزارسال میرسد نیز در بین مورخین دنیا با نام "تمدن آنو" شناخته میشود. نام شهرهای "اور" و "اوروک" سومری نیز با نام شهرهای "اورگنج" (ترکمنستان) و "اورمیه" (آذربایجان) به احتمال قوی با هم رابطه دارند. کلمه "اور، اورو"

در زبان سومری به معنی شهر و کلمه "اوروغ" در زبان ترکمین به معنی گروه خویشاوند، قوم و طایفه میباشد. از آنجائیکه به تصریح باستان شناسان و مورخین، اولین روستاها از اسکان گروههای خویشاوند یعنی "اوروغ" پدید آمده‌اند، میتوان تصور کرد که کلمات "اور، اورو" و "اوروغ" هم‌ریشه باشند.

در رابطه با نامهای انسان آنچه توجه مرا شدیداً بخود جلب کرد این بود که هم در زبان سومری و هم در زبان ترکمنی کلمه "آنا" با ترکیب کلمات دیگر بعنوان نامهای مردانه و زنانه فراوان بچشم می‌خورد. مثلاً همانگونه که در بالا دیدیم «این - آنا» نام الهه زیبائی سومریان بود. نام یکی دیگر از زن - خدایان سومری نیز "آنا - تو" میباشد. از نامهای بسیار متداول زنانه ترکمنی چون آناگول، آناگوزل، آنا بی بی... میتوان نام برد. کلمه آنا در زبان سومری به معنی خدا و خدای آسمان می‌آید. در زبان ترکمنی نیز این کلمه همین معنی را میرساند. مثلاً روز جمعه به ترکمنی "آنا گونی" یعنی "روز آنا" میباشد. همانگونه که میدانیم در ادیان رسمی خدا پس از آنکه شش روز از کار آفرینش جهان فارغ میشود، روز هفتم را به آسایش می‌گذرانند و بهمین جهت نیز بعنوان روز خدا از تقدس خاصی برخوردار میباشد. نتیجتاً آنا گونی معدل روز خدا بوده و کلمه "آنا" در مفهوم خدا می‌آید. از سوی دیگر همانگونه که در بالا اشاره کردیم سومرشناسان متفق القولند که فرهنگ و زبان اقوام سامی و از جمله باورهای دینی آنان چون موسویت و مسیحیت و حتی اسلامیت به شدت تحت تاثیر تمدن سومریان بوده است. لذا میتوان فرض کرد که نامهای "آنا" و "هاننا" در بین مسیحیان باید از طریق دین وارد زبان آنان شده باشد. یکی از القاب گیلغامیش "قولی - آنا" نیز همسان یکی از نامها متداول ترکی یعنی "آنا قولی" میباشد. معنی این کلمه مرکب در زبان سومری "همنشین خدا، دوستدار خدا" میباشد. کلمه مرکب "آنا قولی" نیز در زبان ترکمنی، با توضیحات فوق، مفهوم بنده و دوست خدا را می‌رساند و معادل دیگر نامهای ترکی چون تانگری قولی (تانری قولی)، خدای قولی، آله قولی میباشد. همچنین نام "آناوردی" معادل "خداوردی" و یا آله بردی (اللهوردی) به معنی "خدا داد" میباشد.

تعداد اینگونه نامهای مشترک بین زبانهای سومری و ترکی اندک نیست.

در پایان سخن بار دیگر تاکید بر این نکته را لازم میدانم که در شرایط حساس و در عین حال بسیار مساعد کنونی، با بهره‌گیری از دستاوردهای عظیم و روزافزونی که در سطح جهانی در عرصه‌های مختلفی چون باستانشناسی، تاریخ و زبانشناسی تمامی مل بدست آمده است، نو نویسی تاریخ تمدن و بازشناسی زبان و ادبیات مشترک ملت‌های ترک زبان که طی سده‌های اخیر اینهمه مورد ستم و بی‌مهری قرار گرفته و هنوز نیز جمعیت عظیم دهها میلیونی آن در اسارت ملت‌های برتری طلب بیگانه بسر می‌برند، یک

ضرورت گریزناپذیر میباشد. تنها از این طریق است که قادر خواهیم بود تا شخصیت تاریخی و غرور به بند کشیده شده ملی مان را باز یافته، دوشادوش دیگر ملل آزاده جهان با شرافت و سربلندی زندگی کنیم. خوشبختانه طی چندسال اخیر در این راستا گامهای امیدآفرین و شایان تقدیری برداشته شده است. اکنون اندیشمندان و محققین هریک از خلقهای ترک زبان با درک این مسئولیت تاریخی به تحقیقات و تدقیقات علمی و غنا بخشیدن به گنجینه معنوی ملت خود اشتغال دارند. ما ضمن تاکید بر ضرورت تامین هماهنگی و همکاری در زمینه های مشترک، برای همه آنان در این پیکار مقدس معنوی آرزوی موفقیت و سربلندی مینمایم.

منابع

1. Hermann Vambery , Etymologisches Wörterbuch Der turko- Tatarischen Sprachen, Leipzig-1987
2. Störig Hans joachim, Abenteuer Sprache, Berlin 1987
3. Delitzsch Friedrich, Kleine Sumerische Sprachlehre..., Leipzig - 1914
4. Hommel Fritz, Ethnologie und Geographie Alten Orient, München 1925
5. Sandor Csöke, The Sumerian and Ural-Altai elements in the old Slavic language, München 1979
6. Prof. Nazar Gulla, Gadimdan galan Nusgalar, Asgabat 1986
7. Fatima Mernissi, Hanim Sultanlar, Istanbul 1973
8. Prof. Faruk Sumer, Oguzlar (Turkmenler), Istanbul 1980
9. Seyit kemal Karalioglu, Turk edebiyati Tarihi, Istanbul 1973
10. Murat Uraz, Turk Mitologisi, Istanbul 1967
11. Turgut Akpinar, Turk tarihinde islamiyet, Istanbul 1993
12. Kamil V'lief, Elin yaddasi, Dilin yaddasi, Baku 1988
13. Turk Dunyasi Gercegi, 11 - 13 Nisan 1997 tarihinde istanbulda toplanan V. Turk Devlet ve Topuluklar Dostluk ve Isbirligi kurultayina sunulan bildiri,
14. Mati kosayef, Korkut-Ata, Asgabat 1990

۱۵- حسن پیرنیا (مشیرالدوله)، تاریخ ایران باستان (مدخل)، تهران - دنیای کتاب

۱۶- ایرج اسکندری، در تاریکی هزاره ها، اروپا، پائیز ۱۹۸۵

TRIBUNun oxucularıyla با خوانندگان تریبون

Hörmətli oxucular: Bu səhifələrdə sizin məktublaız, onlardan bəzilərinə cavablar, əlimizə çatan sayır məktublar (adi kagaz üzrə yazılmış, elektron-post ya faxla gəlmiş mətləblər) və TRIBUNa olunan mali yardımın siyahısını veririk. Latin əlifbasiyla yazılmış məktublarn çatması haqda həmin əlifbada yazilir.

در صفحاتی که می آید مطالب مختلفی پیرامون نامه ها و نظرات خوانندگان تریبون و برخی از مقالاتی که بدست ما رسیده، چاپ شده اند. این "نامه ها" از طرق مختلف چون پست معمولی، پست الکترونی و فاکس به دست ما رسیده اند. از آنجا که بعلت کمبود جا مجبور به انتخاب بودیم سعی کردیم بجای نامه هایی که بنوعی در تأیید محتوی شماره های پیشین بود، به انعکاس دیدگاههای انتقادی پردازیم. در این موارد نیز مجبور بودیم دست به انتخاب از میان مطالب مشابه و خلاصه کردن بعضی از آنها بزنیم تا نظرات متنوعتری را منعکس کرده باشیم. در موارد متعددی پاسخهایی به نامه های رسیده لازم بوده است که داده شده است. اما آوردن اصل نامه های حاوی سوآلها را لازم ندیدیم.

علاوه بر عزیزان خواننده ای که تمام یا بخشی از "نامه ها" ایشان در صفحات بعدی چاپ شده است، مطالبی از دوستان زیر نیز بدست ما رسیده است:

حبيب (برلین)، هادی قاراچای ( )، امین گلی (گوته بورگ)، دکتر نصرت الله اعظمی (لندن)، ا.خ.پ. (برلین)، ح. ائل اوغلو (پاریس)، حسین س. (مونترال، کانادا)، تورج شیخاوندی (توکیو)، م. کریم (سوئد)، کریم (اورهوس، دانمارک)، دکتر س. اسلامی (سیدنی، استرالیا)، بهرام د. (سوئد)، سنور (کولن)، دکتر هادی سلطان

قرائی (برکلی)، صدیقه یزدان پناه (نورنبرگ)، ب. بهرامی (زوریخ)، سید اسماعیل موسی نیا (آمستردام)، ر. تبریز اوغلو (بروکسل)، عسگر س. (استکهلم)، بهالدین بانهای (استکهلم)، منوچهر آل قبا (ژم)، ب. صیاد (اومنو، سوئد)

Kamil Š.(Oslo), K. Said(Stockholm), M.Feyz(Malmö), Sara Sahebi(New York), Dr. Emil OD(Ankara), David G. Hirsch(Los Anjles), Səlman Seyidzadə(Istanbul), Theodor Sedlar(Wien), Kamran V.(Salzburg), Tahir(Orhus.Danmark), Işıq Sönmez(Göttingen,Alman), Saleh Şakiri(Hamburg,Alman), Antoine Destress(Wien), Kərim Altayli(Baki), Tahirə Fərruxlu(Torento,Kanada),

Mali yardimlar:

کمکهای مالی:

Yusif Bəy (Isveç): 1000 SEK

Ismail Cəmili (Danimarka): 570 SEK

Danimarkada Azrəbaycan Federasiyasi: 570 SEK

Hatif, Möhsün, Davud (Danimarka): 570 SEK

Dr. Əzəmi (İngiltərə): 1500 SEK

ب. صیاد (ایسوچ/سوئد): ۵۰۰ کرون

چنگیز (ایسوچ): ۳۵۰ کرون

دوقتور صارمی (آمریکا): ۲۰۰ دلار

سارا اعترافی (ایسوچ): ۱۰۰ کرون

رحیم ملازاده (آلمان): ۵۰ مارک

● توضیح و پوزش

متأسفانه دو شماره گذشته تریبون حاوی اشتباهات چاپی زیادی بود. یک دلیل کلی این مسئله آن است که کمبود نیروی فعال در کل پروسه تولید و عرضه تریبون امکان یک تقسیم کار اساسی و تخصصی کردن امور را نمی دهد. لذا بعنوان مثال تریبون از داشتن یک نفر بعنوان مُصحح محروم است. کشف اشتباهات تایپی برای کسانی که مدتها با متن مورد نظر کار کرده اند نیز بسیار دشوار است؛ چراکه کار مداوم با یک متن حساسیت فرد نسبت به تک تک کلمات و اشتباهات احتمالی را به حداقل می رساند. البته این تنها

به اشتباهات چاپی محدود نمی‌شود. تریبون مسئول ویژه‌ای برای پاسخ به نامه‌ها و یا آبونمان و توزیع نیز ندارد. اما تاثیر این کمبودها در صفحات مجله قابل مشاهده نیست. با این احوال تلاش هرچند جدی ما برای احتراز از اشتباهات چاپی تاکنون موفقیت آمیز نبوده است.

در شماره گذشته تریبون شعر زیبای آقای مفتون امینی (ص ۱۰) با یک حرف اشتباه در پایان دچار تغییر در مفهوم شده بود.

...»

اما "پدر" که شبها، گوش خسته‌ای داشت
گذاشته بود، که دعا به هر زبانی خوانده شود، حتی به زبان سکوت

و این راز همه سرزمین‌هاست...»

کلمه آخر به غلط «سرزمین ماست» چاپ شده بود.

اشتباهات بسیار زیادتری به مقاله «کثرت قومی و هویت ملی ایرانیان» راه یافته بود. کثرت اشتباهات در این مقاله مربوط به تایپ سریع آن در آخرین لحظات قبل از چاپ بود. امکان تماس با مؤلف جهت کنترل متن تایپی از طریق فاکس نیز بعلت حجم زیاد مطلب ممکن نبود. مهمترین این اشتباهات در زیر اشاره می‌شود. در آینده نزدیک متن اصلاح شده این مقاله همراه ۵ ضمیمه مربوط به آن که در این شماره چاپ می‌شوند، در کتابچه مستقلی مجدداً چاپ خواهد شد.

بابت همه این اشتباهات و مواردی که در اینجا ذکرشان نرفت، از صاحبان آثار و خوانندگان گرامی پوزش می‌طلبیم. علیرغم احتیاط واجبی که خود مولود واقع بینی است (!) و ما را از دادن وعده رفع یکباره این مشکلات منع می‌کند، امیدواریم که این شماره تریبون گواهی بر عزم ما برای بهبود عمومی کارمان باشد. چند اشتباه مهم در چاپ مقاله «کثرت قومی و هویت ملی ایرانیان» که مفهوم مطالب را دگرگون کرده بود در زیر می‌آید:

صفحه سطر	خطا	درست
۴۳	۱۷	تجدید
۴۶	۱۰	نه شرط لازم و نه شرط کافی
		تجدید
		شرط لازم و نیز شرط کافی

استثناء نه دلیل	۱۵	۴۶
استثناء دلیل	۹	۴۸
«دین» و «زبان»	۳۰	۵۳
اجدادی و سراسر کشور، در رابطه با منافع	۳	۳۰

تورکجه یازماق حاقیندا

بو حاقدا آلیمیزه چاتان چوخلو سوآل لار قیصا بیر جاواب: بیزیم اوچون هانسی ایفبادا، هانسی مئتلا یازماقدان داها اونملی اولان تورکجه یازماق دیر. اؤز آنا دیلینده تحصیل سیستمیندهن محروم بیر ملتین اولادی اؤز دیلینده هر بیر سوؤزو یازماغی (سهو یازسادا) اولوی (مقدس) سانمالی دیر. اونا گؤره بوتون اوخوجولاریمیزا اوز توتوب اونلاری تورکجه یازماغا چاغیریریق. یازیلاری چیپ اتمک لازم اولان حالدا باجاردیغیمیز قدره سهمانا سالماغا چالیشاماغا حاضر اولدوغوموزا اینانا بیلرسیز. بو یولدا بیز نئچه مسئلهنی گؤز اونونده ساخلاییریق:

● اؤزوموزون آنادیلیمیزین ادبی شیوه سینده یازماق کیمی مهم ایشده چاتیشمامازلیق لاریمیز.

● اوخوجولاریمیزین بؤیوک اکثریتی ینین آنا دیلیمیزده کی اوخوماق چتین لیک لری.

بو سببلردن:

○ تهران چاپ اولان «وارلیق» درگی سینین اؤتن ۲۰ ایلده کی تجربه سینده دایاناراق، تورکجه یازیلار چاپ ائده رکن، ساده لیک و آذربایجان تورکجه سینین تانیتمیش ادبی شیوه سینده (باجاردیغیمیز قدره) صادق قالماغا چالیشاجاییق.

○ اؤزوموز باشا دوشه بیلمه دی بییمیز یازیلاری وئرمه یی دوزگون گؤرمیریک

و بئله (آنلاشیلماز) یازیلاری چاپ ائتمه‌یی، اوخوجولاریمیزی اؤز آنا دیلرینده یازیب-اوخوماقدان چکیندیره‌ن و یاد سالان عامل گؤروروک. تأسفله هئچ تانینمیش دیل قایدالارینا اویقون اولمایان و هئچ بیر لغت کتابیندا معناسی تاپیلمایان سوزلرله دولو اولان یازیلار بوگونلرده آزدئیل‌لر.

○ دیل شیوه‌سی و اونا باغلی مؤوضوعلاردا مباحثه ائتمک ایسته‌میریک و تکجه باجاردیغیمیز قدهر مثبت نمونه‌لر وئریمک ایستیریک. بو ساییدا دوقتور م.ع.فرزانه‌نین قلم اثری‌نی بو ایشه مثال گتیره بیلریمک.

○ درگی‌میزده چاپ اولماغا تورکجه مطلب یول‌لایان دوست‌لار اگر اؤز یازیلاری‌نین یوخایدکی پرنسیبلر اساسیندا ردآکته اولماسی‌ایله (هابئله لازم اولان خالد قیصالماسی‌ایله) راضی دئیرلرسه، بو مسئله‌نی آچیق‌جاسینا اوز یازیلاریندا قید ائتسین‌لر.

برای توزیع بهتر تریبون

برای کمک به توزیع بهتر تریبون می‌توانید از کتابفروشی‌ها و فروشگاه‌های مورد مراجعه‌تان فروش تریبون را بخواهید. همینطور می‌توانید به کتابخانه‌های عمومی محل تحصیل و زندگی‌تان و یا انجمنهایی که در آنها عضو هستید، آبونه شدن تریبون را توصیه کنید. (در اینصورت شماره فاکس و دیگر مشخصات تریبون را در اختیار آنان قرار دهید.)

در

مکاتبه باتریبون

به نکات زیر دقت کنید:

● نامه‌های خود را تنها به آدرس پستی تریبون ارسال کنید. (از فرستادن نامه، بسته پستی و غیره به آدرس بانکی (!) تریبون (SWIFT-Adress) خودداری کنید.)

● اگر مایل نیستید تمام یا بخشی از نوشته‌ها یا نام‌تان چاپ شود حتماً این نکته را قید کنید.

استفاده از مطالب تریبون

- نقل مطالب تریبون با ذکر منبع آزاد است.
- تجدید چاپ تمام یا بخشی از مجله به شرط رعایت اصول متعارف در اینگونه موارد - چون ذکر نام صاحبان آثار (انگونه که در چاپ اصلی آمده است) و عدم تصرف یا تلخیص - آزاد است. در اینگونه موارد قبل از هراقدامی برای کمک گرفتن و مشورت با ما تماس بگیرید.

تریبونو یا یماق اوچون پیژه یاردیم ائدین!

- تریبون در خلاصه کردن، اصلاح و عدم چاپ مطالب رسیده آزاد است.
- در صورت ترجمه حتماً کپی نسخه اصلی را بفرستید.
- بازگرداندن مطالب رسیده، ممکن نیست.

فعالین راه دمکراسی فرهنگی

در ایران و گروههای سیاسی

پرسش:

دلایل و شواهد نسبتاً زیادی وجود دارد که جنبش احیاء حقوق برابر فرهنگی و ملی در میان خلقهای ایران در حال رشد است. در این میان و برای پیشبرد مبارزه ملی و نفی شونیسیم حاکم بر سیستم سیاسی و بویژه سیاستگذاری فرهنگی ایران نظرهای متفاوت و گاه متضادی مطرح میشود. از جمله این نظرگاهها که اغلب بصورت شفاهی خود را در محافل ملی مینمایاند، اینست که: تمامی آذربایجانیها، کردها و یا بلوچها برای تعمیق مبارزه برابری جوینان فرهنگی و ملی در ایران از تمامی گروهها، احزاب و خلاصه تشکلهایی که حقوق خلقها غیرفارسی زبان ایران را برسمیت نمی شناسند و یا اگر صرفاً در گفتار به آن معترفند، اما عملاً گامی در جهت نفی این بی عدالتی و امحاء سلطه شونیسیم و برترجویی قومی و زبانی گامی عملی برنمیدارند کناره گیری کرده و خود را در تشکلهایی با همان اهداف و جهتگیریها اما تحت نام آذربایجان، کردستان و یا بلوچستان سازمان دهی کنند. برای مثال یک سوسیالیست آذربایجانی نباید در تشکیلاتی که ظاهراً خود را ایرانی میخواند، اما در عمل چیزی جز خدمت به شونیسیم فارس و نفی حقوق فرهنگی دیگر خلقهای ایران کاری انجام نمیدهد، جدا شده، حرکت خود را تحت نام و عنوان آذربایجان به سازمان دهند. نظر شما در این باره چیست؟

پاسخ:

البته با این بخش از نظر فوق میتوان اتفاق نظر داشت که گروهها و احزاب سیاسی و تشکلهای اجتماعی و فرهنگی ایرانی چه در داخل و چه در خارج، البته با شدت و ضعف مختلف، در شعاع مسمومیت شونیسیم فارس و برترجویی قومی که بوسیله سلطنت پهلوی در ایران اعمال شده و در دوره جمهوری اسلامی کم و بیش ادامه یافت، قرار دارند. مجله ما در شماره های آتی به این بخش از مسئله خواهد پرداخت و جریاناتی

که خود را ایرانی میخوانند و اما تنها و در بست در خدمت یک زبان و یک فرهنگ یعنی فرهنگ و زبان فارسی قرار داده اند، افشاء خواهد کرد. اما با بخش دیگر این نظر، یعنی آنجا که از جدائی آذربایجانیها (ترک زبانان)، کردها و بلوچها و غیره از این تشکلها سخن به میان آمده است نمیتوان هم رای و هم نظر بود. چرا که:

- تداخل، درهم آمیزی و نزدیکی خلقهای ایران بویژه ترک زبانان با فارسی زبانان بعلت کثرت جمعیتی آنان از یکسو و هم‌مذهب بودنشان از سوی دیگر چنان وسیع است که صادر کردن چنین حکمی بشدت مشکل می‌نماید. چرا که چنین جدائی میتواند به تنش‌هایی در سطح خانواده‌ها منجر شده و نتایج نامطلوبی از خود برجای بگذارد. به عبارت دیگر چنین حکمی در شرایط کنونی از نقطه نظر انسانی مناسب نیست.

- جدائی ترک زبانان، کردها و بلوچها از تشکلهایی که خود را ایرانی می‌خوانند، اما اغلب در عرصه فرهنگی به شونیسم فارس خدمت میکنند، به ایزوله کردن بیشتر خلقهای غیرفارسی زبان از سوی و تشدید تفرق در جامعه از سوی دیگر منجر می‌شود. چیزی که ابداً به نفع خلقهای ایران نیست.

- در عین حال حضور آذربایجانیها، کردها و بلوچها در تشکلهای سیاسی، اجتماعی و فرهنگی ایرانی یک حضور لازم و ضروری بوده و این بخش از هموطنانمان شاید در شرایط کنونی به اهمیت بی‌حقوقی فرهنگی و ملی آنچنانکه باید واقف نباشند. اما بخش مهمی از آنها که امروز حتی در موقعتهای رهبری این جریانات قرار دارند در پروسه رشد جنبش عدالتخواهانه فرهنگی - ملی و بعلت درگیری مستقیم با مسئله به آگاه لازم خواهند رسید و البته این بخش در آینده مسئولیت مهمی را در جاانداختن بی‌حقوقی موجود و مبارزه قطعی با آن به عهده خواهند گرفت. لذا در انجام یک تحول جدی اجتماعی نمیتوان و نباید تعجیل کرد. بلکه نهال را تا به هنگام درخت شدن و میوه دادن باید تر و خشک کرد تا روزی که میوه اش را چید. به عبارت دیگر آن بخش از هموطنان غیرفارسی زبان، بویژه آذربایجانیها بعلت کثرتشان در ایران، که چه از نظر اشغال پوزیسیونهای رهبری در احزاب و گروهها سیاسی و اجتماعی و حتی فرهنگی و چه درصد قابل توجهی از اعضاء و بدنه این تشکلهای را تشکیل میدهند به مثابه نیروی ذخیره جنبش عدالت طلب فرهنگی و ملی تلقی شده و نقش جدی در فردای اوج و گسترش این جنبش بازی خواهند کرد. تعداد ناچیز و انگشت شماری از این بخش هموطنان البته آنچنانکه تاریخ نیز بارها شاهد بوده است در جبهه خیانت علیه مردم خویش باقی خواهند ماند. این البته تعجب کسی را برنخواهد انگیخت. البته که خیانت به مردم خویش و استمرار نوکر صفتی و خدمت به دشمن مردم را نیز در قانون و حکم بشر جدائی است که ناگفتنش بهتر است...

- اما مسئولیت هموطنان غیرفارسی‌زبانی که در تشکلهای ایرانی فعال هستند، جدائی از

آن تشکلهای نیست. بلکه شرکت فعال در مباحثات حول بی حقوقی فرهنگی و ملی در ایران و تلاش برای جانداختن بی حقوقی ملی و تبلیغ و ترویج "سیستم چندفرهنگی و چندزبانگو" در ایران است. به عبارت دیگر مسئولیت این بخش از هموطنانمان باز کردن قفل زبان و دفاع از مظلومیت فرهنگی و ملی نزدیک به دوسوم مردم ایران است. بایستی مطمئن بود که آتش این مسئولیت به مراتبی که جنبش فرهنگی و ملی در ایران رشد کند، زبانه خواهد کشید.

اما باید اعتراف کرد که بخشی از اومانیستها و فرهنگ دوستان ایرانی و بویژه روشنفکران آذربایجانی، کرد، بلوچ، و سایرین باید که بخشی از انرژی خود را در راه افشاء سیاستهای ضد مردمی، نقش شونیسم فارس و بی حقوقی فرهنگی و ملی اکثریت مردم (خلقههای غیرفارسی زبان) ایران همت گمارند تا از این طریق نهال جنبش عدالت جوی فرهنگی و ملی آبیاری شده و زمینه های ثمردهی را فراهم سازد. لذا این حق طبیعی و اجتناب ناپذیر مردم آذربایجان، کردستان، بلوچستان و ... است که در هر سطحی که ضروری تشخیص دهند فعالیت داشته باشند. عرصه های فعالیت صرفاً فرهنگی و یا اجتماعی نیست. طبیعی است که بخشی از هموطنان به فعالیتهای سیاسی پرداخته و به برپائی تشکل های ملی همت گمارند. در این رابطه هموطنان کردمان تجربه بیشتری داشته و دستی پیش دارند. چرا که احزاب نسبتاً قدرتمندی تحت نام کردستان در ایران فعالیت می کنند. احزابی که میتوانند نقشی جدی در تحولات آتی ایران داشته باشند.

اگر بخواهیم حرفهایمان را به نتیجه برسانیم بایستی عنوان کنیم که مانه تنها موافق تفرق و جدائی خلهای ایران نیستیم، بلکه پتانسیل های امیدوارکننده ایی را نیز در این درهم آمیزی سراغ داریم که ما را به موضع تبلیغ و ترویج یک "سیستم چند فرهنگی" در ایران نزدیک کرده است. این البته به معنی سلب مسئولیت از آگاهان جامعه نیست بلکه ما بر این نظریه که با استمرار سیاست ظالمانه ضدیت با ترک زبانان، کردزبانان، بلوچها و سایرین، ایران بسوی یک پرتگاه غیرقابل پیش بینی شده حرکت می کند. لذا ما نوش داروی "سیستم چندفرهنگی" و "پلورالیسم زبانی" را همگام با پلورالیسم سیاسی در ایران اولین و مهمترین قدم در راه حفظ همزیستی مردم ایران و تحول آن کشور بسوی نرمهای پیشرفت و ترقی میدانیم.

صمد بهرنگی نین نیسگیل لی خاطرہ سینہ

صمد دنیا سیندا

اسماعیل جمیلی

افقی توتوموشدو آغیر قارا چن
یاشیردیلا رگلن آنلاری ارکن
لاله لرین باغری دولو قان ایدی
قایالار اوچوران بیر طوفان ایدی
گؤز تیکیدیر خان چوبانین یولونا
صمدین حیاتی چاتاجاق سونا
دادینا چاتمادی ساولان بابا
کند اوخولاریندا یانمادی دها
مصری قیلینچ چیخماز اولدی قینیندان
بیر جنگی گلهمدی عاشق جنوندان
خیردا قارا بالیق ایستیردی یولون
سوسوزلوق قوروتدو تلخونون کولون
اوبیر چیراغ ایدی یولا نور ساچان
قورتولوش یولونون اؤنونو آچان
گوه نیردی اوز ائلینه دریندهن
آختاریردی قاینقیندان یئریندهن
یئتسه ده سونا اوگون بیر آندا
آدی ئولمز اولدی آذربایجاندا

سانکی گونش بویانیردی او سحر
آراز بویو سوسان لال اولان قوشلار
آیسری لیقدان آیری دوشه بیلهمین
داملا داملا گؤز یاشیندا نرگسین
کیم دئیردی سئل لر سارادان سونرا
آرازیمن بیلمز بوروخلاریندا
اوگون گؤزو یولدا قالان سهندین
یوخسول اوشاقلارین اومود چیراغی
اوغورلانندی کوراوغلونون قیر آتی
ظالم خانلار سارایلاردا گولرکن
بیر شافتالی آیری دوشدو مینیندهن
قارداناسی اؤز ناغیلین دئیرکن
ئولوملو سورگونلو ایللردهن سونرا
دیلی باغلی اسیر اولان ائللرین
او بیلیردی داش یئرینده آغیردیر
ایللر بویو سورهن دردین درمانین
سئوگی دولو آری دولو حیاتی
یاراتدیغی ناغیل لارا قوشولدو

۲۹ شهریور ۱۳۶۷/۲۹

اورهوس، دانمارک

«قوم» یا «ملت» ؟

ایشیق سؤنمز

خالق یمیزین مظلوم سسینی دنیا انسانلارینا چاتدیرماق، باشیمیزی یوموروق آلتینا وئرمک یوخ، تاپدانیلیمیش وارلیغیمیزی دیرچلتمکدیر. دملی آذربایجان خالقینی آیدین لاری، نه اوروس و نه فارس ملت چی لری نین ددیک لری نی چینمک زوروندا دئیل لر. سای میلیون لاردان کئچن بیر خالقا «قوم» دئمک گولونج دیر. بو ده بیم (اصطلاح) بیلنجیلی بیر بیچیم ده، باشقا خالق لاری یوخلوغا سوروکلوین، حکومت باشیندا اولان ملت چی لاین سؤزلریندهن سایلما مالیدر. سایقی لی یورتداشیمیز دوتور سید ضیال دین صده ازیلمیش خالق اولادی اولراق، خالقیمیزین بوگونکو آجینا جاقلی دورومونا دؤز مه ییب، تاریخسال فاکتارلاردان یولا چیخیب، ژئوپلیتیک بیر آندا (ساحه ده) یان یانا یاشایان ملت لری، «ایران ملت» آدلاندیرمیش دیر. او بیر مملکت باغلی اولماغی (Staatsangehörigkeit) اولماغی بیر ملت (Nation) کیمی باشا دوشرک، بوگونکو فارس امپریاسیندا اولان حاقسزلیق لارا سون قویماق اوچون اؤز دوشونجه لرینی سرگی له میشدیر. (کترت قومی و هویت ملی ایرانیان، تریبون ۲، ص. ۱۱ تا ۶۲)

بئله لیک له، سایقی لی دوقتور صدر ایستر تورک ایستر سه ده فارس، کورد، بلوچ و س. ملت لری بیر «قوم» کیمی گوسترپ و بو «قومیت» ی آچیقلاماغا چالیش میشدیر: «قومیت... گروه و یا واحدهای نسبتاً پایدار از تشکل جوامع بشری، که همچون حد فاصلی میان ایلی (با همبستگی تباری - خونی و اسطوره ای - زبانی) و جوامع ملی (با همبستگی اقتصادی - سیاسی و شهروندی - حقوقی) قرار می گیرد. همبستگی قومی ناظر به سرزمین معین و فرهنگ (دین، زبان، ادب و رسوم) مشخصی است که در طول زمان بوجود آمده و تحول می یابد» (باخ اورادا، ص. ۱۶-۱۷)

یتری گلیمیش کن ده بیم کی قوهوم لوق، دیلداشلیغی و دوستلوغو دیله گتیرمه دی بی بیر دورومدا، قونشولوق بیز دویقوسونو (بیز حسینی) اورتایا چیخاردیر. بئله لیکله

قونشولوقدا یاشاماق، قونشو خالقلاری بیریریله یاخینلاداجاق کیمی گورونور. بو باخیش ایتیک باخیمدان بو یومکده اولان کندلر، شهرلر اوچون ائله جهده دنیانین بیر چوخ یئرلرینده هابئله بوگونکو ایراندا کئچرلی دیر. ایتنولوژی ساحه سینده «قوم» بیر دبلدهن، بیر کؤکدهن اولان بیر خالقین کیچیک-کیچیک بؤلوملرینه ده ییلیر. ^۳ بئله لیکله بوگونکو چاغیمیزدا بیر خالق قومی سایماق دوغرو اولمادیغین یانی سیرا، نیهیلیستی دوشونجه لره او یماق دئمک دیر. گنوموزده بو ده ییم کؤچری قورولار، ائله جهده فتودال توپولوملار اوچون ایشله دیلیر. دئمه لی کؤچری کؤچری انسانلارین ثابت بیر یترده یاشاماق لاری، هابئله فتودال توپولوملارین آرادان گئتمه سی، بو دیمی (اصطلاحی) سیرادان چیخارماق دا دیر. «قوم» دیمی ایسه یالنیز فارس اولمایان خالقلاری، فارس امپریاسیندا آریتمک (آسیمله ائتمک) سیاستینه خدمت ائدیر. سایقی لی دو قتور صدر ملت دیمی نین اورتایا چیخماسی نی «ظهور جامعه و یا ساختار سرمایه داری صنعتی» ده گورمه سینه باخمایاراق، سومرگه چی (مستملکه چی) گوجلری و اولارین اویناسیغی روللارینی گوزدهن قاچیرمیش دیر. (باخ اوردا، ص. ۱۷-۱۸)

اوروپا سومورگه چی لی یی آفریقا و آسیادا یاییلان دان سونرا، یئرلری اهالی نی استفاده ائدی یی دئیملر سیستمی (ترمینولوژی) اوزلرینه اونم (تقدم) قازانا بیلمه دیرلر. بو سومورگه چی لر (مستملکه چی لر) مین انسان دان ارتیق اولان بیر توپولومو کند آدلاندیردی لار. هانس فیشرین تایید ائدی یی کیمی بو آد قویمادان مقصد، اوسترالیا کیمی یئرلرده یئرلی اهالی نی آرادان آپارماق کیمی جنایت لرین کیچیک گؤستریب، اهمیت سیزلشدیرمک ایدی. (باخ: Fischer, Hans, Ethnologie, ...). ایتیک باخیمدان بیر قوم، عشیره و عائله کیمی کیچیک قورولاردان یارانیر. اوزونو بیر دیل یا بیر مدنیت (کولتوره) یاخین حس ائدهن، لهجه یا داورانیش باخیمندان اوزلرینی بیر-بیرلرینه یاخین حس ائدهن قورولار. قوم آدلانیر. (باخ اورادا)

بیلیندی کیمی فارس دیلی هند اوروپا دیل لرین، «ایران دیل لر» آدلانان قولونا باغلی دیر. دئمک «ایران» سوزو اوزاق کئچمیش لردن بللی اولدوغونا باخمایاراق، بوگونکو فارس ایمپریاسی ایله هئچ بیر ایلگی سی یوخدور. بو دیل لرین بیر چوخلاری بوگونکو فارس ایمپریاسیندا، افغانستان دا، تاجیکستان دا و پاکستان دا دانیشیلیر. فارس ایمپریاسیندا دانیشیلان دیل لردن، فارس، کود، بلوچ، لورو گیلک دیل و لهجه لر ایران دیل قورولونا باغلی دیرلار. همین فارس ایمپریاسیندا تورک دیل لرین بیر سیراسی دانیشیلیر: آذربایجان تورکجه سی، تورکمن تورکجه سی، خلیج تورکجه سی.

گوروندو یو کیمی دیل چی لیک باخیمندان ایران ادلی بیر «دیل» یوخ، بیر «دیل قورولو»

واردیر. دنیاین باشقا یئرلرینده باشقا دیل قوروپلارینا اشاره ائتمک اولار: ژرمن دیل لری (آلمانجا، انگلیسجه، ایسوچجه، هلندجه...)، رومان دیل لری (فرانسیزجا، ایتالیانجا، اسپانجا...)، اسلاو دیل لری (روسجا، پولیاکجا، چکجه...). وئرلن مثال لاردا «ژرمن»، «رومان» و «اسلاو» آدلی بیر دیل اولمادیغی کیمی «ایران» آدلی بیر دیل ده یوخدور. ایران آدلی بیر دیلین اولماسی ایسه «ایران» آدلی بیر خالقین اولمادیغین اورتایا قویور. بئله لیکله یوخ بیر خالقا قوملار تورتتمک گولونج ده ییلمی؟

اگر «ایران» دئیرکن ایران دیلرینده دانیشان خالقلار نظرده آلینیرسا، اوندا غیرفارس خالقلارین وارلیغی نی دانماق و پان ایرانیست لرین دیرمان لارینا سو تئکمک دئیل می؟ بیلیندی بی کیمی پان ایرانیست لری «ایران» آدی آلتیندا یالینز فارس دیلینده ن و کولتورونده ن باشقا بیر کیمسه نین معنوی وارلیغینی گورمک ایسته میرلر. سوژ ایران آدلی بیر خالق دان دئیلسه و ایران آدلی خالقلاردان گئدیرسه، بو خالق لارین هره سی نین اوزلرینه گوره مملکت لری واردیر (اؤرنک اولاراق: تاجیکستان، کوردستان، لورستان، بلوچستان...)

فارس ایمپریاسینا گلدیکده، بیر چوخ دیل قوروپ لارینا باغلی اولان خالقلار هر بیرسی اؤزونو بیر خالق تانیرلار: ۱-فارس خالقی، ۲-کورد خالقی، ۳-بلوچ خالقی، ۴-لور خالقی و... تورک دیل لی خالقلار: ۱-تورکمن خالقی، ۲-تورک خالقی. سام دیل لی خالق: عرب خالقی. دئمک آوروپا ملت لرینه، «آوروپا ملتی» دئمک یالینش اولدوغو کیمی، بوگونکو فارس ایمپریاسیندا دوستاق دا یاشایان خالقلارادا «ایران ملتی» دئمک یالینش دیر. ایران دیمی (اصطلاحی) ژئوپولیتیک آنلامدا ایسه فارس ایمپریاسی ساییلیر. بو ایمپریا کئچمیش ده (قونشو عثمانلی ایمپریاسی کیمی) «ممالک محروسه ایران» آدلانیردی.

مشروطه چی لیک دؤورینده آذربایجان لی لار آزادلیق، پارلامنتاریسم و فدرالیسم (انجمنهای ایالتی و ولایتی) اوغروندا ووروشارکن، فارس ملیت چی لری قاجارلارا قارشلی اولان دشمن لیک لرینی آذربایجان تورکلرینه، تورک کولتورونه قارشلی یؤنلتمک ده ایدیلر. یاخشیدیر آذربایجان مجاهد لرینه ۱۹۱۰ دا تهراندا ائدیلن رفتارلادان تمجیدالسلطانتین ایچ ایشلر باخانلیغینا (ناظرلیگینه) یازدیغی یازسی نین اؤنملی یئرلرینده ن گؤز اؤنونده سرگیله یک:

(این فدائیان ملت قریب پنجاه نفر که به همراهی حضرت سردار ملی به طهران آمده ایم، گمان نمی کنیم، که از ورود الی امروز حرکاتی که موجب انزجار خاطر دولت و ملت بوده باشد از ما به عرصه بروز رسیده باشد. قریب سی کرور (۱۵)

میلیون) ملت ایران به علاوه اروپائیان شاهد حال این فدائیان ملت است که چه اندازه زحمات کشیده و خومات نموده‌ایم. نمیدانیم چه سبب شد که این قسم موجب همه گونه بی‌مرحمتی‌های دولت و ملت واقع شدیم... آیا ما بیچارگان غارت زدگان چه گناهی کرده‌ایم و چه جنایتی از ما بروز کرده بود، چه وقت دولت و اداره نظمی از ما تفنگ خواستند از دادن آن مسامحه و ترمز کردیم، در مقابل این زحمات و خدمات که اظهارالشمس است به انواع عقوبات و بلیات گرفتار کردند... خانه احسانشان آباد، رسم مهمان نوازی همین است! اگر مردم طهران روزها روزه میگیرند، ما بیچاره‌ها از مرحمت دولت و ملت شب و روز روزه می‌گیریم. از مال دنیا غیر از قرض برای ما چیز دیگر نگذاشته‌اند...»*

دئمه‌لی آذربایجان مجاهدلری اؤز جان لاریندان کئچندن سونرا، واریوخ لارینی قوربان ائدندن سونرا، اونلارا ایستر حکومت، ایسترسده دموکراسی اوغروندا چین - چیننه ووروشانلارین اونلارا قارشی مناسبتلری، بیر چوخ لارینا عبرت درسی اولمالی دیر. فارس ملت چیلری بیر یاندان آذربایجان یین (تورک لرین) مشروطه قهرمانلاری و مشروطه حرکت یندن اؤز منافع لری یولوندا استفاده ائتمیش لر باشقا طرفدن (تورک) قاجارلارین تخت و تاجین اؤز آلرینه کئچیرمک اوچون روس و انگلیس لرین یاردیم لاریندان استفاده ائتمیش لر. ** اونلار روس و انگلیس باسقی سی ایله احمدشاهی موقتی اولاراق مشروطه حکومتی نین تخت یندن اوتورتدولار. آما ائله همین دؤورده آذربایجان مشروطه چی لرینی یاراق سیزلاشیدماق لاکله جک اوچون قارا فکرلرده اولدوقلارینی گؤستردیلر. آذربایجان خالق ییر داها آیاغا قالخدی. شیخ محمد خیابانی نین باشچی لیغی آلتیندا ۱۹۲۰-۱۹۲۱ ایللرینده آزادستان جمهوریتی اعلان اولدو. بو دؤورده آذربایجان سوسیال دموکراتیاسی نین ملی ماهیتی اوچون اونو دؤزولمز گوره انگلتره بو حرکتی بوغماق اوچون فارس ملتچی لرینه اولمازین کومه یین ائتدی. بئله لیکله، رضاخان ۱۹۲۱-ده حکومت چئوریلشی نین باشیندا دوروب ساواش وزیر ی اولدو. پرسی لورن (Persy Lorain) همین زمان لاردا تهراندا یازیردی: «من ساواش وزیر ی رضا خانا دئیمیشم: ...من مخالف گوجلر اوزره، ایستر تشکیلات لار ایسترسده شخصیتلر اولسون سیزلره بیلگی وئره بیلرم... رضاخان سیاستدهن اوزاقلاشسا، انگلتره یه قارشی گوجلر بؤیویه جکلر.***»

رضاخان بئله بیر گوجلره آرخالاناراق ۱۹۲۳-جی ایل ده باش وزیر، ۲ ایل سونرا مجلسی

*- عرض حال سواران و همراهان آقای سردار ملی، نمره ۸۸۰۹، مورخه ۱۴ شوال ۱۳۲۸ (پنجشنبه، ۱۹ نوامبر ۱۹۱۰): گنجینه اسناد ملی، سال اول، دفتر دوم تهران ۱۳۷۰ (۱۹۹۱)

##- Grosses Duden Lexikon, Bd. 6, Mannheim, 1967, S.332-333

***- پرسی لورن (Persy Lorain)، نامه محرمانه نمره ۲۲۱: مجله کاوه، نمره ۶۵، ص. ۷۵، مونیخ، ۱۹۷۶

زور آلتیندا اونو شاه اعلان ائتمه یه مجبور ائتدی.* بئله لیکله فارس ملت چی لری اؤز آقالیق لارینی آذربایجان خالق و باشقا خالق لارا دا یوکلیتک، فارس کیملی یینه (هویت یینه) اوستون لوک و ئریپ، بو یئنی آلدی ائدیلمیش امپریانی ۱۹۳۵- جی ایله کیمی فارسیستان (Persien) آدلاندیریدیلار. فارس ملت چی لری، ائله جه ده اونلارین قویروقلاری سونرالار، پان ایرانیست دوشونجه سی نی اؤزلرینه تمل توتاراق ۱۹۳۵ ایله فارس امپریاسینی رسمی اولارق «ایران» آدلاندیردیلار.**

سون سؤز کیمی دئمک اولار کی: ایران ملی مملکت لره چه وريلمه سه، هر هانکی بیر ایدئولوژی، هانکی بیر قوروپون ایش باشیندا اولماسیندان آسیلی اولمایاراق، بو رژیمین ماهیتی، فارس شوونیزمی اولاجاق دیر. بو حالدا ایسه نه فارس لار نه ده باشقا ملت لر آزاد یا شاماغا قادیر اولار بیر لر. بوردا بابا لاریمیز یا خشی دمیش لر: ایلانین آغینادا لعنت، قاراسینادا. گوروندویو کیمی شوونیزمی آچماز ائتمک اوچون، ایلک سیرادا هر خالق اؤزو بوتون کئچمیش حاقسیزلیق لار، اؤز لیک له رسمی دیل، کولتور، داورانیش لارا سون قویمالی دیر. دمک هر بیر ملتین اؤزونه گوره رسمی، رسمیتی واردیر. باشقاسی نین رسمینه او یوم ساخلماق کؤله لیک ائتمه کله یاناشی یوخا چیخماق دئمک دیر.

تریبونون بو سایه سیندی چیخارماق بیر چوخ دوست لارین مادی و معنوی یاردیم لاری اولمادان ممکن دئیلدی. استکلم، یوته بوری، مالمو، برلین، کولن، باکی، آنکارا، کالیفرنیا، اورهوس، کینچاک، اسن (آلمان) و بیر چوخ باشقا شهر لره تریبون و یایماقدا بیزه یاردیم ائده نلره چوخ ساع اول دئیریک.

– Grosses Duden Lexikon, Bd, 6, Mannheim, 1967, S. 332–333.

– Iran: Grosses Duden Lexikon, Bd, 4, Mannheim, 1966, S. 408.

ترکی آذربایجانی

بحثی در زبان محاوره و زبان ادبی*

۲. راشدی

زبان نخستین وسیله ارتباطی بین انسانها و رایج ترین و کار آمدترین آن در طول قرون متمادی در میان طوایف، اقوام و ملل جهان بوده است.

در دنیای امروز زبان دیگر مثل گذشته تنها وسیله ارتباطی ساده بین انسانها نیست. بلکه زبان و فرهنگ نشانه هویت، موجودیت و مشخصه یک ملت زنده و پویاست. زبان ترکی با داشتن نزدیک به ۲۷۰ میلیون نفر متکلم در دنیا، اولین زبان دنیای اسلام و پنجمین زبان کره خاکی است.

نفوذ و گسترش زبان ترکی در ابعاد وسیع جغرافیایی در طول چند هزار سال سبب شده است که زبان ترکی دارای گویش‌ها و لهجه‌های خاص منطقه ای شود. این گویش‌ها و لهجه‌ها با گذر از دوران تکاملی خود تبدیل به زبانهای ادبی زنده و پویا شده اند که از نظر زبان شناسان به ۳ شاخه شرقی، شمالی و غربی تقسیم می‌شوند. در گستره وسیع جغرافیایی به هم پیوسته از چین گرفته تا قلب اروپا که محل زندگی ترک زبانان جهان است، چند زبان ادبی و رسمی ترکی که منشعب از زبان ترکی مادر است، بوجود آمده است که زبان ترکی ترکمنی، ترکی آذربایجانی و ترکی استانبولی (ترکیه) در قالب شاخه غربی یا اوغوز این تقسیم بندی جای می‌گیرد. محمود کاشغری دانشمند ترک زبان قرن پنجم هجری که هزارسال پیش «دیوان لغات الترك» را نوشته است نیز از ترکی غربی به عنوان ترکی اوغوز نام می‌برد.

گرچه زبان ترکی با تقسیماتی که اشاره شد، خود دارای چندین زبان ادبی مستقل شده است ولی آنانی که با زبان ترکی حوزه جغرافیایی خود آشنا هستند، از درک مفاهیم

---

*- انعکاس نظرانی که در مطبوعات چاپ داخل در موضوعات مورد بحث در این مجله مطرح میشوند، از هر جهت ضروری است. مقاله حاضر با این هدف از هفته نامه «صاحب» شماره ۱۷۸، سال هفتم، ۲۰ اسفندماه ۱۳۷۶، «ویژه نامه تاریخ، فرهنگ، زبان و ادبیات آذربایجان»، چاپ تبریز گرفته شده است.

دیالوگ‌های دیگر شاخه‌های زبان ترکی با مشکل عدیده‌ای روبرو نیستند.

امروز یک تحصیل کرده آذربایجانی که زبان ادبی ترکی آذربایجانی را میدانند، از درک مفاهیم اخبار و دیگر برنامه‌های ترکی ازبکی رادیو تاشکند باز نمی‌ماند. از طرف دیگر زبانهایی که در تقسیمات زبانی در یک شاخه قرار دارند، بیشتر به هم نزدیک هستند و متکلمین این شاخه‌ها میتوانند به راحتی باهم ارتباط گویشی مستقیم برقرار کنند. مثلاً یک ایرانی مسلط به زبان ادبی ترکی آذربایجانی و یک نفر از اهالی ترکیه میتوانند باهم صحبت کنند، بدون اینکه مشکل خاصی در درک صحبت‌های هم داشته باشند. اما آنهایی که با زبان ادبی ترکی حوزه جغرافیایی خود آشنا نیستند در برقراری این ارتباط با مشکل مواجه هستند.

یکی از عوامل این دشواری فاصله گرفتن و ناآشنایی با گنجینه لغات و کلمات زبان مادری است. عامل دوم وجود لهجه‌های محلی زبان اصلی است که در بعضی موارد خارج از چارچوب دستوری و گرامری در شهرها و مناطق مختلف به اشکال و گونه‌های متفاوت ادا میشود. این عوامل سبب میشوند معلومات زبانی فرد در محدوده لهجه محلی خویش خلاصه شود و هر لهجه خارج از این محدوده را بیگانه با زبان خود فرض کند و از این رهگذر است که مشکل ارتباطی او با بعد مسافت بیشتر می‌شود تا جایی که از درک معانی جمله‌ها و کلمه‌های همزبان خود در کشورهای همجوار باز می‌ماند.

از طرف دیگر در کشورهای که با داشتن جمعیت انبوه ترک زبان امکانات آموزشی این زبان بصورت روشمند و منظم در مدارس و دانشگاه‌های آن فراهم نمی‌شود و در مراکز آموزشی رسمی، مطبوعات و وسایل ارتباط جمعی بجای زبان ترکی از زبان دیگری استفاده میشود، زبان ترکی در محدوده محاوره باقی میماند و حوزه فعالیت زبان ادبی تنگتر میشود تا جایی که لغت‌ها و کلمه‌های زبان حاکم جای کلمه‌ها و واژه‌های ترکی اصیل را می‌گیرد. و سبب فاصله بیشتر و دشواری فهم زبانهای ترکی توسط یکدیگر میشود.

زبان ترکی آذربایجانی بطور عمده در جمهوری آذربایجان و ایران رواج دارد. به عبارت دیگر علاوه بر اینکه این زبان، زبان رسمی کشور جمهوری آذربایجان است، بیش از ۲۵ میلیون نفر در ایران و شمار قابل توجهی از مردم شرق ترکیه و شمال عراق به این زبان سخن می‌گویند.

نام تاریخی ماد آتروپاتکان یا آذربایجان که جمهوری آذربایجان فعلی و استان‌های امروزی آذربایجان شرقی و غربی، اردبیل، زنجان، همدان و مرکزی را شامل می‌شود، محل زندگی اکثریت کسانی است که به زبان ترکی آذربایجانی سخن می‌گویند. در ایران دوره قاجار نیز کشور بر اساس خصوصیات قومی و فرهنگی به ۵ منطقه مهم حکمرانی (آذربایجان، کردستان، فارس، خراسان و کرمان - بلوچستان) و دوازده ایالت تقسیم میشد که حکمرانی آذربایجان شامل استانهای امروزی آذربایجان شرقی و غربی، اردبیل،

همدان و زنجان بود.

گرچه متکلمین زبان ترکی در ایران تنها در استانهای یاد شده زندگی نمی‌کنند و بنا به نوشته روزنامه‌های کثیرالانتشار در سال ۱۳۷۲ نزدیک به ۲ جمعیت تهران به خانواده‌های ترک زبان منسوبند. از آنجائیکه اکثریت قریب به اتفاق آنان در طول قرون متمادی در منطقه‌ای که نام تاریخی آذربایجان را دارد زندگی می‌کرده‌اند، این زبان از نظر زبان شناسی به ترکی آذربایجانی یا ترکی آذری معروف شده‌است.

زبان ترکی آذربایجانی که علاوه بر استانهای شمال غربی کشور و تهران در استانهای مرکزی، فارس، خراسان، اصفهان و کرمان نیز مرسوم است، مانند سایر زبانهای زنده دنیا دارای دو بخش محاوره‌ای یا گویشی و کتابت یا نوشتاری است.

زبان محاوره‌ای ترکی آذربایجانی با اندک تفاوتی در شهرها و مناطق مختلف ایران از جلفا گرفته تا شیراز تکلم می‌شود. بطوری که تمام کسانی که در ایران به ترکی سخن می‌گویند (بجز ترکی ترکمنی) میتوانند در کنار هم نشسته و براحتی درباره‌ی موضوعهای مختلف حقوقی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی باهم بحث و گفتگو کنند. زبان نوشتاری ترکی آذربایجانی شکل علمی و ادبی این زبان است که براساس قانون هماهنگی حروف صدادار و دستور زبان منسجم و مشخص پایه‌ریزی شده است.

بطور طبیعی زبان کتابت یا نوشتاری ترکی که ما بدان سخن می‌گوییم، نیز مثل دیگر زبانها در بعضی موارد اندک تفاوتی با شکل محاوره‌ای آن دارد. بطوریکه در زبان گفتاری کلمه‌ها و افعال و جمله‌ها کوتاه‌تر از زبان نوشتاری است و در بعضی موارد هم در پاره‌ای مناطق تعدادی از افعال خارج از چارچوب دستوری و گرامری ادا می‌شوند. اما زبان نوشتاری براساس قواعد و دستور زبان نوشته و بیان می‌شود و کلمات و افعال و جملات بصورت کامل و صحیح بر روی کاغذ ثبت می‌شود.

زبان ادبی نوشتاری ترکی آذربایجانی در عین حال که لهجه هیچ شهر یا منطقه خاص نیست، لهجه و زبان تمام مناطق و شهرهایی است که از نظر تقسیمات زبانی در حوزه این شاخه قرار دارند، همچنانکه در زبان فارسی لهجه‌های مختلف مشهدی، کرمانی، شیرازی، اصفهانی، سمنانی و غیره باهم متفاوت است. اما شکل زبان نوشتاری همه این شهرها و مناطق به نام زبان ادبی فارسی یکی است. در ترکی آذربایجانی نیز با وجود لهجه‌های محلی باکوئی، گنجه‌ای، تبریزی، اردبیلی، ارومیه‌ای، زنجان، همدانی، ساوه‌ای و قشقائی، زبان کتابت همه این مناطق بنام ترکی آذربایجانی و یا بصورت خلاصه ترکی یکی است و روزنامه‌ها و کتابها و دیگر مطبوعات با شکل نوشتاری این زبان چاپ و نشر می‌شوند.

با توجه به لهجه‌های متفاوت محاوره‌ای زبان ترکی، زبان نوشتاری از شکل علمی و صحیح این لهجه‌ها تشکیل شده است، مثلاً شکل نوشتاری فعل «گن‌دیرسن» (میروی) که

شکل محاوره‌ای آن در تبریز «گئدیرسن» در اردبیل «گئدیرسن»، در زنجان و همدان و ساوه «گئدیره‌ن» تلفظ می‌شود، لهجهٔ هیچکدام از شهرهای یاد شده نیست. اما این فعل در زبان محاوره‌ای مردم ایلاتی دشت مغان بصورت «گئدیرسن» تلفظ می‌شود. از نظر زبان شناختی چون شکل صحیح و علمی این فعل «گئدیرسن» است، لذا میتوان گفت در این مورد، لهجهٔ مردم دشت مغان زبان نوشتاری و ادبی شده است. در شکل‌های دیگر کلمات و افعال نیز به همین مسئله اهمیت داده شده است که در بعضی مواقع از شکل کلمه‌ای که در زنجان و همدان تلفظ می‌شود، برداشت شده و در پاره‌ای دیگر از تبریز، باکو، اردبیل، ارومیه، خراسان یا دیگر مناطق.

گرچه در طول حکومت شووینستی پهلوی به علت تُرک ستیزی این نژادپرستان امکان چاپ و نشر کتاب و نشریه به زبان ترکی در ایران مقدور نبود، اما آن رژیم نمی‌توانست از چاپ و نشر کتاب‌های نوحه به این زبان که ریشه در باورهای مذهبی و اعتقادی مردم داشت، جلوگیری کند. به همین سبب در مدت حاکمیت این خاندان، تنها کتاب‌های نوحه به زبان ترکی امکان چاپ و نشر پیدا کردند. به علت عدم آشنایی شعرای نوحه سرا با زبان ادبی و نوشتاری صحیح، لهجه‌های محلی به این کتابها راه یافت و کتاب‌های نوحه به سبک و سیاق خاصی که آمیزه‌ای از لهجه‌های محلی و زبان نوشتاری است، چاپ و منتشر شدند.

بعد از سقوط رژیم دیکتاتور پهلوی و حاکمیت جمهوری اسلامی که آزادی نسبی مطبوعات تُرک زبان را در ایران به همراه داشت، روشنفکران و متفکرین آذربایجان با چاپ نشریه‌هایی به زبان مادری لزوم و روش استفاده صحیح از زبان نوشتاری را در مقاله‌های متعدد بیان کردند و ادبیاتی که سالیان متمادی در جهت حفظ و نگهداری میراث گرانبهای زبان و فرهنگ مان متحمل زجر و شکنجه‌های فراوان شده بودند به منظور احیای مجدد آن که نشانهٔ هویت و شخصیت و موجودیت یک ملت است، کتاب‌هایی را در زمینهٔ دستور زبان و قانون هم‌آهنگی حروف صدادار، چاپ و در اختیار خوانندگان قرار دادند. امروزه کسانی که در ایران کتاب و یا نشریه‌ای به زبان ترکی آذربایجانی چاپ و منتشر می‌کنند، با وجود تفاوت‌های اندک در نوشتن شکل حروف صدادار- که به علت استفاده از حروف عربی پیش می‌آید- در بقیه موارد قریب به اتفاق آن‌ها از زبان ترکی ادبی یا نوشتاری صحیح استفاده می‌کنند.

به هر حال زبان نوشتاری ترکی آذربایجانی که زبان مدارس، دانشگاه‌ها، مراکز علمی، مکاتبات و مطبوعات ماست، گلچینی از گل‌های معطر و رنگین گلستان لهجه‌های زبان ترکی است که به صورت علمی و صحیح دست چین شده است و در عین حال که لهجه هیچ شهر و منطقه خاص نیست، زبان همهٔ شهرها و مناطق ترک زبان ایران، جمهوری آذربایجان، شرق ترکیه و شمال عراق است. با توجه به تراکم جمعیت متکلمین این زبان در حوزهٔ جغرافیایی آذربایجان تاریخی، از نظر زبان شناسان با نام ترکی آذربایجانی یا ترکی آذری شناخته شده که به اختصار ترکی هم گفته می‌شود.

سیاست مطبوعاتی تریبون

تریبون سیاست مطبوعاتی (یا شیوه کار) خود را در ۶ کلمه به کوتاهی این طور بیان میکند: "مجله بررسی مسائل جامعه چند فرهنگی" تفضیلات بیشتر این تعریف عبارت از آن است که تریبون میخواهد مهمترین مسائل ناظر بر مشکلات و امکانات همزیستی فرهنگ ها در ایران را در بعد امروزی و تاریخی به بحث بگذارد. ما سعی داریم که این گفتگو در محیطی غیر عصبی و منطقی جریان یابد تا از این رهگذر طرفین و تعقیب کنندگان بحث بتوانند تأثیرگذار و تأثیرپذیر باشند.

● در مورد مسائل سیاسی مربوط به بی حقوقی اکثریت مردم ایران از طبیعی ترین حقوق انسانی خود و نشان دادن غیر طبیعی بودن این وضعیت، ما مایل به اجتناب از شعارهای قدیم و جدید و پرداختن به مضامین مورد نظر نهفته در پس این شعارها هستیم.

● محدودیت موضوعی تعریف شده در ۶ کلمه فوق برای تریبون مهم است. بعنوان مثال ادبیات و بحث های سیاسی عمومی، خارج از تعریف فوق قرار می گیرد.

● **تریبون مایل به استفاده از آثار چاپ شده نیست.** جز در مواردی که امکان دسترسی خوانندگان ما به منابع مورد استفاده ناچیز باشد. لذا از شما دوستانی که نوشته های خود را برای ما می فرستند خواهش می کنیم:

○ در صورتی که **مطلب ارسالی تان قبلاً جایی چاپ شده است یا به نشریه دیگری برای چاپ فرستاده اید، از ارسال آنها به تریبون خودداری کنید.** اینکار موجب آن میشود که ما بعد از صرف مقدار زیادی از نیروی محدود خود برای بررسی، انتخاب، ویرایش، تایپ، غلط خوانی، غلط گیری و صفحه بندی یک متن از چاپ آنها در گذشته، چاپ عنقریب و یا احتمالی شان در جای دیگر خیردار شویم و علیرغم کارهای انجام شده به حذف آنها اقدام کنیم. اصولاً مایل به چاپ مطالبی که قبلاً در جای دیگری چاپ شده است یا قرار است بشود، نیستیم. مگر اینکه با توجه به دو نکته در این مورد استثنا قائل شویم:

اهمیت موضوع ،

۲. فرض عدم دسترسی خوانندگان تریبون به ارگانی که مطلب مورد نظر در آنجا چاپ شده است.

● محدودیت صفحات تریبون ما را ناگزیر از انتخاب می‌کند. ما مجبوریم تنها موفق به چاپ بخش مختصری از مطالب رسیده بشویم، چراکه فعلاً امکان چاپ بیش از ۴ شماره در سال را نداریم. لذا از شما دوستانی که با ارسال مطالب خود ما را تشویق و یاری می‌کنید استدعا داریم:

○ نوشته‌هایتان بیش از ۳۰۰۰ کلمه (۱۰ صفحه مجله با چاپ حاضر) نباشد.

○ در صورت اختصار مطالب‌تان یا عدم چاپ آنها از ما نرنجید!

○ محدودیت موضوعی تریبون را در نظر بگیرید. شعر، مطالب ادبی و مقالات سیاسی صرف که بی‌ارتباط با مسائل جوامع چند فرهنگی بطور عام و جامعه چند فرهنگی ایران بطور خاص هستند در تریبون چاپ نخواهند شد.

● تریبون مثل اکثر مطبوعات و کتابهایی که امروزه در ایران منتشر می‌شوند، با استفاده از برنامه «زرنگار» چاپ می‌شود. با امکانات کنونی مان مجبوریم مطالبی را که با هر برنامه دیگر نوشته شده باشند، دوباره تایپ کنیم. برای کسب اطلاعات بیشتر در مورد این برنامه، می‌توانید با ما یا «شرکت نرم افزاری سینا» در تهران با شماره تلفن (۸۶۹۸۳۲۷۳-۲۱-۹۸+) تماس بگیرید.

محمد امین رسولزاده آدینا آذربایجان دولت او نیورسیتتینین

فیلولوژی فاکولته‌سی نین معزوتو شلاله خانم زکی قیزی و اوختای

تبریزی به ۳نجی سایین نین ایشلرینده یاردیم لارینا گوره تشکر

اندیریکه.

نگاهی دیگر به دیاری کهن

نصرت‌الله معینی

کتاب رسیده

نام کتاب: نگاهی دیگر به دیاری کهن

گرد آورنده: سعید رهبر

ناشر: گرد آورنده

محل چاپ: استکلم

تاریخ نشر: ۱۹۹۷

کتاب فوق در ۵۷۲ صفحه «گزیده‌ای از دیده‌ها و شنیده‌های ۴۵ تن از مورخان، جهانگردان، ایران پژوهان و مأموران خارجی در باره ایران» را در خود جای داده است. برخی از این نامها برای خواننده ایرانی آشنا هستند. نامهای چون هرودوت، پیترو دلاواله، آدام اولئاریوس، اولیویه یا از متأخرین موسیو ب. نیکیتین، ویپرت بلوشر و سر ریدر بولارد از نامهایی هستند که ایرانیان نامهای آنان را بارها در کتب تاریخ دیده‌اند.

اما «سعید رهبر» با این گردآوری خود توانسته است، پرتو دیگری به افکار و احساسات این نمایندگان جهان مسیحی غرب در مورد شرق و بطور اخص در مورد ایرانیان بیاندازد. خواننده پس از مطالعه این مجموعه هم متعجب می‌شود و مهمتر از همه وادار به نوعی تجدید نظر در برداشت‌های گذشته خود از مسائل مربوطه می‌شود.

برخورد غرب مسیحی به شرق مسلمان مسلماً یکدست نیست. از انواع این گونه برخوردها ابتدابه سه نوع مجزا اشاره میشود:

۱- اکثریت مطلق مردم کشورهای غربی اطلاعات بسیار اندکی در مورد کشورهای شرقی و اسلامی دارند. نوعی سوءظن توأم با گرایشات نژادپرستانه به درجات مختلف ویژگی این طرز برخورد نسبت به ماست. نژادپرستانه به این معنی که بدبختی‌های دوران اخیر شرق را به «ذات»، «خون» و یا «ژنها»ی اهالی این قسمت از دنیا می‌دانند. در نظر اینان «استعمار» معادل «صدور تمدن» با نیات بشردوستانه صرف است و اگر نتیجه استعمار در عمل چیزی بهتر از آنچه شد، نیست، گنااهش به گردن همان «ذات» اصلاح ناپذیر و محکوم به عقب ماندگی ابدی ماهاست. هنوز هم در شرح حال رهبران نظامی و سیاسی و نمایندگان سیستم مستعمراتی غرب لقب «مستعمره‌گر» چون یک لقب افتخار آمیز در بزرگداشت آنان بکار برده می‌شود. نژادپرستی در اروپای امروز را که در شکل کنونی آن اهالی خاورمیانه را بجای یهودیان در دهه ۳۰ نشانده است، باید ادامه آن سنت قدیمی نامید.

۲- دیپلماتها و نمایندگان سیاسی کشورهای غربی در سخنرانی‌ها و مکاتبات رسمی خود مواضع احترام آمیزی نسبت به دیگر ملتها و کشورها دارند. این سنت شامل برخورد غربی‌ها به ایران و ایرانیان نیز می‌باشد.

۳- روشنفکران منفرد، برخی اهل قلم و هنرمندان غربی که شیفته بخشی یا نوعی از آفریده‌های معنوی کشورهای شرقی و از آن جمله ایران بوده و هستند. نمونه معروف این مورد را میتوان در رابطه ستایش آمیز «گوته» نسبت به «حافظ» دید.

از میان سه نوع برخورد فوق تنها نوع دوم و سوم آن که به عمد و به غلط باهم قاطی میشوند، بیشتر شناخته شده‌اند. بنحویکه ایرانیانی که برای نخستین بار به غرب می‌آیند و برخورد منفی و در بهترین حالت بی تفاوت به ایران و ایرانی را می‌بینند، دچار تعجب می‌شوند.

اما گردآوری سعید رهبر نوع چهارمی از برخورد غرب به شرق را به نمایش می‌گذارد که اتفاقاً بسیار کمتر شناخته شده است. وی با آگاهی به آثار جهانگردان و سیاستمداران غربی مراجعه کرده و با حذف تعارفات و کلی‌گویی‌های مرسوم، هسته واقعی تفکر منفی موجود در غرب را که اتفاقاً در بینش محافل سیاستگزار این کشورها بسیار مؤثر بوده‌اند، را عریان به نمایش گذاشته است. در واقع در این مجموعه ما شاهد نسخه نگاتیو برخورد نوع دوم در میان سه برخورد شرح داده شده در بالا هستیم. یعنی آن دیپلماتی که در سخنرانی روزانه خود در دربار ایران با توسل به «نژاد ایرانی» و «تمدن باستانی» و غیره و ذالک مجیزگویی فرموده است، شب در دفتر یادداشت خود سخنان دیگری ثبت کرده است. مقایسه این دو نوع برخوردها واقعاً آموزنده است.

مجموعهٔ ارائه شده حُسن مهم دیگری هم دارد و آن اینکه به خواننده ایرانی امکان می‌دهد که بدور از خود گول‌زنی و دیگر فریبی بتواند خود را در آئینهٔ چشم دیگران هم ببیند. اینکه گردآورنده وارد متن نشده و تشخیص این دوگونه دیدگاه در آثار نقل شده را به خواننده واگذار کرده است، امتیاز دیگر کار سعید رهبر است. به بیان دیگر در کنار نخوت و اروپا محور بینی مؤلفان آثار انتخاب شده، انتقادات بجایی نیز طرز تفکر و شیوهٔ زندگی ایرانیان را هدف قرار داده‌اند که تشخیص مرز بین ایندو به خواننده واگذار شده است و این نکتهٔ مثبتی در طرز کار گرد آورندهٔ مجموعه بوده است.

نباید ناگفته گذاشت که غیرواقعی بودن تاریخنگاری و تبلیغات رایج در بین ایرانیان نسبت به موضوع اصلی مجموعه «نگاهی دیگر به دیاری کهن» یعنی دیدگاه‌های واقعی غریبها نسبت به ایرانیان اسباب تعجب خواننده را فراهم می‌سازد. بنحویکه خوانندهٔ این مجموعه در برابر خود انبوهی از نظرات دائماً تکرار شونده در کتاب را می‌بیند که تاکنون نظیر آن را در در جای دیگر ندیده بود. چراکه دولتمردان (اکثراً وابسته به غرب) و حتی روشنفکران مستقل بیشتر علاقه‌مند بوده‌اند تا یک تصویر مثبت و گاه ستایشگر، از نظرات موجود در غرب نسبت به ایرانیان ارائه دهند. در واقع تبلیغات ضد ترک و ضد عرب دولتی (که روشنفکران غیر دولتی هم از آن مصون نمانده‌اند و چه بسا خود آتش‌بیار معرکه بوده‌اند) این تاکتیک را بعنوان مکمل خود، دیده است. یعنی از یکطرف تمدن و فرهنگ ترک و عرب در ایران و همسایگی آن (در امروز و گذشتهٔ دور و نزدیک) را مورد حمله و انکار قرار داده‌اند و از طرف دیگر دنیایی از نظرات کینه‌آمیز و دشمنانه با مردم ایران در نزد اروپائیان را لاپوشانی کرده‌اند. روشن است که این سیاست به دلیل آن بوده است که کل پروژهٔ نژادپرستی آریائی در ایران (از همان مجلهٔ کاوه که با پول دولت آلمان اداره میشد) از سوی غرب راه‌اندازی شده و گروه قابل توجهی از روشنفکران و تحصیلکردگان ایرانی در غرب، عامل اجرا و انتقال آن به ایران بوده‌اند. نکتهٔ دیگر در توضیح این سیاست به خود ایدهٔ نژادپرستی آریایی میشود که معتقد به «وحدت نژادی» فارسها و اروپایی‌هاست و نمیتواند احساسات غیردوستانه و ناخوشایند این «برادران سحرخیز اروپایی» (اطلاق اخوان ثالث به اروپایی‌ها در سفر خود به اینجا!) را توضیح دهد.

کتاب از آدرس زیر قابل تهیه است:

Said Rahbar, Ringvägen 29, 118 63 Stockholm, Sweden

قونشو مطبوعات

اؤتن ایللرده اؤز دوغما یوردلاریندا حاکم اولان مین بیر مانع لردهن اوزاق اولان آذربایجان و سایر ایران تورک لری رادیو - تله ویزیا وئرلیش لری یایماق و مطبوعات اورقان لاری یارادماقلا، اؤز دوغما مدنیت لری نین قوروقچوسو اولماغا چالیشمیش لار. بو ایش لرین بیر سیراسی مختلف سبب لردهن بیر زمان دان سونرا دایاندریلیب، باشقالاری داها اوزون عمر سورمه یی باجارمیشلار. ایراندا چیخان آذربایجان درگی لری آراسیندا «وارلیق» ین دواملی نشری ایله برابر باشقا درگی لر ده چیخماغا باشلامیشلار. آشاغی دا الیمیزده اولان درگی لرین آدرس لرینی وئریریک:

وارلیق

تورکجه (عرب آلیفباسیندا) و فارسجا، ایلده ۴ سایه،
آدرس:

تهران، فلسطین شمالی، شماره ۱۵۱، کد پستی ۱۴۱۶۹
تلفن: ۶۴۶۶۳۶۶-(۰۲۱)-۹۸+

آذربایجان اینترناتینال

انگلیس جه، تورکجه عرب و لاتین آلیفبالاریندا صحیفه لری وار، ایل ده ۴ سایه،
آدرس:

AZERBAIJAN INTERNATIONAL

P. O. Box 5217

Sherman Oaks, CA 91413, USA

Tel: (818) 785-0077 Fax: (818) 997-7337

e-mail: ai@artnet.net

Web site: <http://azer.com>

آنا دیلی

توکجه، عرب و لاتین گرافیکاسی ایله، آیلیق،
آدرس:

Postfach 170355
53029 BONN
GERMANY

اولوس

تورکجه، (عرب گرافیکاسی ایله، لاتین گرافیکاسی ایله مقاله لر و ئریلیر) و فارسجا
آدرس:

ULUS
Postfach 800332
51003 Köln
Germany
Faks: +49-(221)-640 39 26
e-mail: BN422@Smail.FH-Koeln.DE

دورنا

تورکجه، لاتین گرافیکاسی ایله، عرب گرافیکاسی ایله ده مقاله لر و ئریلیر،
آدرس:

DURNA
Box 2
194 21 Uppl.Väsby, Sweden
Web site: <http://home4.swipnet.se/~w-46539/durna.htm>

قورتولوش

تورکجه (هر ایکی گرافیکاسی ایله)، فارسجا، انگلیسجه،
آدرس:

40-1110 Finch Ave. W. Suit 1039 North York,
Ont. Canada M3J 3M2
Fax 416-2233171
Web site: <http://www.qurtulush.com>

ایل گون ILGÜN

فارسجا، تورکجه (تورکمن لهجه سینده) لاتین گرافیکاسی ایله ماتریال و ثریلیر،
آدرس:

IL GÜN

Postfach 30 12 03

50872 Köln

Germany

e-mail: ilguen@geocities.com

Web site: <http://www.geocities.com/SoHo/Gallery/3677>

گئنگش GEÑEŞ

تورکجه (تورکمن شیوه سینده هر اینی گرافیکایله) و فارسجا، «جنوبی تورکمنستان ین
سیاسی، اجتماعی و مدنی آیلیق درگی سی»
آدرس:

TÜRKMEN GEÑEŞI

Box: 47064

402 58 Gotenburg

Sweden

Web site:

<http://www.informatik.umu.se/~svpv9628/gengesh.html>

آذربایجان سسی

تورکجه (عرب قرافیکاسی ایله) و فارسجا
آدرس:

Postfach: 450121

50876 Köln

Germany

صاحب

تورکجه (عرب قرافیکاسی ایله) و فارسجا
آدرس

تبریز، میدان شهرداری، اول ارتش شمالی، پلاک ۱۲، طبقه دوم،
تلفن ۰۴۱-۵۲۲۰۰ فاکس: ۰۴۱-۶۹۴۹۳

baxmayaraq orada yerli türk azdır.

4- Xumeyn (İmam Xumeyninin anadan olduğu şəhər) bir sərhəd bölgəsi kimi iki dilli şəhərdir. Çünki kəndlərinin çoxu türk kəndidir. Ancaq şəhərin içində türkcə danışan azdır.

5- 30 il bundan öncə mənim şəxsən gəzib gördüyüm Savə və Ərak kimi şəhərlərdə hamının türk dilində danışdığını demək mümkündür.

6- Tehranın cənubundakı 600.000 nəfərlik İslamşəhr və qərbindəki 100.000 nəfərlik Həsənخان qalası şəhərcikləri təməmən türklərdən ibarət olsa da, buradakıların dili ümumi Azərbaycan türkcəsi xarakteri daşıyır. Çünki bu yerli olmayan əhali ancaq Azərbaycandan yoxsulluq və işsizlik əlindən qaçan türklərdir.

Xələc türkcəsində də, Həmədan türkcəsinin özəlliyi vardır. Ancaq bununla belə , bu ləhcədə həm dil qaydaları pozulur və pozulmaqda davam edir, həm də səs uyuşması hətta kökü türkcə olan sözlərdə belə riayət edilmir. Bu barədə türkcə olan sözlərə diqqət edin. Atlar - "Atlər", Qazanc -"Qazənc" dedikləri kimi ƏRİYƏ, ZƏRDALI, CƏVİZƏ (qoza) GERDİ deməkdədirlər. Bu barədə bu ləhcənin Xorasan (Quçan-Bocnurd-Dərəgəz) ləhcəsinə nə qədər yaxın oldyğu mə'lumdur. Bir başqa məsələyə də toxunmadan keçmək doğru olmaz, o da bu ləhcənin danışıldığı bə'zi bölgələrdə, xüsusən Ərak ərtafında saylarınözəlliyidir. Belə ki, o bölgədə yüz yerinə iki əlli, yüz əlli yerinə üç əlli və min yerinə on yüz deyilməkdədir.

xüsusda bu bölgədəki iki dilli şəhərlərdə kökü fars və ya ərəb sözlərindən gələn sözlərin formasına görə sözdəki səs uyuşumunun pozula bilməsidir. Misal üçün BAHAR sözünə BƏHAR, NAHAR sözünə NƏHAR deyildi halda, kökü türkcə olan sözlərdə səs uyğunluğu dəqiq olaraq riayət edir. Misal üçün ATAYA, ATA, GARPIZA QARPIZ ya QARPUZ deyilir. Bu ləhcənin ən mühüm özəlliyi bə'zi kəndlərdə (xüsusən Qəzvin ovasındakı kəndlər) cənubi Azərbaycanın başqa bölgələrinin tərsinə, "mi" şəkilçisindən sual işarəsi kimi istifadə edilməsidir. Bilindi ki Cənubi Azərbaycan türkcəsində soruşma məfhumunu fe'lin uzadılması və deyişin sayğından anlamaq olar.

9. Xələc ləhcəsi (qalac):

Bu ləhcə, Tehranın yerli türkləri yə'ni Şəhriyar, Kərəc, və Tehranın cənub ovalarında yaşayan türklərlə, Sayınqala, Sava, Qumun qərbi və Sələfçəqandan, Əraka, Xumeyinə çatmamışdan, Əzna Əligudərzin yaxınlığına qədər olan kənd və qəsəbələr, Məhəllatdan Təfrişin ətrafında, oradan Loristana Xələcəstanı bir-birindən ayıran dağlara qədər bölgələri əhatə edir. Bu barədə bir neçə məsələyə diqqət yetirmək lazımdır.

1- Bu bölgədə olan şəhərlərin hamısı iki dillidir.

2- Tehran, Qum, Kərəc şəhərlərində danışılan dil Azərbaycanın ümumi ləhcəsini, ifadə edir, çünki bu şəhərlərdə Azərbaycanın müxtəlif bölgələrindən gələn azərbaycanlılar yaşayır. Ancaq onların xaricindəki şəhərlərdə və yuxarıda adını çəkdiyim kənd və qəsəbələrdə Xələc ləhcəsi işlənir.

3- Təfriş şəhəri dörd tərəfdən türk dilli əhali ilə əhatə olunmasına

8. Həmədan ləhcəsi:

Əbhər, Takistan, Qəzvin, Ələmut qalasının cənub hissəsindən tutmuş Əlborz dağlarının cənub ətəklərindən keçərək Qəzvin düzünün (ovasının) bütövlükdə əhatə edən bu ləhcə İstihartdan Buin-Zəhraya, oradan Avuc şəhərindən, keçərək Həmədan düzünü içinə alaraq, Bahar şəhərindən Əsədabad gədiyinin Şimal-Şimali qərb və Şimali şərqindən Məlayır Toysərqa arasında İstihard ovasına bağlayan bütün bu bölgələri əhatə edər. Buna, ayrı düşmüş Sungur ləhcəsi də daxildir. Bu bölgədə bütün kəndlərin dili türkcə olmasına baxmayaraq, Həmədan və Qəzvin kimi böyük şəhərlər, Toysərqa və Məlayır kimi sərhəd şəhərlər iki dilli şəhərlərdir. Ancaq bu gün yavaş-yavaş uşaq və gənclərdən başlayaraq şəhər əhalisi bu dili unudur. Bununla belə kənd əhalisi hələlik dilimizin böyük şəhərlərdə ölməsinə mane olmaqdadır.

Bu ləhcənin çox əsgə və köklü ləhcə olmasına baxmayaraq, ona fars sözləri daxil olmuşdur. Ancaq türkcə dil qaydaları, xüsusən fəvqəladə güclü olan fe'l sistemi pozulmamışdır. Tükəndi (qurtardı-bitdi), törəndi (düzəldi-istehsal oldu) kimi qədim türk sözlərinin çox işləndiyi bu ləhcədə indiki zaman fe'linin ikinci və üçüncü şəxsindəki olay ekindən türk "S" səsi düşər və işlənməz hala gəlir. Misal üçün GƏLİRSƏN sözünə GƏLİRƏN, ALIRSAN sözünə ALİRAN, GƏLİRSİZ sözünə GƏLİRİZ və ALIRSİZ sözünə ALİRİZ deyilir. Göründüyü kimi sözün son səssizlərinə tabe olaraq səs uyuşumuna uyulmaqdadır.

Bu ləhcənin başqa bir özəlliyi də sözlərin uzadılmasıdır. Yuxarıda qeyd etdiyim GƏLİRƏN sözünü uzadaraq - GƏLİRƏƏN söyləyirlər. Söylənməsi lazım olan başqa bir

7. Zəncan ləhcəsi (Rüstəmxanlı):

Qızıl Üzən çayının Tarım və Məncil istiqamətində yenidən şərqə burulduğu məcrasının cənub hissəsindən başlaraq, Zəncan, Hidəc, yaxınlıqlarından Sultaniyə və Xudabəndədən keçib Bəycarın cənubundan Kürdüstana dayanan bölgələri əhatə edərək, Manişandan Küzəkunana və oradan Qızıl Üzən çayının Qız körpüsündən Qaf dağları və Qız qalasının ətəklərinə qədər uzanan geniş bir bölgəni içinə alan bu ləhcəni danışanlar şərqə tərəf getdikcə daha qəliz və qədim türk ləhcəsi olan həmədan ləhcəsinə yaxınlaşır. Həmədan, Bəycar, və Zəncan arasındakı obalarda yaşayan əfşarlar, bəydillilərin yanında, elxanlıların və xüsusən Sultan Olcaytunun yaylağı və yay paytaxtı sayılan Sultaniyyənin ətrafında təbii olaraq Altay və daha doğu türk ləhcələri işləndiyinə görə, bu ləhcənin bütövlükdə yeni və əski türkcənin qarışmasından meydana gəldiyini söyləmək olar.

Türkcənin gözəl və qayda pozuntusuna yol vermədən danışılan bu bölgələrdə sözlər tam diqqətlə işlənir. Ancaq Qaradağ ləhcəsi qədər sərt olmayan, Təbriz ləhcəsi qədər də yumuşaq olmayan bu ləhcədə bütün hərflər xüsusən "R" hərfi öz yerində işlənir. Əlavə etmək lazımdır ki, şərq istiqamətində Həmədan və Qəzvinə yaxınlaşdıqca oralardakı dil özəllikləri tə'siri altına girən, və yavaş-yavaş GƏLİRSƏN yerinə GELİRƏN deməyə başlanır.

Bu ləhcənin başqa bir özəlliyində "ç" səsinin - "ç" və "k" arasında bir səslə ifadəsidir.

bəyliyi arasındakı qismətinin şimalını əhatə edən və bu arada Həşpər dağlarındakı Yeddimeşə kəndindən başqa bütün o bölgədə az-çox fərqlə danışılan ləhcədir.

Şimali Azərbaycanın cənub bəyliklərində (rayonlarında) xüsusiyə Yardımlıya çox yaxın bir ləhcədir (Yardımlıdakı yaşlılar daha çox ona yaxın danışirlar). Şimali Azərbaycanın hətta Bakı ləhcəsində, Ərdəbil ləhcəsinin izlərini görmək mümkündür: bu yaxınlığı çox təbii görmək lazımdır, zira son iki yüz ildə Bakının bir neft şəhəri kimi inkişafından sonra şimala xüsusiyə Bakıya üz çevirən cənub işçiləri bəlkədə öz tə'sirin müxtəlif sahələrdə göstərdiyi kimi dil sahəsində də göstərmişdir. Bu müddətdə buraya gələn cənubluların böyük əksəriyyətidə Ərdəbil bölgəsindəndir. Şimali Azərbaycanın bir çox bölgələrində və Bakıda görüş soruşdurması aparılırsa, onların 50%-indən çoxunun, bininci və ya ikinci və ya dördüncü babasının cənubdan gəldiyi və onunda çoxunun Ərdəbil-Sərab bölgəsindən olduğu aşkar olacaqdır. Ərdəbil ləhcəsindəki xüsusiyətləri aşağıdakı şəkildə anlamaq mümkündür.

-Bu ləhcələrin ən böyük xüsusiyəti İstanbul türkcəsində olan "yo" ortalığına bənzəyən cəhətin var olmasıdır. GƏLİRƏM yerinə - İstanbulda GƏLİYORUM dedikləri kimi Ərdəbil ləhcəsində GƏLİYƏM işlənir. Çox hallarda "R" səsi atılırsa xüsusiyə kənd ağzında söyləniş yuxarıda qeyd etdiyim formadadır.

-Bu ləhcənin bir başqa bir özəlliyi, daha doğrusu Təbriz ləhcəsiylə fərqi, ikinci şəxs mənsubiyyət fe'lin düzəltmə şkilçlərində, son səsin incə və qalınlığından asılı olmayaraq Təbrizdə "yux"-la düzəldiyi halda, Ərdəbil ləhcəsində səs uyuşum qaydasına tabe olaraq "yük" və "yık"-la işlənir.

Təbriz ləhcəsində - təbrizliyux - astaralıyux
Ərdəbil ləhcəsində - təbrizliyük - astaralıyık.

Daşatandan cənuba doğru Sayınqala, Miyandab aralığından Sovuqbulaq və Ciğatı, Tiğatı çaylarının düzlük və obalarından Məlikan, Binab, Əcəb şir ilə Azərşəhr aralığına qədər davam edir. Burada "R" səsinin işlənməməsi Monqollarla gələn şərqi Gök Türklərin və onun yanında Marağanın uzun müddət Elxanlı paytaxtı olmasından irəli gəlməsini zənn etmək olar. Xalq arasında yastı danışiq şivəsi tanınan bu ağızda bir neçə xüsusiyyət gözə çarpır.

-Danışiq ləhcəsi nə Təbriz ləhcəsi kimi çox uzanar, nə də Qarabağ ləhcəsi kimi çox sərt və kəsgindir, o ikisinin arasında bir yer tutur.

-"R" səsi yox dərəcəsinə qədər az işlənir. İstər sözün əvvəlində, istər sonunda "Y" səsiylə əvəz olunur. Beləki RƏHİM yerinə YƏHİM, GƏLİRƏM yerinə GƏLİYƏM, ARA yerinə AYA işlənər.

-Türk dilinin güclü fe'l qüvvəsinə sahib olduğuna görə, əsasən bütün ləhcələrdə dil qaydaları qorunub saxlanmışdır (Xələc adı verdiyimiz ləhcə xaric). Ancaq səs uyuşumu bə'zi hallarda pozulmuşdur. Fe'lin müxtəlif hallarındakı qalın səssizlərdən sonra mütləq yumuşaq səzsizlərlə bitən hallarda ancaq yumuşaq səssizlərdə uyuşum qaydası riayət edilir. QALACAĞAM yerinə GALACƏM, GƏLƏCƏYƏM yerinə GƏLƏCƏM keçdiyi kimi bə'zi ad, sifət və eklərdədə söyləniş fərqi görünür. Misal üçün QARA yerinə QƏYƏ, GAYAYAda GƏYƏ, SARI yrinə SAYI deyilən bu ləhcənin ən bariz nümunəsini Miyandab düzündə görmək olar.

6. Ərdəbil ləhcəsi

Ərdəbil, Xalxal, Nəmin, Astara, Ənzəlidən uzanaraq, Şirin su məntəqəsindən Məncil türklərinin, oradanda Qızıl Üzən çayının Məncil istiqamətinə dönən, yə'ni Xalxal bəyliyi ilə Tarım

səs uyuşumu bütün ləhcələrdə gözlənilir. Ancaq bütün şəxslərdə gələn olum eklərində, fe'lin kökü istər qalın istər incə səssizlə düzəlmiş olsun, "ce" ilə bağlanır. Qaradağ və Təbriz ləhcəsi ilə müqayisə edilirsə aşağıdakı cədvəli hazırlamaq olar:

Sözün əsası:	Qalacağam	Gələcəyəm
Qaradağ ləhcəsi	qalaciyəm	gələciyəm
Uyğur-avşar ləhcəsi	qalaceyəm	qələceyəm
Təbriz ləhcəsi	qalaceyəm	qələcağam

-Bu ləhcənin ən gözəl örnəyi Urmunun 8 kilometr qərbində yerləşən Qarahəsənli kəndi olmaqla bərabər, o ətrafdakı kəndlər yə'ni, Zeynallı, Yorqanlı, Balov, Kəcin, Vəlində, Qala, Torpaq Qala, Qarağac da göstərilə bilər. Maraqlı olan hal isə Urmudakı Sünnü kəndləri və Salmasdakı Muğul kimi sünnü kəndlərində daha düzgün türkcənin danışılmasıdır. Gərçi Salmasın Muğancıq, Xoyun Perə, Sulduzun Məmmədyar kimi kəndlərinin özünə xas şivələrin unutmamaq lazımdır.

-Bu ləhcədə danışanlarında Qarabağ ləhcəsində olduğu kimi "R" səsinin sözlərin əvvəlində istifadə etdikləri görünmədi. Elə sözlərin başına bir "i" və ya "ı" səsi artıraraq işlədirlər. Ancaq Təbriz və Marağa ləhcəsinin tərsinə "R" səsi sözlərin ortasında işlənir.

5- Marağa ləhcəsi (ciğatı ləhcəsi):

Bu ləhcə Səhənd dağlarının cənub ətəklərindəki kənd və şəhərlərində yayılmışdır. Marağadan şərqə tərəf, Sərəskənd hüdudlarına qədər yə'ni Qaratov və Şəlləvənd dərəsinə,

<i>Cəm</i>	<i>Atamız</i>	<i>Atanız</i>	<i>Ataları</i>
Ədəbi dildə	atamızın	atanızın	atalarının
Təbriz ləhcəsi	atamızın	atazun	atalarının
Qaradağ ləhəsi	atamızın	atavuzun	atalarının
Uyğur-Əfşar ləhcəsi	atamızın	atayızın	atalarının

Bu ləhcənin danışıldığı bölgədə aşağıdakı xüsusiyyətlərə diqqət yetirilməlidir:

-Urmiyə ilə Salmas arasındakı Quşçu gədiyinin şimalındakı Qaradağ bölgəsindəki danışılacaq dili əsas ləhcə ilə fərqli olaraq şimali Azərbaycanın qərb dialektinə yaxındır.

-Urmiyənin 10-12 kilometrliyindəki Yiyən Çonqaralısı və Körpu Çonqaralısı kəndlərində danışılan dildə kəndlərin adlarında olduğu kimi "NQ" səsi də saxlanılmışdır. Misal üçün bu və bə'zi onlara yaxın kəndlərdə, GƏLİRSƏN yerinə GƏLİRƏNQ, QALIRSAN yerinə QALIRANQ, və s. deyilməkdədir. Bu barədə açıqlanması lazım gələn bir xüsusiyyət, ondan ibarətdir ki, Doğu Türkünstanda (Uyqurustan) çinlərin bu gün *SIN-KIANG* (yə'ni yeni ölkə, yeni ərazi, yeni sərhədlər!) dedikləri bölgədə Urumçu şəhərinin qərbində Çonqaralı adında bir qəsəbə mövcuddur. Urumdakilə Çonqaralılarla Urumçudakı Çonqaralı arasındakı bağ və əlaqələri anlamaq üçün onların dillərindəki yaxınlığı öyrənmək kafidir.

-Uyğur - əfşar adı verdiyimiz bu şivə əslində qeyd edilən uyğur türkcəsi ilə Xorasandan və sonralar Türkiyədən gəlmiş əfşar ellərinin dil qarışığından meydana gəlmiş bir ləhcə olaraq qəbul edilə bilər. Dil qaydalınının tam olaraq riayət edildiyi bu bölgədə

şimalında yerləşən Qıpçaq kəndinin əhalisi bəm-başqa bir ləhcəyə yiyələnmiş, hətta bu məqalədə qeyd edilən ləhcələrdən heç birinə tabe deyillər. Burada bir xüsusiyyəti də qeyd etmək qərəkdir, o da bu kənd əhalisinin gözlərinin rəngi və qıyılığındakı fərqi gözə çarpmasıdır.

4- Uyğur ləhcəsi:

Cənubi Azərbaycan türkcəsinin ən düzgün danışılan ləhcələrindən biridir. Sovuqbulaqdan, Sulduz Qarapapaqlarını, ordan da Urmiyə-Salmas-Xoy və Türkiyə hüdudlarına qədər uzanan bölgənin çox gözəl xüsusiyyətləri və düzgün uyumlu və münasib söz və dil uslubu vardır. Bu ləhcənin ən gözəl xüsusiyyəti, mənsubiyyət ekində yaranmış vəziyyətdir. Bu barədə məqalənin sonunda bir cədvəl veriləcəyinə baxmayaraq burada qismən mübahisəyə qoyulmasını uyğun görürəm. Müxtəlif ləhcələrin (müxtəlif zamanlarında) birinci, ikinci və üçüncü şəxslərə aid (fe'l tətbiqində işlədilən) mənsubiyyətin çeşitliyinə qorə aşağıdakı izahatı vermək mümkündür. Ancaq onun ən doğrusun xüsusən ikinci şəxsin tək və cəm şəkliylə bu ləhcədə görmək mümkündür. Ata, sözündən üç ləhcədə misal verilir:

Tək

Atası Atam Atan

Ədəbi dildə

atamın atanın atasının

Təbriz ləhcəsi

atamın atavın atasının

Qaradağ ləhəsi

atamın atavun atasının

Uyğur-Əfşar ləhcəsi

atamın atayın atasının

3-Yamçı ləhcəsi:

Şimali Azərbaycanın Naxçıvan və xüsusilə Ordubad ağzına yaxın olan Mərənd şəhərini bu ləhcənin mərkəzi saymaq olar. Sofiyan, Yam, Güney mahalı (Şəbüstər, Xaminə, Dizə xəlil, Dəryan, Şanıcan, Gəmiçidən sonra Urmu gölünün Şimalın qapsar, Zunuz, Gəlinbəyə. Ələmdar-Gərgərin cənub kəndləri və Mərənd düzündə Yamçı, Yekan məhəllindən Evoğlu və ordan sonra Ağçayda yavaş-yavaş Qaradağ ləhcəsinə yaxınlaşır. Bu ləhcədə dil pozuntusunun az olmasına baxmayaraq, sözlər Qaradağ ləhcəsinin tərsinə görə daha yumuşaqdır. QABLAMA yerinə QƏBLƏMƏ, QAPAQ yerinə QƏPƏQ dedikləri kimi, QARDAŞ yerinə QƏRDƏŞ sözü işlənir. Ancaq səs uyuşumu tam olaraq riayət edilir. Fe'l az uzanır, Təbriz ləhcəsiylə Qaradağ ləhcəsi arasında yer tutur. Zunuz və Mərəndin özü ən qədim yaşayış mərkəzindən olmasına baxmıyaraq, Yam kəndi və ətraf kəndləriylə Mərənd ovasındaki Yamçı və ona tay kəndlərin Muğul köçənləriylə gəldikləri bəllidir. Çünki həm o kəndlərin adının muğulca olması (*Yam* Muğul dilində Qaravul yeri mənasındadır), həm də ləhcələrinin qarışmasına baxmayaraq bə'zi özəlliklərini qoruyub saxlamışdır. Ancaq bütün bunlarla bərabər o hüdudlar daxilindəki ləhcə çox əsgi və orta dillərin bir-birilə qarışb, tərkiblənməsindən xəbər verir. Bu bölgədə neçə məsələyə diqqət yetirmək lazımdır.

-Sofian və ətrafında bütün fe'llərin ikinci şəxsinin keçmişdəki halını göstərmək üçün fe'lin səssizlərinə görə, "ddi", "ddı", "ddu", "ddü" və s. işlədirlər. Misal üçün: GƏLİBDİ yerinə: GƏLİDDİ, VURUBDU yerinə: VURUDDU; ÖLÜBDÜ yerinə: ÖLUDDÜ və s. deyilir. Maraqlı olan budur ki, uyğur-avşar adı verdiyimiz Urmu ləhcəsinə tabe olan Salmas şəhərində eyni hadisə görünməkdədir.

-Bu ləhcənin ərazisinə daxil olan və Urmu gölünün

dilindən çıxmış bə'zi xüsusiyyətlər hələ də qorunmaqdadır. Diri və canlı heyvanı bir tərəfə aparmağa, "aparmaq" dedikləri halda, əldə, çiyində və kürəkdə daşına bilən cansız əşyaların daşınmasında "götürmək" sözü istifadə edilir.

Misal:- malları suvarmağa və ya otarmağa aparmaq.

- Biçinçilərin ikinci çörəyin götür.

"Cik" və "cük" şəkilçisindən istifadə edərək, bir sifətin kəmiyyətini kiçiltmək üçün geniş istifadə olunur. Misal üçün:

-Bildir (keçən il) puturaq olan bizim alma bağında bu il ağaclar azcacik gətirib.

-Mənim biricik balam, gəl yanağından bir öpücük götürüm.

Bu ləhcənin danışıldığı yerləri, Təbriz ləhcəsindən ayıran Mehranrud çayının həmən şərqindəki Dizə kəndindən başlayaraq, Səhənd dağlarının şərq ətəklərindəki Mətənəq, İranaq, Seysandan keçər, Sərəskənd oradan Marağa, əyalətinin şərqinə, sonra sayın galadan keçib, Bostanabad, Miyana, Sərab, Qaradağ, və Əhərdən sonra Xiov(Meşgin) və Muğanı bir qisməti öz örtüyü altına alar. Dar bir boğazla Arazın qırağıyla Culfanı keçər və Qaraqışlaq, Bəycan, Nazik, Mərgənlər, Qarquluqlar, Mərkid və Qayqaçda yavaş-yavaş Urmu şivəsinə yaxınlaşar. Gözə çarpan xüsusiyyət, bu bölgələrin çoxunda Dədə-Qorqud dastanlarının islam donu geyinmiş şəklini hələ də sinələrdə və dillərdə olmasıdır. Klassik savadı olmayan ancaq bu hekayələrinin çoxunu sinədəftər olan Dizə kəndindəki mənim ikinci müsahibim Heydər oğlu Hüseynqulu bu sözlərin diri şahididir.

Şimali Azərbaican Cumhuriyyəti

Cənubi Azərbaicanda Türk ləhcələri

Bölgəyə verilmiş sayı	Ləhcəyə verilmiş ad	Bölgəyə verilmiş sayı	Ləhcəyə verilmiş ad
I.	Təbriz	V.	Marağa (Cığatı)
II.	Qaradağ (Oğuz)	VI.	Ərdəbil
III.	Yamcı	VII.	Rüstəmخانلی (Zəncan)
IV.	Uyğur avşar	VIII.	Həmədən
		IX.	Xələc

artırılmasıdır (gəliri-qalxırı).

Təbriz şəhərinin içində yaxın keçmişə qədər ayrı danışiq forması görmək mümkün idi:

-Simal qərb məhəllələrində yə'ni Şamqazan, Hökmabad, Münəccim, Qarağac;

-Dəvəçi, Əmrəqız, Lilava, Xətib;

-Şeşqılan, Bağmeşə, Xiyaban, Maralan və mərkəzi bölgələr.

Ancaq son zamanlarda kəndlərdən olan köçün müxtəlif cəhətlərdən müsbət tə'sir göstərdiyinə görə ağızlar bir-birlərinə yaxınlaşdığı kimi ümumiləşmiş olması da görünməkdədir.

2. Qaradağ ləhcəsi (Oğuz ləhcəsi).

Cənubi Azərbaycanda ən düzgün danışılan türkcədir. Çox sərt və təmamen dil qaydalarının riayət edildiyi bir ləhcə olmasına baxmayaraq istər qalın, istər incə səssizlər daşıyan fe'llərin sərfi (hallanması) bütün hallarda yumuşaq səssizlərlə amma sərt davam edər, gəlmək fe'linin sərfi gələciyəm, gələceyik, gələceklər deyildiyi kimi, almaq fe'lində də, ALACİYƏM; ALACEYİK, ALACEKLƏR formasında işlənir. Bundan başqa qayda pozuntusu olmayan bu bölgənin bir çox kəndində "X" hərfi yoxdur. Xüsusilə ərəb sözlü olaraq dilimizə keçmiş sözlərdə "X" yerinə "H" işlənir. Misal üçün: Xumeyniyə - Humeyni, xanıma - hanim, deyirlir. Daha öncə adını çəkdiyim Mehranrud çayının həməən şərqində yerləşən Dizə kəndində nümunə kimi hələdə yaşamaqdadır. "R" ilə başlayan sözlərin əvvəlinə "İ" səsi artıraraq "Rəhimə- İrəhim" deyilən by bölgədə, dilimiz öz qayda və qanunlarını (qrammatika) saxlamaqdan başqa, bu gün çox yerlərdə ölmüş və hətta şimalın ədəbi

işləndiyi kimi, Səhənd dağlarının şimal ətəklərində yerləşən kəndlərin, Mehranrud çayının qərbindəki məntəqədə olan, Vasmış, və ətrafı ilə, Herbi, Berə, Liqvan, Sparaxan, Xələtdukan kimi yerlər, az fərqlə bu ləhcədə danışirlər. Bu ləhcə ən əsgin türkdilinin özəlliklərini danışmaqla bərabər, bu günkü dil qaydalarına çoxda uymayan, xüsusiyələ Təbrizdə incə və qalın saitlərinin (səssizlərinin) uyuşmamazlığını görmək mümkündür. Yuxarıda adı çəkilən kəndlərdə (Herbi, Berə, Liqvan) adamların adları və geyimləri (deyilənlərə görə İmam Hüseyn ilə yezidin müharibəsində onlar olduqları, yerdə varmışlar, müharibəyə çatmamaq üçün öküzə minib yola düşmüşlər). Həmçinin torpaqlarının otlu-ələfli və suyunun bol olduğu, onların çox qədimdən orda olduqlarını göstərir.

Spraxanın bir hun kəndi olduğunu, o adın hun sərdarı adından gəlməsiylə bağlamaq mümkündür. Hər halda hələ "R" səsinin dilimizə keçmədiyə dönəmə aid bu ləhcədə QARDAŞ yerinə QƏYDƏŞ, RƏHİM yerinə YƏHİM, GƏLİRƏM yerinə GƏLİYƏM deyildiyi kimi təbrizlilərin GƏLSƏK yerinə GƏLSOX, GETSƏK yerinə GETSOX işlətməsinə baxmayaraq adı çəkilən kəndlərin bə'zilərində onun GƏLSOX və ya GETSOX şəklində işləndiyi görünür. Bu ləhcədə sözlər uzadılır, ancaq təhəkküm qabalığı dəvam edir. Səs uyuşumu xüsusiyələ incə səssizlərdən sonrakı yapışdırmalar və eklər (şəkilçilər) səs qaydasını pozur və GƏLƏCƏYƏM yerinə GƏLƏCAĞAM; GEDƏCƏYƏM yerinə GEDACAĞAM sözləri işlənir. Böyük fe'l yaratmaq gücünə sahib olan türkcə, onun ümumi qaydalarının pozulmasına icazə vermişsə də oxumuş kütlənin dilinə keçmiş xarici sözlər az deyil, ancaq təbrizlilərin ana dilinə yeni sözlər kəşf etmədəki böyük qabiliyyəti nəzərə alsaq, bu bölgənin söz dağarcığının çox dolu olduğunun səbəbini öyrənmək olar. Təbriz ləhcəsinin başqa bir özəlliyi də indiki zamanın üçüncü şəxsindəki fe'llərin sonuna i, ı, ü, u,

9-Şimali Azərbaycan ləhcələriylə tutuşdurma.

Yuxarıda yazılan xüsusiyyət və özəlliklərə görə Cənubi Azərbaycanda danışılan türkcənin 9 ləhcəsini görmək mümkündür. Ancaq təəssüflə cənubi Azərbaycanda ana dilində məktəb və mədrəsə olmadığına görə ədəbi dil inkişafı mövcud deyildir. Ona görə də ümumi bir dil yaxınlığı olmayıb, bu bölgüləndiyimiz ləhcələrin öz arasında da müxtəlif uzaqlıqlar görmək mümkündür. Əgər radio və televiziyadakı qəsdlə pozuc bir dillə hazırlanmış verlişlərin özəl ləhcələrini nəzərə alsaq, bu araşdırma öz önəm və əhəmiyyətini itirər. Ona görə baxmayaraq ki, sözü keçən verlişlərin mənfi tə'siri bəlli bir dairə çərçivəsində özünü göstərmişdir, məktəblərin açılmasıyla və dilimiz öz gözəlliklərin qoruyaraq ədəbi formasında öyrənilməyə başladıqdan sonra, o verlişlərin mənfi, yıxıcı və pozucu tə'siri çox tez ortadan qalxacaqdır. Bu gün Cənubi Azərbaycan və Tehranda, Şimali Azərbaycanın qəzet, jurnalları və ya radio və televiziya verlişləriylə öz yazı və danışığı dillərini formalaşdırən minlərcə alim, şair, yazıçı və aydın cəmiyyətlərin dilindəki, saflıq, duruluq və uyğunluq buna bir misal kimi göstərilə bilər. Ancaq bəlli olduğu kimi, mədəni və mə'nəvi təsir ünsürlərindən sistemli və düzgün istifadə etmə imkanı olmadığına görə təsir dairəsi genişlənməmişdir. Yuxarıda qeyd edilən mündəricat əsasında adı keçən 9 ləhcəni bir-bir aydınlatmağa çalışacağam. Ümid edirəm faydalı olsun.

1. Təbriz ləhcəsi:

Şimali Azərbaycanın Şəki ləhcəsinə yaxın olan bu ağız, Təbriz və onun ətrafında olan irili-xırdalı şəhər və qəsəbələrdə danışılan ləhcədir. Bu ləhcə Təbrizin cənubunda yerləşən, Üskü, Xosrovşəhr, Azərşəhr və onların tabeliyində olan kəndlərdə

Mən bir maqnitafon və bir dəftər alaraq dilimizin incəliklərin və müxtəlif bölgələrdə danışığ şivələrində başqa mə'lumatlarla birlikdə toplamağa çalışdım.

Dilçi olmadığma görə, bu araşdırmanı elmi şəkildə aparmaq imkanı yox idi. Amma bir məsələyə inanırdım, Cənubi Azərbaycanda bu günə qədər bizim mə'nəviyyatımızın müxtəlif sahələrində heç bir əməli-elmi tədqiqat aparılmadığına görə mənim ortaya çıxartdığım ləhcə fərqləri elmi baxımdan düzgün olmasa belə, gələcəkdə elmi tədqiqat və araşdırmaların aparılması üçün bir işıq yolu göstərəcəkdir. Şimali Azərbaycanda olduğu kimi, dilimizin, mədəniyyətimizin, ədəbiyyat və başqa sahələrin elmi şəkildə tədqiqatının köklü aparılmasını arzulayaraq əsas məsələni aydınlatmağa çalışacağam.

Xəritə habelə Cənubi Azərbaycanın müxtəlif ləhcə və ya şivələrdə danışan bölgələri göstərilmişdir.

a-Bölgələrin özəllikləri,

b-Fonetik özəlliklər,

c-Dil qaydaları: (1-ümumi dil qaydaları; 2-səs uyuşumu (ahəngi) öz çalışmağıma usta götürməyimə baxmayaraq, aşağıdakı xüsusiyyətləridə gözdən qaçırmamışam.

1-Dilimizin təmiz və düzgün danışıldığı ləhcələr.

2-Sözlərin əvvəlində işlənməyən hərflər məsələsi.

3-Danışılan dilin qədim yerli türkcə və ya sonradan inkişaf edib Azərbaycana gələn türkcə olması.

4-Müxtəlif türk boyları ilə bağlı olan ləhcələr.

5-Tarixi qondum-köçdümlər (köç hərəkətləri).

6-Xalq arasında olan və sinədən-sinəyə keçmiş hekayyətlərin tə'sir dairəsi (Dədə Qorqut və s.).

7-Fars bölgələrinə yaxınlıq və uzaqlıq və onun tə'siri.

8-Kənd və şəhərlərdə danışılan dil fərqləri.

Cənubi Azərbaycanda türk ləhcələri

Böyük Rəsuloğlu

İranda İslam inqilabından sonra azad nəfəs almaq üçün Azərbaycana get-gəli daha çox uyğun görmüşdüm. Ona görə də inqilabdan sonrakı abu-havanın tə'siri altında müsbət bir iş görmək üçün öz vilayətimizdə imkanlar axtarırdım. Xoşbəxtlikdən çalışdığım mühəndis müşavir şirkətində bir projekt (Projə) təklif edildi. Azərbaycanda kənd təsərrüfatı məhsuldarlığını törətimin artırmaq üçün münasib torpaq-su projələri axtarıb tapmaq və həyata keçirmək; istehsal yüksək səviyyədə faydası ola bilən və çox qazanclı hesab edilən projətlərdən neçəsinin icra olunub neçəsinin toz basdı məsələsi bu məqalənin dairəsinə sığmaz.

Ancaq Cənubi Azərbaycandakı türk ləhcələrini öyrənmək üçün əlimə keçən bu fürsətdən istifadə edib, əlimdən gəldiyi qədər onları ayırd etməyə çalışdım. Əsasən o projektin mütaliəsi üçün Cənubi Azərbaycanın bütün ərazilərində olan vilayətləri, obaları, çayları gəzib dolanmalı və mə'lumat toplamalıydıq.

نشریه‌ای که هم اکنون در حال مطالعه آن هستید، در راستای طرح «آرشیو مجازی نشریات گهگاهی» و با هدف مبارزه با سانسور، گسترش کتابخانه‌های مجازی، تشویق به کتاب‌خوانی و بازیابی مطبوعات قدیمی توسط "باشگاه ادبیات" تهیه شده است. در صورت تمایل به بازپخش آن، خواهشمندیم بدون هیچ گونه تغییری در محتوای پوشه اقدام به این کار کنید.

<https://www.facebook.com/groups/BashgaheKetab/>

<https://t.me/BashgaheAdabiyat>

به زودی:

<http://clubliterature.org/>

Sərhədsiz bir dünyaya doğru
Azərbaycana qarşı milli zülm
Milli kimlik və ortaq dil
«İran milləti» və «İran»
Dil və dinə əsaslanan etnik millətçilik
Milli məsələyə yeni bir baxış
İranda 20 000 000 Azərbaycan azlığı
Türk dili və ədəbiyyatının yüksək yeri
Dünya millətlərinin bahar mərasiminin tarixi
İsrail qomları və səlcuk türkləri
21 Azər milli hərəkatı
Ötən əsirlərdən gələn səs
L. Terpetrosiyanın məqaləsi
B. Q. Səhəndin mənəvi irsi
C. Azərbaycanda türk ləhcələri
2 000-ci il astanasında mənəvi dünyamız

TRIBUN 3

Çox mədəniyyətli cəmiyyətin məsələlərin araşdıran dergisi
A journal devoted to multicultural affairs
YAZ 1998 SPRING